

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Марија Тодоровић

**КРИТИКА ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ
КОНЦЕПТА АМБИВАЛЕНТНОГ СЕКСИЗМА –
ПРИМЈЕР ЦРНЕ ГОРЕ**

докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Marija Todorović

**A CRITIQUE OF THE OPERATIONALIZATION
OF THE AMBIVALENT SEXISM CONCEPT–
EXAMPLE OF MONTENEGRO**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

МЕНТОРКА:

Проф. др Даша Духачек, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

ЧЛАНИЦЕ КОМИСИЈЕ:

1. **Проф. др Тамара Цамоња Игњатовић**, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

2. **Проф. др Драгана Поповић**, Универзитет у Београду, професорка у пензији

3. **Проф. др Јасна Хрнчић**, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране:

Изрази захвалности:

Користим ову прилику да се срдечно захвалим својој менторки, **Проф. Др Даши Духачек** зато што сам због њеног приступа свом послу још на мастер студијама завољела ову област и пожељела да наставим да се бавим темом из области родне равноправности. Свакако, желим да јој се захвалим и на помоћи током израде ове тезе.

Такође, велику захвалност дугујем и **Проф. Др Тамари Цамоња-Игњатовић** која је од самог почетка упоредо са менторком учествовала, давала сугестије и стручне савјете током израде ове докторске дисертације.

Мојој **породици и супругу**, велико хвала, не само на разумијевању, већ и на несебичној помоћи током периода рада на дисертацији.

КРИТИКА ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ КОНЦЕПТА АМБИВАЛЕНТНОГ СЕКСИЗМА – ПРИМЈЕР ЦРНЕ ГОРЕ

Резиме

Предмет овог истраживања је амбивалентни сексизам који сачињавају хостилни и беневољентни сексизам изражени кроз негативне и позитивне родне предрасуде. У овом раду смо указали на недостатке операционализације, али и концептуализације амбивалентног сексизма и то на примјеру Црне Горе. Циљ је био отворити простор за боље разумијевање, а онда и политичку примјену овог концепта, у циљу исправљања родних неправди, у складу са претпоставкама феминистичке теорије Ненси Фрејзер од које полазимо. Најважнији допринос социјалнопсихолошке теорије амбивалентног сексизма коју су осмислили Питер Глик и Сузан Фиск је концептуализација беневољентног сексизма који се изражава кроз позитиван тон, а има негативне посљедице по родну равноправност.

Централни оригинални допринос овог рада је што смо теоријском анализом и емпиријским истраживањем потврдили хипотезу да скала амбивалентног сексизма према женама није валидна операционализација овог концепта. Наиме, показало се да велики број ставова у овој скали заправо не мјери сексизам. Такође се показало да је контекстуализација операционализације неопходна јер одређени ставови из скале амбивалентног сексизма, која је настала у САД-у, нису примјенљиви на контекст црногорског друштва, као и зато што су у Црној Гори присутни и релевантни за истраживање неки важни аспекти изражавања амбивалентног сексизма, који нису дио скале.

Поред тога, указали смо на ограничења структурног објашњења које се састоји у томе да је амбивалентни сексизам резултат постојања мушке структурне моћи, подијељених родних улога и сексуалне репродукције. Осим тога, утврдили смо да ово објашњење превиђа значај постојања различитих врједносних и идеолошких утицаја кроз историју (нпр. витештво, просветитељство) на начин испољавања сексизма. Емпиријски резултати су довели у питање тродимензионалност амбивалентног сексизма и показали да се не испољава кроз теоријом предвиђене три димензије.

Кључне ријечи: амбивалентни сексизам, беневољентни сексизам, хостилни сексизам, предрасуде, стереотипи, родна равноправност, операционализација

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: студије рода

УДК број: 305(497.16)(043.3)

A CRITIQUE OF THE OPERATIONALIZATION OF THE AMBIVALENT SEXISM CONCEPT– EXAMPLE OF MONTENEGRO

Abstract

The subject of this research is ambivalent sexism which consists of hostile and benevolent sexism and is expressed through negative and positive prejudices. In this thesis we point out the shortcomings of operationalization and conceptualization of ambivalent sexism, applying the analysis to the case of Montenegro. The aim was to open the space for better understanding, as well as political implementation of this concept, in order to redress gender injustice, in accordance with the assumptions of the feminist theory of Nancy Fraser which is our point of departure. The most important contribution of the socio-psychological theory of ambivalent sexism is a conceptualization of benevolent sexism which is expressed through a positive tone, but has negative impact on gender equality.

The central original contribution of this thesis is that we have confirmed through the theoretical analysis and through empirical research the hypothesis that Ambivalent Sexism Inventory (ASI) does not represent a valid operationalization of ambivalent sexism. Our research results show that a large number of items in this scale does not measure sexism. We confirmed that the contextualization of the operationalization is necessary because certain attitudes from the ASI (Ambivalent Sexism Inventory), which was created in the USA, are not applicable in the context of Montenegrin society. There are also some important aspects of ambivalent sexism in Montenegro that are absent from the ASI, but should be considered and explored.

In addition, we have pointed out the limitations of the structural explanation of the ambivalent sexism theory according to which ambivalent sexism is the result of the existence of men's structural power, different gender roles and sexual reproduction. We concluded that this explanation ignores the importance of existence of different values and ideological influences (eg. chivalry, enlightenment) on the ways of manifestations of sexism throughout history. Empirical results show that ambivalent sexism does not manifest itself in three dimensions like the theory of ambivalent sexism predicted.

Key words: ambivalent sexism, hostile sexism, benevolent sexism, prejudice, stereotype, gender equality, operationalization

Scientific field: political sciences

Narrow scientific field: gender studies

UDC number: 305(497.16)(043.3)

Садржај

I Увод	1
1. Предмет истраживања	8
2. Циљеви истраживања	10
3. Методе које ће се користити у истраживању	10
4. Хипотезе	12
5. Родна равноправност у Црној Гори	14
II Теоријски оквир за анализу концепта амбивалентног сексизма	26
1. Теоријска парадигма	26
1.1. Род и полна разлика	31
1.2. Материјалистички феминизам.....	37
1.3. Феминистичка теорија Ненси Фрејзер.....	42
2. Историјски преглед изучавања сексизма	59
2.1. Дефинисање појмова: стереотипи и предрасуде.....	59
2.2. Дилеме око дефинисања сексизма.....	66
2.3. Развој истраживања сексизма.....	72
3. Теорија амбивалентног сексизма	87
3.1. Социо-структурни приступ – теорија родних улога.....	87
3.2. Теорија амбивалентног сексизма.....	95
3.3. Амбивалентни сексизам кроз истраживања.....	106
3.3.1.Истраживања амбивалентног сексизма на нашим просторима.....	119
4. Критика теорије и скале амбивалентног сексизма	126
4.1.Неразликовање беневољентног сексизма и позитивног односа.....	132
4.2. Критика тродимензионалности концепта амбивалентни сексизам..	141
4.3. Критика скале амбивалентног сексизма.....	150
4.3.1. Критика скале беневољентног сексизма.....	156
4.3.2. Критика скале хостилног сексизма	164

III Емпиријско истраживање	176
1. Методологија емпиријског истраживања	176
1.1. Узорак.....	176
1.2. Инструменти и технике обраде података.....	176
2. Приказ и дискусија резултата	178
2.1. Адаптација скале амбивалентног сексизма.....	178
2.1.1. Метријске карактеристике адаптиране Скале амбивалентног сексизма.....	183
2.1.2. Интеркорелације скорова.....	189
2.1.3. Глобални закључак о метријским карактеристикама адаптиране скале амбивалентног сексизма.....	192
2.2. Додатна анализа ајтема из скале амбивалентног сексизма (Да ли ајтеми из скале амбивалентног сексизма заиста мјере сексизам?).....	193
2.3. Сет нових ставова који одражавају хостилни и беневољентни сексизам (Упитник бр.3).....	203
2.3.1. Конструкција инструмента.....	203
2.3.2. Анализа главних компоненти Упитника бр.3.....	204
2.3.3. Метријске карактеристике Упитника бр. 3.....	207
2.3.4. Укупни скорови и разлике по полу на појединачним ајтемима.....	208
2.4. Конструисање новог упитника амбивалентног сексизма.....	208
2.4.1. Анализа главних компоненти упитника од 26 ајтема.....	211
2.4.2. Анализа главних компоненти коначног упитника.....	217
2.4.3. Метријске карактеристике нове скале амбивалентног сексизма.....	220
2.4.4. Интеркорелације скорова новог упитника.....	221
2.5. Интеркорелације скорова оригиналног и новог упитника.....	222
2.6. Резултати квалитативног истраживања.....	226
IV Закључци	237
V Литература	249
VI Прилози	271

Биографија.....	287
Изјава о ауторству.....	288
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада....	289
Изјава о коришћењу.....	290

I Увод

Историја потчињавања жена по родној основи у различитим областима живота је опсежна. Данас је родна равноправност присутна као императив и политички захтјев, како у свијету, тако и у Црној Гори. Половином 19. вијека је почела масовна борба за унапређење статуса жена у друштву. У другој половини 20. вијека ово питање је дошло до главних политичких токова, што значи да су се питањем родне равноправности почеле бавити владајуће политичке структуре многих земаља. Развијена је међународна сарадња и донесене су и усвојене бројне међународне конвенције и декларације у циљу унапређивања женских људских права. Оне су основа за даље активности које појединачне земље могу да спроводе по узору на њих. Данас већина земаља на свијету има неки вид институционалних механизма за постизање родне равноправности.

Ванинституционална борба за родну равноправност је била такође од немјерљивог значаја. Женски покрет је учинио значајне кораке ка родној равноправности током 20. вијека. У оквиру првог феминистичког таласа (прве фазе женског покрета) била је то прије свега борба за право гласа. (Духачек, 2014) Други феминистички талас (другу фазу женског покрета) обиљежавају иницијативе и захтјеви женског покрета за промјеном законодавства (нпр. право на абортус, санкционисање насиља над женама и сексуалног узнемиравања), подизање женских студија и студија рода на академски ниво увођењем тих програма на бројне универзитете, рад на подизању свијести и едукацији жена ради промјене поимања женске улоге у породици и друштву итд. (Baxandall & Gordon, 2002) Од седамсесетих година 20. вијека организовано је неколико важних међународних конференција на тему женских људских права и положаја жена у друштву (у Мексико Ситију, 1975, у Најробију, 1985, и у Пекингу, 1995) на којима су донешени акциони планови, па су представнице женског покрета могле лакше да врше притисак на своје земље које су се потписивањем резолуција обавезивале на активности у циљу унапређења положаја жена у друштву. (Baxandall & Gordon, 2002: 425) За трећи талас (трећу фазу женског покрета) обично се каже да почиње деведесетих година двадесетог вијека и да траје до данас. Овај талас карактеришу различита гледишта и различите

феминистичке перспективе, па самим тим и различити захтјеви и иницијативе. Данас постоји велики број међународних организација¹ и све већи број невладиних организација на националним нивоима које улажу напоре да се родна неравноправност превазиђе у свим областима живота.

Ипак, подјела на три таласа/фазе женског покрета и поменути напредак када је у питању родна равноправности је релевантна прије свега за Сјеверну Америку и за неке западноевропске државе (на примјер скандинавске земље), мада су таласи феминистичког покрета захватили различите земље у различитим периодима. Борба за права жена је изгледала другачије нпр. у доба социјалистичког државног устројства на просторима Југославије гдје је комунистичка идеологија промовисала општу, па и родну равноправност, при чему је постојало убјеђење да се инфериорни положај жена може ријешити кроз рјешавање класних разлика. Сва друштва имају своје специфичности када је у питању родна неравноправност. Рецимо, у Индији је посебан проблем селективни абортус, тј. велики број абортуса када се открије да ће дијете бити женског пола, присилно генитално сакаћење је проблем који је присутан у Египту, Судану, Етиопији, док је подстицање родне неравноправности путем шеријатског закона карактеристично за неке муслиманске земље. (Милојевић, 2011:35)

Велики напредак јесте постигнут, али је родна неравноправност и даље присутна како у свијету, тако и на простору Балкана, а самим тим и у Црној Гори. Не постоје резултати истраживања који могу свеобухватно и компаративно да прикажу стање родне неравноправности у различитим друштвима широм свијета. Ипак, постоје опсежна истраживања која описују родну неравноправност у различитим и важним друштвеним областима. (*Global Gender Gap Report 2015, Gender Development Index 2014, Women at Work: Trends, 2016*) Једно од таквих истраживања Свјетски економски форум спроводи на годишњем нивоу, а као резултат имамо на располагању „Глобални извјештај о родном јазу” (*The Global Gender Gap Report*) који истражује стање

---

¹ Неке од најважнијих таквих организација су Уједињене нације и њихов програм за развој (UNDP), као и Тијело Уједињених нација за родну равноправност и унапређење положаја жена (UNW), Европски институт за родну равноправност (EIGE), Жене против насиља Европа (WAVE), Европски женски лоби (EWL), Жене за жене (Kvinna till Kvinna), такође Канадска агенција за међународни развој (CIDA), Шведска агенција за међународни развој (SIDA), Међународна банка за реконструкцију и развој (IBRD) и друге.

родне неравноправности у свијету у четити области: здравље, образовање, економија и политика. Према овом извјештају потпуна родна равноправност у све четири области није постигнута ни у једној земљи од преко сто земаља које су обухваћене истраживањима почевши од 2006. године. Исланд, Финска, Норвешка и Шведска су најбоље рангиране земље према извјештају из 2014. године, али ни у овим земљама није постигнута потпуна родна равноправност, посебно у области економије и политике. Црна Гора је укључена у извјештај 2014. године и налазила се на 74. мјесту од укупно 142 земље, док је 2015. године била на 79. мјесту од 145 земаља колико их је било укључено у извјештај. (*Global Gender Gap Report, 2015*)

Ови и слични извјештаји не успијевају да уврсте у своју анализу карактеристичности родних односа појединачних земаља које дају снажан печат општем утиску о родној равноправности у датој земљи. Ипак, постоје бројна истраживања и обимна феминистичка литература која препознаје и указује на постојање различитих врста родне дискриминације у разним сферама живота: почевши од насиља над женама као једног од најраширенијих облика кршења људских права², преко медијских садржаја који доприносе ширењу симболике и значења која потврђују инфериорни положај жена (Jusić, Moranjak-Bamburać, & Isanović, 2006) (Byerly & Ross, 2006), па до свеприсутног свакодневног сексизма³, тј. дискриминације жена по родној основи итд. (Swim, Hyers, Cohen & Ferguson 2001)

Начин на који размишљамо о роду одређује нас, друге и цјелокупну нашу стварност. Негативна перцепција и третирање жена закупила је пажњу научника и научница које се баве родом. Борба за родну равноправност је имала велики утицај на начин на који ми данас видимо род. Из наше данашње перспективе сексизам према женама у прошлости је био отворен и бруталан, какав је и данас у одређеним друштвима. Ипак, у многим друштвима је такав сексизам у одређеним аспектима постао законски санкционисан и друштвено

---

²Више информација на : <http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> 1.12.2015.

³Појам сексизам значи дискриминацију по родној основи, прије свега жена. (Masequesmay, 2008:748) У овом раду ми се првенствено бавимо сексизмом који се изражава кроз ставове. Поред ставова, у сексизам спадају и понашања, као и организационе, институционалне и културне праксе које подржавају неравноправан статус мушкараца и жена. (Swim & Hyers, 2009:407) Више о појму сексизма у одјељку 2.2. Дилеме око дефинисања сексизма

неприхватљив. Свјесни смо да је чак и физичко насиље над женама проблем који је далеко од рјешења, да се основна женска људска права често не поштују и да се и даље на институционалном нивоу нпр. кроз образовање и медије шире отворено сексистичке поруке, значења и слике.

Ми смо одлучили да у овом раду допринесемо бољем разумијевању једног суптилнијег облика изражавања сексизма који на први поглед изгледа мање алармантно и мање значајно, а заправо је интегрални дио и савезник са претходно поменутиим отвореним сексизмом. Инспирација за овај рад је била теорија амбивалентног сексизма. (Glick & Fiske 1996, 1997) Сексизам се дуго везивао за негативан тон према женама, тј. поистовјећивао са хостилним сексизмом, а ова теорија је скренула пажњу на сексизам који се изражава кроз субјективно позитиван тон тј. беневољентни сексизам. Дакле, амбивалентни сексизам се односи како на негативне, тако и на позитивне родне предрасуде, тј. на хостилни и беневољентни сексизам. Амбивалентност се односи на постојање како позитивних, тако и негативних евалуација или осјећања према некоме или нечему.⁴ Појам амбивалентног сексизма је настао са циљем да опише праву природу сексизма који није нужно само негативан (хостилан) како је раније обично приказиван, већ може бити изражен и кроз позитиван тон (беневољентни сексизам), па на општем друштвеном нивоу можемо рећи да је сексизам амбивалентан, док на нивоу појединца/ки сексизам који се манифестује може бити чисто хостилан или чисто беневољентан, али је у реалности и на овом нивоу најчешће амбивалентан, макар у одређеној мјери.

Теорија амбивалентног сексизма је указала на значај који беневољентни сексизам има у одржавању родне неравноправности, као и на снажну спрегу ове врсте сексизма са хостилним сексизмом, сексизмом израженим кроз негативан тон. Позитиван тон чини беневољентни сексизам суптилним. Беневољентни

---

⁴ Ријеч амбивалентно води поријекло од латинских ријечи *ambi* (два, на два начина) и ријечи *valentia* (снага, вриједност). Марк Конер (Mark Conner) и Кристофер Армитаж (Christopher Armitage) у чланку „Амбивалентност ставова” (*Attitudinal Ambivalence*) приказују концептуални развој дефиниција амбивалентности ставова при чему је суштина постојање позитивних и негативних ставова према истом објекту према којем се став изражава. „Традиционално, ставови су били концептуализовани као једнодимензионални биполарни конструкти, што значи да особе могу да буду само позитивно или само негативно настројене или неутралне према одређеном објекту става (као што је понашање). Са друге стране, дводимензионални модел ставова који подвлачи концепт амбиваленције доводи у питање једнодимензионални концепт ставова објашњавајући да појединци/ке могу у исто вријеме да имају како позитивне, тако и негативне ставове који нису у савршеној (негативној) корелацији једни са другима.” (Conner & Armitage, 2008: 262)

сексизам је раширен, често пожељан и подстицан од стране већине људи. Непрепознат је и најчешће не подразумијева малициозност и лошу намјеру. Зато су последице беневољентног сексизма по родну равноправност обично невидљиве.

Теорија амбивалентног сексизма је настајала упоредо са емпиријским истраживањима (Glick & Fiske, 1996) која су служила као потврда теоријским претпоставкама о постојању и карактеристикама овог феномена. Скала амбивалентног сексизма према женама је настала као резултат емпиријских истраживања заснованих на премисама теорије амбивалентног сексизма. Ова теорија је подстакла бројна истраживања (Lee, Fiske & Glick, 2010) у оквиру којих је коришћена скала амбивалентног сексизма која се састоји из скале хостилног и скале беневољентног сексизма. Иако су препознавање, концептуализација и операционализација хостилног и беневољентног сексизма научно драгоцене, сматрамо да остављају простора за даље преиспитивање, анализу и унапређивање њихове научне заснованости.

Зашто смо пажњу усмјерили на операционализацију⁵ амбивалентног сексизма? Амбивалентни, а прије свега беневољентни сексизам је дио наше свакодневнице. Да бисмо могли да је мијењамо у правцу равноправних, нехијерархијских родних односа тако што бисмо указивали на штетност беневољентног сексизма, као што то најчешће радимо када је у питању хостилни сексизам, овај концепт је потребно што јасније формулисати и још јасније операционализовати. Операционализација садржи примјере, а на добрим и јасним примјерима се може засновати објашњење беневољентног сексизма за ширу популацију. Постојећа операционализација концепта амбивалентног сексизма нуди неке добре примјере, али и оне које доприносе неубједљивости овог концепта. Такође, бројна истраживања у свијету, а нека и на нашим просторима⁶ полазе од теорије амбивалентног сексизма и користе скалу

---

⁵Појам операционализација се односи на „довођење у везу теоријске дефиниције са реалитетом на који се иста односи, путем конкретизације” (Кнежић, 2004:49), тј. превођење теоријских концепата у емпиријске индикаторе који их представљају у реалности. У конкретно нашем случају, појмови хостилни и беневољентни сексизам се операционализују кроз скуп ставова, при чему се интензитет слагања или неслагања са тим ставовима преводи у бројеве, чиме се омогућава мјерење присуства у реалности концепата који су преведени у ставове.

⁶Приказ релевантних истраживања се налази у поглављу 3.3 Амбивалентни сексизам кроз истраживања

амбивалентног сексизма. Сматрамо да наши увиди могу бацити ново свијетло на интерпретацију резултата тих истраживања.

Да бисмо говорили о сексизму и ставовима који га представљају у одређеном друштву, да бисмо разумјели вриједности које стоје иза тих ставова, да бисмо разумјели значење, али и утицај таквих ставова, потребно је да имамо у виду како традицију и наслеђе, тако и тренутни друштвени контекст који даје значење тим ставовима. Препознавање и документовање сексизма и његових последица је веома важно ако желимо да доведемо у питање неке распрострањене митове као што су нпр. да је сексизам ријетка појава, да сексизам није штетан, да жене уживају у свом нижем друштвеном статусу и да драге воље поштују ограничења наметнута родном припадношћу. (Swim & Nyers, 2009: 407)

Ово истраживање такође произилази из потребе да се детаљније разумије конкретни облик испољавања сексизма у Црној Гори: сексизам који подрузумијева како негативне, тако и позитивне родне предрасуде, дакле амбивалентни сексизам кога чине беневољентни и хостилни сексизам. У овом раду кроз истраживање амбивалентног сексизма желимо да осветлимо дио дискурса о родним улогама и родним односима у Црној Гори, зато што је патријархална родна идеологија која ту постоји у чврстој вези са свим друштвеним аспектима у којима се огледа родна неправда.

Када је структура овог рада у питању, у уводном дијелу ћемо представити предмет, циљеве, хипотезе и методе које ће се у истраживању користити, као и историјски контекст и тренутно стање у Црној Гори када је у питању статус жена и достигнути ниво родне равноправности. Након тога, слиједи дио рада у којем желимо да представимо наше шире теоријско полазиште, тј. теоријску парадигму кроз коју сагледавамо друштвени проблем родне неправда, а то су уједно и критичке позиције са којих сагледавамо теорију и скалу амбивалентног сексизма, као и приступе на које се ова теорија ослања. Наша полазишна парадигма је феминистичка, искључиво антиесенцијалистичка и најближа теорији правде Ненси Фрејзер (Nancy Fraser) (1995, 1997a, 2005, 2007). С обзиром на то да теорија амбивалентног сексизма припада социјалној психологији, једно поглавље ћемо посветити историји социјалнопсихолошког бављења сексизмом у којем ћемо дефинисати најважније појмове као што су сексизам, предрасуде и стереотипи, али и

представити помаке у овој области када је у питању концептуализација и операционализација различитих врста сексизма међу којима је и амбивалентни сексизам.

У наредном поглављу ћемо представити теорију амбивалентног сексизма која је у фокусу овог рада, као и социо-структурни приступ на који се ова теорија ослања. Концептуализација беневољентног сексизма драгоцјен допринос ове теорије, али поред тога, ова теорија развија социо-структурну аргументацију која се тиче поријекла амбивалентног сексизма али и нуди психолошко-мотивациона објашњења која се тичу опстанка сексизма у друштву. У свему томе, ова теорија се ослања на опсежну социолошку, психолошку и социјано-психолошку литературу, као и на резултате бројних истраживања. Бројна су истраживања у свијету која истражују присуство, садржај и утицај амбивалентног сексизма и његов однос и корелације са различитим понашањима, ставовима и друштвеним феноменима, па ћемо у поглављу о теорији амбивалентног сексизма представити нека од најважнијих, како у свијету, тако и у нашем региону.

Након тога слиједи критичка анализа теорије амбивалентног сексизма гдје ћемо указати на проблематичне аспекте у формулацији како теорије, тако и скале амбивалентног сексизма и то из перспективе раније описане полазишне парадигме. Феминистичка теорија и феминистички орјентисана социјална психологија која се бави родом и сексизмом често говоре о истим појавама, али другачијим речником, користе другачије концепте и методе. Овај рад је између осталог и покушај интегрисања ових корисних, али често неповезаних сазнања и нивоа анализе до којих се долази у оквиру поменутих приступа. Ми желимо да интегришемо важне увиде теорије амбивалентног сексизма (а самим тим и друге корисне социјално-психолошке увиде на које се ослања) у феминистичку теорију, наравно, ослобођене сваке врсте есенцијализма, у циљу стављања тих сазнања у службу унапређивања родне равноправности кроз политичку акцију.

Други дио овог рада је емпиријско истраживање које смо спровели у складу са бројним истраживањима ставова која се спроводе у оквиру социјалне психологије. Осим теоријске аргументације, желимо да, у складу са социјално-психолошком праксом провјере хипотеза кроз емпиријска истраживања, емпиријски провјеримо наше претпоставке. Имајући у виду да је контекстуализација једна од основних премиса нашег полазишта, хипотезе ћемо

провјерити на примјеру Црне Горе имајући у виду специфичности овог друштва, посебно у односу на друштвени контекст Сједињених Америчких Држава, гдје је теорија амбивалентног сексизма настала и први пут кроз истраживања провјеравана.

1. Предмет истраживања

Предмет овог истраживања је сексизам, прије свега амбивалентни сексизам у својим различитим облицима, односно позитивне (беневоолентне) и негативне (хостилне) родне предрасуде. Овај рад ће бити подијељен у два дијела. Први дио ће сачињавати теоријска анализа начина на који су дефинисани и формулисани концепт и скала амбивалентног сексизма. Други дио ће чинити емпиријско истраживање у Црној Гори које ће бити у служби преиспитивања дефинисаних претпоставки, али и у служби препознавања присутности и карактеристика амбивалентног сексизма у Црној Гори. Емпиријско истраживање ће бити усредсређено на испитивање сексистичких ставова студентске популације у Црној Гори. Опредјелили смо се за студентску популацију зато што сматрамо да ће ставови млађе образоване популације, будуће образовне елите у Црној Гори одређивати ток будуће борбе за родну равноправност. Други разлог је што је већина истраживања амбивалентног сексизма рађена на узорцима које су чинили студенти и студенткиње. Дакле, у оквиру предмета овог рада посебно ће се преиспитивати концептуализација и операционализација хостилног и беневоолентног сексизма који су дио амбивалентног сексизма, као и присуство ових облика сексизма међу студентима у Црној Гори. Иако ће се истраживање радити на примјеру Црне Горе, сматрамо да ће бити релевантно и добра полазна основа за истраживање и разумијевање амбивалентног сексизма и у другим земљама региона, посебно у Србији, због културолошких сличности и историјске повезаности.

Творци теорије амбивалентног сексизма Питер Глик (Peter Glick) и Сузан Фиск (Susan Fiske) пореде беневоолентни сексизам и „бреме бијелог човјека” (*white man's burden*) (Glick & Fiske, 2001). Њихова претпоставка је да се беневоолентни сексизам увијек појављује са хостилним сексизмом и помаже у одржавању веће мушке моћи и привилегија на исти начин као што је

добронамјерно „просвећивање примитивних маса” заправо помагало у одржавању колонијализма, самим тим што га је оправдавало. Једноставно речено, ако се мушка моћ посматра као терет који су мушкарци преузели на себе, ако је она легитимисана кроз већу одговорност и пожртвовање, онда њихове привилегије изгледају оправдане.

Концепти беневољентног и хостилног сексизма су од великог научног значаја, зато што се односе на двије различите врсте родне дискриминације које на различите начине негативно утичу на родну равноправност. Посебно је важан концепт беневољентног сексизма зато што се њиме обухвата читав спектар ставова и понашања који на суптилан начин и кроз позитиван тон потврђују традиционалне родне разлике које подразумевају инфериорност жена.

Сматрамо да сама теорија амбивалентног сексизма оставља простора за даље унапређивање у циљу систематичнијег и доследнијег погледа на родне односе, у чему сматрамо да наше истраживање може помоћи. Поред тога што је начин на који су ови концепти дефинисани у одређеним аспектима проблематичан и оставља простора за прецизнију формулацију, скала која се користи као мјерни инструмент за ове двије врсте сексизма садржи велики број тврдњи за које претпостављамо да не мјере сексизам. Са друге стране, сматрамо да су, иако препознати у теорији, изостављени из скале веома важни и распрострањени начини изражавања хостилног и беневољентног сексизма. Довођењем у питање постојеће скале амбивалентног сексизма, доводе се у питање закључци који произилазе из досадашњих и будућих истраживања која ће користити ову скалу. Постојећа скала се користи за утврђивање нивоа присуства амбивалентног сексизма⁷ у реалности, па ако се испостави да ова скала дијелом мјери присуство амбивалентног сексизма, а дијелом нешто сасвим друго (што је наша претпоставка), то значи да су досадашњи резултати истраживања у којима је кориштена ова скала макар дијелом били проблематични, а самим тим и тумачења тих резултата. То значи да су манифестације неких других феномена и појава тумачене као манифестације амбивалентног сексизма. Ако је начин мјерења присуства амбивалентног

---

⁷ Скала амбивалентног сексизма се састоји из двије субскеле (скеле хостилног и скеле беневољентног сексизма), па коришћењем ове скале могуће је одвојено мјерити присуство хостилног и присуство беневољентног сексизма, али и укупан ниво сексизма (амбивалентног) који се добија збиром скорова добијених на субскалама.

сексизма погрешан и невалидан у одређеним аспектима, онда се такође и добијене корелације са неким другим аспектима реалности морају довести у питање. Ако истраживањем провјеравамо колико амбивалентни сексизам утиче рецимо на успјешност жена у одређеном послу, или на самовредновање, нећемо бити у могућности да утврдимо да ли је баш сексизам фактор корелације ако скала садржи у себи и сексистичке и несексистичке ставове (рецимо значај романтичних односа у животу).

2. Циљеви истраживања

Циљ рада је теоријско преиспитивање и емпиријско истраживање ваљаности концепта амбивалентног сексизма, и то, како 1.) концепата хостилног и беневољентног сексизма (који чине амбивалентни сексизам), тако и 2.) скале која мјери ове концепте.

Такође, циљ нам је да се кроз емпиријско истраживање преиспита примјенљивост и адекватност постојеће скале амбивалентног сексизма у контексту данашњег црногорског друштва и културе.

Веома значајан циљ рада је да препознамо које су се то патријархалне предрасуде задржале и на који начин се претежно изражавају (кроз позитиван или негативан тон) у Црној Гори. Дакле, циљ нам је да се утврде облици изражавања и степен присутности обије врсте сексизма (хостилног и беневољентног) и њихов међусобни однос међу студентском популацијом у Црној Гори.

3. Методе које ће се у истраживању примијенити

Први дио рада ће представљати критичку анализу (анализа дискурса и деконструкција) теорије и скале амбивалентног сексизма, као и теоријских парадигми, али и истраживања на које се ова теорија ослања. У развијању теоријског оквира основни приступ ће свакако бити анализа теоријских текстова и аргументација које се у њима налазе а које су релевантне за овај рад. У савременим теоријама и мултидисциплинарним приступима које ове теорије његују, међу најзначајнијима су оне које се у тим приступима - углавном присутним у постструктурализму и постмодернистичким кретањима - ослањају

на појмове дискурса, као и на деконструктивистички приступ. Оба ова приступа имају темеље у савременој филозофији. Под појмом дискурса се подразумијевају она значења која им је у сложеном методолошком приступу првобитно дао француски филозоф Мишел Фуко (Michel Foucault) (1998). Темеље деконструкцији као савременом методолошком приступу је формулисао други значајан француски филозоф, Жак Дерида (Jacques Derrida) у више својих текстова.⁸ Међутим оба ова приступа су нашла широку примјену у савременим хуманистичким дисциплинама и друштвеним наукама гдје је предмет теоријска анализа текста, и у том смислу су разумљиво претрпјела и одређене трансформације.

Прије свега ћемо критички анализирати начин на који теорија амбивалентног сексизма дефинише, али и операционализује сам концепт амбивалентног сексизма, али и друге важне концепте које ова теорија користи, а који су централни за ову теорију и њена објашњења, као што су дијадичка моћ и хетеросексуална међузависност.

Такође, с обзиром на то да се теорија амбивалентног сексизма ослања на социоструктурни приступ и теорију родних улога (Eagly & Wood 1999), критички ћемо се осврнути на неке недостатке овог приступа, као и на есенцијалистичка објашњења теорије родних улога која се тичу објашњења поријекла родних разлика. Наша критика ће такође бити усмјерена на биосоцијални приступ и еволуционистичка објашњења, која су и даље релевантна у социјално-психолошким теоријама, као и на резултате неких истраживања које аутори теорије амбивалентног сексизма узимају у обзир (и на које се ослањају при аргументацији), а који су очигледно засновани на премисама патријархалног мишљења. (нпр. Guttentag & Secord, 1983)

Поред теоријске аргументације која је потребна да бисмо објаснили недостатке и проблематичност односа начина на који су концепти хостилни и беневољентни сексизам формулисани, као и њихове операционализације, потребно је спровести и емпиријско квантитативно истраживање за које очекујемо да ће потврдити наше хипотезе. Методологија емпиријског

---

⁸ Међу важнијим су Derrida, Jacques. (1981). *Dissemination*. Chicago University of Chicago Press, затим, Derrida, Jacques. *The Force of Law: The Mystical Foundation of Authority*. in Cornell, Drucilla et al, (eds). *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York: Routledge. и други.

истраживања, дакле узорак, инструменти и технике обраде података, детаљно су описани у одјелку III Емпиријско истраживање.

4. Хипотезе

Постављене хипотезе се односе како на теоријски, тако и на емпиријски дио рада.

Прва хипотеза: испитивање појаве амбивалентног сексизма без утврђивања постојања разлике у примјенљивости истог става на оба пола је невалидно.

Сматрамо да ће се кроз резултате нашег емпиријског истраживања показати да су неки ставови из скале амбивалентног сексизма формулисани тако да сагласност са таквим ставом не мора изражавати нужно сексизам (што ће бити проверено кроз постављање сета додатних питања са циљем испитивања њиховог дубљег значења).

Друга хипотеза: амбивалентни сексизам није тродимензионални конструкт. Према теорији амбивалентног сексизма, постоје три кључна структурна фактора због којих постоји амбивалентни сексизам: мушка структурна моћ (патријархат), подјела родних улога (родна диференцијација) и сексуална репродукција (биолошка константа која ствара међузависност и интимост између полова). (Glick & Fiske, 2001: 111)

Три фактора, на основу којих постоји амбивалентни сексизам и које се према ауторима могу наћи у цијелом свијету, условљавају појаву како беневољентног, тако и хостилног сексизма у три одговарајуће сфере које називају: патернализам, родна диференцијација и хетеросексуалност. (Glick & Fisk 1997) Ми желимо да укажемо на грешку која се састоји у томе да се испољавање сексизма своди на та три фактора, зато што, са једне стране, фактори које Глик и Фиск одређују као разлог постојања амбивалентног сексизма, нису константе, а са друге стране, бројни други друштвени и културни фактори могу утицати на то на који начин и у којим областима ће се изражавати сексизам. Сматрамо да су неки од важних фактора који се морају узети у обзир када покушавамо да разумијемо начин изражавања сексизма, различити идеолошки утицаји, нпр. витешки идеали, просветитељство,

комунизам или религијски утицаји који су, у одређеним историјским периодима и одређеним друштвима, били веома изражени.

С обзиром да су аутори теорије амбивалентног сексизма као потврду тродимензионалности амбивалентног сексизма навели и то да су се у оквиру скале беневољентног сексизма издвојила три очекивана субфактора, поред теоријске аргументације која се тиче недостатака теорије и скале амбивалентног сексизма, ову хипотезу ћемо провјерити и кроз резултате нашег емпиријског истраживања. Очекујемо да ће се показати да су три димензије сексизма теоријски конструкт који ограничава боље разумијевање амбивалентног сексизма.

Трећа хипотеза: Непотпуно је испитивати присутност појава које су дио амбивалентног сексизма без анализе њиховог специфичног значења у конкретном културолошком контексту.

Сматрамо да постојећа скала амбивалентног сексизма није адекватан инструмент за мјерење амбивалентног сексизма у свим културама, тј. конкретно у контексту црногорског друштва. Мјерење присутности амбивалентног сексизма захтијева конкретан културолошки оквир зато што сва друштва имају своје историјске, културне и политичке специфичности које утичу на стање родне равноправности и изражавање сексизма, па ставови из постојеће скале нису у потпуности примјенљиви свуда. Нпр. историја, али и тренутно стање родних односа и борбе за родну равноправност се значајно разликује у земљама СФР Југославије, у односу на стање у САД гдје су настале и теорија и скала амбивалентног сексизма. Очекујемо да ће се показати да неки други амбивалентни сексистички ставови који не припадају постојећој скали амбивалентног сексизма на адекватнији начин одражавају хостилни и беневољентни сексизам у Црној Гори.

У том смислу, специфичне хипотезе су:

3.1. Одређени ставови из скале амбивалентног сексизма нису дио патријархалног дискурса у Црној Гори. Конкретно, мислимо на негативне ставове према женама које критикују сексизам и боре се против њега. Очекујемо да ови ставови неће бити снажно заступљени, не зато што у Црној Гори не постоји хостилност према промјени патријархалних образаца у корист жена, већ зато што феминистичке иницијативе нису довољно раширене да би се створио отпор према њима и јаки негативни ставови. Такође, сматрамо да

беневоолентни сексизам изражен кроз давање приоритета женама у области моралног расуђивања, културе и укуса неће бити карактеристичан за Црну Гору.

3.2. Очекујемо да ће одређени аспекти беневоолентног сексизма (центлменство и правила удварања, давање предности женама у традиционално женским, друштвено мање релевантним сферама: љепота, брижност, усмјереност на друге, финоћа, подржавање особина као што су стидљивост и размаженост код жена, заштита од одређених активности и послова, ослобађање од одговорности) у Црној Гори бити заступљени начини изражавања сексизма.

3.3. Очекујемо да ће се показати да одређени аспекти хостилног сексизма који подразумијевају негативно карактерисање жена као групе и потврђивање инфериорности жена у односу на мушкарце и даље постоје у Црној Гори и да ће се испољити у значајној мјери. Ставови који су према женама уопште отворено хостилни нису укључени у постојећу скалу хостилног сексизма зато што се показало у току процеса бирања питања и формирања оригиналне скале да је такав сексизам искоријењен. Сматрамо да ће се показати да у Црној Гори такав сексизам и даље постоји.

5. Родна равноправност у Црној Гори

Када су у питању родни односи у Црној Гори данас, они су обиљежени транзиционом реалношћу која подразумијева мјешавину насљеђа из социјалистичког периода који је донио женама у Црној Гори бројна права, могућности и еманципацију, са једне стране и патријархалног насљеђа које је добило на значају у транзиционом периоду, са друге стране. Ипак, услед глобализације и масовног коришћења интернета, бројни су утицаји који долазе из цијелог свијета и обликују родне односе на један сасвим нов начин.

Патријархално насљеђе Црне Горе обиљежава њена историја која подразумијева ратничко устројство и ратничке идеале, родовско-племенске односе који су се дуго задржали у Црној Гори, на шта је утицала дуга изолација Црне Горе (ако се изузме Бока Которска), утицај сусједа Турака, Албанаца и Муслимана који су такође жене држали у ропском положају. (Булатовић, 2011) Живот у Црној Гори је био одређен тешким условима живота и великим сиромаштвом. У таквим околностима, које су почеле да се мијењају тек крајем 19. и почетком 20. вијека (у том периоду жене су добиле одређена права – на

образовање, имовинска права, права у брачним односима) положај жена је био веома лош. У књизи „Историјска читанка - Жене у Црној Гори од 1790. до 1915.” (Нелевић, 2011) приказан је положај Црногорки у разним аспектима живота, па овај мозаик одломака из историјских списа, путописа, штампе, разних законика и других докумената сагледан из феминистичке перспективе омогућава стицање представе о томе како су изгледали тадашњи родни односи. Многи обичајни обрасци из прошлости су данас незамисливи, али су многи преживјели до данас или су добили другачији облик у складу са промијењеним друштвеним контекстом. С обзиром да истражујемо сексизам у Црној Гори данас, потребно је барем укратко се осврнути на које све начине је црногорско патријархално друштво до прије један вијек третирало жене.

На почетку, рођење дјевојчице је доживљавано као неуспјех, а дјецом су називани само синови. Жене које нису рађале синове мање су биле поштоване. Рађање сина је значило рађање ратника, а рађање ћерке је изазивало тугу. Када је васпитање дјевојчица у питању, најважније је било да буду послушне, покорне, да не показују своју вољу, као и да до удаје буду сексуално недоступне. Образовање женске дјеце почиње 1870. године, али се идеја о потреби школовања женске дјеце споро развијала и прихватала у друштву. На образовање женске дјеце се гледало као на крођење дивљине у тим дјевојчицама што би могло да буде у интересу државе која се оријентисала и угледала на европска друштва и стварање грађанске породице. (Нелевић, 2011) Постоји податак да је крајем 1871. Године у свим школама било 1424 ђака, од чега 72 дјевојчице. Крајем 19. вијека је донешен закон о обавезном основном школовању дјеце (иако није било довољно школа и услова за ту реализацију закона), али се овај закон односио само на дјечаке. Обавеза се није односила на дјевојчице ако у њиховој близини није постојала дјевојачка школа (којих је у том тренутку у Црној Гори било свега двије). (Старовлах, 2007, 41,42)

Од средине 19. вијека законски жена може да бира мужа, али је обичајно право утицало да и у 20. вијеку породица има снажан утицај на одабир супружника. Бруталне отмице жена су биле практиковане до 19. вијека, али ни тада сасвим не ишчезавају. Жена је сматрана својином братства, па је због таквих увреда (отмица) долазило и до крвне освете. Брак је одликовала беспоговорна послушност жене, а страни путописци су однос супружника доживљавали као хладан, отуђен и нехуман. Од мушкараца се очекивало да не

показују љубав према својим женама, јер би то било тумачено као слабост, док је показивање отворене доминације над женама било у опису тадашње мушкости.

Женска радна снага је немилосрдно експлоатисана, што у кући, што у пољу, на пијаци, што када је у питању „промет роба”. Мушкарци су били ратници, па им је физички посао често био „испод части”. Жене су радиле многе тешке послове, али је орање и копање било „мушки посао”. Таква подјела није прављена због недостатка снаге жена, већ због потврде мушке доминације. Путописац Ђузепе Маркоти (Giuseppe Marcotti) на ову тему пише следеће: „Тако, она не смије да оре, не зато што је за њу то претешко, већ зато што је то срамота не за њу, већ за породицу. Срамота је ако жена коси траву косом, али српом – може, па чак ако се за травом пентра по таквим мјестима да и главу може сломити, што се и догађало.” (Нелевић, 2011:105) Највећи дио становништва је био сиромашан, хигијена и опремљеност куће су биле на ниском нивоу, често су под истим кровом спавали и људи и стока. Ипак, временом су почели да стижу утицаји из иностранства и жене су често прихватале и уводиле новине када су покућство, гардероба и кућне навике у питању, па су на тај начин утицале на промјену друштва изнутра.

Иако су се црква и држава бориле против „фатања вјештица”, оно је било присутно до средине 19. вијека и подразумијевало је потапање у воду и убијање жена. Муж је имао законско право да убије жену прељубницу до 20. вијека, али су то право често мијењали обичајним правом тј. кидањем носа женама. Само убиство није вршено пушком јер се пушком није смио убити онај који не носи оружје, па је алтернатива било каменовање.

Насиље у породици је толерисано ако жена прекрши неко од патријархалних правила, док се насиље изван породице према жени се није толерисало. „Заштита од насиља на коју је жена могла да рачуна од свога братства, сходно обичајном праву, а касније и од државе, у основи се није тичала њеног интегритета: „штитећи жену” братства су штитила свој углед и показивала своју моћ, а држава је штитила своје друштвене интересе.” (Нелевић, 2011:143) Жене су у 19. вијеку имале нека имовинска права, али нису имале право на насљедство ако су имале брата и такође нису имале право на имовину стечену у браку. „Према патријархалној подјели родних улога, жена не може и не треба да буде „самовласна”, то јест она мора бити зависна и

несамостална. Зато је женско право на посједовање имовине у Црној Гори у 19. и почетком 20. вијека, које у највећој мјери охрабрује женску самосталност и тиме 'ремети' патријархални поредак, било сведено на право елементарне егзистенцијалне заштите жена и на њено право да 'има своје 'аљине'.'" (Нелевић, 2011:191)

Рађање ванбрачног дјетета је представљало велику срамоту за жену, која се могла ријешити једино ако би ступила у брак са оцем тог дјетета. Постојала је и краћа затворска казна за очеве који су такође били у обавези да издржавају дијете и мајку док дијете не порасте довољно да буде одузето од мајке и предато оцу. Тек се крајем 19. вијека мајка појављује у закону као могући старатељ, у случају да је самостална.

Када је здравље у питању, изљечење је било препуштено природи и народним исцјелитељима. Када су коначно основане прве здравствене установе крајем 19. вијека, много мање жена је ишло него мушкараца да се лијечи јер нису могле да оставе кућне обавезе, а када су гинеколошке болести у питању због друштвених стега и забринутости шта ће људи рећи жене нису желеле да се прегледају.

Жене су на разне начине учествовале у рату, али и у крвој освети, почевши од снабдијевања намирницама и муницијом, лијечења болесника, пуњења пушака итд. Ипак, она није могла да носи оружје, нити да буде носителка побједи и ратних трофеја. Очување националног интереса се може договати само мушкарцима у патријархалном систему, па „жене постоје само у анегдотама и по ободима националне историје“. „Документа упућују на закључак да жене не само да су дијелиле патријархалне херојске вриједности своје заједнице већ и да су оне имале истакнуту и специфичну идеолошку улогу у репродуковању и оснаживању тих вриједности.“ (Нелевић, 2011:253)

Жене су биле дио јавног простора, али уз обавезу да поштују строга патријархална правила која су омогућавала њихову невидљивост и неистицање. Ишле су иза мушкараца, често на већем одстојању, а при сусрету жена и мушкараца, жене би поздравом показивале своју потчињеност. Наравно, у јавном одлучивању није могла учествовати нити говорити чак ни на почетку 20. вијека. Тужбалице су биле једини начин да јавно износи своје мисли које су одражавале и потврђивале патријархалне вриједности. Оне су биле начин да се јавно изразе емоције и имале су катарзичко дејство. Жене су биле присутне и на

друштвеним посијелима и забавама, али су правила била таква да мора показивати скромност и подређеност. „Описујући начин играња жене и мушкарца у колу, Габријел Фриле и Јован Влаховић пишу: „Она, насупрот, стидљива, румена, узбуђена, понављајући оборених очију мимику свог играча, изгледа као да њоме доминира снага и љепота овог задњег који, уосталом, врло расположен да ништа не призна љепшем полу од пажњи чији је она предмет, само се брине да се истиче, чак и на штету своје другарице’.”⁹ (Нелевић, 2011:270)

Иако су одређене иницијативе постојале и прије Другог свјетског рата, тек у периоду социјализма када је принцип егалитарности постао идеолошка позадина политичке организације социјалистичке државе и њених институција, живот жена почиње значајно да се мијења. Право гласа, право на споразумни развод, право на наслједство, на једнако плаћени рад, право на абортус, на заштиту од насиља су нека од најважнијих права које су жене добиле у овом периоду. Жене су у начелу законски постале равноправне са мушкарцима, што раније није био случај. Обавезно је постало основно образовање како дјечака, тако и дјевојчица, а организоване су и течајеви описмењавања жена. Развијене су мреже државних вртића што је олакшало масовни улазак жена у плаћену радну снагу. Обезбијеђено је и плаћено породилско одсуство. Жене су у великом броју завршавале факултете, а новоразвијени државни сектор (бирократија, здравство, образовање итд.) је обезбјеђивао велики број радних мјеста за жене. Услови живота су значајно промијењени убрзаном индустријализацијом, изградњом путева и доласком становништва из села у градове. Општи животни стандард је порастао и догодиле су се крупне промјене у структури и организацији друштва. Те промјене су се одразиле и на промјене у породици: дошло је до интензивније нуклеаризације породице, супружници се бирају на основу узајамне жеље за заједничким животом, породица гради хуманије односе који се базирају све више на емоцијама и љубави. (Булатовић, 2011)

Основане су различите женске организације које су се бавиле унапређивањем положаја жена. Жене су се организовале и удруживале, дефинисале своје циљеве и радиле на њиховом постизању. Антифашистички

---

⁹ *Gabriel Frilley*

фронт жена (АФЖ) и организације насљеднице су своје активности спроводиле широм земље у многим градовима и селима, што је утицало да живот великог броја жена буде бољи и лакши. Идеологија коју су промовисале држава и њене институције је подразумијевала захтјев за једнаком позицијом жена на свим нивоима друштва. Принцип егалитарности је био подржан кроз институције, није долазио са маргина друштва већ је на њему била заснована државна политика. У медијима су промовисане образоване жене, жене раднице, еманципација жена уопште итд. (Божиновић, 1996)

Напредак у статусу жене у друштву је био велики, али је патријархално наслеђе и даље имало снажан утицај. Закони су омогућавали равноправност, али је пракса била другачија. И даље су занимања била у великој мјери подијељена на „мушка” и „женска”, жене су масовно биле запослене у слабије плаћеним областима рада, жену радницу је оптерећивало и бављење домаћинством и кућним пословима, а такође, жене су у малом проценту биле ангажоване у политичком и друштвеном животу. Сеоска породица није претрпјела велике промјене, па је мушкарац и даље сматран за „главу породице” што се односило на то да су његове одлуке неприкосновене, да жена и даље мора показивати велико поштовање и давати предност мужу, нпр. у разговору (тзв. патријархална етикеција), највећи дио „терета сељачког живота” је био на жени итд. И градска породица задржава неке, како их Анђелка Булатовић назива, „негативне патријархализме” као што су ставови да се са женском дјецом завршава лоза и породично име. (Булатовић 2011)

У Црној Гори се, као и у осталим бившим републикама, после распада социјалистичке Југославије разбуктао национализам, црква је повратила свој утицај, патријархалне вриједности су ојачале, а питање жена и њихових права се изгубило у мору других политичких проблема који су настали услед рата, инфлација, слома привреде, санкција, уопште промјене друштвеног система. Како је црква велики пропагатор патријархалних вриједности, а са њом и националистичка политика у том периоду, жене су бивале у све горем положају. Странке су обећавале националне пензије женама чији је наталитет изнад просјека, осниване су и удружења жена које су се позивале на традиционалне вриједности, које су се „умориле од равноправности” (Филиповић 2003:41), кроз дискурс о демократији странке су формално помињале равноправност полова,

али прије свега су у први план истицали поштовање према женама као мајкама, сестрама итд. (Филиповић, 2003:37)

У процесу транзиције се у великој мјери користе женски ресурси како у приватној, тако и у јавној сфери, што Марина Благојевић назива жртвеним микро-матријархатом (из ког жене извлаче психолошку добит за своју „жртву”, али и чиме добијају на значају и моћи у оквиру породице). Са друге стране, ова зависност мушкараца од жена је неутрализована ревитализацијом идеологије јавног патријархата која је била подржана од стране како цркве, тако и од стране политичких елита. Услед велике нестабилности у јавној сфери, ојачала је породица и приватна сфера. (Blagojević-Hughson & Bobić 2014, Благојевић 2012) Марина Благојевић критикује транснационализацију знања које онемогућава ефикасне и контекстуализоване родне политике и истиче потребу формирања специфично полу-периферијског теоријског погледа на борбу за родну равноправност. Она земље „у транзицији”¹⁰ назива полу-периферијом која заостаје тј. покушава да сустигне развој центра, тј. развијених западних земаља. Међутим, противи се оваквом прогресивистичком схватању транзиције, па говори о „раз-развоју” кроз који пролазе постсоцијалистичке земље, негативним посљедицама које доноси транзиција, као и потцјењивању друштвених ресурса ових земаља. „Основна карактеристика процеса „транзиције” је производња сиромаштва у друштвима полупериферије тако што се у неолибералном окружењу потцењују и великим делом девестирају њихови развојни потенцијали”. (Благојевић, 2012:43)

Невладине организације усмјерене на унапређивање родне равноправности у Црној Гори појављују се у другој половини деведесетих година. У том периоду су ове организације биле једини организовани извор борбе против неравноправности. Ове иницијативе су биле прилично усамљене у

---

¹⁰Марина Благојевић термин „транзиција” ставља под наводнике због теоријске неутемељености овог термина. У свом тексту га користи да означи период од двадесетак година у актуелној историји Србије, али на теоријском нивоу она истиче да су границе од чега ка чему се иде нејасне. „Али, када је реч о Србији, ствар је још компликованија. Обе крајње тачке преласка, и она од које се пошло и она ка којој се евентуално иде, све су нејасније, све замагљеније, чак иако се ЕУ причињава као одређиште. Тачка поласка је све замагљенија због колективног потискивања меморије и историје, као и због реинтерпретације историје, која је начињена из перспективе имагинарне тачке „ка којој се иде”. А „тачка ка којој се иде” у контексту глобалне кризе, која подразумева темељну кризу институција и поверења у институције, постаје, такође, све нејаснија и неодређенија.” (Благојевић 2012:43)

општем контексту репатријархализације друштва, повратка култа ратника и враћања религији која је подржавала мушку доминантну улогу.

У свим постјугословенским новоформираним државама ове организације биле су финансиране из фондова западних земаља, па се наметнуло питање неадекватности примјене западног феминистичког дискурса на овим просторима. Још деведесетих је препознато и проблематизовано извођење паралела и реализовање стратегија погодних за западни контекст у циљу унапређивања родне равноправности у постсоцијалистичким земљама. (Брковић, 2010)¹¹

Након 2000. године политика је била усмјерена на „велике теме” (државно преуређење, приватизацију, европске интеграције), па је унапређивање родне равноправности скрајнуто као секундарно. Политичка неактивност и непостојање политичке воље да се унаприједи положај жена у друштву се често објашњава аргументом да је то питање секундарно у односу на нека друга, у том тренутку важнија питања, којима треба дати приоритет. Међутим, родна равноправност ни до данас није постала политички приоритет. Са друге стране, многи су сматрали да за тако нечим нема потребе, јер су жене постигле своја права у доба социјализма. Такође, подразумевало се да у оквиру либералне демократије, по чијим принципима је требало да функционишу политика и друштво у цјелини, жене и мушкарци имају исте шансе за напредовање и да овај нови систем укида могућност дискриминације. „То прихватање поједностављене либерално демократске шеме организације јавног живота одбацује промишљање структуралних односа између јавног и приватног, дискриминативности родно стереотипизираних улога и односа и њихове непроменљивости као наводно природне и биолошки задате.” (Мршевић, 2007:82)

На нивоу појединаца, породица и промјена у њиховом животу, транзиција је донијела бројне промјене. Истраживање Милоша Бешића које је

---

¹¹ „Поред момената пуних тензија, ране деведесете обележило је прегршт публикација које су покушале да уздрмају идеју источне Европе као брисаног, празног простора у који феминизам и феминистичку теорију тек треба увести, или идеју западних феминисткиња као офанзивно, а источних као дефанзивно постављених субјеката дијалога (на пример, Funk & Mueller 1993; Renne 1997). Благојевић сматра да је много интелектуалне снаге и ресурса отишло на објашњавање да постсоцијалистички контексти захтевају сопствене феминистичке концептуалне апарате, уместо на прецизнију артикулацију самих апарата (Благојевић, 2009: 93).” (Брковић, 2010:7)

подразумијевало интервјуе са супружницима из разних крајева Црне Горе који су засновали брак прије деведесетих, и тај период провели заједно, указује на појаву да су се жене често боље сналазиле у томе друштвеном хаосу, да су радиле „на црно” да би издржавале своје породице, често преузимајући улогу хранитеља породице. (Бешић, 2005) То се обично дешавало у радничким породицама када би мушкарци и жене (ако су радиле прије тога) изгубили посао, али су се жене трудиле да не угрозе или не уздрмају, барем на симболичком нивоу, његову мушку доминантну улогу. Бешић истиче да је учешће у економији преживљавања често било понижавајуће, па се мушкарци зато често нису активирали, што је оправдавано ставом оба супружника да то „није за њега”. Ипак, веће учешће тих жена у финансијском доприносу породици није утицало да се улоге у кући промијене – и даље су кућне обавезе падале на жену.

Дакле, један дио друштва се ослањао углавном на жене чије је жртвовање на сваком плану постало потпуно нормално. Бешић истиче да је овакво стање довело до кризе маскулинитета, тј. мушкарци су били подијељени између мушке дужности да прехрањују породицу, са једне стране и мушког права на висок статус и поштовање које би било угрожено прихватањем било каквог посла. Много је мањи утицај транзиције био на родне односе у сељачким породицама гдје су традиционалне родне улоге остале практично исте, тј. већина послова домаћинства је била на жени, мушкарци су искључиво радили „мушке” послове (сјеча и пренос дрва и орање, жетва), а односи моћи су били патријархални. Средња класа је рјеђе губила послове, зато што су, као образованији слој, најчешће радили у јавном сектору, образовању или здравству. Иако се и жене и мушкарци средњег слоја идентификују са својим послом, жене ипак добробит породице стављају на прво мјесто. Када су патријархални односи моћи између мужева и жена у питању, истраживање Милоша Бешића показује да се најотвореније изражавају у сељачким породицама, па онда у радничким и на крају породицама средње класе. Такође, разлике постоје у зависе од тога из ког дијела Црне Горе је породица (приморје, централни дио или сјевер), због различитог историјског и културног наслеђа. (Бешић, 2005)

Црна Гора је 28. јуна 2006. године постала 192. чланица Уједињених нација. У октобру 2006. године постала је чланица Интерпарламентарне уније, а

у мају 2007. је постала 47. чланица Савјета Европе, чиме је прихватила примјену стандарда и усвајање препорука датих од стране ове институције. Ова држава, као и остале из региона, поставила је пред собом јасан циљ, а то је придруживање Европској Унији. Да би се тај циљ остварио потребно је испунити низ стандарда који су успостављени као неопходни за све државе чланице. Између осталог, то подразумијева прилагођавање законодавства, али и *de facto* побољшање стања у друштву по питању родне равноправности. Важни закони које је Црна Гора донијела у циљу елиминисања дискриминације по основу пола и постизања родне равноправности су Закон о родној равноправности (усвојен 2007. године), Закон о раду (усвојен 2011. године), Закон о забрани дискриминације (усвојен 2010. године) и Закон о заштити од насиља у породици (усвојен 2010. године). (План активности за постизање родне равноправности 2013-2017, 2013) Такође, Црна Гора има институционалне механизме за постизање родне равноправности.

Данас у Црној Гори постоје два тијела задужена за родну равноправност на владином и парламентарном нивоу (Одјељење за послове родне равноправности и Одбор за родну равноправност), донешен је Закон о родној равноправности, постоји институција Омбуда који се између осталог бави и заштитом женских људских права и родном равноправношћу, а усвојен је и План активности за постизање родне равноправности. Упркос ретрадиционализацији до које је дошло деведесетих година, напредак који је државна политика у периоду социјализма донијела женама остао је и данас на снази. Поменути механизми за постизање родне равноправности који данас постоје имају за циљ увођење родне перспективе у политику¹² (на енглеском језику *gender mainstreaming*, а на нашем језику је у употреби и термин *уродњавање*). (Мршевић, 2011, Докмановић, 2013, Антонијевић, 2013) Улажу се напори да се боље формулишу и примјењују закони (нпр. закон против насиља

---

¹²Интегрисање родне перспективе у све сфере политике, и то тако што се анализирају и узимају у обзир различите потребе и перспективе мушкараца и жена и у оним областима у којима традиционално није анализиран проблем родне равноправности. Стратегија подразумијева вођење рачуна о родној перспективи у свим активностима: политичком развоју, истраживањима, дијалогу, законодавству, у планирању, имплементацији и надгледању програма и пројеката. Ова стратегија такође подразумијева давање подршке и истицање женских доприноса, јер жене не добијају једнако као и мушкарци од родно неутралних развојних интервенција. Дакле, данас је политика усмјерена на оснаживање жена зато што су кроз историју биле дискриминисане и зато што су и даље дискриминисане, што треба разликовати од оног аспекта беневоолентног сексизма који подразумијева да је женама потребна заштита и подршка зато што су по природи слабе.

над женама, закон о раду итд.) Невладине организације учествују у овим процесима, указују на потребне промјене и сарађују са државним институцијама. Међутим, домети ових иницијатива нису велики.

У Црној Гори неки елементи механизма за постизање родне равноправности скоро да не функционишу, неки воде усамљену борбу која нема већег одјека, а неки постоје само *de iure* и немају никакву примјену. На важним политичким функцијама је мали број људи посвећених борби за родну равноправност. Већина активности које држава Црна Гора спроводи да би унаприједила родну равноправност остаје прилично невидљива за њене становнике. И данас је проблем неравноправних родних односа засјеђен другим „важнијим” питањима, па зато не постоје довољни ресурси за његово рјешавање. Без обзира на такво стање, постојање ових механизма је значајно, јер су они основа која се може унаприједити и која отвара простор за даље дјеловање. (Тодоровић, 2007)

Црна Гора данас има висок степен стварне неједнакости између мушкараца и жена. До скоро је била међу последњим земљама у региону по заступљености жена у политици - у Скупштини Црне Горе било је 17 % жена, а у Влади Црне Горе тај проценат је био 24 %. Након последњих парламентарних избора у октобру 2016. године, проценат посланица у националном парламенту се повећао на 24%, док је проценат министарки у Влади Црне Горе смањен на 19%. Само је једна жена градоначелница, а у Црној Гори има 23 општине. (Министарство за људска и мањинска права 2015) Мали је број жена на мјестима одлучивања, свега 30,8% од укупног броја законодаваца, функционера и руководилаца. (МОНСТАТ 2012: 90) Жене и даље зарађују мање новца за исти посао од мушкараца. Не постоје званичне статистике, али на основу постојећих истраживања може се закључити да жене посједују знатно мање богатства, земљишних посједа, кућа, станова и аутомобила. (Богосављевић et al., 2011: 53) (Благојевић, 2007: 47) Према подацима Завода за статистику Црне Горе од укупног броја предузећа у Црној Гори свега 9,6 % је у власништву жена. У Аустрији је нпр. тај проценат 33,9%, у Бугарској 37,7%, Литванији 31,3%, у Италији 24%, у Њемачкој 31%. (МОНСТАТ, 2012: 97). Насиље у породици је изражен проблем у Црној Гори о којем се пуно не говори јер је и даље табу тема. Жртве насиља су углавном жене и дјеца, док су мушкарци препознати као насилници. Према истраживању, 91,7% људи у Црној Гори

вјерује да је насиље у породици свеприсутно у земљи. Међутим, свака четврта особа сматра да је за њега одговорна жртва, тј. да га изазива својим поступцима. (CEED consulting & SOS Nikšić, 2012) Када је у питању образовање, у Црној Гори је приближно једнак број особа мушког и женског пола које се уписују у основну и средњу школу. На факултете се у неким генерацијама уписује више жена него мушкараца. Иако више жена него мушкараца заврши основне студије, а у посљедње вријеме и магистарске студије, мушкарци и даље у већем проценту од жена стичу докторска звања. Од 21 универзитетске јединице у Црној Гори, свега је 5 деканица (Министарство за људска и мањинска права, 2014, www.ucg.ac.me). Како васпитање дјете и кућни послови већином падају на терет жена (Богосављевић et al, 2011:41) (Благојевић 2007: 56), оне имају мање времена за бављење научним радом. Такође, женска дјеца се у мањој мјери подстичу да претендују на високе позиције и да граде каријеру. Када је у питању сфера медија, она се одликује родно несензитивним дискурсом и стереотипним порукама које се преносе и тиме доприносе даљем учвршћивању инфериорног положаја жена у друштву. (Jusic et al., 2006)

Дакле, у многим сферама живота у Црној Гори препознајемо родну неравноправност, али не смијемо заборавити ни на постојање освојене равноправности или на родну неутралност одређених аспеката родних односа. Приказали смо у кратким цртама родне специфичности различитих периода који носе различита наслеђа и утицаје на данашње црногорско друштво. Утицаји патријархалних вриједности и правила се преносе с кољена на кољено, а са друге стране, егалитарне вриједности као тековине социјализма уткане су у друштвену структуру и реалност. Политичка и културна окренутост Западу доноси неке нове обрасце родних односа и улазак пост-модерних вриједности. Све ове вредносне струје сукобљавају се у једном такође економски, културно, уопште друштвено нестабилном и непредвидивом контексту који различито дјелује на различите групе и појединце у Црној Гори.

II

Теоријски оквир за анализу концепта амбивалентног сексизма

1. Теоријска парадигма

Главна парадигма од које се полази у овом раду ће бити феминистичка. Најшире гледано, појам *феминизам*, који се односи и на теорију и на покрет, може се дефинисати као отпор женској друштвеној потчињености, тј. напор који се улаже да се живот жена промијени на боље. Ипак, идеје како да се тај циљ оствари биле су различите. Феминизам је комплексан појам, јер се под његовим окриљем налазе различита, најчешће супротстављена теоријска објашњења, која увијек отварају нова питања и доводе до нових сазнања. (Tong, 2009, Nicholson, 1997, Kolmar & Bartkovski, 2010)

Основна и најчешће коришћена класификација дијели феминизам на либерални, марксистички/социјалистички и радикални феминизам, чије су се идеје касније преплитале и надопуњавале, па су се стварали нови правци у оквиру феминистичке теорије. Розмари Тонг (Rosemarie Tong) у свом уводном есеју за књигу „Феминистичка мисао” (*Feminist Thought*) под називом „Увод: Разноликост феминистичког мишљења” не претендујући да да коначну класификацију и приказ историје феминистичког мишљења говори о либералном, радикалном, марксистичком/социјалистичком, психоаналитичком, феминизму орјентисаном на бригу, мултикултуралном/глобалном/колонијалном, екофеминизму и постмодерном или феминизму трећег таласа, при чему овом класификацијом прије свега жели да укаже да феминизам није монолитно мишљење. (Tong, 2009:1-11) Иако нам простор у раду не дозвољава детаљан приказ ових феминистичких полазишта, назначићемо њихова основна обиљежја, у циљу стављања у теоријски контекст материјалистичког феминизма и теорије Ненси Фрејзер (Nancy Fraser) као наше полазишне основе која се ослања на нека од ових полазишта.

Либерални и социјалистички феминизам су у вези са политичким теоријама либерализмом и марксизмом. Духачек објашњава зашто се феминизам није могао појавити прије модерног доба и шта је било потребан услов за његов настанак. „Није спорно да је од кад о томе постоје записи, увид у

дискриминацију жена постојао, као што није спорно ни то да су неке образоване жене, као и поједини мушкарци, над тим негодовали/е, због тога жалили/е, и чак препоручивали стратегије којима се с тим може суочити, али темељна промена тог положаја, промена која би се системски односила на све жене, није била узета у обзир. Да би се извео закључак о могућности или можда чак о неопходности укидања дискриминације жена, било је неопходно да општи суд о *једнакости свих људи* буде теоријски утемељен и аргументован као и политички артикулисан, суд који ће читаво једно време подржати.” (Духачек, 2014: 27) Либерални феминизам је усмјерен на постизање политичке и правне једнакости жена и мушкараца у оквиру капиталистичког система (универзално право на глас, политичко учешће, образовање, наслеђивање и плаћени рад). Либерално феминистичка мисао је заправо прва феминистичка теорија која потиче још из 18. вијека када су Мери Вулстонкрафт (Mary Wollstonecraft) са својом књигом „Одбрана права жене” и Олимп де Гуж (Olympe de Gouges) са „Декларацијом о правима жене и грађанке” поставиле темеље овом правцу. Мисао овог правца је покретала сифражетски покрет у 19. и 20. вијеку. Савремени либерални феминизам је такође усмјерен на постизање равноправности у јавној сфери. (Tong, 2009, Духачек, 2014)

Радикалне феминисткиње су сматрале да то није довољно да би се ријешило питање женске опресије. Патријархат, хијерархија, моћ и доминација су централне теме овог правца. Усмјерене су на приватну сферу, репродукцију и сексуалност, као и на производњу значења у оквиру патријархалног система. Радикални феминизам сам за себе садржи бројне некад и противурјечне „подправце”. Неке феминисткиње као што су Кејт Милет (Kate Millet) и Шуламит Фајрстон (Shulamith Firestone) залагале су се за андрогиност цијелог друштва, тј. ослобађање мушкараца да прихвате своју женску страну и жена да прихвате своју мушку страну и тако буду цјеловита бића, док су друге (нпр. Мерилин Френч (Marylin French) и Мери Дејли (Mary Daly)) рјешење видјеле у позитивном вредновању традиционалних женских особина и јачању њихове важности у друштву уопште. Треће су опет сматрале да треба одбацити прописану фемининост и тражити и славити нову, ослобођену и аутентичну. Када је сексуалност у питању, мишљења су такође била опречна, од лезбијског сепаратизма и могућности ослобођења и правог сексуалног уживања само под условом потпуног одбацивања мушкараца, до тражења сексуалног ослобођења у

оквиру хетеросексуалних односа. Неке струје су истицале на које све начине мушкарци контролишу женску сексуалност: кроз порнографију, проституцију, насиље, сексуално узнемиравање итд. Питање мајчинства је тумачено различито – посматрале су га као најважнији извор женске моћи, али и као сметњу која исцрпљује жену физички и психички, па је контрола над својим тијелом (питање абортуса и контрацепције) била од централне важности. (Tong, 2009)

Марксистички и социјалистички феминизам виде појаву приватне својине као узрок појаве неравноправних односа. Приватно посједовање средстава за производњу од стране малог броја људи (у почетку искључиво мушкараца) је изњедрило капиталистички систем. Дакле, капиталистички систем сам по себи, не само патријархат као систем друштвених правила која привилегују мушкарце, разлог је опресије жена. Укидањем економске експлоатације жена, сматрали/ле су представници/це марксистичког феминизма (нпр. Фридрих Енгелс (Friedrich Engels), Клара Цеткин (Clara Zetkin), Евелин Рид (Evelyn Reed) Александра Колонтај¹³ (Александра Коллонтај)), постићи ће се равноправност. (Tong, 2009, Духачек, 2014) Социјалистички феминизам (неке од важних представница су Џулијет Мичел (Julieth Michell), Алисон Џагар (Alison Jaggar), Ајрис Мерион Јанг (Iris Marion Young), Силвија Волби (Sylvia Walby)) превазилази економски редуccionизам марксистичког феминизма, па се бави начином на који интеракција капитализма и патријархата утичу на опресију жена. Овај правац промовише укидање капиталистичке експлоатације и родне подјеле рада и промјену друштвене свијести која је „заробљена, искривљена, идеолошка и патријархална свест од детињства обликована вредностима и предрасудама патријархалног друштва о женској инфериорности и слабости, као и природности женског невалоризованог рада.” (Милић, 2011:171). Овај правац је критикован због нагласка на принципу егалитаризма, а не на принципу индивидуализма и слободе, због занемаривања улоге жене као потрошача и инсистирања на њеној продуктивној улози у друштву и породици,

---

¹³ Александра Колонтај говори о значају промјена у оквиру породице која угњетава жене чиме се супротставља класичном феминистичком марксистичком мишљењу „да ће се „женско питање” решавати самим тим што ће класно друштво престати да постоји” (Духачек 2014: 225) Зато је проблематично сврстати је у марксистички или социјалистички феминизам између којих је свакако тешко поставити јасну границу. Анђелка Милић нпр. разлику види у доминантном ангажману при чему је у марксистичком феминизму ангажман претежно теоријски, док је у социјалистичком феминизму ангажман више конкретно-политички. (Милић 2011:153)

као и због неравномјерно распоређене пажње на родне и класне односе. (Милић, 2011).

За разлику од либералног, радикалног и марксистичког/социјалистичког феминизма који су разлоге опресије жена налазили у ширем систему, патријархату или капитализму, психоаналитички феминизам разлоге тражи у психологији индивидуе и сфери подсвјесног. Овај правац користи психоаналитичку теорију о структури личности, али је критикује и препознаје њена патријархална утемељења. Када је у питању потчињеност жена као проблем је идентификовано усвајање патријархалних образаца и вриједности у најранијем дјетињству, тј. претварање спољашњег патријархата у „унутрашњи”, при чему то најраније искуство обликује психологију појединца/ке, његова очекивања, перцепцију, разумијевање и интерпретацију стварности, као и вредносне ставове. Примарна улога жене у подизању дјете је одговорна за стварање психолошких процеса код дјевојчица и дјечака. (Матијевић, Стануловић-Капор & Милојевић, 2011) Рјешење су психоаналитичке феминисткиње видјеле у препознавању унутрашњег патријархата, равноправном, двоструком родитељству и једнаком учешћу мушкараца и жена у сфери рада чиме би се промијенила значења ауторитета, аутономије и универзализма као мушких, али и љубави и зависности и партикуларности као женских квалитета (како су тумачени у класичној психоанализи). (Tong, 2009)

Феминизам усмјерен на бригу (*Care focused feminism*) се такође бави психологијом жена у оквиру патријархалног друштва, али је прије свега усмјерен на природу и праксу бриге. Важне представнице су Нел Ходдинг (Nel Nodding), Керол Гилиган (Carol Gilligan) и Сара Радик (Sarra Ruddick). Баве се питањем зашто се жене везују за међузависност, повезаност и заједништво, а мушкарци за аутономију и независност, зашто се реалност дијели на мушку и женску, на које дају различите одговоре. Ипак, све оне посматрају капацитете за бригу као људску снагу и привилегују феминистичке приступе етици бриге у односу на у Западном свијету преовладавајућу етику правде. Њихове теорије предлажу и рјешења. Нека од њих су: промјена образовања у ком би се инсистирало како на стварању критичког мишљења, тако и на стварању емпатије и свијести о важности бриге за другог, такође, активизам против рата од стране оних који се баве бригом и ангажман у јавној и професионалној сфери, отпор увођењу вриједности тржишта у оне сфере које су досад биле

сачуване од таквих утицаја, оснаживање етике бриге (*ethics of care*) у приватном домену да би те вриједности снажније утицале на јавни домен итд. Сви ови предлози су усмјерени на ослобађање жена од непропорционалног терета бриге, али и на недовољну бригу развијених земаља у односу на неразвијене. Дакле, рјешење прије свега виде у развијању „етике која захтијева да сви људи и нације раде свој дио посла када је брига у питању да би сви становници свијета водили животе вриједне живљења.” (Tong, 2009:199)

Мултикултурни/глобални/постколонијални феминизми указују на разлике међу женама у оквиру једног друштва али и међудруштвене разлике: на то како године, ниво образовања, брачно стање, религија, раса, етничка припадност, сексуални идентитет, али и то да ли живе у развијеним земљама или земљама у развоју, праве разлике међу женама. Истичу да је потребно да жене из развијених земаља свијета освијесте чињеницу да су њихове привилегије засноване на опресији жена из земаља у развоју. (Tong, 2009)

Екофеминизам прави паралелу између начина на који се врши опресија над женама и опресија над природом. Жене су увијек биле поистовјећиване са природом, а мушкарци са културом. Дискурс о потчињавању природе од стране рационалних, јаких и доминантних (мушкараца) у циљу увећавања профита је узрок проблема и мјесто рјешења. Неопходно је ставити бригу о животу, како о људима, тако и о не-људским врстама у центар пажње умјесто опсједнутости новцем и профитом. (Tong, 2009) Термин *екофеминизам*, што је скраћеница од еколошки феминизам, је седамдесетих година увела француска феминисткиња Франсоаз Добон (Francoise d' Eaubonne) Неке од најважнијих представница су Вандана Шива (Vandana Shiva), Мери Дејли (Mary Daly), Карен Ворен (Karen Warren) и друге. (Поповић, 2011)

Постмодерни феминизам и феминизам трећег таласа даље доводе у питање категорију жене и инсистирају на плуралности и различитостима. Бришу границе између маскулиног и фемининог, пола и рода, мушкараца и жена. Усмјеравају своју критику на бинарне категорије (у оквиру којих је једна страна увијек инфериорна) које одређују наше мишљење. (Tong, 2009) У наредном поглављу о роду и полној разлици ћемо детаљније описати становишта овог феминистичког правца који је имао значајан утицај на наше теоријско полазиште.

1.1. Род и полна разлика

Пол и *род* су кључне ријечи када је у питању овај рад, па је важно укратко приказати развој значења ових термина. У првом таласу феминизма није кориштен појам рода и родних улога. До другог феминистичког таласа, у оквиру феминизма, а и других теоријских оријентација, из пола се изводио род као природан и непромјенљив. „Род као аналитичка категорија плод је другог таласа феминизма /.../Од настанка другог феминистичког таласа феминисткиње се боре против идеје да је анатомија судбина” (Корнел, 2003:22). Идеја да нема биолошки детерминисаног пола потиче још од Симон Де Бовоар (Simone de Beauvoir) која је у свом значајном дјелу „Други пол” написала: „Жена се не рађа као жена, већ то постаје” (Де Бовоар, 1983: 11). Међутим, она још увијек не уводи термин и појам рода.

Међу првима које говоре о родном идентитету као вишеструко друштвено конструисаном је Кејт Милет (Kate Millett) (у књизи „Сексуалне политике” (*Sexual politics*) објављеној 1970. године), која је разлику пол/род преузела од Роберта Столера (Robert Stoller) који је у својој студији „Пол и род” (*Sex and Gender*) указао на културалну и психолошку, прије него биолошку конотацију термина род. Схваћен као наметнута улога која ограничава на разне начине, род је у почетку кориштен као критика. „Политички, ово ограничење и узајамно допуњавање делања сваке од ових двеју група није толико важно колико је важна чињеница да ова подела на мушке и женске личности одговара разликама у статусу и моћи.” (Милет, 1981:180)

Било је потребно створити друштвени идентитет за све жене. Оно што је требало да уједини све жене је свјесност о подређеном положају у оквиру патријархалног система и жеља за промјеном таквог стања. Анализе са становишта категорије рода указале су на могућност промјене и на тај начин дале подлогу за политичко дјеловање. Претпоставка употребе рода као аналитичке категорије јесте била да постоји чврст политички субјект који има могућност и моћ дјеловања. Анализиран је родни аспект у многим дисциплинама и областима и показивано је како су у оквиру њих жене биле систематично или дискриминисане или изостављане. Историчарке феминисткиње су сматрале да би требало придати историјски значај личном и субјективном искуству, а не само јавним и политичким активностима. Цоун

Скот (Joan Scott) у есеју „Род: корисна категорија историјске анализе” (*Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, Scott 1986), полазећи од рода као аналитичке категорије, говори да би проучавање историје требало да се развија у том смјеру да укључује приче о подређености жена, као и да анализира разлоге те подређености. Са друге стране, „идеологију глобалног сестринства, поред виктимизирајућег дискурса који ју је подупирао, подривала је управо политика истости.” (Благојевић, 2006:51) Ову идеологију су представљале бијеле, хетеросексуалне жене средње класе, које нису узимале у обзир разлике међу женама по класи, раси, сексуалној оријентацији. Кимберли Вилијамс Креншо (Kimberly Williams Crenshaw) указала је на то да су црне жене родно, класно и расно дискриминисане, и да би анализа рода морала да се прошири и узме у обзир и друге категорије. (Креншо, 2009) Више се није могло позивати на заједничко искуство свих жена, јер су неке жене биле вишеструко дискриминисане. Категорија рода је афирмисала жену као апстракцију и као јак политички субјект, али у том процесу је потпуно искључен читав низ других идентитета чиме се понавља иста матрица искључивања.

Најзначајнија представница феминизма постмодернистичке оријентације Џудит Батлер (Judith Butler) је обаснила да стабилан идентитет (у овом случају родни) није потребан за политичко дјеловање. Субјект се непрестано мијења, јер се конституише кроз чињење. Идентитет је „увек већ означен”, тј. прије означавања он не постоји, а кроз поновна означавања се мијења. Зато она каже да „идентитет перформативно конструирају сами „изражаји” који се сматрају његовим учинцима” (Батлер, 2000:38). Из тога слиједи да ни родни идентитет није чврст, нечим предодређен и експресиван, већ је преформативан, што значи да је у сталном процесу. Родни идентитет се непрестано мијења, сваки чин га изнова конституише.

Постмодернистички феминизам открио је дуалистичку, хијерархијску и ородњену структуру модернистичке мисли и указао да ће родна неравноправност опстати све док ти дуализми опстају. „Основне примедбе упућене употреби категорије рода биле су да се она појавила, и да је према томе и надаље везана искључиво за дистинкцију пол/род. У том контексту категорија рода (п)одржава појмовно, симболички једну структуру - пол - која као њен темељ, остаје детерминисана и још увек може да се значи као нешто „природно;“ осим тога, категорија рода ту „природност“ материјализује кроз

перцепцију тела.” (Духачек, 2009:63) Дакле, неке теоретичарке сматрају да је категорији рода дуализам инхерентан, па зато доводе у питање корисност употребе ове категорије. Постмодернистички феминизам је зато најчешће и критикован, зато што отежава политичку акцију и могућност дјеловања у циљу побољшања живота жена доводећи у питање стабилан политички субјект, тј. категорију жена. Међутим, када је конкретно у питању Џудит Батлер, Духачек објашњава да се она „оштро супротставила некритичкој употреби категорије рода, али насупрот честим тврдњама, она том појму никад није оспорила критичку моћ.” (Духачек, 2009:65) На истој разини дебата о предностима и лошим странама употребе категорије рода отвара се питање око тога да ли треба замијенити појам идеологије појмом дискурса. Идеологија је увијек претпостављала постојање неке скривене истине иза идеолошких конструкција које живимо, док се дискурс ствара кроз саме праксе иза којих не постоји никаква пред-културна истина. (Fegan, 1996) Фуко је објаснио да моћ не функционише као репресија, да није једносмјерна, да дјелује капиларно у различитим правцима, тако да је тиме продрмао темеље појма идеологија. Са друге стране, моћ је на тај начин постала безлична, а могући отпор је сведен на микроотпор. Феган анализира аналитичке предности појмова дискурс и идеологија и закључује да не треба одустати од једног у корист другог појма, већ да феминизам само може добити више од комбиновања ове двије анализе.

Неопходно је поменути да се у оквиру француске постструктуралистичке феминистичке мисли користио још један важан појам, а то је појам *полне разлике* који је увела Лис Иригаре (Luce Irigaray). Укратко, она критикује традиционалну филозофију због потискивања и потцјењивања полне разлике, због представљања фемининости искључиво кроз један маскулини дискурс који означава и дијели свијет и људе у бинарне категорије (Irigaray, 1984). Она жели да слави идентитет жене, жели афирмативно вредновање посебности жене и њене суштине која је заснована на њеном полу који је мноштвен, који није један. Ипак, она не мисли на заједнички идентитет и категорију жена која се дефинише кроз супротност у односу на мушкарце (односно кроз немање онога што мушкарци имају), кроз њихову тјелесност интерпретирану на мушки начин, из мушког угла, кроз дискурс који су наметнули мушкарци. Лис Иригаре је хтјела да оде иза бинарне подјеле на мушко и женско. Оно што жене повезује је

заправо културно условљено утјеловљење, са једне стране, и недоступност учешћа и бивања субјектом у култури, са друге.

Пинг Ксу (Ping Xu) објашњава да Иригаре није есенцијалисткиња, већ да је она била свјесна да морамо проћи кроз есенцијализам да бисмо га превазишли. Сматра да је често занемариван акценат који је Иригаре стављала на стратегију мимезиса, на коришћење и преузимање патријархалног виђења жене које треба преувеличати, измијенити и дати му сасвим друго значење. (Ху, 1995) Иригаре сматра да и мушкарци треба више да буду у контакту и да спознају своје тијело, а наравно и да жене треба да буду активни субјекти у јавном животу. Сматра да жене треба своја искуства да препознају и учине их релевантним у свијету у којем она то нису. Она заправо заступа једну контрадикторност које је била свјесна, која за њу није била проблематична, а то је да стално критикује постојање дефинисања и категоризацију, а са друге стране схвата да се у то дефинисање морамо упустити да бисмо редефинисали и мијењали стварност у правцу стварања дискурса без категорија и дефиниција. (Tong, 2009) То значи да није жељела да сведе жене на неку другу, нову и бољу дефиницију, већ да је уписивање нових, позитивних значења у појам жене видјела као прелазну стратегију (од бинарног до мноштвеног одређења рода). Главна критика на рачун феминистичке позиције Лис Иригаре је то што је била есенцијалистичка. Ипак, многе феминисткиње су њен рад читале на другачији начин и њено наизглед враћање на утемељење жена у биологији тумачиле као прелазну стратегију која би водила ка изласку из фалогоцентричног система мишљења. (Ху, 1995)

Још једна од замјерки критичара/ки Лис Иригаре је да је често контрадикторна у изношењу своје теорије, па Тонг примјећује: „јасно је да постоји тензија између убјеђења Лис Иригаре да ми коначно морамо окончати процес етикетирања и категоризовања са једне стране, и њеног паралелног убјеђења да ми не можемо а да сами не учествујемо у овом процесу”. (Tong, 2009:158) Ипак, Тонг закључује да Иригаре није жељела да буде ограничена чак ни својом теоријом, нити да упадне у замку фалогоцентричног начина размишљања у оквиру којег су контрадикторност и вишезначност проблем и које „мултипла значења” и „узбудљиве разлике” своди на „досадну истост”.

Поред Иригаре, најпознатије представнице француске постструктуралистичке феминистичке мисли (а имајући у виду њихове

међусобне разлике) су Елен Сиксу (Hélène Cixous) и Јулија Кристева (Julia Kristeva). Оне такође критикују западно мишљење које је засновано на бинарним опозицијама, тј. модернистички дуализам у којем је жена дефинисана као „други”. С обзиром да су полазиле од тога да је језик значајан фактор у потчињавању жена, тј. да осим што осликава друштво, он га и ствара, француске феминисткиње су сматрале да треба мијењати тај језик, чиме би се утицало на промјену друштвене реалности. Сматрале су да се стање може промијенити ако се поремети структура патријархалне мисли и симболички ред, па је стварање женског писма било један од покушаја да се дестабилизује и релативизује универзални дискурс. Женско писмо за њих није било једноставно све оно што пишу жене, већ је „женско писмо пре свега простор изражавања, афирмисања и задовољства у различитости”. (Секулић, 2011:197)

Иако му је циљ био открити и уписати сасвим нова позитивна значења у појам жене, феминизам „разлике” је често критикован као есенцијалистичка позиција. Ипак, овај правац је уважавао разлике кроз заговарање вишеструке родности и сексуалности. Јулија Кристева се рецимо залаже за „демасификацију проблематике разлике”. Конфронтирање између мушкараца и жена уједињених на основу цјеловитих групних идентитета нису никакво рјешење. Зато сматра да би демасификација довела до „дедраматизације борбе на смрт/.../ између полова”. Сматра да би се сукоби ријешили и разлике помириле најбоље на индивидуалном нивоу гдје се највише и осјећају. (Кристева, 1990) Политичке импликације овог феминистичког приступа који датира из седамдесетих година двадесетог вијека су и данас важне када је у питању бобра за родну равноправност. „Барем у три аспекта овај правац се показује као релевантан у савременим феминистичким политичким захтевима: кроз захтев за позитивном политичком дискриминацијом, захтев за ревизијом друштвених вредности и циљева у правцу уважавања различитости и другости (који се не ограничава на пол), као и кроз захтев за афирмисањем и подржавањем отварања академског простора за алтернативне приступе знању, што укључује и промовисање студија рода.” (Секулић, 2011: 198)

Наше полазиште је искључиво антиесенцијалистичко у том смислу да сматрамо да нити биолошке, нити психолошке разлике не могу бити суштина која детерминише родне разлике. У супротности са есенцијализмом је друштвени конструктивизам. Крис Брикел (Brickell, 2006) сматра да се у различитим

дисциплинама због различитих приступа друштвени конструктивизам различито тумачи. Он издваја неколико социолошких приступа који су истраживали род и сексуалност који би се могли сврстати у друштвени конструктивизам: историцизам, симболички интеракционизам, етнометодологија и материјалистички феминизам. Сваки приступ је имао посебан допринос у разумијевању различитих аспеката рода и свима је заједнички антиесенцијализам. Историцизам је указао на контингентност друштвених структура и идентитета, а када је конкретно род у питању указао је на различита практовања и перцепције родних односа и сексуалности у оквиру различитих култура у различитим историјским периодима. Допринос симболичког интеракционизма и етнометодолошког приступа је у виђењу *рода као постигнућа* на дневном нивоу и то кроз интеракцију и језик.¹⁴ Материјалистички феминизам је повезао радикално антиесенцијалистички приступ роду и сексуалности са социо-структуралном анализом која вуче коријене из марксизма, чиме је друштвени конструктивизам стављен у контекст односа моћи и неједнакости. (Brickel, 2006)

Поред антиесенцијализма, који је карактеристичан за већину савремених феминистичких праваца, не само за материјалистички феминизам, важна одлика наше теоријске парадигме је полазиште да је непотребно давати предност структурним факторима у односу на културне када су у питању разлози опстајања родне неравноправности. Проблем позиционирања у одређени феминистички правац произилази и из дебата које се воде око тога шта се подразумева под материјалним (Rahman & Witz, 2003). Послије вишедеценијских расправа и напретка у разумијевању патријархата, данас већина феминисткиња марксистичке струје прави отклон од искључивог економског редукционизма. Са друге стране, економски односи често јесу занемаранивани у анализама феминисткиња из постмодернистичке струје. Материјалистички феминизам (Gimenez 2000, Hennessy & Ingraham, 1997, Jackson, 1996, 1998, 2001, Fraser, 1995, 1997a, 1997b) покушава да оде корак

---

¹⁴ Крис Брикел (Chris Brickell) истиче да се увиди који су потекли из етнометодолошког приступа и симболичког интеракционизма често приписују постструктуралистичкој мисли, па даје примјер да је перформативност рода о којој говори Џудит Батлер заправо другачије названа, много раније изнешена теорија о роду као постигнућу, и то на дневном нивоу кроз интеракцију и језик, нпр. Ервинг Гофман (Erving Goffman), Кендас Вест (Candace West), Дон Зимерман (Don Zimmerman). (Brickel, 2006)

напријед, да користи знања постмодерног феминизма, али да не упадне у политички штетну замку становишта да ван језика ништа не постоји.

1.2. Материјалистички феминизам

Материјалистички феминизам је настао седамдесетих година у Француској. Једна од најранијих представница овог правца је Кристин Делфи (Christine Delphy). Настао је као опозиција класичном марксизму и феминизму разлике. Материјалистички феминизам је у потпуности одбацио позицију феминизма „полне разлике” према којој постоји нека унутрашња есенција када су у питању пол и род. Према мишљењу представница материјалистичког феминизма разлика се ствара кроз односе моћи, људи нису маргинализовани зато што су различити, већ их је маргинализација учинила различитим, па зато нагласак на полним или родним разликама не може бити од помоћи. Одбацују мит који натурализује субординацију жена о „примордијалном мушком снабдјевачу” који сугерише да су све жене, мање или више, биле онеспособљене мајчинством које их је тјерало да се ослоне на подршку мушкараца. Кристин Делфи критикује овакву верзију преисторије која се користи да објасни еволуцију постојећег система. (Delphy, 1984: 8) „Мушкарци и жене су друштвене групе које су дефинисане једна у односу на другу и не могу постојати без супротне категорије.” (Jackson, 1998: 135) Категорије мушкарци и жене су дефинисане њиховом позицијом у оквиру родне хијерархије која има непорециву материјалну и друштвену реалност. Овај феминистички правац ставља акценат на стварање, продукцију знања. Ово знање не може бити објективно, већ је „људски, друштвени конструкт и стога служи интересима одређених друштвених група” (Jackson, 1996: 149).

Стиви Џексон (Stevie Jackson) издваја двије групе теоретичарки у оквиру овог правца: материјалистички феминизам који је остао чврсто везан за домен друштвеног и материјалистички феминизам који је потекао из филозофије, културних студија или студија књижевности. (Jackson 2001)

У прву групу можемо сврстати Кристин Делфи (Christine Delphy), Колет Гијома (Colette Guillaumin), Моник Витиг (Monique Wittig) које су биле инспирација за Стиви Џексон. Оне су радикалне феминисткиње по томе што им је објекат анализе био прије свега патријархат, а не капитализам. Од

марксистичког феминизма су направиле корак даље јер су скренуле пажњу на нову врсту производње материјалног која не спада у капиталистички начин производње. Делфи је указала на то да није однос жена према капиталистичким средствима производње оно што одређује класу жена, већ њихова позиција у оквиру експлоативних односа у оквиру породице чија је окосница брак односно институционализована обавезна хетеросексуалност. Дакле, брак је заправо стављао жену у неједнак, инфериорни положај (Lovell T., 2004).

Друга група феминисткиња има за циљ да направи синтезу традиције марксистичког феминизма и такозваног „културног преокрета” који је Мишел Барет (Michelle Barrett) окарактерисала као прелазак феминистичког нагласка са „ствари” (као што је женски рад и насиље мушкараца) на „ријечи” (језик, субјективност и питање репрезентације) (Jackson, 2001:283). Овај други правац мишљења потиче из Сједињених Америчких Држава, а најзначајније представнице су Розмари Хенеси (Rosemary Hennessy), Дона Лондри (Donna Laundry) и Крис Инграхам (Chrys Ingraham). Хенеси и Инграхам у уводу за књигу „Материјалистички феминизам: ридер о класи, разлици и животима жена” (*Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives*) (Hennessy & Ingraham, 1997) који носи наслов „Поновно захтијевање антикапиталистичког феминизма” (*Reclaiming Anticapitalist Feminism*) објашњавају да желе да укажу на потребу да се скрене пажња на важан, како практични тако и теоријски, допринос развојног идејног пута од марксистичког до материјалистичког феминизма, зато што је, како наводе, искључив акценат у академским круговима стављен на анализу културе и језика. Хенеси разликује материјалистички феминизам од социјалистичког феминизма по томе што прихвата постмодернистичке концепције језика и субјективности.

Постмарксистичке феминисткиње се углавном баве идеолошким, државним или културним праксама и разумијевају промјену у терминима борбе око репрезентације. Већина постмарксистичких феминисткиња, како кажу Хенеси и Инграхам, тврде да је њихова анализа материјалистичка (неке се и сврставају у материјалистички феминизам), а заправо припадају правцу културног материјализма. Некада су ове феминисткиње, док нису у великој мјери прихватиле утицаје „културног преокрета” биле усмјерене на повезивање производње знања и формирање идентитета са капитализмом као глобалним системом. Међу њима су Друсиле Корнел (Drucilla Cornell), Ненси Фрејзер

(Nancy Fraser), Мишел Барет (Michele Barrett), Дона Харавеј (Donna Haraway) и Ирис Јанг (Iris Young). (Hennessy & Ingraham 1997)

Стиви Џексон (Jackson, 2001) у чланку „Зашто је материјалистички феминизам (још увијек) могућ и неопходан?” (*Why a materialist feminism is (still) possible - and necessary*) прави разлику између друштвеног конструкционизма који је основа материјалистичког феминизма, са једне стране и културног конструкционизма, са друге. За разлику од културног конструкционизма (она га везује за скорију постструктуралистичку традицију) који у мањој мјери ставља акценат на важност структуре, друштвени конструкционизам је теорија која види род као конструисан како на нивоу мишљења и интеракције, тако и кроз структуре подјеле рада, хетеросексуалног брачног уговора итд. Ова теорија разлоге друштвене опресије жена види у конкретним друштвеним контекстима, друштвеним структурама, не губећи из вида утицај патријархалне културе и дискурса. „Многе материјалистичке феминисткиње, иако и даље наклоњене структурној анализи, направиле су отклон од „гранд теорија” ка емпиријски утемељеном раду на специфичним питањима и контекстима.” (Jackson, 2001:286) Овакав приступ одговара стварању „теорија средњег обима”, омогућава фокусирање на специфичности друштвеног и историјског контекста, институције и односе, нуди утемељене генерализације и теорију гради кроз емпиријска истраживања. „Овај приступ је отворенији, електичнији, више него што инсистира на теоријској чистоти, он се користи концептуалним алатима који изгледају корисни за одређену намјену, прије него што је вођен догматском вјерношћу одређеном сету концепата.” (Jackson, 2001:286)

Као што смо видјели, термини постмарксистички феминизам, материјалистички феминизам, културни материјализам веома су блиски. Теорија Ненси Фрејзер се не може једноставно сврстати и класификовати (нпр. Хенеси Фрејзер некад сврстава у постмарксистичке (Hennessy & Ingraham, 1997), некад у материјалистичке феминисткиње (Hennessy, 2013:47) али је свакако у најближој вези са овим правцима.

Теорија Ненси Фрејзер се сврстава у критичку теорију, а посебно се ослања, али и критички поставља према теорији представника друге генерације критичке теорије Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas). Хабермас осмишљава свој концептуални оквир који ставља акценат на комуникативну димензију друштва за коју је централан појам јавне сфере као институционализованог

простора за дискурзиву интеракцију, тј. простора гдје грађани расправљају о заједничким питањима. То је сфера дебате и разговора у циљу веће демократичности друштва, концептуално различита како од политичке, тако и од економске димензије (Fraser, 1990: 57). На примјеру родних, али и класних неправди, Ненси Фрејзер указује на недостатке Хабермасове теорије јавне сфере. Она се ослања на Хабермасов теоријски оквир који сматра корисним, али доводи у питање неке важне премисе његове теорије. (Fraser 1990) Кроз указивање на потпуно занемаривање проблема рода у оквиру Хабермасове теорије комуникативне акције (*Theory of Communicative Action*) (Fraser, 1985) она показује слабе тачке и празнине у тој теорији. Указује на то да буржоаско-либерална јавна сфера не може успјешно служити демократизацији друштва ако је претпоставка функционисања јавне сфере стављање различитих облика системских неправди и статусних разлика у заграде. Иако формално доступна за све, тако осмишљена јавна сфера је смјештена у шири контекст систематских неправди што онемогућава равноправну дебату. Према Ненси Фрејзер, да би постојала равноправна дебата, те неправде је потребно прво елиминисати.

Ненси Фрејзер види у пролиферацији јавних сфера пут ка већој демократичности друштва, за разлику од Хабермаса, који као идеал поставља јединствену јавну сферу. Она критикује премису да би јавне расправе требало да се тичу питања заједничког, а не приватних интереса. Не постоји нека јасна објективна граница која би одредила шта би то било јавно, а шта приватно питање, већ се до ње долази у самом дискурзивном процесу. Она даје примјер насиља над женама у породици које се често сврстава у приватну сферу, што значи да проблем не добија шансу да буде узет у разматрање у оквиру јавне сфере, већ остаје да буде проблематизован у специјализованим дискурзивним аренама у оквиру породичног права, кроз социјални рад, психологију „девијантности” и слично.

Ненси Фрејзер критикује још једну претпоставку буржоаске јавне сфере како је Хабермас види, а то је стриктна подијељеност државе и цивилног друштва и то цивилног друштва које по дефиницији јесте невладино јавно мишљење. Како Фрејзер истиче „управо тај невладин карактер јавне сфере додјељује ауру независности, аутономије и легитимитет „јавном мишљењу” које се у њој генерише.” (Fraser, 1990:75) Буржоаска концепција јавне сфере и јавног мишљења које је у потпуности одвојено од процеса одлучивања, према Фрејзер,

нису адекватни за критику граница постојеће демократије касних капиталистичких друштава. (Fraser 1990)

Ненси Фрејзер у интервјуу са Веј Шаопин (Wei Xiaoping) (Fraser & Xiaoping, 2013) говори о томе у каквом су односу Хабермасова и Марксова теорија. У нашем раду нема мјеста ширем представљању ове теме, али је важно укратко поменути како на њу гледа Ненси Фрејзер да би се разумјела теоријска позадина њеног мишљења. Она истиче да Хабермас жели да оснажи, а не да одбаци Марксову теорију. Хабермас углавном прихвата начин на који Маркс представља динамику акумулације капитала, али Хабермас живи у другачијем контексту државно контролисаног капитализма, у периоду прије доласка глобализације и неолиберализма, па се више бави бирократизацијом друштва и њеним утицајем на сфере живота које се не тичу искључиво посла, као што су породица, јавна сфера, потрошња, медији и слично.¹⁵ На сличан начин и Ненси Фрејзер покушава да развије своју теорију коју покушава да усклади са још увијек корисним аспектима традиције критичке теорије, са друштвеним промјенама, али и са теоријским напретком другачије теоријске провенијенције. Ауторка мијења своје концепте и прилагођава их у складу са појавом нових друштвених феномена и сукоба, што је уосталом у складу са њеним методолошким приступом који инсистира на историјском контексту.

---

¹⁵ Ненси Фрејзер истиче да је важна разлика између Маркса и Хабермаса то што Хабермас додаје бирократизацију и „свијет живота” (*lifeworld*) као предмете анализе на системском нивоу. Код Маркса су економски односи главни узрочник друштвених конфликта и неправди, док Хабермас посматра бирократизацију као „базичну системску динамику модерних друштава, не мање важну од динамике акумулације капитала, на коју се бирократизација такође не може свести.” (Fraser & Xiaoping 2013:260) Такође, Фрејзер објашњава да је по питању моралне и политичке теорије, Хабермас либерал, а са друге стране, када је у питању социјална и економска теорија, „неортодоксни марксиста”. Овдје видимо још једном утицај Хабермасове мисли на Ненси Фрејзер која на свој начин, као и Хабермас покушава да споји ове често супротстављене теоријске традиције. Маркс објашњава на који начин класна стратификација функционише и репродукује се кроз експлоатацију рада и настанак вишка вриједности, па му морална филозофија није потребна да објасни да је то погрешно. Са друге стране, Хабермас не третира експлоатацију као пуку чињеницу, већ анализира интерпретације и вриједносне судове када је у питању експлоатација. Према Хабермасу не постоје трансцендентални извори вриједности и исправног, већ се норме стварају у оквиру друштвеног живота (што је и Марксово мишљење). Ипак, Хабермас се за разлику од Маркса, бави условима под којима људи комуницирају – па је најважније питање да ли су то услови једнакости или нису? Фрејзер објашњава да Хабермас жели да укаже на нормативност која је већ дио комуникације. Он сматра да је „идеализујућа снага” (*idealizing force*) дио комуникације, па кад људи имају неке захтјеве, они их оправдавају тиме што дају аргументе зашто је то *исправно*, а не само зато што *нешто желе*. Хабермас говори да би у неким идеалним условима у којима не би постојале асиметрије у моћи и интересима договор кроз комуникацију био могућ, али не и у реалном свијету. (Fraser & Xiaoping, 2013)

1.3. Феминистичка теорија Ненси Фрејзер

Ненси Фрејзер, указујући на непотребност супротстављања или бирања између *критичке теорије* и *постструктурализма*, своју теорију формулише кроз призму њених практичних и еманципаторских могућности. (Fraser 1997b) Она прави аналитичку разлику између дистрибуционих неправди и неправди у признању, али су и једна и друга неправда једнако стварна у свом постојању и ефектима. Фрејзер сматара да је проблем непризнавања такође материјалан и не види га као проблем који може бити сведен само на питања културне природе. Дакле, наша најшира теоријска позиција је блиска размишљањима Ненси Фрејзер у том смислу да сматрамо да је потребно задржати ову аналитичку разлику између економске класе и друштвеног статуса, који су у пракси испреплетане неправде (али које не могу бити сведене једна на другу) које можемо исправити само ако радимо како на редистрибуцији (социјалистичке политике - „стара лјевица”), тако и на признавању (политике идентитета или такозвана „нова лјевица”).

Према мишљењу Кевина Олсона (Kevin Olson) теорија Ненси Фрејзер је и данас релевантна и изазива теоријске дебате зато што је показала да „културне политике” и „социјална демократија” нису нужно међусобно искључива политичка становишта, па је дебату са те супротстављености скренула на питање интегрисања ове двије струје, указујући на међусобне тензије. По његовом мишљењу предности њене теорије су још и то што она успијева да данашњу прилично хаотичну друштвену сцену учини сагледивом и разумљивом и то што успијева да пронађе тачке које повезују наизглед изоловане борбе за правду не само међусобно, већ и са широм сликом. (Olson, 2008:8)

Неправде у дистрибуцији и признању међусобно појачавају једна другу дијалектички. Фрејзер објашњава да су „сексистичке и андроцентричне културне норме институционализоване кроз државу и економију, док економски неповољан положај жена ограничава њихов „глас” забрањујући једнако учешће у стварању културе у јавним сферама као и у свакодневном животу. Резултат је опасан круг културне и економске субординације.” (Fraser, 1995:73) Андроцентрична норма није само последица, она је и узрок. За наше истраживање је то важно, јер у промјени те норме и родних предрасуда видимо потенцијал за унапређење родне равноправности.

Ова теорија је за наш рад важна зато што се бавимо стереотипима који рефлектују постојање андроцентричне норме која утиче на све аспекте живота људи. Беневољентни сексизам и изражавање позитивних стереотипа о мушкарцима и женама је значајно мјесто изражавања андроцентричне норме. Жене и мушкарци су категорије конституисане кроз родне улоге и кроз хијерархију која некад бива представљена као комплементарност и надопуњавање између мушкараца и жена. Зато укидање неправде захтијева деконструкцију ових категорија. Културна политика вођена циљем да деконструише бинарну родну разлику кроз релативизацију родних разлика и односа може значајно да утиче на промјену патријархалних вриједности.

Ненси Фрејзер полемише са Ричард Рортијем (Richard Rorty) о томе зашто елиминисање предрасуда није довољно да би се ријешило проблем неправди у признавању. Рорти се пита зашто не би било довољно да се љевица посвети редистрибуцији и једноставној борби против предрасуда која би се сводила на васпитање по принципу да разлике нису битне и да им не треба посвећивати пажњу. Он сматра да није потребно користити концепт „признавања културе и различитости”, већ да проблем непризнавања може да се рјешава указивањем на универзалне, заједничке особине, а не нужно истицањем специфичности група. Фрејзер објашњава да се непризнавање не своди само на изражавање предрасуда (под којима подразумијева негативне ставове), већ се непризнавање изражава кроз „институције и праксе које регулишу друштвену интеракцију у складу са нормама које спречавају паритет. Обзиром да оне функционишу испод границе свијести, једино напор у циљу промјене тих институција и пракси може исправити неправду.” (Fraser, 2008:86) Њен приступ је свеобухватан и у том смислу што показује да се непризнавање не може увијек ријешити указивањем на заједничке особине и људскост, већ је некада потребно признати различитост да би се неправда отклонила (нпр. онемогућавање породилског одсуства од стране послодавца је полна дискриминација која се не може ријешити у терминима опште људскости зато што се женама не ускраћује право које уопште могу да имају мушкарци). Неправду често доносе и сами класификаторни системи који захтијевају сврставање у неку од категорија (хомо или хетеросексуалци, мушкарци или жене, црнци и бијелци) које поништавају комплексност идентитета, па у том случају деконструкција може бити политички корисна када је у питању статусна субординација. То је уједно и њен

одговор на Рортијеву примједбу да је деконструкција корисна само у академском окружењу, али да нема политичку примјену.

Централна тема којом се бави Ненси Фрејзер је питање правде у вријеме „постсоцијалистичких прилика”. За Ненси Фрејзер најшире значење правде је паритет (равноправност) учешћа. „Према радикално-демократској интерпретацији принципа једнаке моралне вриједности, правда захтијева друштвено уређење које дозвољава свима да учествују као једнаки у друштвеном животу. Превазилажење неправде значи укидање институционалних препрека које спречавају неке људе да заједно са другима учествују као пуни партнери у друштвеној интеракцији.” (Fraser, 2013:193) „Постсоцијалистичке прилике” се у њеној теорији односе на предоминантно расположење које прати пад реалсоцијализма када је очигледно делегитимисани друштвени егалитаризам уступио мјесто фундаментализму слободног тржишта. Ипак, она не истиче чврсту спрегу између пропасти социјалистичког имагинаријума и распада Совјетког Савеза и реалсоцијалистичког система. Да је само проблем био реалсоцијализам¹⁶, сматра Ненси Фрејзер, онда би егалитаристичка стремљења демократских социјалиста могла нарочито да дођу до изражаја након урушавања „стаљинистичког албатроса”. Међутим, до тога није дошло, већ је пад Совјетског Савеза не само донио пад реалсоцијализма, већ је исисао сву енергију из већине покрета са социјално-егалитарим аспирацијама.¹⁷ Ипак, она не сматра да такве иницијативе уопште више не постоје, јер је и сама дио једне, али сматра да се чак ни највеће радничке и лијево оријентисане политичке партије не боре за дистрибутивну правду на озбиљан начин, барем не на националном нивоу. (Fraser, Gomes-Muller & Rockhill, 2009) Оно што карактерише постсоцијализам је непостојање увјерљиве

---

¹⁶ Ненси Фрејзер користи термин *communism* онда када жели да укаже на оно што ми означавамо термином реалсоцијализам, зато што комунизам посматрамо као коначну фазу социјализма која никад није реализована

¹⁷ Свакако да социјално-егалитарне аспирације о којима говори Ненси Фрејзер нису у западним земљама и код нас (за вријеме социјалистичке Југославије) биле изражаване на исти начин, па је и пут развоја феминизма био различит, о чему у контексту теорије Ненси Фрејзер говори и Адријана Захаријевић (Захаријевић, 2014), али ова теорија препознаје глобалне тенденције које се свакако могу примијенити и на нашу постсоцијалистичку политичку ситуацију због јасне усмјерености на прилагођавање западним друштвеним и политичким трендовима, као и због процеса придруживања Европској Унији који усмјерава политику држава које теже придруживању. У овом раду карактеристичан развој борбе за родну равноправност на просторима социјалистичке Југославије је описан у одјељку Родна равноправност у Црној Гори, а такође, те специфичности су један од важних аргумената нашег критичког сагледавања одређених аспеката теорије и скале амбивалентног сексизма.

визије која би била алтернатива постојећем стању, немогућност повезивања политика идентитета и политика једнакости, тј. непомирљива раздвојеност нове и старе левнице, и на крају, поновно појављивање економског либерализма. (Fraser, 1997a) Она говори о потреби да се занемарене политике једнакости које промовишу редистрибуцију поново актуелизују, али не на рачун политика идентитета, већ у сарадњи са њима. Једнакост или разлика, редистрибуција или признање, социјалне политике или културне политике, све су то лажне антитезе, сматра Ненси Фрејзер. (Бенхабиб, Батлер, Фрејзер & Корнел, 2007)

У књизи „Судбина феминизма – Од државног капитализма до неолибералне кризе” (*Fortunes of Feminism – From State Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*). (Fraser, 2013) Ненси Фрејзер говори о историји другог феминистичког таласа као о драми у три чина. У првом чину феминисткиње су у периоду после Другог свјетског рата, у друштвима у којима је постојао државни капитализам, указивале на дубоко укоријењени андроцентризам капиталистичког система. Такође, критиковале су и искључиви фокус доминантне социјалдемократске политичке орјентације на редистрибуцију. Феминистички покрети су државу благостања узимали као нешто већ дато, као полазишну тачку за дјеловање и проширивање егалитарних захтјева са класе на род. У другом чину, у складу са промијењеним политичким приликама, са урушавањем социјалистичког имагинаријума, феминисткиње се окрећу од „редистрибуције ка признању”. У том „другом чину”, с обзиром да ородњавање социјалистичког имагинаријума није више било могуће у промијењеним „постсоцијалистичким” политичким условима, женски покрет се уклапа у нови политички дискурс и родну правду приказује кроз „признавање разлике”, па се акценат ставља на културну политику. „У немогућности да трансформишу дубоке родне структуре капиталистичке економије, феминисткиње су се радије бавиле неправдама које су укоријењене у андроцентричним патернима културних вриједности или статусним хијерархијама.” (Fraser, 2013:4) Иако то није била њихова намјера, резултат је био допринос скретању пажње са питања редистрибуције и економске неправде. „Данас, ипак, перспективе које су усмјерене само на признање немају кредибилитет. У контексту ескалирајуће капиталистичке кризе, критика политичке економије опет добија централно мјесто у теорији и у пракси.” (Fraser, 2013: 5) „Трећи чин” је у току и феминистичка борба се према овој ауторки мора водити на три фронта:

1. редистрибуција (прерасподјела), 2. признање и 3. заступљеност или представљање. Феминистичка теорија мора укључити „економске” захтјеве из првог чина, али такође не занемарујући „културне” увиде из другог чина.

Иако је дуго година њена теорија обрађивала само ове двије врсте неправди, данас је теорија Ненси Фрејзер проширена и тиче се неправде која се тиче незаступљености или непредстављености. (Fraser, 2005, 2007) Глобализација је донијела нову димензију неправде, а она је „политичке” природе. Схватање да је територијална држава терен за борбу за правду није више у складу са друштвеном реалношћу на коју је утицала глобализација. Транснационалне снаге и капитал имају све јачи утицај на живот људи, а са друге стране се тежи слабљењу државе. Држава више не може у потпуности да буде адреса за обраћање када је у питању рјешавање неправде. Мултинационалне компаније често спроводе неправду, али не постоје адекватне институције које би биле надлежне за рјешавање таквих проблема. Ненси Фрејзер говори о погрешном политичком оквиру. Држава у тренутним околностима више није адекватан политички оквир, тј. није довољно да људи могу да захтијевају правду у том оквиру, зато што се многе неправде спроводе ван њега.

Иако се Ненси Фрејзер у скоријим радовима (Fraser, 2005, 2007, 2013) бави трима врстама неправде: неправдом у редистрибуцији, неправдом у признању и неправдом у политичком представљању, осврнућемо се прво на њене раније радове и њено разумијевање рода као парадигматског бивалентног колектива и дводимензионалне неправде. Након тога ћемо детаљније описати њено виђење треће димензије неправде коју она назива политичком.

Ненси Фрејзер посматра род и расу као парадигматске бивалентне колективе јер оба имају политичко-економску и културно-врједносну димензију које подводи под концепте редистрибуција и признање. Род је у основи подјеле на плаћени „продуктивни” и неплаћени „репродуктивни” рад и рад у кући, гдје жене имају примарну одговорност за неплаћени рад. Такође, род је у основи подјеле на високо плаћене послове које углавном обављају мушкарци и слабије плаћене послове које углавном обављају жене. Као резултат имамо политичко-економску структуру која производи родно специфичене начине експлоатације, маргинализације и депривације. Да би се ова неправда исправила потребно је

укинути родну подјелу рада како између плаћеног и неплаћеног посла, тако и у оквиру самог плаћеног посла. (Fraser, 1995).

Ипак, род није само политичко-економска, већ је и културно-вредносна диференцијација. Главна одлика родне неправде је андроцентризам: тенденција да се све особине које се доводе у везу са маскулиношћу привилегују. Културни сексизам је пратећа појава: тенденција да се све што је схваћено као феменино, женско посматра као мање вриједно. Ова девалуација је заправо неправда у признању и изражена је кроз сексуалну експлоатацију, сексуалне нападе, насиље у породици, кроз тривијализацију и објектификацију у медијима, подцијењивање у свакодневном животу, дискриминацију изражену у ставовима, онемогућавању правне једнакости и уживања пуне правне заштите, уопште, кроз подчињавање андроцентричним нормама у односу на које жене изгледају као неадекватне или мањкаве у нечему. Ова врста неправде није чисто „суперструктурна”, тј. не припада само надградњи и не може бити исправљена само кроз политичко-економску редистрибуцију, већ захтијева независне иницијативе у области културе. Превазилажење андроцентризма и сексизма захтијева промјену културних вриједности које привилегују маскулиност (као и њихових изражавања како у законима, тако и у њиховом спровођењу). Неправде у дистрибуцији и признању међусобно појачавају једна другу дијалектички. (Fraser, 1995) Андроцентрична норма није само последица, она је и узрок. За наше истраживање је то важно, јер у промјени те норме и родних предрасуда видимо потенцијал за унапређење родне равноправности.

Ненси Фрејзер објашњава зашто није довољно радити само на редистрибуцији или само на признању. Када су у питању конкретна рјешења, која су централна за њен рад, она говори о *афирмативним и трансформативним стратегијама* које се користе у борби против друштвених неправди, како када је у питању дистрибуција, тако и признавање. Критикује постојеће афирмативне стратегије и даје предност трансформативним стратегијама. Афирмативне стратегије су усмјерене на поправљање положаја угрожених група, а да се притом не доводи у питање друштвени систем који те неправде и генерише. Трансформативне стратегије имају за циљ деконструкцију саме културно-вредносне структуре, са једне стране, као и стварање неородњене политичко-економске структуре. (Fraser, 1995)

Афирмативне стратегије намијењене исправљању неправди у признавању потврђују особине угрожених група, што би на примјеру рода било слављење женствености. Оваква стратегија се може сврстати у беневољентни сексизам на институционалном нивоу. Примјер такве стратегије је плаћено родитељско боловање (одсуствовање са посла) само за жене, чиме се покушава позитивно вредновати женски допринос, али се међутим таквим мјерама заправо потврђују стереотипне родне улоге. Овакве стратегије не указују на то да је родна разлика друштвено конструисана, већ је још једном консолидују. Сматрамо да беневољентни сексизам функционише по истом принципу, тј. да кроз позитивно вредновање „женских” особина заправо потврђује природност родних разлика које у себи носе статусну разлику. Ипак, потребно је направити разлику између давања предности женама у традиционално „женским” сферама, као што је породилско боловање и давања предности у оним сферама у којима су традиционално мушкарци доминирали (јавна сфера). Успостављање квота за жене у политици не би могло да се сврста у беневољентни сексизам на институционалном нивоу, док давање пензија женама после 15 или 25 година радног стажа ако имају троје или више дјеце то свакако јесте.¹⁸

Афирмативна редистрибуција је такође проблематична зато што не успијева да утиче на дубоко родно одређену политичку економију. Ова стратегија либералног феминизма у држави благостања има за циљ да обезбиједи једнак удио жена у образовању и постојећим радним мјестима не мијењајући на било који начин саму структуру образовања и тржишта, али не успијева да ријешити проблем неплаћеног посла жена код куће и родну подјелу рада. Такође, ненамјераване последице ових стратегија су и означавање жена као незасите инферорне групе која увијек тражи више и више. Дакле, покушајем исправљања дистрибуционе неправде наноси се додатна неправда у признању. (Fraser, 1995)

Ненси Фрејзер сматра да су трансформативне стратегије редистрибуције и признања најбоља комбинација за борбу против постојећих неправди, комбинација са најмање негативних последица. Дакле, социоекономска политика социјалистичког феминизма и културна политика феминизма

---

¹⁸Таква иницијатива постоји у Црној Гори, па је предлог измјене закона о социјалној и дјечијој заштити, тј. „закон о мајкама” изгласан у Скупштини Црне Горе у јулу 2015. године. Исплате накнада женама по основу рођења троје или више дјеце су почеле 2016. године.

деконструкције су према овој ауторки практично рјешење са најмање негативних посљедица. Феминистичка деконструкција која има за циљ дестабилизацију родних дихотомија је добра комбинација са трансформативном социјалистичко-феминистичком редистрибуцијом. Феминистичка деконструкција има за посљедицу мултиплицирање родних идентитета који су флуидни и у сталној промјени. Социјалистичко-феминистичка редистрибуција би утицала на смањивање друштвене неједнакости, при чему је политика усмјерена на смањивање класне различитости уопште, а не издваја угрожене групе као „примаоце помоћи”. Као транзициона стратегија ова комбинација избјегава појаву озлојеђености коју подстичу афирмативне стратегије редистрибуције (које су такође транзиционе стратегије до дугорочног циља, а то је „друштво без родних разлика”). Трансформативне стратегије према овој ауторки промовишу реципроцитет и солидарност. Она прецизира да трансформативна редистрибуција може помоћи у елиминисању непризнавања које проистиче из политичко-економске структуре. Исправљање неправди у признавању које су укоријењене у културној структури, захтијева додатне независне трансформативне стратегије. (Fraser, 1995)

Једнако важна је и *трећа, политичка димензија неправде* која је испреплетана са економском и културном димензијом, па се Ненси Фрејзер залаже за повезивање напора да се превазиђу све три неправде у времену када се политички оквири мијењају и држава губи на значају. Политичка димензија правде одређује ко је укључен, а ко искључен, ко може, а ко не може да полаже право на праведну дистрибуцију и реципрочно признање. Ријеч је о питању оквира тј. питању успостављања критеријума друштвеног припадања. Специфично политичка неправда је *незаступљеност или непредстављеност*.

Ненси Фрејзер издваја *три нивоа политичке неправде*, односно незаступљености, а то су: *незаступљеност унутар оквира* (предмет дебата о предностима и манама различитих изборних система или на примјеру рода, питање учинковитости изборних квота као рјешења када је у питању недовољна заступљеност жена у политици), *незаступљеност ван политичког оквира* и *незаступљеност у креирању политичког оквира*. Мета-политичка незаступљеност је посебно видљива у времену глобализације. Ова врста неправде се највише осликава у томе што све чешће рука правде не стиже до моћних држава и транснационалних приватних моћника као што су страни

инвеститори и транснационалне компаније, као ни до управних структура глобалне економије који су изузети од демократске контроле, а са друге стране успостављају правила која подразумевају односе експлоатације. (Fraser, 2013: 198) У оваквој ситуацији они који су сиромашни и непризнати немају могућност нити одговарајући политички оквир који би нудио могућност политичке борбе са онима који их угњетавају. Овај ниво незаступљености ауторка назива „ко” ниво правде (ко је заступљен, а ко није у мета-политичком оквиру). Поред неправедне заступљености на овом нивоу, тј. поред непостојања институција које обезбјеђују равноправност у политичком учешћу на мета-нивоу, важна димензија неправде је и незаступљеност у креирању тог мета-политичког оквира. Овај ниво правде ауторка назива „како” ниво правде (како дефинисати и организовати мета-политички оквир). „Мета-политичка незаступљеност настаје онда када државе и транснационалне елите монополизују процес успостављања оквира, ускраћујући глас онима који могу бити оштећени у току тог процеса и блокирају стварање демократског форума гдје би захтјеви оних оштећених могли бити преиспитани и уважени.” (Fraser, 2013: 206) Ауторка сматра да се процес утврђивања мета-политичког оквира мора демократизовати.

Фрејзер истиче да нови концепт правде мора узети у обзир економске неправде, неправде у признању, као и политичке неправде, али да увијек мора бити отворен да у себе инкорпорира нову врсту неправде која би могла да постане очигледна у неком наредном периоду. Оно што би повезивало ову „онтолошку мултидимензионалност” је принцип паритета, једнакости у партиципацији или учествовању. Оно што је потребно увести је дијалогско преиспитивање премиса правде које би довело у питање неупитне, монолошке формулисане темеље досадашњег функционисања правде. Такође, тај демократски дијалог би морао бити у сталном контакту са мета-демократским институцијама које би биле надлежне за спровођење правде. У периоду када је вестфалски оквир правде задовољавао и покривао већину отворених питања, када би искрсло неко питање које се тицало питања „ко” које је превазилазило границе територијане државе тј. ко има право, а ко нема право на правду, та питања су рјешавана од стране елита у „задимљеним собама”. Како је у савременом свијету све више таквих примјера неправде, све се јасније од стране разних друштвених покрета формулишу захтјеви да се преиспитају и поново у

складу са новим околностима формулишу нехегемонске процедуре за управљање расправама о правним оквирима. (Fraser, 2007)

У оквиру књиге ”Редистрибуција или признање –политичко-филозофска размјена” (*Redistribution or Recognition – A Political-Philosophical Exchange*) Ненси Фрејзер полемише са Акселом Хонетом (Axel Honneth) о односу између редистрибуције и признања за које и аутор и ауторка сматрају да морају бити узети у обзир када је у питању сагледавање питања правде данас. Међутим, ту се њихова међусобна слагања углавном и завршавају зато што Аксел Хонет сматра да се питање дистрибуције може свести и бити ријешено кроз рјешавање неправди у признавању, док се Ненси Фрејзер залаже за теорију која би интегрисала ове двије врсте неправди тако да се не свде једну на другу. Она у овој књизи детаљније објашњава своју позицију и то на неколико нивоа: на филозско-моралном нивоу, на нивоу друштвене теорије и на политичком нивоу, како их она сама назива.

На филозофском нивоу најважнија питања која покреће и која додатно појашњавају њено становиште се тичу тога да ли је признање питање правде или самореализације, како можемо да разликујемо оправдане и неоправдане захтјеве за признањем и да ли правда подразумијева признавање специфичности одређених индивидуа или група или признавање заједничке људскости.

Што се првог питања тиче, она сматра да се правда прије треба посматрати кроз одредницу шта је „исправно”, него шта је „добро”. Аксел Хонет признање посматра у терминима само-реализације, тј. непризнавање као онемогућавање пуног субјективитета и постизања „доброг живота”. Са друге стране, Фрејзер непризнавање посматра у терминима правде, па представља свој „статусни модел признања” у коме се непризнавање не посматра као психичка деформација или препрека ка самореализацији, или једноставно као омаловажавање од стране других, већ представља „институционализоване односе субординације”. Дакле, „институционализовани патерни културних вриједности” који спрјечавају особе или групе да равноправно учествују у друштвеном животу су оно што чини неправду у признању. Она прихвата плурализам вриједности модерног доба који значи да постоје различита виђења шта је то „добар живот”, али она сматра да је њен „статусни модел” оно што може у себе да интегрише захтјеве за слободом и тражењем сопствене среће, али у оним границама у којима се не нарушава иста та слобода других људи.

Предност овог модела је што оно *погрешно* смјешта у друштвене односе, а не у индивидуалну или интерперсоналу психологију. Непризнавање се не повезује са искривљеношћу самосвјесности жртви или предрасудама опресора, већ са провјерљивим друштвеним препрекама које спречавају људе да буду пуни чланови друштва. Ово одвајање од психологије према Фрејзер даје нормативну снагу захтјевима за признањем. Она не пориче да непризнавање може да има психолошке посљедице, али своју теорију не заснива на психолошким објашњењима. Институционализоване норме које спречавају паритет у учешћу „су морално неодбрањиве, *независно од тога да ли искривљују субјективитет жртви опресије или не.*” (Fraser & Honneth, 2003: 32)

Такође, за разлику од Хонета, Фрејзер не сматра да треба поћи од тога да сви заслужују да буду друштвено цијењени, већ да сви треба да имају фер услове и једнаке шансе да се изборе за то. Она се залаже за дијалогске процесе одлучивања у којима они који траже правду кроз признање имају обавезу да укажу на постојање неправде која онемогућава паритет, али и да покажу да исправљање те неправде неће довести до неке друге неправде, тј. да неће неком другом ускратити паритет у учешћу. Фрејзер сама скреће пажњу на циркуларност процеса у коме они који немају паритет треба да се изборе за паритет за који могу да се боре само ако имају равноправну могућност да се чује и њихов глас. У том смислу, она предлаже постојање захтјева првог реда који подразумијевају рјешавање постојећих неправди, али и захтјеве другог реда који се односе на услове под којим се дијалог одвија, чиме се би се очувала могућност радикалне критике и промјене самог система. Такође, сматра да правда поред признавања универзалне људскости може у принципу да признаје и специфичности и различитости, али то да ли ће у конкретном случају бити призната различитост, она сматра да не треба да се решава на филозофском нивоу, већ практично, кроз сагледавање постојања препрека за паритет у учешћу у конкретном случају. (Fraser & Honneth, 2003: 48)

Када су конкретна рјешења и политичке стратегије у питању, као што смо већ поменули, Фрејзер даје предност трансформативним стратегијама у односу на афирмативне стратегије „у принципу”, али такође примјећује да је „у пракси” једноставније спровести афирмативне стратегије. Зато она предлаже „нереформистичку реформу” која подразумијева коришћење афирмативних стратегија када су у питању како диструбутивне, тако и неправде у признању

које припремају терен за коришћење трансформативних стратегија у будућности и промјену самог система који генерише неправде.

Ауторка скреће пажњу на „опасну везу” капитализма и феминизма. Феминизам другог таласа је у ери државног капитализма снажно критиковао 1. економизам, 2. андроцентризам, 3. етатизам и 4. вестфалијанизам. Ове критике су у ери неолиберализма попримиле неке двосмислености и свака на свој начин је стављена у службу јачања неолиберализма. „Оно што је почело као неопходни *коректив економизма*, временом се претворило у подједнако једностран културализам.” (Frejzer, 2012: 249) На овај начин је напуштена и критика капитализма.

Када је у питању *критика андроцентризма*, она је посебно помогла неолиберализам, јер му је дала „виши смисао”. У оквиру државног капитализма се подразумијевало да је мушкарац тај који зарађује „породичну плату”, а жена је прије свега задужена за одгајање дјете и можда неку додатну зараду. „У ‘неорганизованом’ либералном капитализму, тај идеал био је замењен новом нормом породице са два дохотка, без обзира на то што је стварност, на којој се темељи овај нови идеал, стварност ниских примања, смањене сигурности радног места, опадајућег стандарда живота, наглог пораста броја радних сати по домаћинству, погоршања рада у две смене — сада се ради у три или четири — и увећања броја домаћинстава која воде жене. Неорганизовани капитализам успео је да „ни од чега направи нешто“ нудећи нову, измаштану романсу женског напетка и родне правде.” (Frejzer, 2012: 250)

Феминистичка *критика етатизма* се односила на стављање грађана у односу на државу у пасиван положај који их није охрабривао да демократски учествују у политичкој борби, да сами формулишу своје потребе и захтијевају њихово задовољење. Дакле, феминисткиње другог таласа нису биле за укидање државних институција, већ за њихово унапређивање и стављање у службу доласка до родне правде. Нажалост, ова критика је била веома блиска неолибералној критици уплитања државе у економску и социјалну сферу, чији је успјех на крају резултирао укидањем различитих социјалних давања и пребацивањем одговорности на невладин сектор (посебно у земљама у развоју). То значи да су финансијери тог сектора који су углавном из земаља првог свијета постали примарни доносиоци одлука. „Становиште које је за циљ првобитно имало да промени државну моћ у сервис грађана за оснаживање и

досезање социјалне правде сада се користи да легитимише маркетингању и смањење државних трошкова.” (Frejzer, 2012: 252)

На крају, однос феминисткиња другог таласа према *вестфалијанизму* (идеја да је територијална држава одговарајући оквир за борбу за правду) је био амбивалентан. У пракси су своје захтјеве покушавале да остваре у оквиру појединачних држава, а са друге стране уочавале су и критиковале неправду у оквиру међународне заједнице. Међутим све више изражен процес глобализације указује на то да државни оквир није једини легитимни оквир за остваривање правде. Окретање феминисткиња међународном плану и „глобалном цивилном друштву” донијело је проблем као што су занемаривање питања прерасподјеле у корист преодминантног присуства питања признања на дневном реду међународне борбе за родну равноправност и окретање феминистичке политике невладином сектору. „Оно што је почело као спасоносни покушај да се изван државе-нације прошири обим правде завршило је - у неким својим аспектима - припојено административним потребама новог облика капитализма.” (Frejzer, 2012:253)

Дискурзивни феминизам, сматра Ненси Фрејзер, се отргао контроли и „феминисткиње га више не поседују и њиме не управљају – празан означитељ нечег несумњиво доброг (налик, можда, демократији), који може бити злоупотребљен и који ће бити коришћен за легитимизацију мноштва различитих сценарија, који нису сви редом посвећени родној правди.” (Frejzer, 2012:254)

Ауторка скреће пажњу да из свега поменутог не треба закључити да су феминистички идеали увијек већ осуђени на преозначавање у корист капитализма, и такође истиче да глобална економска криза окреће политику у другачијем постнеолибералном смјеру, те да феминизам може дјеловати на четири горе поменута фронта на нови начин. Прва линија борбе је *постнеолиберални антиекономизам*. Ако је првобитни антиекономизам другог таласа феминизма скренуо пазњу са класних неправди, тј. неправди у економској сфери, сада феминистичку критику треба повезати са критиком капитализма. *Постнеолиберални антиандроцентризам* би требало да буде критика која „не ставља у средиште свог система вредности плаћени рад, већ цени и некомодификоване делатности, укључујући старање.” (Frejzer, 2012) Криза неолиберализма пружа могућност да феминисткиње на нов начин критикују етатизам, овога пута не дајући шансу да заговорници маркетингање

искористе феминистички дискурс. *Постнеолиберални антиетатизам* би требало да утиче на јачање моћи јавности кроз партиципативну демократију у оквиру држава. Коначно, када је *постнеолиберална критика вестфалијанизма* у питању, Ненси Фрејзер сматра да је прави пут којим феминисткиње треба да иду, удруживање са другим прогресивним покретима и заједничко залагање за поствестфалски политички поредак, који би почивао на принципу субсидијарности и партиципације и самим тим био демократски на свим својим нивоима у оквиру међународне заједнице. (Frejzer, 2012)

За наш рад веома важна и релевантна критика теорије Ненси Фрејзер је критика Кристофера Зурна (Christopher Zurn) која се тиче статусног модела признавања који она предлаже (Zurn, 2008). Зурн препознаје предности овог модела наспрам модела који се заснива на идентитету, међутим он такође указује на потребу да статусни модел продуби и појасни. Он се фокусира на њено становиште да не постоји непризнавање које се одвија само кроз културу. У том смислу, он укратко формулише статусни модел: ”непризнавање се догађа само кроз институционално укоријењене, патерне културних вриједности које онемогућавају статус, а не кроз „слободно-пливајуће” ставове и симболичке патерне.” (Zurn, 2008:148) Зурн поставља питање разграничавања институционално укоријењених патерна културних вриједности и „слободно-пливајућих” ставова и симболичких патерна, како их је Фрејзер формулисала. То је питање шта је заправо нарушавање паритета учешћа, а шта није. „Мислим да би Фрејзер жељела теорију која би више могла рећи о најразличитијим мјестима институционалне утемељености него што то могу легалистичко-политичке теорије, у исто вријеме избјегавајући потребу да дубоко залази у психолошка стања друштвених актера, потребу коју критикује у супротстављеним теоријама непризнавања које се заснивају на идентитету.” (Zurn, 2008:162) Поред тога, он истиче проблем интеграције нормативног оквира са потребом да се демократски процес укључи и у теорију.

Ненси Фрејзер одбацује могућност формулисања неправде у психолошким терминима као што су онемогућавање самореализације и искривљена субјективност, што свакако не делегитимише и не чини непотребним социјално-психолошка објашњења механизма интеракције између психологије појединца и друштва која остају релевантна за боље разумијевање друштва и односа субординације. Отклон који она прави је прије

свега усмјерен на психолошка објашњења која деполитизују и код којих се експланаторна моћ своди на анализу породице.

Тачке сусрета између теорије амбивалентног сексизма, која се ослања на социо-структурни приступ, и теорије Ненси Фрејзер су социолошка перспектива коју обије дијеле, феминистичка орјентација да је потребно унаприједити статус жена у друштву, па самим тим и мијењати патријархалне структурне хијерархије, али и друштвене обрасце и норме, као и инсистирање на сагледавању емпиријске реалности кроз вријеме зарад информисаније теоријске аргументације. Данас је социјална психологија интердисциплинарно орјентисана и узима у обзир друштвени контекст, структуре и односе субординације. (Glick & Rudman, 2008, Васовић, 1995, 2007) Такође, усмјерена је и на емпиријска истраживања која могу да информишу демократски дијалог. Резултати ових истраживања се углавном свде на корелације и не указују на узрочно-последичне односе, али могу да укажу на међусобну повезаност неких друштвених феномена, што са своје стране може да продуби како научни, тако и друштвени дијалог.

Са друге стране, теорија Ненси Фрејзер претендује да разликује захтјеве за правдом који би доприносили паритету учешћа од оних који би га додатно угрозили, што омогућава разликовање истраживања усмјерених на елиминисање односа субординације и оних која је додатно продубљују (као нпр. истраживања која су усмјерена на потврђивање инфериорности жена, о чему ће у наредним поглављима бити ријечи). Налази и објашњења социјалне психологије су свакако материјал за демократски дијалог, и то систематичан, емпиријски информисан материјал који је уређен и добијен поштовањем одређених методолошких правила. Међутим, Ненси Фрејзер прави отклон од психологије која деполитизује, док то није случај са теоријом амбивалентног сексизма која друштвене хијерархијске односе моћи ставља у центар пажње. Социјална психологија разматра механизме одржавања друштвених хијерархија узимајући у обзир начине на које дјеловање појединаца бива ограничено структуром, институцијама, симболичким системом, заједничким вриједностима и односима моћи који су дио наведених аспеката друштвеног живота. Сматрамо да таква социјална психологија може да помогне у разликовању „институционализованих културних вриједности” и „слободнопливајућих дискурса” или макар у расвјетљавању тог односа.

Социјална психологија не даје само теоријске одговоре на које начине предрасуде утичу на продужавање родне неправде, већ своје претпоставке стално провјерава кроз емпиријска истраживања.

Теорија Ненси Фрејзер је општа парадигма од које полазимо. Ова теорија сагледава широки спектар проблема и узрока неправде који су испреплетани и међузависни. Ми ћемо прије свега истраживати родне стереотипе, увијек имајући у виду ширу слику представљену кроз теорију Ненси Фрејзер. Ипак, иако ова теорија обухвата неколико нивоа анализе: филозофски, социолошки и политички, сматрамо да приступ социјалне психологије може додатно да допринесе цјеловитијем и информисанијем разумијевању друштвене правде. Оно што родне предрасуде чини специфичним је њихова прескриптивност, тј. то што они представљају норму, правило и друштвени притисак.

У том контексту, беневољентни сексизам и изражавање позитивних стереотипа о мушкарцима и женама је значајно мјесто изражавања андроцентричне норме. Жене и мушкарци су категорије конституисане кроз хијерархију која некад бива представљена као комплементарност и надопуњавање између мушкараца и жена. Зато укидање неправде захтијева деконструкцију ових категорија. Културна политика вођена с циљем да деконструише бинарну родну разлику кроз релативизацију родних разлика и односа може значајно да утиче на промјену патријархалних вриједности. Релативизовање категорија мушкараца и жена и превазилажење предрасуда кроз културну политику се може постићи указивањем на заједничке особине, на сличности између мушкараца и жена, кроз указивање на ирелевантност родне припадности, кроз омогућавање видљивости и стављање у позитиван контекст родно нестандартних облика живљења, при чему ове стратегије имају шансу једино и само у контексту борбе за редистрибуцију и равноправно представљање свих људи. Значење маскулинности и фемининости је до краја неухватљиво и промјенљиво, али бројна истраживања показују да се нпр. доминантност и храброст у многим друштвима виде као маскулине особине, а пасивност и емотивност као феминине особине. Ипак, да би се утицало на промјену стереотипа, у сваком друштву се мора препознати који су то најзаступљенији стереотипи и гдје се традиционална разлика између мушкараца и жена највише задржала.

Досадашњи напредак у родној равноправности се може приказати у терминима *ширења круга фемининости*, тј. уласка жена у сферу маскулиности у циљу чега су урађени велики политички напори (како у културној, тако и у политичко-економској сфери). Много мањи напори су уложени у ширење круга маскулиности тако да обухвата и феминине особине. Тај подухват је тежак зато што је култура андроцентрична тј. фемининост повезана са инфериорношћу. Да би се на адекватан начин креирала културна политика, потребно је истражити у којим областима живота је андроцентрична норма веома истакнута и на који начин се изражава. Сматрамо да је приватна сфера посебно традиционално ородњена. Ова сфера стално генерише стереотипе који имају велики утицај и на ородњавање јавне сфере. „Не само да се родност производи у сфери свакидашњег живота, већ праксе и дискурси свакодневице стално изнова производе родне режиме карактеристичне за одређени друштвени контекст. Отуд је и највећи изазов за креаторе родних политика управо промена образаца свакодневице, промена образаца приватности.” (Благојевић, 2012: 34)

Дакле, најсажетије речено либерална парола „нека свако живи свој (родни) живот како хоће” може бити само циљ коме треба тежити, али не може бити полазиште иза којег неће бити никакве организоване политичке акције. Бинарно одређење рода се у многим сферама све више губи, али је и даље у другим областима веома често ригидно. Остаје питање, шта је са правима људи којима су потребне бинарне подјеле? Сматрамо да циљ није забранити постојеће доминантне обрасце живљења бинарног рода, већ је циљ створити друштво у коме смо сви/е слободни/е да бирамо. Ипак у постојеће обрасце родног живота су уткани односи моћи, који када би се промијенили, бинарна разлика више не би била иста, не би имала исто утемељење и могла би да се репродукује само на естетском нивоу. Односи моћи се могу препознати на свим друштвеним нивоима.

Наш допринос ће бити ограничен на истраживање и препознавање изражавања односа моћи кроз сексизам у виду родних предрасуда, са акцентом на оне изречене у позитивном тону, тј. беневоолентни сексизам.

2. Историјски преглед изучавања сексизма

2.1. Дефинисање појмова стереотипи и предрасуде

Да бисмо говорили о истраживању сексизма који се изражава кроз ставове (сексизам може имати и шире значење, о чему ће касније бити ријечи), прије свега се морамо осврнути на то шта су то ставови, предрасуде и стереотипи и на које проблеме се наилази при дефинисању ових термина. С обзиром да је у средишту овог рада амбивалентни сексизам, тј. позитивне и негативне родне предрасуде, евалуација је централна за наш рад, као и значење позитивног и негативног односа према женама.

Ставови се тичу свеукупних евалуација објеката (људи/предмета) на које се односе. Иако се раније сматрало да су те евалуације у одређеном степену позитивне или негативне, данас је јасно да ставови могу садржати и позитивни и негативни однос у исто вријеме. Ставови могу да проистичу из когнитивних информација - мишљења, из афективних информација (нпр. из осјећања према објекту става), као и из информација добијених из понашања (нпр. из претходних искустава са објектом става). (Haddock & Maio, 2004:20) Ставови имају когнитивну компоненту - мишљење о објекту става, афективну компоненту – емоције или осјећања према објекту става и конативну компоненту – спремност на одређено понашање према објекту става. Предрасуде спадају у ставове и имају поменуте три компоненте. (Pott, 1994:35)

Већина истраживача изједначава когнитивну компоненту става према некој социјалној групи са стереотипима о тој групи. (Eagly & Mladinic, 1989) Међутим, однос између предрасуда и стереотипа није тако једноставно дефинисати. Оно што се најчешће наводи као разлика је да стереотипи у себи садрже „зрнце истине”, да су много мање усмјерени на акцију, да су стереотипи дио нормалне социјалне перцепције и зато универзално распрострањени, а да су предрасуде мање промјенљиве, да су углавном негативне и у већој мјери засноване на емоцијама. (Михић, 2010а: 63) На практичном нивоу, тешко их је разликовати. Глик и Рудман нпр. говоре о стереотипима у значењу когнитивне компоненте, па кажу да иако су стереотипи обично дио предрасуда, то увијек не мора бити случај јер мала дјеча често имају предрасуде у виду негативног

односа и негативних емоција према некој групи, али не располажу стереотипним садржајем који би служио као објашњење. (Glick & Rudman, 2008:65) Са друге стране, Патриша Девин (Patricia Devine) указује на то да лична увјерења настају након стереотипа и новије су когнитивне структуре, зато што је показано да дјеца прво усвајају стереотипе, а тек касније могу критички да их преиспитују и да утврђују валидност тих стереотипа. (Devine, 1989:6) Људи могу посједовати знања о постојању стереотипа, али у исто вријеме не вјеровати у њих и не заступати их на свјесном нивоу, што значи да познавање стереотипа не води нужно предрасудама. Истраживања показују да се како код људи који имају изражене предрасуде, тако и код људи који немају изражене предрасуде, у присуству стереотипизираних група, стереотип аутоматски јавља, па људи који немају изражене предрасуде морају да уложе додатни напор да се ослободе таквих асоцијација. (Devine, 1989:6)

Ипак, у овом одјељку ћемо покушати да представимо основне карактеристике стереотипа и предрасуда, онако како их дефинише социјална психологија. Изучавање стереотипа и предрасуда у оквиру социјалне психологије траје већ скоро читав вијек. (Brown 2010, Васовић, 1995, 2007) Дефиниције ових појмова су бројне, а чак и оне око којих је постојао највећи консензус мијењале су се током овог периода. Такође, ове дефиниције су временом поједностављене. (Stangor, 2009: 2)

Липмен (Lippman) је 1922. године увео термин стереотип да означи типичну слику која пада на памет када се помисли на неку друштвену групу. (Dovidio, Hewstone, Glick & Esses, 2010:7) Ријеч стереотип нема добру репутацију међу људима, тј. најчешће се помиње у негативном контексту. „Рећи некоме за то што тврди да је стереотип, данас је друштвено допуштен начин да се каже како је глуп, необразован или бар недовољно „дубок“ и промишљен.” (Ђерић, 2005:76) Међутим, оно што одређује стереотипе као лоше није сам процес у којем се стварају, већ њихове последице. Зависно од угла гледања, можемо их посматрати као добре, практичне и корисне или као уопштене слике које никако не могу бити тачне за све чланове на које се односе. Генерализације о животињама, стварима и људима дијеле многе когнитивне одлике, али оно што прави разлику је шта се са њима дешава у друштвеном свијету, тј. какве последице производе. „Не постоји *a priori* разлог да се претпостави да су позитивне и негативне генерализације различите, осим у њиховим

посљедицама.” (Schneider, 2004:19). Веома је важно нагласити да стереотипи подразумијевају очекивања у односу на особине и понашања у новим ситуацијама. Они систематски утичу на то како људи перципирају и реагују на чланове неке групе. Стереотипизирањем ми сврставамо у групу људе који можда не желе да буду третирани као дио те групе. (Dovidio et al., 2010:8)

Категорија нетачности не може бити дистинктивна црта стереотипа. Информације добијамо како из личног искуства, тако и преко културе у којој живимо, а не можемо ни један ни други извор информација издвојити као тачнији. Некада и не желимо неке информације да добијемо из прве руке, тј. из личног искуства, јер то можда подразумијева суочавање са опасном ситуацијом, тако да знање које добијамо из културе у којој живимо остаје релевантно у одређеним случајевима. Такође, не постоје критеријуми који одређују за какво лично искуство може да се каже да је ваљано да би се успоставила генерализација . (Schneider, 2004:19)

Једна од најутицајнијих раних дефиниција предрасуда је дефиниција коју је дао Гордон Олпорт (Gordon Allport) у својој веома утицајној и цитираној књизи под насловом „Природа предрасуда” (*The nature of prejudice*) гдје је предрасуде дефинисао као „антипатију базирану на погрешној и нефлексибилној генерализацији” (Allport, 1954:9). Ова дефиниција је касније у више наврата исправљана и допуњавана. Проблематизовани су дјелови дефиниције који се односе на *нетачност*, *нефлексибилност* и *негативност*. Дио дефиниције који говори о предрасудама као о погрешној и нефлексибилној генерализацији је проблематичан, јер би то значило да ми можемо да одредимо објективне критеријуме по којима можемо да мјеримо шта је тачна, а шта погрешна генерализација, што би и када би се направио неки хипотетички тест за мјерење истинитости предрасуда било проблематично због могућности најразличитијих тумачења добијених статистика. Са друге стране, укључивање категорије истинитости при одређењу појма предрасуде није адекватно због релативистичке природе међугрупне перцепције. Група може себе да перципира као штедљиву, док друга група ту исту групу види као шкрту. Разлика није у тачности, већ у вредновању. (Brown, 2010:5) Такође, у дефиницији предрасуда не може стајати да су нефлексибилне, зато што се неке предрасуде заиста задржавају током цијелог живота, док су неке друге промјенљиве. (Schneider, 2005: 267)

Неки аутори указују на то да би дефиниције предрасуда требало да укључе и нека, само на први поглед, позитивна увјерења, осјећања и активности. Тако Џејмс Џонс (James Jones) дефинише предрасуде као „позитивне или негативне ставове, судове или осјећања према некој особи који су генерализовани из ставова или увјерења о групи којој та особа припада.” (Jones, 1997 : 10) Посматрање предрасуда као *антипатије* је била полазишна тачка за ауторе теорије амбивалентног сексизма. Глик и сарадници/це сматрају да се „субјективно позитивни ставови према женама могу сврстати у предрасуде јер служе оправдавању и одржавању субординације жена” (Glick et al., 2000: 764). Иза оваквог посматрања предрасуда стоји аргумент да многи интергрупни ставови, иако су на први поглед позитивног карактера, служе да одрже групу на коју се односе у субординираном положају, придајући јој значај и вриједност само у одређеним, мање битним сферама. Последица је да колико год позитивно и искрено осјећање стајало иза тих ставова, њихов ефекат је такав да ће прије додатно оснажити, него ублажити већ постојеће интергрупне неједнакости. (Brown, 2010:6)

После Другог свјетског рата, педесетих година двадесетог вијека, доминантан је био приступ са фокусом на индивидуалне разлике у оквиру којег су предрасуде биле повезиване са психопатологијом. Један од најутицајнијих индивидуалних приступа била је теорија Теодора Адорна (Theodor Adorno) и сарадника о ауторитарној личности која је појаву предрасуда објашњавала кроз психоаналитички оквир. Ова теорија и на њој заснована истраживања настали су из жеље да се објасне дешавања током рата, прије свега да се објасни како је настао нацизам. По овом приступу, васпитање дјеце које је подразумевало строгу дисциплину, кажњавање неконвенционалног понашања и пропагирање конвенционалног морала од стране родитеља доводило је до одређеног когнитивног стила тј. поједностављеног мишљења о свијету, људима и њиховим понашањима кроз ригидне категорије „доброг” и „лошег”. Овакав начин мишљења је стварао непромјенљиве стереотипе о друштвеним групама и непријатељски однос према мањинама и „девијантним” групама. (Brown, 2010:33) Приступ који се ослањају на личност су ограничени зато што не узимају у обзир ситуационе факторе и негирају утицај друштвених норми. Такође, не могу да објасне униформност предрасуда у неким друштвима или

групама, као ни историјску промјенљивост у изражавању предрасуда. (Brown, 2010:33)

Седамдесетих и осамдесетих година когнитивна револуција у психологији је подстакла интересовање за когнитивне процесе који воде стварању стереотипа и предрасуда. Закључак ових нешто новијих погледа на стереотипе и предрасуде је да они настају из *нормалних психолошких и социјалних процеса*. (Dovidio et al., 2010:4) Дакле, предрасуде више нису повезиване са психопатологијом, већ је одговор на питање ко има предрасуде, био – сви. Такође, у европским истраживачким круговима који су се бавили стереотипима и предрасудама акценат стављен на групне процесе и друштвене идентитете. Хенри Тајфел (Henri Tajfel) је један од најпознатијих истраживача предрасуда у оквиру овог приступа који види предрасуде као раширене ставове који настају у међугрупном процесу. Он је стереотипе видио као категоризацију која наглашава унутаргрупне сличности и међугрупне разлике. У његовој теорији друштвеног идентитета која објашњава односе међу групама, он тврди да припадност групи омогућава људима да имају друштвени идентитет, па тиме што фаворизују своју групу, односно негативно оцјењују остале групе, они повећавају сопствено самопоштовање. (Tajfel, 1981)

Дакле, да би постојали стереотипи и предрасуде мора прво доћи до *социјалне категоризације*, когнитивног процеса који нам помаже да што боље организујемо у групе и правимо подјеле, да структурирамо свијет и брже се сналазимо у обиљу друштвених информација које добијамо. Категоризација је покренута жељом за једноставношћу. Да нема социјалне категоризације, имали бисмо ставове само о појединцима, али не и о друштвеним групама. Чарлс Стангор (Charles Stangor) закључује да је навећи допринос обимне литературе социјалне психологије (на тему предрасуда) ван саме дисциплине то што је показала да је „категоризација мање фер од индивидуације” (Stangor, 2009:2). Колико год да је нечије увјерење тачно, не односи се баш на све чланове групе, па је самим тим погрешно закључивати о индивидуама на основу њихове припадности некој групи.

Данас је приступ истраживању предрасуда свеобухватнији и више мултидисциплинаран. Неке психолошке студије покушавају да покажу како специфичне емоције, несвјесни процеси и фундаментални неуролошки процеси подстичу и одржавају стереотипе и предрасуде. Од деведесетих година постоје

начини да се утврди присуство како имплицитних, тако и експлицитних предрасуда, па нпр. могу да се разликују традиционални од модерних расиста, као и од људи који заиста немају расне предрасуде. Овакав напредак отвара врата борби против суптилних предрасуда. Поред ових истраживања несвјесног и можданих процеса, такође се поље истраживања предрасуда проширило и у правцу социјалне структуре и њеног утицаја на стварање и одржавање предрасуда које су уткане у друштвене институције као што су нпр. законодавни и здравствени систем. Заокрет се десио и у томе што се жртве предрасуда више не посматрају као пасивне жртве, већ се поклања пажња томе како људи реагују, како се прилагођавају, у којој мјери интернализују предрасуде итд. У сваком случају, данас се сматра да је тај процес много динамичнији него што су сматрали Олпорт и његови савременици. (Dovidio, 2010: 4, 17)

Руперт Браун (Rupert Brown) такође приказује проблеме на које научници могу наићи при дефинисању предрасуда, али и издваја неке основне карактеристике предрасуда: важна карактеристика је да настају у групном процесу, тј. предрасуде су увијек раширени ставови, заједнички већем броју људи. (Brown, 2010) Дакле, потребан је групни консензус. Браунов социопсихолошки приступ истиче међугрупну природу предрасуда, али такође га интересују предрасуде на нивоу индивидуалне когниције, емоције и понашања (иако сматра да постоје значајне разлике између ових елемената, сматра да сви јесу дио предрасудне оријентације). Зато он разликује понашање *индивидуа као индивидуа* и понашање *индивидуа као дијела (представника) групе*. Он се ослања на теорију друштвеног идентитета која разликује интергрупно и интерперсонално понашање. (Tajfel & Turner, 1979) Интергрупно понашање је оно које је одређено припадањем некој друштвеној групи, а интерперсонално је оно понашање које је одређено индивидуалним карактеристикама и интерперсоналним односима који постоје између двије или више особа. Наравно у оквиру ове теорије се говори о континууму између ове двије крајности које се у реалности тешко могу пронаћи.

Дакле, Браунов приступ предрасудама нам је близак зато што је усмјерен на понашање индивидуа као дијела групе, нпр. жена, мушкараца, хомосексуалаца, хетеросексуалаца, припадника/ца различитих раса итд. Наше истраживање неће се бавити особинама личности, што значи да ће припадати

више социолошкој струји социјалне психологије, него психолошкој струји социјалне психологије. Ипак, психолошки допринос када је у питању дефинисање предрасуда није занемарљив и тиче се начина на који људи размишљају, генерализују, праве подјеле, развијају емоције итд.

Негативност се често узима као фактор разликовања између стереотипа и предрасуда, па су предрасуде те које се повезују са негативношћу, док стереотипи могу бити и позитивни. Руперт Браун, имајући у виду беневољентне предрасуде које држе неке групе у подређеном положају, модификује традиционалну дефиницију у коју укључује и индиректну антипатију, па се одлучује за следећу дефиницију предрасуда: „Било који став, емоција или понашање према члановима групе, који директно или индиректно подразумевају неку негативност или антипатију према тој групи” (Brown, 2010:7) Ипак, он додаје да је веома тешко априори одредити индиректну негативност, већ предлаже мјерење корелације предрасуда које нису експлицитно негативне са експлицитно негативним предрасудама, као и посматрање реакција људи на које су такве предрасуде усмјерене. Ако у потпуности желимо да разумијемо феномен стереотипа и предрасуда, поред истраживања људске психологије, морамо узети у обзир историјски, економски, политички и уопште социјални контекст. Он утиче на језик, традицију, друштвене норме и институције које играју значајну улогу када је у питању начин на који ми формирамо различите друштвене категорије, што је неопходна основа за формирање различитих предрасуда. (Brown, 2010:9)

Веома занимљив текст Гордане Ђерић говори о потешкоћама при одређивању значења термина стереотипи. (Ђерић, 2005) Она поставља занимљива питања која се тичу могућности разграничавања „научног” и „обичног” стереотипизирања. „Ако, пак, изненађују или ако не постоји спремност да се призна да „више образовање“ значи и вештије и чешће коришћење стереотипа, то је само због доминантног разумевања стереотипа у значењу нечега „лошег“ и нечега што се искључиво везује за говор „примитиваца“ и „националиста“.”(Ђерић, 2005:89) Друштвене науке су препуне различитих генерализација које не могу у потпуности бити ослобођене вредновања. Научни дискурс често се ослања и често је препун бинарних подјела, многи стереотипи бивају произведени у стручној пракси итд. Ипак, она се залаже за релативизацију бинарног дискурса, али и за контекстуализацију и

историзацију стереотипа у теоријској анализи и сматра да је на тај начин могуће остварити дистанцу у односу на постојећу мрежу значења у коју смо „урођени”.

У овом раду под предрасудама подразумевамо раширене ставове о некој групи или индивидуи на основу припадности одређеној групи. Овако широко постављена дефиниција не имплицира да предрасуде морају имати негативан садржај. Као што смо већ поменули, негативне могу бити посљедице у виду девалуације или ограничења која се намећу тој групи.

2.2. Дилеме око дефинисања сексизма

Као што смо видјели, не постоји јединствена дефиниција предрасуда, па тако ни појам сексизам није једноставно дефинисати. Ми се у овом раду бавимо сексизмом који се изражава кроз ставове. Важно је подсетити да је наша полазишна парадигма феминистичка и да ми сексизам посматрамо првенствено као девалуацију жена по родној основи.

Термин сексизам је према Фред Шапиру (Fred Shapiro) први пут употребила Паулин Лит¹⁹ (Pauline Leet) 1965. године у оквиру прилога за Студентски форум на Колецу Френклин и Маршал у Сједињеним Америчким Државама (Shapiro, 1985). Он у свом чланку наводи реченицу у којој је Лит први пут искористила ријеч сексизам: „Када тврдите ... да то што је мање жена које пишу добру поезију, оправдава њихово потпуно искључивање, стојите на позицији која је анлогна расистичкој – могла бих вас у овом случају назвати „сексистима” ... Како расисти, тако и сексисти се понашају као да све што се десило заправо се није десило, па и једни и други доносе одлуке и закључке о нечијој вриједности позивајући се на факторе који су у оба случаја нерелевантни.” (Shapiro, 1985: 6)

Једна од дилема код дефинисања сексизма је да ли је сексизам дискриминација на основу пола или дискриминација жена. Ако бисмо консултовали речнике, наишли бисмо на различите одговоре: „предрасуде, стереотипи или дискриминација, обично жена, по основу полне припадности” (www.oxforddictionaries.com), „предрасуде или дискриминација по основу пола

---

¹⁹Паулин Лит је била једна од супруга професора на Колецу Френклин и Маршал које су услед неколико изненадних смрти особља колеџа, добиле запослење, тј. училе су студенте-киње прве године стиловима писања.

или рода, посебно усмјерена на жене и дјевојчице” (*Encyclopaedia Britannica*, 2015), „свака девалуација или клеветање жена или мушкараца, али посебно жена, које је утемељено у институцијама или друштвеним односима ”(Jary & Jary, 2006) (*Collins Web-linked Dictionary of Sociology*). У Кембриџ социолошком рјечнику (*The Cambridge Dictionary of Sociology*) сексизам је дефинисан овако: „Овај термин се користи да се опишу друштвени процеси и друштвене структуре које одражавају предрасуде према интересима једног пола у односу на други. Термин се најчешће користи да опише начине на које су жене биле приказиване на понижавајуће и деградирајуће начине од стране одређене културе, масовних медија или одређених друштвених институција.” (Turner, 2006 : 546)

У оквиру Енциклопедије рода и друштва (*Encyclopedia of Gender and Society*) стоји : „Сексизам се обично односи на предрасуде или дискриминацију на основу пола или рода, посебно према женама и дјевојчицама.” (Masequesmay, 2008:748) Такође пише: „Сексизам су идеологија или праксе које одржавају патријархат или мушку доминацију”. У наставку описа овог појма, који је први пут поменут 1968. године у рјечнику Меријам Вебстер (*Merriam Webster Dictionary*), ауторка указује на његов историјски развој и промјену значења: „Сексизам, на почетку замишљен да подигне свијест о опресији дјевојчица и жена, еволуирао је и односи се на опресију било код пола, укључујући мушкарце и дјечаке, интерсексуалне и трансродне људе.”/.../ „Сексизам се према томе поклапа са три друга повезана концепта: хомофобијом, аверзијом према хомосексуалности; аверзијом према бисексуалности; и хетеросексизмом, мишљењем да је хетеросексуалност једина нормална опција људског сексуалног понашања.” (Masequesmay, 2008:749)

Наше становиште је да дефиниција ипак треба да остане отворена, да се може односити и на поменуте категорије, прије свега због заједничког патријархалног поријекла опресије, са акцентом на постојање историјске друштвене дискриминације жена, која и даље постоји и која и даље има ослонац у друштвеној структури, институцијама, кроз продукцију знања итд. Ипак, свака од ових група трпи различите видове дискриминације, различита је историја борбе против тих различитих облика дискриминације, а самим тим и ставови који произилазе из промијењеног дискурса који су предмет нашег истраживања, па је важно концептуално их одвојити и анализирати посебно.

Такође, постоје и злоупотребе овако формулисаног концепта који укључује и дискриминацију мушкараца, а то су покушаји да се феминистичке иницијативе усмјерене на равноправност и укидање мушке привилегије, на исправљање друштвених и историјских неправди према женама (нпр. афирмативна акција и квоте за жене у политици) окарактеришу као сексизам према мушкарцима. (Masequesmay, 2008:750)

Родни стереотипи и предрасуде тичу се и мушкараца, али су посљедице традиционалних родних стереотипа и предрасуда о мушкарцима и женама потпуно различите по мушкарце и жене. Бинарна родна подјела намеће одређена правила и забране како једнима, тако и другима, али виши статус мушкараца који се огледа у родним стереотипима и родним улогама ипак прави велику разлику у посљедицама. Родне предрасуде се ослањају на шири патријархални друштвени систем, на његову историју, као и на тренутни облик доминације и привилегија мушкараца.

Расправа о мушкарцима, њиховим идентитетима и родним улогама је веома важна и јесте дио рјешења проблема родне неравноправности. Рејвн Конел (Raewyn Connell) једна од зачетница студија маскулинитета²⁰, у својој књизи „Маскулинитети“ (*Masculinities*) наводи неке важне негативне посљедице патријархата по мушкарце у богатим западним земљама (Connell, 2005): већина ухапшених људи и затвореника су мушкарци, већина војног насиља је усмјерена на мушкарце, највећи број наркомана и алкохоличара су мушкарци, мушкарци су већина радне снаге у високо токсичним и опасним професијама, већи је притисак на мушкарцима да буду запослени и већина јединих хранитеља породице су мушкарци, мушкарци плаћају просјечно више пореза који је неравномјерно распоређен мушкарцима и женама кроз државу благостања, мушка сексуалност је отуђенија и ограниченија хомофобијом, постоји табу око изражавања емоција, посебно слабости, из чега настаје емоционална суспрегнутост, мушкарци су у значајној мјери искључени из односа са малом дјецом, при разводу код одређивања старатељства над дјецом мајке често имају већи легитимитет, мушкарци су мање заступљени у одређеним важним областима образовања као што су хуманистичке студије итд. (Connell, 2005:247)

---

²⁰Ова ауторка, трансродна особа, рођена биолошки као мушкарац, важан је феминистички глас, бави се начином конструкције различитих облика маскулинности, који се диференцирају у зависности од позиција моћи на којима се налазе.

Ове негативне посљедице ауторка назива *предусловима за предности*. Дакле, у блиској вези са поменутиим негативним посљедицама су и предности или привилегије па мушкарци имају предоминантни ауторитет у бизнису и држави, посебно на највишим позицијама, у њиховим рукама је већина богатства, контролишу већину машинерије која је основа модерне економије (транспорт, енергија, компјутери), имају практично потпуну контролу над институцијама као што су полиција и војска, контролишу средства насиља (оружје, војна обука), у много мањој мјери су жртве силовања и породичног насиља, у мањој мјери троше вријеме и новац на свој изглед, имају бенефите од неплаћеног женског рада у породици, примају емоционалну подршку од жена коју често немају обавезу да узврате, хетеросексуалност је усмјерена на мушко задовољство, посебно у сексуализованим масовним медијима, дупли стандард легитимизује мушку сексуалну слободу, мушкарци контролишу већину културних институција као што су цркве, универзитети, медији, религија често дефинише мушкарца као надређеног жени, признање је неравномјерно усмјерено на мушкарце, њихове активности се посматрају као важније (нпр. у спорту) итд.

Ово свакако није потпун приказ, али је довољан да илуструје мушку позицију у друштву. Конел критикује реторику која подразумева такмичење у томе ко је већа жртва, мушкарци или жене, а ставља у средиште анализе релациони однос када је род у питању, па је повезаност и међуоднос између мушкараца и жена круцијалан, а он је патријархалан и хијерархијски. Ипак, мушкарци који имају највише бенефита и мушкарци који у највећој мјери „плаћају” те бенефите нису обавезно исти људи. Нпр. мушкарци који трпе насиље у највећој мјери нису исти људи који имају војну и политичку моћ. Ово не значи да категорија мушкараца није од користи и да је треба одбацити. „Свеопшти родни односи између мушкараца и жена су снажна основа како свијести тако и праксе.” (Connell, 2005:249) Доказивање мушкости кроз доминацију и насиље према женама или хомосексуалцима се често дешава међу онима који су на дну економске љествице који сматрају да тиме бране легитимна права мушкараца.

Свако одступање или довођење у питање патријархалних норми такође носи могућност друштвенене осуде и дискриминације. Са друге стране, уклопљеност у мушке родне улоге и особине значи предност и статус у односу

на све друге облике родности. Мушке привилегије су у данашњем систему вриједности и даље препознате као превише важне и вриједне да би се доводиле у питање због поменутих посљедица које мушкарци трпе у патријархалном систему. Да ли су те посљедице непожељне или нису зависи од вриједности онога ко их интерпретира. Из перспективе патријархалних вриједности неке нису ни препознате као негативне (нпр. људи треба да буду јаки, а не да показују слабост), а неке се у исто вријеме виде као негативне, али и као особине које доносе моћ (насиље је лоше, али су насилници и криминалци моћни). Мушкарци у женским улогама трпе дискриминацију, као што жене у мушким улогама трпе дискриминацију. Међутим, не смијемо изједначити ове двије појаве у тренутном контексту у ком су мушкарци системски привилеговани на институционалном нивоу. Женске улоге и женске особине су девалвиране.

На нивоу појединаца, дискриминација мушкараца који се не уклапају у прескриптивне родне норме по њих има негативне посљедице, али на ширем симболичком и културном плану стављање у инфериорну позицију оних мушкараца који на неки начин искачу из своје прописане родне улоге, тј. улазе у сферу женских улога, посредно потврђује друштвену инфериорност жена.

Дискриминација људи на основу сексуалног одређења, дискриминација трансродних и транссексуалних особа је у тијесној вези са сексизмом, зато што се тиче нарушавања партијархалне бинарне родне разлике која је централна и неопходна да би сексизам уопште постојао. Ипак, бинарне родне разлике и даље снажно опстају у данашњем друштву и око ове подјеле је организован живот људи практично у свим сферама. Иако је борба против поменутих начина дискриминације значајна за борбу за дестабиловање хијерархијске разлике између мушкараца и жена, ми се у овом раду нећемо бавити тим аспектом родних односа. Ми се у овом истраживању првенствено бавимо регистрањем опстајања оних ставова који продужавају традиционалну родну бинарну разлику у оквиру хетеросексуалних односа. Ипак, иако се сексизам и хомофобија међусобно помажу у одржавању патријархалног система (Phar, 1997), веома је важно направити разлику која би била не само аналитичка, већ и разлику која је политичка. Хетеросексуалност, за разлику од хетеронормативности и хомофобије, није по себи дискриминаторска, док патријархални родни односи јесу. Ово не значи да желимо да говоримо о

хетеросексуалности ван контекста, већ да постојећи контекст (који је одређен сукобима различитих вриједности – традиционалних, егалитарних, антитрадиционалних) показује колико промјена друштвених и културних околности може да утиче и мијења хетеросексуалне односе и њихово значење.

Обзиром да се појам сексизам формирао као одговор на неправду из друштвене реалности, као дио дискурса који је препознао дискриминацију жена, историјски контекст који је довео до стварања овог појма треба да буде интегрални дио његове дефиниције. Ипак, друштвена реалност и расподјела статуса и моћи се стално мијења. Зато сматрамо да дефиниција сексизма ипак треба да буде отворена и за промијењено стање односа моћи, као и за промијењене приоритете и друштвене вриједности.

Ненси Фрејзер, као што смо раније детаљније објаснили у поглављу о полазној парадигми, говори о негативним посљедицама спреге између одређених феминистичких захтјева и неолибералног капитализма. Инсистирањем на равноправности и утркивању између мушкараца и жена у области плаћеног рада, феминистички захтјеви дају легитимност капиталистичком систему високим вредновањем капитала. Сви облици неплаћеног рада у капиталистичком систему постају мање важни и мање вредновани зато што плаћени рад и капитал постају ултимативна мјерила вриједности. Овакве вриједности дају статусну предност традиционално мушкој улози.²¹ Сматрамо да је поред борбе за економску правду и признавања важности и релевантности економске сфере када је у питању родна равноправност, потребно у исто вријеме борити се за стварање дискурса који нуди алтернативна објашњења и који промовише другачије вриједности од оних које су дио капиталистичког погледа на свијет. Сматрамо да борба за родну равноправност може да буде снажан савезник у борби за стварање једног таквог дискурса који не ставља у центар капитал и компетитивност, зато што тежи промјени хијерархијских односа у области интимних односа и концептуализацији новог облика емоционалне повезаности и љубави између равноправних партнера.

---

²¹Важно је нагласити да овакве вриједности дају предност свим економски супериорним групама, али свакако да женска родна улога која се тиче неплаћеног рада и бриге о другима додатно ставља жене у инфериоран положај у односу на мушкарце.

Појам сексизам би изгубио дистинктивно значење ако прављење разлике по полној или родној основи не би било садржано у његовој дефиницији. Ако сексизам дефинишемо у односу на последице које производи, онда и егалитарно третирање људи без узимања у обзир структурних сила, контекста и конкретне ситуације, може да буде сексистичко. Такође, прављење разлике и третирање мушкараца и жена на различит начин може и да не буде сексистичко, нпр. у случајевима када је циљ исправљање родне неравноправности. Тако нпр. афирмативна акција за жене није сексизам зато што служи да се исправи неравноправно стање и дискриминација, а не да се по полној основи мушкарци ставе у инфериорни положај. Резултат не треба да буде инфериорност неког пола, већ равноправност полова. Дакле, ван контекста и шире слике сексизам је немогуће дефинисати.

2.3. Развој истраживања сексизма²²

У овом раду бавимо се сексизмом који се изражава кроз ставове. Као што смо већ поменули на почетку овог поглавља, сексизам може имати и своје шире значење. У сексизам поред ставова спадају и понашања, као и организационе, институционалне и културне праксе које дискриминишу на основу родне припадности и подржавају неравноправан статус мушкараца и жена. (Swim & Myers, 2009:407)

Крајем двадесетог вијека Кеј Ду (Kay Deaux) је представила три деценије (од седамдесетих година до краја 20. вијека) социјалнопсихолошког бављења родом кроз четири питања која су истраживачи углавном постављали: 1. Мушкарци и жене су различити, зар не? 2. Људи мисле да су мушкарци и жене различити, зар не? 3. Можда је ово компликованије него што смо мислили? 4. Психолози нису сами?. (Deaux, 1999)

Овако упрошћена питања дају неку идеју како је текао социјалнопсихолошки истраживачки пут у последње три деценије двадесетог вијека. Утврђивање разлика, а онда истраживање стереотипа везују се за почетке. Након великог броја истраживања и располагања новим знањем када је у питању настанак стереотипа и њихов утицај на мишљење и понашање, дошло

---

²² Одређени дјелови овог одјељка су преузети из чланка који је настао у оквиру процеса припреме за реализацију ове докторске тезе. (Тодоровић, 2013)

се до сазнања да се феномен рода не може разумјети ако се не води рачуна о друштвеном контексту и конкретним ситуацијама. Зато социјална психологија проширује своје границе у правцу интердисциплинарности, како у теоријском, тако и у методолошком смислу. Ипак, прије него што детаљније прикажемо овај пут, морамо се осврнути и на мало ранији период психолошког бављења родним разликама, зато што је психологија дуго и сама ширила сексизам, а таква сексистичка психолошка објашњења су и даље у одређеној мјери присутна у науци, па је нужно поменути их.

Крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека са појавом „женског питања” је на друштвени дневни ред ставила дилему да ли жене заслужују нижи друштвени статус, тј. да ли је он оправдан. Психологија је углавном додатно потврђивала сексистички *status quo*. Најпознатији психолог тог времена Сигмунд Фројд је потврђивао женску инфериорност кроз своју теорију, а многи психолози су, ослоњени на Дарвинову теорију еволуције, тежили да документују и доведу у везу разлике међу половима и постулате теорије еволуције, упоређивали су величину мозга и интелигенцију мушкараца и жена итд. „Током неколико деценија, психолози су и даље „научно” доказивали женске интелектуалне, моралне и недостатке који се тичу менталног здравља, позајмљујући сличну формулу показивања недостатака код не-бијелих расних и етничких група.” (Swim & Hyers 2009:408) Ипак, у истом периоду, Хелен Томсон (Helen Tomphson) је објавила своју докторску дисертацију „Менталне особине полова” у којој је оповргла тадашње научно мишљење да су жене интелектуално инфериорније. У оповргавању овог мита су учествовале и психолошкиње Лета Стетер Холингворт (Leta Stetter Hollingworth) и Мери Калкинс (Mary Calkins), која је касније била прва жена која је предсједавала Америчким удружењем психолога. (Tierney, 1999:1448) Мери Јакоби (Mary Jacobi) је критиковала становиште да менструација чини жене слабијима, а Карен Хорнај (Karen Horney) и Клара Томсон (Clara Tompson) су довеле у питање психоаналитичке тврдње о родним разликама у љубомори, самопоштовању и психосексуалном развоју. (Swim & Hyers, 2009)

Средином двадесетог вијека феминистичка истраживања су била усмјерена на то да покажу да су поменуте тврдње о разликама биле неосноване. Упоређиване су различите способности и особине мушкараца и жена, али су и резултати ових истраживања често потврђивали постојање стереотипних

разлика. Напредак је свакако био у томе што су уведене мета-аналитичке истраживачке технике које су омогућиле одређивање релативне изражености родних разлика, узимајући у обзир контекст који је појачавао или смањивао те разлике. (Swim & Myers, 2009)

Када је ријеч о другом питању које се у социјалној психологији постављало од краја шесдесетих година (Људи мисле да су мушкарци и жене различити, зар не?), почетке истраживања стереотипа можемо везати за Розенкранц и колеге/инице (Rosenkrantz et al., 1968: 287) који су дефинисали родне стереотипе као „заједничка увјерења о различитим карактеристикама мушкараца и жена у нашем друштву”. У оквиру истраживања студенти и студенткиње су оцјењивали мушкарце и жене у односу на 122 карактеристике. Изражено мушке особине су биле агресивност, компетитивност, независност, авантуристички дух, а женске особине биле су њежност, осјетљивост на туђе потребе и тактиљност. Ови стереотипи о мушкарцима и женама показало се да опстају током времена и да су раширени у многим културама. (Spence & Buckner, 2000, Eagly, Wood & Diekman, 2000) Ипак, тридесет година касније ово исто истраживање је поновљено од стране других истраживача и резултати су показали да постоји велико слагање око тога које су типичне карактеристике мушкараца и жена, али се показало да тридесет година касније студенти у много мањој мјери виде стереотипно мушкарце и жене, а за разлику од раније студије, особине које се повезују са женама су оцијењене као друштвено пожељније од особина које се везују за мушкарце. (Nesbitt & Penn, 2000)

Родни стереотипи укључују различите атрибуте који се обично повезују са мушкарцима или женама. Поред психолошких особина, којима је посвећена већина истраживања, родни стереотипи се односе на физичке карактеристике (мушкарци су снажни, жене су крхке), преференције и интересовања (жене воле да иду у куповину, мушкарци воле спорт), друштвене улоге (жене се брину о дјечи, мушкарци зарађују и штите породицу), занимања и слично. (Glick & Rudman, 2008:86)

Деценије студија и истраживања показују да родни стереотипи повезују особине као што су брижност и емпатија са женама, а способност и амбицију са мушкарцима (Glick & Rudman, 2008). Дакле, појављују се двије димензије које су у социјалној психологији најчешће дефинисане као димензија компетентности (инструменталност, активност, оријентисаност на задатак,

асертивност) и димензија експресивности, топлине (изражена брига за друге, изражавање емоција, стављање туђих потреба испред својих итд.). Данас, рецимо, разумијемо да се жене не боје успјеха, да оне често желе да успију када их друштво и култура у којој живе у томе подржавају.

Лори Рудман (Laurie Rudman) примјећује да су се у социјалној психологији од седамдесетих година почеле интензивно изучавати двије широке теме: прва тема се тичала ставова према родној равноправности, а друга тема се бавила поимањем различитости између мушкараца и жена, што је изњедрило богатство литературе о родним стереотипима. (Rudman, 2005:35) Ове двије теме повезује заједничка претпоставка да сексизам подразумева анти-женске ставове који произилазе из вјеровања да су мушкарци супериорнији од жена.

Једна од првих и најутицајнијих скала за мјерење сексизма је настала тако што су се Џенет Спенс (Janet Spence) и Роберт Хелмрајх (Robert Helmreich) почетком седамдесетих година срели на коктел забави и обоје су били запрепашћени карикатуром у Њу Јоркеру (*New Yorker*) новинама која је гласила. „Веома си глупа. Волим то код жена.” (Helmreich, 1999:39) Хелмрајх је нешто раније открио да се људима више свиђају компетентни него некомпетентни мушкарци. Њих двоје су подстакнути том карикатуром одлучили да сазнају да ли исто важи и за жене или је код жена обрнут случај па је глупост/некомпетентност = допадљивост. Резултат је било формирање мјерног инструмента „Скала о ставовима према женама” или AWS скала (*Attitudes Toward Women Scale*) и чланак „Коме се свиђају компетентне жене?” (*Who Likes Competent Women*). (Spence & Helmreich, 1972). Ова скала се показала као једна од најпознатијих и највише коришћених, а мјерила је отворени традиционални сексизам који подразумева подршку неједнаком третману мушкараца и жена, подршку двоструким стандардима и указује на увјерење да жене нису способне у једнакој мјери као и мушкарци за обављање одређених задатака. Примјери тврдњи које су дио ове скале су: „Жена не треба да очекује да може да иде на иста мјеста или да има исту слободу понашања као мушкарац”, „Интелектуално вођство друштва у највећој мјери би требало да буде у рукама мушкараца”, „Смијешно је да жена управља локомотивом, а мушкарац да плете чарапе” (Spence et al., 1973: 219). Ова скала је више била усмјерена на провјеру ставова према женским правима, него према самим женама.

Традиционални сексизам (мјерен AWS скалом) је временом све мање изражен. Научници се не слажу да ли је разлог томе што је заиста егалитарна свијест порасла, или је једноставно постало политички некоректно изражавати овакве ставове. (Glick & Rudman, 2008:152) Недостатак овако формулисане скале је било то што је на резултат могло да утиче давање друштвено пожељних одговора. Да би се избјегло давање друштвено пожељних одговора истраживачи су развили суптилније инструменте који су испитивали антипатију према напретку жена и према политикама које тај напредак подржавају.

Бенокрејтис и Фејгин су идентификовали три типа сексизма који се појављују у новијем социо-политичком амбијенту. (Benokraitis & Feagin, 1986: 30) То су отворени, прикривени и суптилни сексизам. *Отворени сексизам* је дефинисан као неједнак и штетан третман жена који је отворен, видљив и лако може бити документован. *Прикривени сексизам* подразумијева такође неједнак и штетан третман жена али на скривенији начин, што значи да прикривени сексисти могу говорити да подржавају родну равноправност, али се понашају тако да намјерно подривају оно што жена ради и воде је ка неуспјеху. *Суптилни сексизам* подразумијева отворено неједнак и штетан третман жена који пролази непримијећено јер га околина и друштво посматрају као нормално и уобичајено понашање. Суптилни сексисти могу на AWS скали показати егалитарне ставове, али такође могу да не примијете када они сами или неко други дискриминише људе на основу родне припадности тј. могу да не схватају да је такво понашање дискриминишуће. Дакле, терминолошки је разлика између прикривеног суптилног сексизма заправо у постојању намјере. AWS скала је могла регистровати отворени сексизам људи који су били спремни да покажу своја сексистичка увјерења. Међутим, ова скала није идентификовала људе који имају прикривена и суптилна сексистичка увјерења. Зато су развијене новије скале модерног сексизма и неосексизма.

Модерни сексизам подразумијева порицање постојања дискриминације жена, негодовање због жалби на сексизам и због посебних уступака за жене (нпр. афирмативна акција). Примјери тврдњи које су дио скале која мјери модерни сексизам су: „Друштво је достигло тачку у којој мушкарци и жене имају једнаке могућности за постигнуће и успјех”; „Данас је врло ријетка појава да се жене третирају на сексистички начин на телевизији” (Swim, Aikin, Hall & Hunter, 1995:212). *Неосексизам* је дефинисан као манифестација конфликта

између егалитарних вриједности и од раније преосталих негативних ставова према женама (Tougas, Brown, Beaton & Joly, 1995).

Ово су блиски појмови утолико што се и модерни сексизам и неосексизам односе на отпор према напорима да се постигне родна равноправност (јер је наводно постигнута). Модерни сексисти и неосексисти сматрају да треба задржати постојеће стање у родним односима. Концепти модерни сексизам и неосексизам настали су независно један од другог, операционализовани су на различите начине, кроз различите скале, али у суштини мјере различите аспекте истог конструкта. Разлика је у томе што се модерни сексизам односи више на перцепцију дискриминације, док се скале које мјере неосексизам фокусирају на неподржавање акција усмјерених на побољшање статуса жена.

Неопходна претпоставка од које истраживачи/це како неосексизма, тако и модерног сексизма полазе јесте да сексизам и даље постоји и да смо још увијек далеко од егалитарног друштва. Због ове важне претпоставке није одржива критика да у апсолутно егалитарном друштву порицање родне дискриминације не указује на сексизам. Теорија модерног сексизма је настала инспирисана теоријом модерног расизма, у чијој је позадини логика да се данас негативни ставови према мањинама појављују у оним областима гдје ти ставови неће бити интерпретирани као предрасуде (Swim & Cohen, 1997). Свим и Коен објашњавају да се такви ставови не јављају у виду директног одбијања саме десегрегације, већ у виду неподржавања симбола расне десегрегације (нпр. у јавном превозу). Истраживања показују да скале модерног расизма боље предвиђају ставове према политикама десегрегације него скале старомодног расизма.

Када треба одредити да ли скале неосексизма и модерног сексизма мјере прикривени или суптилни сексизам, наилази се на проблем зато што је постојање намјере веома тешко открити. Нека истраживања (Swim et al., 1995) показују да је у питању прикривени сексизам. До тог закључка се дошло на основу анализе невербалног понашања које је за разлику од вербалних исказа указало на непожељност жене за кандидата за сенатора. Другачије мишљење - да поменуте скале мјере суптилни сексизам - аргумендује се тиме да људи нису свјесни свих друштвених фактора који негативно утичу на професионални, економски, друштвени и политички статус жена, да нису обавијештени, (нпр. да

не знају у којој мјери је радна снага родно подијељена), да су заиста увјерени да живе у родно равноправном друшву итд. Као подршка аргументу да модерна сексистичка увјерења одражавају несензитивност за родну неправноправност могу се навести резултати истраживања да су људи код којих је веома изражен модерни сексизам (у поређењу са људима код којих је модерни сексизам слабо изражен) чешће прецењивали заступљеност жена у неколико типично мушких професија (полицајци, пилоти, физичари), а такође су се чешће слагали са тврдњом да је разлог родне подјеле посла прије биолошка разлика него социјализација и дискриминација (Swim et al., 1995: 208).

Истраживања показују конвергентну и дивергентну валидност²³ ових скала. Модерни сексизам и неосексизам разликују се од подржавања традиционалних родних улога (Swim et al., 1995, Swim & Cohen, 1997, Tougas et al., 1995), али као што је већ поменуто, позитивно корелирају са прецењивањем броја жена у традиционално мушким доменима, са негативним ставовима према афирмативној акцији, са негативним процјенама феминисткиња и феминизма (Campbell, Schellenberg & Senn, 1997) и са чешћом употребом сексистичког језика (Cralley & Ruscher, 2005). Такође, мање је вјероватно да ће модерни сексисти неки инцидент перципирати као сексуално злостављање, него они који то нису (Swim & Cohen, 1997). Модерни сексизам, као и неосексизам, такав је начин размишљања и дјеловања који не подржава отворену дискриминацију жена, али који подразумијева да су жене већ постигле равноправност па самим тим нису ни потребне политичке мјере у циљу унапређивања равноправности.

Још једна, за наше истраживање централна, врста суптилног сексизма која је препозната и интезивно истраживана од краја двадесетог вијека је беневољентни сексизам или позитивне родне предрасуде. Беневољентни и хостилни сексизам заједно чине амбивалентни сексизам (а о овим концептима, њиховој операционализацији и теорији амбивалентног сексизма биће више ријечи у наредним поглављима).

Поред експлицитних, данас постоје технике мјерења присуства имплицитних стереотипа. Са увођењем мјерења времена реакције, као што је тест имплицитних асоцијација, сада истраживачи/це могу да одреде у којој мјери људи брзо и аутоматски асоцирају мушкарце и жене са одређеним родним

---

²³ Испитује се да ли конструкти који се мјере корелирају или не корелирају са другим конструктима са којима би теоријски требало или не би требало да буду у вези.

особеностима. Бројна истраживања показују да на имплицитном нивоу и мушкарци и жене асоцирају жене са топлином, а мушкарце са моћи и активношћу, жене са породицом, мушкарце са каријером, жене са умјетношћу и језиком, мушкарце са математиком и науком. Ова истраживања показују да код људи упоредо могу да постоје са једне стране стереотипне асоцијације на имплицитном нивоу, а са друге стране експлицитно одбијање родних стереотипа. (Kruglanski & Stroebe, 2012:484) Оно што је проблематично када су у питању резултати добијени оваквим истраживањима је немогућност разликовања знања о постојању стереотипа и стереотипног мишљења. Персонализовање теста имплицитних асоцијација је направило разлику. Умјесто да се захтијева од људи да асоцирају групе са појмовима пријатно/непријатно, захтијева се од људи да асоцирају групе са волим/не волим. Овакве имплицитне асоцијације су се показале више у складу са експлицитно израженим ставовима. Ипак, колико год биле популарне у социјалној психологији, овим техникама се може замјерити то да резултати нису имуни на контекстуалне утицаје (било да је то сам начин на који се приказује стимулус или су то социјални аспекти ситуације), такође, може се на њих утицати кроз намјерне стратегије учесника/ца, а као што смо већ поменули, није једноставно утврдити њихово значење. (Brown, 2010:215)

Већ неко вријеме социјална психологија има све више слуха за феминистичке увиде, односе моћи и контекст, па овај приступ, који је све више мултидисциплинаран, представља последњу фазу социопсихолошког бављења родом коју је Кеј Ду назвала „Психолози нису сами”. Ипак, велики дио психолога/шкиња и даље нема слуха за феминистичке увиде.

Феминистичка социјална психологија види односе моћи као централне за разумијевање друштвеног живота и циљ јој је окончање друштвене и политичке опресије жена. Су Вилкинсон (*Sue Wilkinson*) објашњава да мејнстрим психологија дајући предност индивидуалним и интерперсоналним објашњењима објашњава и оправдава структуралну опресију жена. (Wilkinson, 1996) Она даје примјер дискриминишућег објашњења члана Британског психолошког удружења - доктора Глен Вилсона (Dr Glenn Wilson) који је изјавио да је разлог томе што је 95% менаџера у банкама, директора компанија, судија и универзитетских професора у Британији мушког пола, то што су мушкарци компетитивнији и зато што је доминација карактеристика личности

одређена мушким хормонима (Wilkinson, 1996:62, 63). Су Вилкинсон даје бројне примјере истраживања која се заснивају на психометријским тестовима који обезбјеђују „научне” доказе женске неспособности: нпр. да жене имају слабију способност за решавање математичких задатака, да лошије решавају просторне задатке, да лошије рјешавају просторно визуелне проблеме у току неких дјелова менструалног циклуса, да имају мањак самопоуздања што утиче на то да лошије обављају послове итд. (Wilkinson, 1996:5) Индивидуализам који је у центру психологије као дисциплине занемарује или минимизира друштвени контекст и самим тим скреће пажњу са механизма опресије.

Конел (Connell, 1987) скреће пажњу да је тражење потпоре у есенцијализму који потврђује разлике у моћи је и даље свеприсутно, уопште у друштву и свакодневном дискурсу, али и у научном дискурсу. Примјећује да се велика присутност и пријемчивост есенцијалистичких објашњења у масовним медијима и код ширег аудиторијума огледа се и у планетарној популарности књиге „Мушкарци су са Марса, жене су са Венере” (*Men Are from Mars, Women Are from Venus*) аутора Џона Греја (John Gray). Хипотеза о различитости полова је била провјеравана у многим истраживањима. У много мањој мјери је истраживана хипотеза о сличности полова коју је Џенет Хајд (Janet Hyde) потврдила мета-аналитичким поступком (статистичким сумирањем резултата различитих истраживања) и дошла до закључка да су разлике у психолошким особинама између мушкараца и жена мале, готово непостојеће. (Hyde, 2005) Са друге стране, много су веће интрагрупне разлике када је у питању било која од тих особина, него разлике између мушкараца и жена. Детектоване разлике између мушкараца и жена су веома мале у односу на 85% поклапања у свим истраженим особинама. Зато Конел закључује: „Да није било културних предрасуда како аутора, тако и читалаца вјероватно бисмо још одавно говорили о овоме као о истраживањима ‘сличности међу половима’ ”. (Connell, 1987: 170)

Овдје се морамо задржати на питању зашто су родни стереотипи сексистички, тј. на који начин подржавају неравноправан статус мушкараца и жена. Свим и Хајерс (Swim & Myers, 2009: 413) сумирају неколико важних разлога зашто су стереотипи сексистички и онда када су генерално „тачни”. Један од разлога је што људи могу да поједноставе карактеристике неке групе. Нпр. људи могу да сматрају да су жене емотивније реагују од мушкараца, иако у исто вријеме увиђају да мушкарци чешће изражавају бијес. Такође, људи могу

да есенцијализују родне стереотипне разлике, тако што их виде као неизбјежне, а ако их виде као неизбјежне, онда постоји могућност да сматрају да оно што је генерално тачно и треба да буде тако. Стереотипи оправдавају *status quo* и рационализују родне улоге. Есенцијализација родних разлика превиђа различите ситуационе препреке за мушкарце и жене, превиђа културне и друштвене норме које утичу различито на мушкарце и жене. Оно што се види као родна разлика у способностима или особинама може заправо бити последица различитог третирања мушкараца и жена од стране присутних у одређеној ситуацији. Стереотипи су сексистички такође и онда када утичу на само-деструктивност, тј. када за последицу имају смањено самопоуздање или постигнуће.

Кроз истраживања су такође показиване и социоекономске импликације родних стереотипа и предрасуда. Иако истраживања показују да је од осамдесетих година двадесетог вијека до данас дошло до смањења заступљености стереотипа да жене не могу бити добре лидерке (Powel, 2012), углавном се и даље мушкарци и „мушке” особине повезују са позицијом менаџера и лидера (Koenig, Eagly, Mitchell & Ristikari, 2011). Када је у питању пробој жена на традиционално мушке, лидерске позиције моћи, оне наилазе на двије врсте проблема изазваних стереотипима: са једне стране постоје стереотипи да жене немају особине потребне за позицију лидера, а са друге стране и онда када се жене прилагоде „мушком” асертивном начину понашања, такво понашање такође није пожељно за жене. Нпр. нека истраживања су показала да се негативније гледа на жене него на мушкарце на истим позицијама ако се само-промовишу, ако се расправљају на асертиван начин или ако се агресивно бране. (Rudman, 2005: 37)

Оваква и слична истраживања су навела научнике/ице на закључак да родни стереотипи нису само *дескриптивни*, већ су и *прескриптивни*, што значи да не пружају само информацију какве жене и мушкарци јесу (дескриптивни), него и какве/и би требало да буду (прескриптивни). Ако људи прекораче прописани оквир, наилазе на друштвену осуду. Ако жене покажу амбицију, снагу, независност, одлучност и ауторитет, тиме излазе из оквира стереотипа да су жене њежне, брижне, пажљиве и да стављају потребе других испред својих потреба. Како су стереотипи често прескриптивни, овакво понашање изневјерава очекивања и не наилази на одобравање. Ако се жене које желе да

заузму лидерску позицију прилагоде стереотипима о лидерима и понашају се на „мушки начин”, оне су и тада у лошој позицији јер у овом случају изневјеравају очекивања потекла из стереотипних размишљања и често бивају окарактерисане негативно, нпр. да су нападне и дрске. Када су мушкарци у женским улогама њихов статус пада и доводи се у питање њихов род и сексуалност, а када су жене у мушким улогама њихов статус расте, али њихова женственост и друштвена привлачност опада. (Glick & Rudman, 2008:177)

Сви стереотипи су дескриптивни. Нарушавање дескриптивних стереотипа изазива изненађење, али не и бијес, док нарушавање прескриптивних стереотипа изазива како изненађење, тако и бијес и друштвену осуду. Глик и Рудман (Glick & Rudman, 2008:105) дају занимљив примјер којим покушавају да илуструју дескриптивне и прескриптивне стереотипе. Дескриптивни стереотип је да Норвежани воле да скијају, док је прескриптивни стереотип да су мушкарци храбри. Мала је вјероватноћа да ће неки Норвежанин који наруши стереотип и каже да не воли да скија наићи на бијес и друштвену осуду. Нико му неће замјерити да „није добар Норвежанин”. Међутим, ако пас на улици почне да лаје на дјевојку и момка који заједно шетају и момак се сакрије иза дјевојке, тиме он нарушава стереотип да су мушкарци храбри. Овакво понашање би могло да изазове друштвену осуду. Међутим, ако би то исто урадила дјевојка, много је мања вјероватноћа да би она наишла на чуђење или негодовање. Дескриптивни стереотип је да жене воле да иду у куповину. Ако нека жена не воли да иде у куповину, неће наићи на осуду. Међутим, и овај дескриптивни стереотип често прераста у предрасуду да жене само троше оно што мушкарци зарађују.

Теорија друштвених улога (Eagly, Wood & Diekmann, 2000) објашњава да родни стереотипи постају прескриптивни зато што помажу да се одрже постојеће родне улоге и родне хијерархије. Родна улога захтијева стварање прескриптивних стереотипа. Објашњење које даје Сесилија Рицвеј (Cecilia Ridgeway) ставља акценат на статус група. (Ridgeway, 2001) Стереотипи постају прескриптивни онда када су друштвене групе повезане са друштвеним улогама које су статусно различите и међузависне. Та међузависност подразумијева свакодневну интеракцију између друштвених група које се понашају у складу са својим друштвеним улогама. Прескриптивни стереотипи служе да на том свакодневном нивоу очувају постојећу статусну разлику.

Међутим, поред негативне реакције других на прелажење родних граница, како жена тако и мушкараца, још једна препрека на коју жене наилазе је страх од потврђивања негативног стереотипа. Овај феномен се у психологији назива *пријетња од стереотипа (stereotype threat)* (Aronson & McGlone, 2009) и веома је значајан и када су родни стереотипи у питању. Кроз истраживања је показано да излагање родним стереотипима утиче не само на успјешност жена у одређеним „мушким” сферама, тј. не само на резултате и исходе, него и већ и на способност учења. (Boucher et al., 2012) На примјер, излагање стереотипима утиче на страх жена да ће се лошије показати у областима као што су природне науке (Shih, Pittinsky & Trahan, 2006), играње шаха (Maass, D'Ettole & Cadinu, 2008) или предузетништво (Gupta & Bhawe, 2007). Тај страх утиче на показане резултате. Истраживања показују да овај страх може бити елиминисан ако се не поклања пажња родним разликама у току задатка или онда када се понуде социокултурна објашњења за родне разлике (тј. да родне разлике нису урођене и неизбјежне). (Dar-Nimrod & Heine, 2006)

Поред функције поједностављивања, још на почетку истраживања предрасуда и стереотипа издвојена је још једна важна функција стереотипа, а то је *рационализација* или *оправдање*. Још је Гордон Олпорт говорио о томе да функција стереотипа превазилази пуко рефлектовање атрибута групе, и да се тиче рационализације и оправдања. (Allport, 1958:192) Ранији теоретичари предрасуда су сматрали да људи имају потребу да мисле позитивно о себи и својој групи (теорија друштвеног идентитета), да стереотипи служе рјешавању различитих психолошких проблема и конфликта, али рана објашњења нису нудила одговор на то зашто обесправљене групе подржавају стереотипе о себи.

Постоје разне теорије које покушавају да објасне однос стереотипа и друштвених односа, да премосте и повежу три различита аналитичка нивоа – ниво личног, ниво групног и ниво друштвеног. Једна од скоријих покушаја представља теорија која интегрише у себе сазнања из психолошких, социолошких и политичких теорија. Џост и Банај у оквиру своје *теорије оправдања система* дају објашњење да стереотипи служе оправдању *status quo*. (Jost & Banai, 1994) Постоје одређени психолошки процеси који доприносе очувању друштвених односа и уређења, чак и онда кад су у супротности са личним или групним интересима. Ова теорија је дијелом инспирисана концептом искривљене свијести који је настао у оквиру теорије Карла Маркса

(Karl Marx)²⁴, теоријом Антонија Грамшија (Antonio Gramsci) и концептом културне хегемоније, а са друге стране теоријом когнитивне дисонанце²⁵, теоријом вјеровања у праведан свијет²⁶ и Тајфеловом теоријом о друштвеном идентитету.

Претпоставка ове теорије је да људи желе да одрже позитивну слику о систему чији су и сами дио. Људима је потребан ред и предвидљивост система у којем живе. Мотив за оправдањем постојећег система, према овој теорији настао је психолошком адаптацијом на живот у оквиру система који се перципира као неправедан. (Kaу & Zanna, 2009) Дакле, мотив за оправдањем система је још једна врста „психолошког имуног система”. Израженост овог мотива зависи како од ситуације, тако и од личности. Мотив да се оправда систем расте у оним ситуацијама када је неизбјежност система већа, онда када је систем угрожен или критикован, онда када особа перципира своју велику зависност од система и у случајевима смањеног осјећаја личне контроле. Према овој теорији код људи који припадају угроженим групама овај мотив за оправдањем система је у супротности са егом и позитивним ставовима према својој групи, па је ово стање често повезано са мањим самопоштовањем и уопште горим психолошким стањем. Овај мотив је барем дијелом одговоран за интернализовање инфериорности код угрожених група и парадоксално, некад је најјачи међу најугроженијим групама у оквиру друштвеног поретка. Они најугроженији имају највише тога да објасне, оправдају и рационализују. Дакле, ово сугерише да нису доминантне групе увијек те које предњаче у жељи за очувањем постојећег стања и политички ставови нису увијек у складу са личним интересима и интересима групе. Док год је мотив за оправдањем система јачи од мотива за оправдањем групе или себе, мала је вјероватноћа да ће се угрожене групе борити за промјену система. (Jost, Banaji & Nosek, 2004)

Најчешћи начин на који се оправдава неправда у оквиру система је *тражење кривца*, што је најчешће сама жртва неправде. Овим жртвама се

---

²⁴ Доминантне идеје једног друштва су идеје доминантних група које имају контролу над материјалним средствима, културним и институционалним структурама у друштву. Овакво стање резултира искривљеном сликом свијета која скрива праве друштвене односе који се базирају на изабљивању пролетеријата у капиталистичком друштву.

²⁵ Когнитивна дисонанца је ментално стање, најчешће конфликт када особа држи два опречна, некомпатибилна мишљења о нечему. Ово стање изазива нелагоду све док се конфликт не ријеша.

²⁶ Оно што мотивише људе да виде свијет као праведан је потреба за стабилношћу, предвидивошћу и осјећајем личне контроле.

приписују карактеристике из којих се може закључити да заслужују своју судбину. Поред тражења кривца, још један ефикасан начин да се оправда систем је комплементарно стереотипизирање, тј. приписивање неких специфичних позитивних особина обесправљеној групи и неких специфичних негативних атрибута доминантној групи, тако да изгледа да је стање система на крају у некаквом балансу. (Kay & Zanna, 2009) Истраживања показују да излагање жена комплементарним стереотипима и беневољентном сексизму, утиче на активирање мотива за оправдањем *statusa quo*. (Jost et al., 2004)

Ипак, теорија друштвене доминације, која је дијелом утицала на стварање теорије оправдања система, предвиђа да мушкарци заступају прескриптивне родне стереотипе у већој мјери него жене, зато што су они ти који више добијају од очувања *statusa quo*, што је и показано кроз истраживања: мушкарци су се показали као већи сексисти од жена на скалама које мјере отворени традиционални сексизам и подржавање традиционалних родних улога. (Glick & Rudman, 2008:123)

Глик и Рудман представљају најважније начине на које родни стереотипи утичу на људе да конструишу друштвену реалност која их са своје стране потврђује. (Glick & Rudman, 2008) Ти процеси утичу да се стереотипи стално регенеришу у култури. Унутрашњи и спољашњи притисци утичу на мушкарце и жене да се понашају на различит начин. Када су у питању *унутрашњи* притисци, за стереотипе се најчешће мисли да су утемељени у урођеним различитим родним карактеристикама, па зато људи не виде разлог да их преиспитују или мијењају. Ако људи вјерују у родни есенцијализам, онда на свако одступање од норме гледају као на неку грешку, тј. одступање од родних карактеристика доводи у питање њихов родни идентитет. Људи се од дјетињства само-стереотипизирају, што нпр. често утиче на одабир каријере. Мета-истраживања (Konrad et al., 2000: 616) показују да мушкарци више вреднују зараду, изазове, моћ и лидерство, а жене помагање другима и међуљудске односе. Из овога се може закључити да је упркос социокултурним промјенама и политикама афирмативне акције, мањак жена на сатусно високим позицијама дијелом последица и само-селекције. Стереотипна очекивања утичу на то да људи некад погрешно тумаче нечије понашање као стереотипно, тј. ако особа има неодређено, мијешано понашање, људи се фокусирају на оне елементе који потврђују стереотип, игноришући информације које указују на то

да понашање одступа од стереотипа. Људи у улози посматрача нису само пасивни примаоци информација, већ често сами настоје да добију потврду стереотипа из понашања других људи тако што наводе друштвену интеракцију у том правцу. Примјер је чешће постављање питања женама из „женског репертоара тема”, а мушкарцима из мушког. Што се *спољашњих* притисака тиче, ријеч је о потенцијалној друштвеној осуди у случају да се људи не понашају у складу са прескриптивним стереотипима. Страх од осуде води конформирању норми, па такво понашање валидира родне прескрипције које опстају као нужна правила понашања.

Оно што даје додатну снагу овим процесима је то што су неки родни стереотипи веома стабилни и прихваћени у друштву, па се људи осјећају слободним да их користе без осјећаја кривице. Једно истраживање (Czopp & Monteith, 2003) показује да су испитаници у хипотетичким ситуацијама када би били суочени са критиком људи зато што су показали расистичке или сексистичке ставове, показивали већу грижу савјести и нелагодност када је расизам у питању, а такође су у већој мјери одговарали да би им било забавно када је у питању сексизам у односу на расизам. Дакле, један од најважнијих начина опстајања родних стереотипа је кроз њихову невидљивост и кроз то што их средина не осуђује. (Glick & Rudman, 2008: 132) Овакви увиди покрећу наше истраживање, јер је препознавање и истраживање суптилних облика сексизма веома важно зарад усмјеравања политичке акције у циљу ширења свијести о присутности и штетности таквих родних стереотипа и предрасуда.

3. Теорија амбивалентног сексизма²⁷

3.1. Социо-структурни приступ – теорија родних улога

Теорија амбивалентног сексизма се ослања на социо-структурни приступ, конкретно на теорију родних улога коју је осмислила Алис Игли (Alice Eagly).²⁸ Прецизније, може се рећи да је теорија амбивалентног сексизма комплементарна са теоријом родних улога, али обије теорије имају социо-структурни приступ изучавању рода. (Glick & Rudman, 2008: 23) Према теорији родних улога примарни разлог различитог понашања мушкараца и жена лежи у њиховом различитом позиционирању у оквиру друштвене структуре. Дакле, основни разлог зашто постоје родно различита понашања је то што мушкарци и жене имају различите родне улоге. Родна подјела рада и родна хијерархија су два централна социоструктурна аспекта родних односа. Теорија родних улога, иако примат ставља на друштвену структуру (подјелу посла и хијерархију у статусу и моћи између мушкараца и жена) која ствара родне улоге, не занемарује ни значај културе и културних механизма који су у основи „учења родних улога” (Eagly et al., 2000). За наше истраживање су та објашњења важна, зато што указују на који начин родни стереотипи који одражавају родну норму утичу на продужавање патријархалних родних односа. За теорију родних улога коју је осмислила Алис Игли централна је социјализација, тј. интернализација очекиваних родних улога. Људи се труде да испуне задате родне улоге које су условљене структурама кроз које је друштво организовано. Друштвене награде и казне представљају подстицај да се људи конформирају родним очекивањима, али се родне норме и интернализују и постају лични стандард тј. дио родног идентитета, па надзор над собом постоји и у одсуству спољашњих притисака.

---

²⁷ Одређени дјелови овог одјелка су преузети из чланка који је настао у оквиру процеса припреме за реализацију ове докторске тезе. (Тодоровић 2013)

²⁸ Појам рода у феминистичке теорије је ушао још седамдесетих година. Идеја да нема биолошки детерминисаног пола потиче још од Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir) која је у свом значајном дјелу „Други пол” написала: „Жена се не рађа као жена, већ то постаје” (Де Бовоар, 1983: 11). Међутим, она још увијек не уводи термин и појам рода. Међу првима које говоре о родном идентитету као вишеструко друштвено конструисаном је Кејт Милет (Kate Millet) (у књизи „Сексуалне политике” (*Sexual politics*) објављеној 1970. године), која је разлику пол/род преузела од Роберта Столера (Robert Stoller) који је у својој студији „Пол и род” (*Sex and Gender*) указао на културалну и психолошку, прије него биолошку конотацију термина род.

(Wood & Eagly, 2012:77) Родне улоге утичу на то да се код људи развију одређене особине које су потребне за обављање тих улога, па се код жена нпр. развија особина брижности зато што је њима повјерена улога одгајања дјете. Са друге стране, обзиром да је у патријархалним друштвима статус и моћ карактеристика више мушких него женских улога, родне улоге подразумијевају и очекивања када су у питању карактеристике доминантности и субмисивности. Дакле, последица родних улога је да се мушкарци понашају на доминантнији начин, жене на субмисивнији, па је одатле и мишљење да су мушкарци доминантнији, а жене субмисивније и мање агресивне. (Eagly et al., 2004:276)

Алис Игли препознаје два супротстављена приступа поријеклу родних разлика. Један је социоструктурни приступ (од ког и сама полази) који акценат ставља на условљеност разлика структурним ограничењима прије свега у виду подјеле улога, па родне разлике произилазе из адаптација на та ограничења. Наравно, акценат овог приступа је на промјенљивости разлика у складу са контингентношћу друштвених структура. Са друге стране, еволуционистички психолошки приступ поријеклу родних разлика ставља акценат на психолошке предиспозиције које су настале еволуцијом и наилажењем на различите адаптивне проблеме, па су мушкарци и жене развили различите стратегије у циљу преживљавања и репродукције. (Eagly & Wood, 1999) Алис Игли је сматрала да би било корисно узети у обзир увиде еволуционе психологије, па је осмислила *биосоцијалну теорију поријекла патријархата* која полази од теорије родних улога, али такође не губи из вида физичке разлике између полова које заједно са друштвеним, као и еколошким факторима утицаја условљавају настанак подјеле родних улога.²⁹

Биосоцијална теорија патријархата је додатак теорији родних улога и према њој, за разлику од еволуционог приступа, није сексуални одабир усмјерио мушкарце на доминацију³⁰, већ је појава агрикултуре и индустрије ставила мушкарце у бољи положај за монополизацију позиција моћи. Игли и Вуд (Eagly & Wood, 1999) сматрају да је појава агрикултуре везала жену за кућни домен, а

---

²⁹ Алис Игли такође и социјализацију посматра као биосоцијални процес. „Важност социјализације не искључује биолошке утицаје на понашање дјете. Другим ријечима, социјализација не дјелује на празној табли” (Wood & Eagly 2012:66) Вуд и Игли сматрају да дефинитивно постоје неке урођене психолошке разлике, али сматрају да постојећа истраживања не дају дефинитиван одговор које су то особине.

³⁰ Сексуални одабир се односи на одабир снажнијих и доминантнијих мушкараца од стране жена, мушкараца који су били спремни да допринесу извјеснијем преживљавању потомства.

мушкарцима дала материјал око којег могу да се такмиче. Ово објашњење налази утемељење у томе што ране заједнице које су се бавиле скупљањем и ловом нису имале изражене хијерархије било којег типа, па ни родне хијерархије. У таквим друштвима је жена несметано могла да се бави скупљањем са дјететом на рамену, што јој је давало одређену моћ. Ипак, разлике у снази и репродуктивном учешћу су дошле до изражаја са појавом агрикултуре. Жене престају да скупљају и губе моћ и контролу над значајним ресурсима. Мушкарци, ослобођени трудноће и дојења, у предности су и добијају могућност да стичу ресурсе и моћ. Већа мушка снага и мања посвећеност одгајању дјете је мушкарцима дала предност у периоду настанка агрикултуре. (Eagly & Wood, 1999)

Рудман и Глик истичу да је предност теорије социјалних улога у томе што, у односу на културни и приступ еволуционе психологије објашњењу родних разлика (Darwin 1871, Buss, 1995, 2014, Tooby & Cosmides, 1992), може боље да објасни родне сличности и различитости у различитим културама. Кроскултурне родне сличности се обично користе као потврда еволуционистичке теорије, док се кроскултурне различитости користе као потврда културних приступа. Теорија родних улога може да обухвати и објасни како сличности, тако и разлике. Игли и Вуд сматрају да: „У оној мјери у којој традиционална полна подјела између плаћеног и домаћег, неплаћеног рада нестаје и мушкарци и жене постају слично распоређени у плаћеним занимањима, у тој мјери би мушкарци и жене требало да конвергирају у њиховим психолошким атрибутима.” (Eagly & Wood, 1999: 421) У прилог овој теорији иду налази истраживања који показују да су са промијењеним женским улогама у правцу еманципације у јавној сфери, промјенили и стереотипи о некомпетентности жена, док су стереотипи који се односе на топлину жена остали непромијењени зато што је улога која се тиче бриге о дјети и даље претежно женска. (Rudman & Glick 2008: 22) Ипак, нека истраживања (Guimond 2008) показују да су, насупрот очекивањима теорије родних улога, психолошке разлике између мушкараца и жена израженије у родно егалитарнијим западним друштвима него у земљама Азије и Африке.

Идеја о непомирљивости феминизма и еволуционе психологије је долазила са обије стране. Објашњења еволуционе психологије имају велики утицај на психологију, посебно на област истраживања родних разлика у

одабиру партнера. У основи еволуционог приступа је мишљење да је веће учешће жена у репродукцији довело до тога да бирају доминантне партнере који доказују да су спремни да набаве потребне ресурсе тако што се такмиче са другим мушкарцима. Дакле, њихов аргумент је да су мушкарци агресивнији и опседнути доминацијом и статусом зато што су првобитно жене бирале за сексуалне партнере мушкараце са таквим особинама. (Rudman & Glick, 2008:30) Посебно је значајна теорија сексуалних стратегија према којој мушкарци траже минималну обавезу према појединачној жени и на тај начин себи стварају већу шансу да се репродукују са што више жена, тј. да максимизирају репродуктивни успјех. Жене, за разлику од мушкараца, биолошки су условљене да имају ограниченији број потомака и потребни су им мушкарци да обезбиједу потребне ресурсе за опстанак потомака. Према овој теорији, оваква понашања су настала еволуцијом у скупљачко-ловачким друштвима и настављају се и у данашњем времену. (Smith & Konik, 2011) Заговорници теорије сексуалне селекције сматрају да су родне разлике у родитељском „улагању” довеле до тога да мушкарци и жене развију различите стратегије за репродуктивни успјех, што је утицало на стварање различитих адаптивних механизма који управљају понашањем када је у питању упаривање. Мушкарци више времена троше на труд око краткотрајних упаривања, тј. промискуитетнији су, а жене око упаривања на дуже вријеме. Такође, према овој теорији, због немогућности да буду сигурни у очинство, мушкарци су развили сексуалну љубомору и мотив да контролишу женску сексуалност.³¹ (Eagly & Wood, 1999)

Еволуциона психологија и феминизам дуги низ година не налазе заједнички језик. У научном часопису „Полне улоге” (*Sex roles*) је 2011. године објављен посебан број о односу феминизма и еволуционе психологије у којем су обије стране имале прилику да изнесу своје мишљење. У чланку који представља увод у ово специјално издање Смит и Коник (Smith & Konik, 2011) сумирају основне аргументацијске линије које се појављују у оквиру ових научних погледа на род. Једна група радова критикује еволуциону психологију и приказује резултате истраживања која подржавају алтернативна теоријска

---

³¹ Слично тумачење је такође дио Енгелсовог тумачења сродничких односа у праисторији у књизи „Порекло породице, приватне својине и државе”. (Енгелс 1960) Према Енгелсу, са појавом приватне својине дошло је до *историјског пораза женског пола*, успостављена је контрола над женским тијелом да би мушкарци били сигурни у очинство, тј. да би својина отишле у руке њихових потомака.

објашњења, друга група приказује усаглашеност истраживања о родним разликама и еволуционе теорије, а трећа група користи теорију и емпиријска истраживања да интегрише еволуциону психологију и феминистичку теорију.

Смит и Коник наводе бројне феминистичке критике еволуционистичке теорије. Неки од аргумената су да еволуционистичка теорија родних разлика занемарује утицај друштва и културе, да служе оправдању постојећег система, да род није константан, већ да је флуидан, да садржи упутства за „одговарајућа” понашања и да разнолика значења рода доводе у питање јединствени узрок родних разлика који превазилази вријеме, културе и искуства. Феминистичка критика се односи и на то што еволуциона психологија полази од данашњих родних разлика у понашању и претпоставља да су биле присутне и у прошлости, хиљадама година уназад. Еволуциона психологија занемарује постојање мушке друштвене моћи која утиче на то да се нпр. мушкарци могу да ускладе своје сексуално понашање са својим ставовима, док су жене ограничене када је у питању сексуална експресија.

Феминистичке/и теоретичарке/ри често цитирају биолошкињу Ан Фаусто Стерлинг (Anne Fausto-Sterling). Она је 2000. године написала да „еволуционистички психолози/шкиње доносе закључке о неодређеном ранијем периоду људске еволуције из којег данашње понашање може водити поријекло”. (према Smith & Konik, 2011: 596) Такође, њена критика се односи и на занемаривање разноликости у репродукцији и одгајању потомака, као и на непостојање правог доказа да је производња јајне ћелије „скупља” од производње сперме. Један од посебно штетних случајева коришћења еволуционе психологије је оправдање сексуалног узнемиравања као покушаја мушкараца да рашире и пренесу своје гене. Један од екстремних примјера које наводе Смит и Коник је књига из 2000. године под називом „Природна историја силовања” (*Natural History of Rape*) у којој аутори тврде да силовање може бити адаптивна стратегија мушкараца да шире своје гене путем плодних жена. Међу аргументима аутора ове књиге су и подаци да је највећа вјероватноћа да жене буду силоване у току доба када су најплодније, као и примјери дивљих патки и насилног секса. Често је еволуциона психологија истицала примјере (нпр. дивље патке) из животињског свијета који су у складу са том теоријом, а занемаривала примјере који то нису као што су нпр. мајмуни и шимпанзе код којих женке иницирају сексуални однос који не мора бити у репродуктивне

сврхе или неке врсте птица код којих се женка пари са неколико мужијака, па су у гнијезду потомци од неколико очева. (Smith & Konik, 2011)

Кесиди (Cassidy, 2007) показује како је еволуциона психологија покушала да објасни родне неједнакости на послу као резултат биолошких разлика у областима као што су ризиковање, агресивност, конкуритивност, па оваква објашњења осуђују на пропаст политике једнакости на послу. Она скреће пажњу на то да еволуционистичка психологија, да не би изгледало да промовише неједнакост, прилагођава рјечник и тон и приказује жене кроз позитивне термине који су заправо традиционални стереотипи у другачијем руху, па се нпр. о женској емотивности и мушкој рационалности говори као о мушкој неспособности да се повежу са другима (у смислу саосјећања) и женским бољим комуникацијским вјештинама или већој емпатији. (Smith & Konik, 2011)

Еволуционистичка психологија се често користи поређењима између животиња и људи и ова објашњења имају велику популарност код шире популације. Еволуциони психолози/шкиње не морају експлицитно да прописују неке активности на основу своје теорије да би та теорија била прескриптивна. „Прије, метафоричка размјена преко људско-животињске границе неизбежно чини стварним одређене оквире разумијевања биолошког живота. Када психолози користе термин са комплексним и дебатованим значењима у људском друштву (као што су „силовање”, „харем”, „наслеђе” или „улагање”) и примијене га на животиње, карактеристично разумијевање људских друштава служи као метафоричка основа за разумијевање непознатих понашања код животиња.” (Negarty & Pratto, 2010: 202) То разумијевање животиња кроз призму неких људских односа често се оприродњава, а онда се та значења утемељена у природи (у животињском свијету) наново користе и постају основа за наше разумијевање динамике међу људима. Природност (која је заправо само нечије виђење) добија легитимитет и често постаје прескриптивна.³²

---

³² У литератури еволуционе психологије често наилазимо на аргументе да су еволуциона објашњења често погрешно интерпретирана. (Tooby & Cosmides 1992, Winegard, Winegard & Deaner, 2014) Неке од најважнијих грешака које се наводе су да су ова објашњења есенцијалистичка и детерминистичка, да пропагирају сексизам, да стоје на путу друштвене промјене и слично. Ипак, насупрот тога стоје објашњења (Winegard, Winegard & Deaner, 2014) да предиспозиције добијене процесом еволуције нису нужно непромјенљиве, да еволуциона психологија није детерминистичка, већ да узима у обзир утицај околине, а такође да морално не

Еволуционистичке феминисткиње (важне представнице су Сара Блафер Хрди (Sarah Blaffer Hrdy), Патриша Говоти (Patricia Gowaty), Барбара Смутс (Barbara Smuts)) су почеле да смишљају другачије теорије о еволуцији, роду и сексуалности. Оне покушавају да покажу да Дарвинова теорија еволуције није некомпатибилна са феминизмом и користе његов теоријски оквир који мијењају и прилагођавају откривајући грешке и пропусте у оквиру ове теорије, као и нудећи нове интерпретације. Мјесто сусрета феминизма и Дарвинове теорије су „Дарвинови притисци селекције” (*Darwinian selection pressures*) или варијације окружења које дају предност једној особини у односу на неку другу. (Hannagan, 2008) Примјери аргумената су да се понашање разликује од врсте до врсте и да је у неким контекстима корисно за жену да буде промискуитетна, а не пробирљива зато што, у случају да мушкарац тешко може да буде сигуран да ли је баш он отац, мања је вјероватноћа да ће убити потомке за које постоји шанса да су његови (што је случај код неких врста мајмуна). Ово се односи на еволуционистички аргумент да се жене окрећу појединачним мушкарцима за заштиту јер мушкарци представљају пријетњу за жене (силовање, убијање потомства које није њихово, у циљу преношења генетског материјала). Још један могући алтернативни сценарио би било удруживање жена у циљу одбране. Такође, обзиром да је сигурније да ће ћерке пренијети гене на следећу генерацију, логично би било да су ћерке пожељније од синова, ако се говори у терминима еволуционе психологије. (Hrdy, 1981) Важно је нагласити да ове феминисткиње не сматрају да је биологија судбина, али узимају у обзир увиде теорије еволуције која интегришу у своја објашњења.³³

На почетку смо још нагласили да је наша теоријска позиција неесенцијалистичка. То не значи да негирамо постојање полова или реалност начина репродукције људи. То значи да сматрамо да пол није основа за стварање бинарног рода. У складу са тим, еволуционистичка објашњења су неприхватљива прије свега зато што дају додатну квазинаучну потпору раширеном мишљењу које оснажује постојеће хијерархије и приказује их као природне. Што се тиче биосоцијалне теорије поријекла родних разлика, ова теорија оставља отворена врата за промјену зато што у први план ставља

процјењује постојеће особине настале еволуцијом и прилагођавањем, тј. не пропагира да оно што је природно јесте нужно добро или лоше.

³³ Више на ову тему у Gowaty, Patricia. (Ed.) (1997) *Feminism and Evolutionary biology: boundaries, intersectionas and frontiers*. Springer Science+Business Media Dordrecht

структурне факторе, а биолошке факторе приказује као диспозиције које долазе до изражаја у одређеном контексту. Игли примјећује да су у друштвима гдје је мањи наталитет и гдје снага није веома важна за обављање послова, да је родна равноправност израженија. Проблем са мањом снагом и рађањем је у томе што се ове особине које се приписују женама приказују као препреке. Иако биосоцијална теорија ставља акценат на друштвене околности које су довеле до подјеле родних улога, ипак се и она ослања на биологију, и то на онај исти начин на који то чини еволуционистичка теорија – у први план ставља разлику у физичкој снази и репродукцију тумачи као препреку за жене.³⁴ Жене су кроз историју радиле физички веома захтјевне послове (нпр. бавиле су се агрикултуром и радиле тешке послове у пољу), у чему их није спречавала наводно мања женска снага, нити чињеница да рађају и доје дјецу, што је у супротности са претпоставком биосоцијалне теорије да је агрикултура довела жене у инфериоран положај. Питање културних значења и вредновања је да ли ћемо рађање и дојење посматрати као најпрестижније, или ћемо ипак ресурсе ставити на прво мјесто. Ресурсе је тек са појавом агрикултуре било могуће складиштити, што значи да је вишку дат највиши статус.

Објашњења која се посредно или непосредно ослањају на биологију, иако немају конкретне доказе, нити историјско утемљење, увјерљива су зато што размишљамо у бинарним категоријама. Постоје аргументи против ових објашњења, али не и убједљиво алтернативно објашњење и одговор на велико питање о поријеклу родних разлика. Такво стање оставља мало могућности да се алтернативна објашњења укључе у популарно схватање питања родних разлика.

---

³⁴ Подсјећамо да је важна разлика између еволуционистичког и биосоцијалног приступа је у томе што еволуционистички приступ већи дио своје аргументације своди на условљеност сексуалном селекцијом, док биосоцијални приступ не прихвата такво униформно објашњење, већ ставља акценат на контекст. За разлику од приступа усмјерених на културу, биосоцијални приступ даје важност биолошким разликама које, иако не детерминишу психолошке разлике, представљају значајан фактор који је у одређеном контексту (са појавом агрикултуре) пресудио у корист мушкараца.

3.2. Теорија амбивалентног сексизма

Теорија амбивалентног сексизма се ослања на социо-структурни приступ узучавању рода, као и на теорију родних улога. Друштвена моћ, друштвени идентитет и хетеросексуалност су три концепта око којих се формира ова теорија. Дакле, поред родне подјеле улога које формирају идентитет и родне хијерархије, која указује на расподјелу моћи, ова теорија истиче међузависност између мушкараца и жена у области сексуалности, репродукције и интима као трећи структурни фактор који одређује родне односе и родне идеологије. И најзад, оно што је за ову теорију најважније, сва три фактора су предуслови за постојање амбивалентног сексизма.

Деведесетих година двадесетог вијека се интензивније покреће питање позитивних родних стереотипа и предрасуда, њихове заступљености, функције и значаја. Алис Егли и Антонио Младиниц (Alice Eagly и Antonio Mladinic) су спровели истраживање које је указало на постојање ефекта „жене су дивне”, тј. показало се да и жене и мушкарци обично виде жене као финије, пуније подршке, топлије у поређењу са мушкарцима. (Eagly & Mladinic, 1989: 543) Као резултат показало се да се и мушкарцима и женама више свиђају жене него мушкарци тј. да имају позитивније ставове према женама. Жене се повезују са топлином, а мушкарци са компетенцијом, па су мушкарци више поштовани, а жене више вољене.

Подстакнута првим истраживањима позитивних родних стереотипа настала је теорија амбивалентног сексизма. Питер Глик и Сузан Фиск први пут су теорију заједно са скалом амбивалентног сексизма објавили 1996. године у стручном часопису „Часопис за психологију личности и социјалну психологију” (*Journal of Personality and Social Psychology*) (Glick & Fiske 1996). Ова теорија може да се сврста у феминистичке теорије јер узима у обзир постојање разлике у моћи (економској, друштвеној) између мушкараца и жена и истиче потребу за превазилажењем родне неравноправности.³⁵ Ова теорија важан разлог за

---

³⁵ Веома је проблематично уврстити ову теорију у неку од теоријских праваца који се обично издвајају у оквиру класификација феминистичких теорија. Оно што се може свакако закључити да аутор и ауторка теорије амбивалентног сексизма не критикују капиталистички систем, па се у том смислу не могу повезати са марксистичком традицијом. Рекли бисмо да су ближи либералном феминизму ако посматрамо тај аспект анализе. Са друге стране, централна преокупација им је дискурс, стереотипи, предрасуде, те стереотипно размишљање виде као један од разлога опстанка родне неравноправности. Ова теорија узима у обзир и увиде

истрајивање родне неравноправности види у амбивалентној родној идеологији која се огледа кроз хостилне и беневољентне родне предрасуде.

Теорија амбивалентног сексизма управо анализира механизме истрајивања опресије, узима у обзир економску и друштвену моћ која је у рукама мушкараца и што је најважније, анализира дискурс који помаже у одржавању постојећег неравноправног стања. Беневољентни и хостилни сексизам се надопуњавају и заједнички учествују у одржавању патријархалне хегемоније.

Сексизам се обично везује за хостилност према женама. Теорија амбивалентног сексизма ставља акценат на позитивни тон који прати велики број родних предрасуда, тј. ставља у фокус на беневољентни (добронамјерни, доброћудни) сексизам, и његов значај у одржавању родне неравноправности. Беневољентни сексизам је у оквиру ове теорије дефинисан на следећи начин: „сет међусобно повезаних ставова према женама који су сексистички у терминима посматрања жена на стереотипизиран начин и у ограниченим улогама, али који су субјективно праћени позитивним тоном (за посматрача) и такође обично производе понашања која се обично сврставају у просоцијална (нпр. помагање) или која се односе на интимизирање (нпр. дијељење осјећања и информација о себи са другима).”(Glick & Fiske, 1996: 491)

Теорија амбивалентног сексизма истражује како мушка доминација и интимна међузависност између мушкараца и жена обликују садржај традиционалних родних идеологија и њихов емоционални тон. „Конкретно, ова теорија 1.) детаљно описује садржај друштвено раширених идеологија које легитимизирају или оправдавају традиционалне родне улоге; 2.) тврди да су ове идеологије раширене у различитим културама зато што услови који су потребни за њихово постојање постоје у различитим културама; 3.) истражује помијешана осјећања и ставове који су у вези са тим идеологијама и 4.) нуди сет скала које мјере ове ставове.” (Glick & Rudman, 2008:37)

еволуционистичког феминизма и биосоцијалног приступа, што ову теорију удаљава од апсолутно неесенцијалистичких постмодернистичких феминистичких приступа који су такође усмјерени на дискурс. Опет, узимају у обзир и структурну и институционалну моћ мушкараца, али не дају коначан одговор шта има већу важност, култура или структура. Ипак, емпиријски метод који користе је нешто што посебно одликује овај научни приступ зато што постоји тенденција да се премисе провјеравају кроз емпиријска истраживања која служе као основ за нове увиде и формирање нових теорија.

Концепт амбивалентног сексизма, као и модерни и неосексизам, настали су инспирисани савременим истраживањима расизма. Друштвене норме су се промијениле, па су ставови према расизму постали са једне стране суптилнији, а са друге стране амбивалентни. Као и расизам, и сексизам је постао суптилнији, али када је амбивалентност сексизма у питању, аутори теорије тврде да то није новији феномен који се везује за период интензивне борбе за људска права, као када је у питању амбивалентни расизам, већ да је сексизам одувijek био амбивалентан. (Glick & Fiske, 2011) Игли и Штефн су показали да се позитивно стереотипизирање жена односи баш на традиционалне женске улоге. (Egly & Steffen, 1984) Такође, према ауторима теорије амбивалентног сексизма, разлика у односу на расизам је што ефекат „осјећања кривице бијелаца” (*white guilt*) не постоји када је сексизам у питању, па тзв. „мушка кривица” због горег положаја жена није изражена.

За разлику од родних предрасуда, неке друге врсте хостилних предрасуда се изражавају кроз социјалну дистанцу и та социјална дистанца је могућа када су у питању нпр. различите етничке и расне групе (непожељност ступања у брак са представницима друге групе и слично). Међутим, иако родне предрасуде одражавају жељу да се жене искључе из неких улога и неких сегмената живота, не постоји тенденција мушкараца да у потпуности искључе жене из свог живота.

Родне предрасуде су обојене амбивалентношћу зато што доминантна група (мушкарци) на јединствен начин зависи од подређене групе (жена). Мушкарци и жене зависе једни од других због сексуалне репродукције и интимности коју ова ствара.³⁶ Таква ситуација обезбјеђује женама *дијадичку*

---

³⁶ Сексуална репродукција (*Sexual reproduction*) је термин који ауторка и аутор користе. Важно је напоменути да је у феминистичким теоријама кључно разликовати репродукцију, сексуалност, интимност и љубав. Није сексуалност увијек у служби репродукције (тј. најчешће није), интимност и љубав не морају нужно бити повезани са сексуалношћу и слично. Такође, данас постоји могућност вантјелесне оплодње, што додатно раздваја хетеросексуалност од репродукције људске врсте. Сексуалности различите од хетеросексуалности су још један разлог зашто сексуалност и интимност не треба третирати као нераздвојну од репродукције. Рајвн Конел репродукцију врсте и одгајање дјете (репродуктивна арена је израз који користи) узима као веома важну јединицу анализе родних односа, али истиче историјску промјенљивост пракси у оквиру ове арене. „Ми смо једна од многих врста које се репродукују сексуалним путем, али смо једина врста која је створила комплексне, историјски промјенљиве друштвене структуре у оквиру којих се ти репродуктивни капацитети развијају и трансформишу. Род је заправо, једна од најупечатљивијих особина карактеристичних само за нашу врсту.” (Connel 2009:68) Зато сматрамо да „сексуална репродукција” није адекватан аналитички алат за разумијевање међузависности мушкараца и жена, посебно зато што се тако формулисана међузависност у

моћ (моћ само у тој једној „женској” сфери) и ствара амбивалентну идеологију (Glick & Fiske, 1996:494). Иако постоји међузависност у овој сфери интимности, мушкарци имају знатно већу моћ у економској, политичкој и уопште јавној сфери, што жене чини зависним од мушкараца и ставља их у значајно гори положај.

Када је у питању сам концепт амбивалентног сексизма, аутори објашњавају да се он односи на истовремено постојање два типа сексистичких ставова: хостилних и беневољентних који се изражавају кроз различит тон: негативни и позитивни. Иако неке теорије и истраживања повезују амбивалентност са ставовима који се потиру, тј. који негативно корелирају или су неповезани, у овом случају се ради о истовременом постојању позитивних и негативних ставова који међусобно позитивно корелирају. Ови ставови (позитивни и негативни) не изазивају нелагодност зато што су дио исте идеологије. Још један разлог зашто људи који заступају амбивалентне сексистичке ставове не осјећају никакав конфликт, збуњеност или тензију, сматрају Глик и Фиск, је зато што често праве подгрупе на које се односе или хостилни или беневољентни ставови. Хостилност или непријатељство је усмјерено према женама које угрожавају ту предност, а беневољентност или добронамјерност према женама које прихватају традиционалне родне улоге. Аутор и ауторка објашњавају да се може говорити о амбивалентности, а не само о различитом односу према различитим подгрупама жена, јер амбивалентни однос може постојати и према једној особи (Glick & Fiske 2001).

У многим ранијим теоријама предрасуда, истичу Глик и Фиск, је наглашавана веза између ниског статуса одређених група и формирања негативних стереотипа према тим групама чиме се оправдава експлоатација и то све у име интереса доминантне групе. Неупитно је да је хостилни сексизам у тијесној вези са структурном моћи мушкараца. (Glick & Fiske, 1997) Тако нпр., према теорији социјалног идентитета (Tajfel & Turner, 1979), сама свијест о томе да припадамо некој групи, довољна је да фаворизујемо сопствену групу. Људи добијају самопоуздање кроз позитивно вредновање групе са којом су се идентификовали у односу на остале групе. Компетитивност и непријатељски

теорији амбивалентног сексизма узима као један од структурних фактора који условљавају настанак амбивалентног сексизма. Детаљнија критика теорије амбивалентног сексизма ће бити представљена у наредном поглављу.

однос између група нема везе само са такмичењем око ресурса, већ и око статуса. На ове увиде се ослања и теорија амбивалентног сексизма. Примјер хостилних родних предрасуда које оправдавају хијерархију је увјерење да само мушкарци имају одговарајуће особине које их чине погодним да управљају различитим друштвеним институцијама. (Glick & Fiske, 1996)

Према теорији амбивалентног сексизма три структурна фактора условљавају амбивалентни однос према супротном полу: 1.) мушка структурна моћ (структурна контрола правних, економских и политичких институција), 2.) подјела родних улога и 3.) сексуална репродукција (биолошка константа која ствара зависност и интимност између полова) (Glick & Fiske, 2001).

Полазећи од ова три структурна фактора, аутори сматрају да су три компоненте које називају 1.) патернализам, 2.) родна диференцијација и 3.) хетеросексуалност, саставни дио како беневољентног, тако и хостилног сексизма. Свака компонента има свој хостилни и беневољентни аспект који служи да оправда или објасни постојеће односе између полова. Аспекти беневољентног сексизма су протективни патернализам, комплементарне родне улоге и интимна хетеросексуалност. *Протективни (заштитнички) патернализам* се односи на мишљење да мушкарци због своје веће моћи, ауторитета и физичке снаге треба да штите и финансијски обезбјеђују жене као што отац чува и финансијски обезбјеђује своју дјецу. Овај заштитнички однос је посебно јак према женама од којих су дијадички зависни или које виде на неки начин као „власништво” (жене, ћерке, мајке). *Комплементарна родна различитост* се односи на мишљење да жене имају позитивне особине које су комплементарне са особинама мушкараца, тј. да се међусобно надопуњавају. То су особине које су у складу са традиционалним родним улогама (нпр. жене и мајке) због којих мушкарци зависе од жена. *Хетеросексуална интимност* се односи на дијадичку међузависност мушкараца и жена. Односи се на романтизовање жена као сексуалних објеката, као и на посматрање жена као романтичних партнера без којих мушкарци нису „комплетни”. (Glick & Fiske, 1997)

Хостилни аспекти су доминантни патернализам, хијерархијске родне разлике и хостилна хетеросексуалност. *Доминантни патернализам* се односи на мишљење да жене треба да буду контролисане од стране мушкараца, зато што нису у потпуности компетентне одрасле особе (Glick & Fiske, 1997, 1996).

Компетитивне или *хијерархијске родне разлике* се односе на негативне стереотипе о женама. *Хостилна хетеросексуалност* се односи на посматрање жена искључиво као објеката, као и на страх од тога да ће жене користити своју сексуалну привлачност да би стекле моћ над мушкарцима. Ове три компоненте чине суштину теорије амбивалентног сексизма, а та тродимензионалност ће бити предмет критике у нашем раду, о чему ће бити више ријечи у наредном поглављу.

Иако беневољентни сексизам представља субјективно позитиван поглед на жене, беневољентни сексизам са хостилним сексизмом дијели став да су жене „слабији” пол, као и да њихова улога треба да буде везана за приватну сферу. Хостилни сексизам промовише неспособност жена за обављање задатака на позицијама моћи у економским, политичким и правним институцијама, док беневољентни сексизам нуди пријатније објашњење за смјештање жена у приватну сферу, које подразумева спремност мушкараца да понесу терет и одговорност, тј. спремност да заштите жене. (Glick & Fiske, 1996)

Амбивалентни сексизам је операционализован кроз инвентар/скалу амбивалентног сексизма³⁷ (*Ambivalent Sexism Inventory – ASI*) која се састоји од двије скале: скале хостилног (ХС) и скале беневољентног сексизма (БС). Обије скале броје по једанаест ајтема, тј. ставова. У оквиру скале хостилног сексизма, се током првих емпиријских истраживања спроведених у САД-у нису издвојиле теоријом предвиђене три компоненте, а у оквиру скале беневољентног сексизма су се издвојила три фактора: заштитнички патернализам (нпр. „Мушкарци би требало да цијене и штите своје жене”), комплементарна родна различитост (нпр. „Жене, у поређењу са мушкарцима обично имају префињенији осјећај за културу и добар укус”) и интимна хетеросексуалност (нпр. „Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати”). Примјери ставова из ХС скале су: „Жене преувеличавају проблеме које имају на послу”, „Већина жена не цијени довољно све оно што мушкарци чине за њих”, „Циљ феминисткиња је доминација жена над мушкарцима” итд.

Кроз прелиминарна истраживања спроведена на узорку из Сједињених Америчких Држава утврђено је да је отворени хијерархијски хостилни сексизам који указује на неспособност жена превазиђен и да се већина људи не слаже са

---

³⁷У даљем тексту ћемо користити скраћеницу АСИ

таквим тврдњама, па је хостилни сексизам преформулисан: хостилни сексизам је усмјерен на жене које на неки начин изазивају мушку моћ (нпр. феминисткиње, успјешне жене и жене заводнице). „Према томе, скала хостилног сексизма је релативно суптилна и савремена мјера сексистичке хостилности. Ипак, с обзиром да је преобладајућа тема хостилна реакција на жене које изазивају мушку моћ и ауторитет, сматрамо да је наставак, али и да је у складу са традиционалним облицима сексистичке хостилности”. (Glick et al., 2000:764) Ова тврдња је потврђена кроз истраживања која су показала умјерену до јаку корелацију хостилног сексизма мјереног скалом хостилног сексизма (*hostile sexism sub-scale*) и отворених облика сексизма мјерених скалом ставова према женама (*Attitudes Toward Women Scale*) и скалом старомодног сексизма (*Old-Fashioned Sexism Scale*).

Кроз прва истраживања се већ показало да хостилни и беневољентни сексизам међусобно позитивно корелирају, што је на први поглед, како аутори примјећују представљало пријетњу валидности скала хостилног и беневољентног сексизма, али они објашњавају да баш та позитивна корелација подупире њихов поглед на амбивалентност која не значи међусобно искључивање позитивних и негативних ставова, већ њихово заједничко постојање, баш зато што су дио исте идеологије. Беневољентни сексизам стоји на путу хостилном сексизму, тј. не спречава изразито негативно понашање према женама. Заштита коју беневољентни сексизам обећава лако се повлачи тј. од те заштите се лако одустаје онда када жене не испуњавају сексистичка очекивања. Хостилност према женама служи да контролише жене и држи их у традиционалним родним улогама са којег неће изазивати мушку моћ. (Glick & Fiske, 2011:35)

Међународно истраживање амбивалентног сексизма спроведено 2000. године на узорку од 15 000 људи у 19 економски и културно различитих земаља (Glick et al. 2000) показало је да УН индикатори степена родне равноправности негативно корелирају са степеном измјереног хостилног и беневољентног сексизма, тј. што је сексизам (како хостилни тако и беневољентни) израженији, степен родне равноправности мјерен УН индикаторима је мањи.³⁸ Ово велико

---

³⁸Индикатори родне равноправности Уједињених нација (УН) успостављени су 1995. године : Индекс развоја који се односи на род (*Gender-related Development Index – GDI*) и Мјера родног оснаживања. (*Gender Empowerment measure - GEM*). GDI указује на учешће жена у економији

истраживање је потврдило претпоставку теорије амбивалентног сексизма да ХС и БС међусобно позитивно корелирају зато што су дио исте патријархалне идеологије. Такође, потврђена је претпоставка да су БС и ХС присутни у различитим културама, што према ауторима подржава тврдњу да амбивалентни сексизам проистиче из друштвених и биолошких фактора који су присутни практично у свим људским групама. „Иако међународна поређења тешко да могу представљати машину за путовање кроз вријеме, налаз да већина родно традиционалних култура има висок скор не само када је ХС у питању, већ и када је БС у питању такође подржава мишљење да БС није савремена врста ‚политички коректних‘ предрасуда.” (Glick & Fiske, 2011:534) Показано је да је у свим земљама у којима је спроведено истраживање ХС заступљенији међу мушкарцима него међу женама. У половини земаља БС је једнако заступљен међу женама и мушкарцима, а у четири земље у којима је сексизам био најизраженији, БС је био израженији међу женама. Пронађена је правилност да што су мушкарци у одређеној земљи већи сексисти, жене у већој мјери прихватају беневољентни сексизам. (Glick et al., 2000) Објашњење ауторке и аутора је да је могуће да се жене беневољентним сексизмом заправо покушавају одбрани од веома израженог хостилног сексизма. „Иронија је да су жене приморане да траже заштиту од чланове групе која им представља пријетњу, а што је већа пријетња, то је већи подстицај да се прихвати заштитничка идеологија беневољентног сексизма.” (Glick & Fiske, 2001: 115)

Неколико година након објављивања теорије амбивалентног сексизма аутори су направили и скалу која мјери амбивалентни однос према мушкарцима. (Fiske & Glick, 1999) У оквиру ове скале су такође двије подскеле – једна се односи на беневољентни, а друга на хостилни однос (како жена, тако и мушкараца) према мушкарцима. Према ауторима, овакав амбивалентни однос према мушкарцима производе исте структурне силе које стварају амбивалентни однос према женама (већа мушка структурна моћ и међузависност мушкараца и

(процент менаџерки, професионалних и техничких радница, удио жена у заради) и у политици (процент жена у парламенту). GDI се фокусира на дуговјечност, знање (процент писмених код одраслих, број година школовања), животни стандард (куповна моћ). Ови индекси су корисни зато што нуде податке о веома важним индикаторима стања родне равноправности у скоро свим земљама свијета. Са друге стране, непотпуни су и непрецизни, некад теоријски недовољно потковани и развијени. Не нуде увид у стање родних односа у многим важним областима живота и не успијевају да уврсте у своју анализу карактеристичности родних односа појединачних земаља, које дају снажан печат општем утиску о родној равноправности у датој земљи. (Hawken & Munck, 2013)

жена). *Хостилни однос према мушкарцима (ХМ)* садржи три компоненте. *Озлојеђеност због патернализма* се односи на негативан однос према мушком патернализму, вишем статусу мушкараца у друштву и мушкој агресивности (нпр. „Мушкарци ће се увијек борити да имају већу контролу у друштву од жена”). *Компезаторна родна различитост* се односи на презир због мушке неспособности у кућном домену (нпр. „Мушкарци се понашају као бебе када су болесни”). *Хетеросексуална хостилност* одражава мишљење да су мушкарци сексуални предатори (нпр. „Када мушкараца сексуално привуче нека жена, нема моралне норме и све ће урадити да је одвуче у кревет”). Овакви ставови приказују мушкарце негативно, али потврђују њихов виши статус. За разлику од теорије релативне депривације³⁹ и теорије друштвеног идентитета⁴⁰ према којима раширена хостилност према доминантној групи значи да је систем под пријетњом, тј. да угрожене групе (а некад и доминантне) виде систем као нелегитиман и желе да га мијењају, Глик и сарадници/це (Glick et al., 2004) сматрају да негативнија оцјена мушкараца у односу на жене произилази из увјерења која одражавају и подржавају виши статус мушкараца сугеришући да је такво стање неизбјежно. Ароганција, доминација и агресивност, чак и онда када су само дескриптивни, а не и прескриптивни стереотипи о мушкарцима, довољни су да створе слику да је хијерархија неизбјежна. „Ставови у оквиру ХМ скале не подразумијевају нужно моралну исправност родних разлика у друштвеном статусу (не морају бити прескриптивни), али сугеришу да мушкарци имају особине које их чине погодним за доминацију и да су полне разлике природне и неизбјежне, што су увјерења која могу додатно ојачати перципирану стабилност мушке доминације.” (Glick et al., 2004:715) Овакав заључак они ослањају на Тајфелово становиште које је у складу са ранијим

---

³⁹ Samjuel Stuffer (Samuel Stouffer) је социални психолог који је након Другог свјетског рата осмислио појам релативне депривације (анализирајући психологију војника и њихов однос према сопственом успјеху) који стоји на супрот појму апсолутне депривације. Укратко, људи одређују свој статус и задовољство истим у односу на друге које виде као релевантне референтне тачке. Када се људи упореде (себе или групу којој припадају) са другим индивидуама или групама и схвате да су гореј позицији, перципирају систем као неправедан и долази до осјећања љутње и бијеса, као и потребе да добију оно што немају. Овај појам је касније веома коришћен, али и критикован у оквиру социјалне психологије, али и других дисциплина, посебно у објашњењима друштвених покрета које покрећу колективна осјећања релативне депривације (Pettigrew, 2015)

⁴⁰ Идентитет је један од најважнијих појмова у оквиру феминистичких теорија (Духачек, 2011), али конкретно у овом случају се Глик и сарадници/це реферишу на теорију друштвеног идентитета Тајфела и Турнера која користи појам друштвеног идентитета да би објаснила међугрупне односе (о чему је раније у тексту већ било ријечи).

Веберовим мишљењем да је вјеровање у стабилност система, тј. мишљење да се људи углавном конформирају са постојећим нормама, довољно да спријечи подривање система, чак и онда када је морална легитимност система доведена у питање. Дакле, према Тајфелу, за промјену система је потребно да се систем перципира као нелегитиман, али и да се перципира као промјенљив.⁴¹ Жене критикују мушкарце, али не на такав начин да доводе у питање њихов ауторитет. Овакви ставови имају компензаторну улогу за жене. Хостилни ставови према мушкарцима су у складу са „мачо” сликом мушкарца који је високо компетитиван, који жели да доминира, који је безосјећајан. Чак и традиционални мушкарци сматрају да ове особине нису позитивне јер подразумијевају окрутност, нељубазност, могућност да се повриједи други итд., али се и даље диве мушкарцима који имају такве особине. Такве особине обезбјеђују поштовање и њима се тежи упркос томе што собом носе и негативну конотацију. (Glick et al., 2004)

Беневољентни однос према мушкарцима подразумијева позитиван однос према традиционалним родним односима и улогама. Овакви ставови такође оправдавају постојећи систем. У оквиру *беневољентног односа према мушкарцима (БМ)* такође се може говорити о три компоненте. *Матернализам* се односи на мишљење да жене морају да се брину о мушкарцима у кућном домену, што је компензација за то што су мушкарци задужени за заштиту и финансијску потпору (нпр. „И у случају кад обоје партнера раде, жена би требало више да се брине око свог партнера код куће”). *Комплементарна родна различитост* подразумијева позитивну карактеризацију мушкараца као заштитника и финансијског ослоња (нпр. „Мушкарци су спремнији да себе доведу у опасност да би заштитили друге.”) и *хетеросексуална интимност* (дијадичка зависност) (нпр. „Свака жена би требало да има мушкарца којег обожава”). Према нашем мишљењу ставови из компоненте матернализам и из компоненте комплементарна родна различитост би такође могли да се сврстају у негативне ставове према женама, тј. хостилни сексизам зато што отворено смјештају жене у традиционално женске инфериорне улоге.

---

⁴¹ Овај увид је важан дио радикалног и марксистичког феминизма који сваки на свој начин указују на нелегитимност ширег система (патријархат, капитализам) који је сам по себи проблематичан и треба да буде промијењен, док либерални феминизам покушава да постигне родну равноправност не доводећи у питање основне премисе постојећег друштвеног система.

Међународно истраживање спроведено у 16 земаља на преко 8000 испитаника/ица показало је да БМ и ХМ међусобно позитивно корелирају, а негативно корелирају са степеном родне равноправности мјереним УН индикаторима родне равноправности. (Glick et al., 2004) Дакле, показало се да што је израженији позитивни однос, израженији је и негативни однос према мушкарцима. Такође, што су у некој земљи израженији позитивни и негативни однос према мушкарцима, то је родна равноправност на нижем нивоу. БМ и ХМ скала обилују стереотипима, па се њихова позитивна корелација може објаснити тиме што и једна и друга врста ставова (без обзира да ли су позитивни или негативни) црпе садржај из истог значењског корпуса.

Дакле, од када су настале теорија и скала амбивалентног сексизма, спроведена су истраживања амбивалентног сексизма на десетинама хиљада људи иницирана од стране аутора ове теорије уз учешће бројних научника из великог броја земаља (Glick et al., 2000, 2004). Када индивидуе представљају јединицу анализе, корелације између беневољентног и хостилног сексизма су занемарљиво до умјерено позитивне, што показује да су беневољентни и хостилни сексизам различите идеологије. Ипак, међукултурна поређења указују на то да се као културне идеологије беневољентни и хостилни сексизам појављују заједно, на шта указују национални просјечни скорови ХС и БС који изразито корелирају. Дакле, ако људи у просјеку у одређеној земљи показују високо изражен беневољентни, показују високо изражен и хостилни сексизам. Такође, ти скорови позитивно корелирају и са степеном изражености родне неравноправности. (Glick & Fiske, 2011)

Глик и Фиск у свом осврту на пут развоја теорије и истраживања амбивалентног сексизма кажу да је њихов структурни приступ изучавању сексизма, осим што је изњедрио теорију амбивалентног сексизма, дјелимично утицао и на стварање општије теорије предрасуда - Модел садржаја стереотипа (*Stereotype Content Model*) који су осмислили у сарадњи са Ејми Кади (Amy Cudde). Сузан Фиск и колеге/инице сматрају да су *топлина (warmth)* и *компетенција (competence)* двије најважније особине према којима људи карактеришу друштвене групе, а у складу са тим се стварају и различита осјећања која су дио предрасуда према тим групама. (Fiske et al. 2002) Дакле, не може се говорити само о једној евалуативној равни тј. континууму позитивно-негативно. Фиск и колеге/инице су описали четири врсте односа према групама

у складу са перципираном комбинацијом топлине и компетентности које групе посједују. Тако су предрасуде обојене *презиром* углавном усмјерене на групе које се не одликују ни топлином, нити компетенцијом (нпр. примаоци социјалне помоћи), предрасуде обојене *сажалењем* су усмјерене на групе за које се сматра да их карактерише топлина, али не и компетенција (нпр. старији људи или домаћице), оне групе које се виде као компетентне, али не и топле се посматрају са *завишћу* (нпр. Јевреји, богати људи), док *поштовање* и *дивљење* прати оне предрасуде које се односе на групе за које постоји заједничко мишљење да су како компетентне, тако и топле (блиски људи, савезници). Овај модел је указао на то да је хостилни сексизам у свом савременом облику усмјерен на моћне жене и да одражава предрасуде праћене завишћу, док традиционална хостилност која се односи на женску менталну инфериорност одражава презир према женама. (Glick & Fiske, 2011:534)

3.3. Амбивалентни сексизам кроз истраживања

Концепт и скала амбивалентног сексизма инспирисали су бројна истраживања која су потврдила теоријске претпоставке, али и донијела неке нове увиде. Велики број истраживања бави се односом амбивалентног сексизма и других врста ставова и понашања, као и утицајем изложености амбивалентном сексизму на понашања и ставове жена које су мете амбивалентног сексизма. Ипак, како је сексизам дуго био поистовјеђиван са хостилношћу, више интересовања и пажње је показано и усмјерено на боље разумијевање беневољентног сексизма који је новији концепт.

Кроз истраживања је показано да је беневољентни сексизам веома проблематичан и штетан. Беневољентни сексизам због свог позитивног тона најчешће није препознат као сексизам (Barreto & Ellemers, 2005). Иако можда беневољентни сексизам на први поглед не изгледа проблематично, заправо је инфериорност жена у позадини оваквог начина гледања на родне односе. Овај суптилни облик сексизма негативно утиче на родне односе како у „приватној”, тако и у „јавној” сфери. Истраживање које су спровели Думонт и сарадници/це указало је на однос беневољентног сексизма и осјећаја компетентности за рјешавање одређених задатака. (Dumont, Sarlet & Dardenne, 2010) Наслов чланка је „Буди превише фин према жени и она ће се осјећати некомпетентно,, (*Be Too*

Kind to a Woman, She'll Feel Incompetent), а пронађени резултати говоре у прилог томе да изложеност беневољентном сексизму утиче да се жене осјећају мање компетентно, што није случај са хостилним сексизмом. Још једно истраживање показује да излагање беневољентном сексизму негативно утиче на учинковитост жена на тестовима који су дио хипотетичке пријаве за посао. (Dardenne, Dumont & Bollier, 2007) У оквиру експеримента, жене су попуњавале тест као хипотетичку пријаву за посао, али је наведено да ће радити са мушкарцима који имају беневољентне или хостилне ставове. На тај начин, прије самог теста неке жене су биле изложене хостилном, неке беневољентном, а неке нису биле изложене ни једној од те двије врсте сексизма (коришћени су ставови из скале амбивалентног сексизма). У неколико експеримената се показало је баш беневољентни сексизам негативно утицао на учинковитост испитиваних жена на тесту. За разлику од хостилног сексизма који су жене лако препознале, беневољентни сексизам није препознат као сексизам, али је означен као непријатан од стране жена. Аутори дају објашњење да је беневољентни сексизам, за разлику од хостилног негативно утицао на учинковитост на тесту зато што жене у случају препознавања сексизма кривицу додјељују екстерно, а у случају беневољентног сексизма који је суптилан, али имплицира да су жене слабије и да им је потребна помоћ, код жена долази до несигурности и преиспитивања које им отежавају рјешавање задака у оквиру теста. Једно истраживање (Feather, 2004) је такође показало да беневољентни сексизам негативно корелира са вредновањем аутономије, независне мисли и акције, слободе, бирања сопствених циљева, а позитивно корелира са традиционалним вриједностима, усмјереношћу на поштовање и прихватање културних или религијских обичаја и идеја.

Жене код којих су изражени беневољентни сексистички ставови у већој мјери преферирају мушкарце партнере са високим ресурсима. (Sibley & Overall, 2011) Такође, у већој мјери би биле спремне да прихвате оправдања за заштитничке забране својих романтичних партнера, ослоњене на беневољентни сексизам (нпр. „За жену није безбједно да интервјуише криминалце.” у хипотетичкој ситуацији када би жена у оквиру стажирања требало да ради са криминалцима) упркос потенцијално негативном утицају на ток њихове каријере. (Moyn, Glick, Expo'sito & De Lemus, 2007) Што је код жена израженији беневољентни сексизам, то су већа њихова очекивања да ће се мушкарци због

успјеха на послу своје жене осјећати угроженим и да ће реаговати насилно. Експозито и колеге/инице повезују страх од насиља са беневољентним сексизмом и са прилагођавањем жена традиционалним родним улогама које не угрожавају мушку моћ. (Exposito et al., 2010) Студија коју су спровели Моја и колеге/инице (Moja, Exposito, & Casado, 1999) показала је да је беневољентни сексизам израженији код жена које нису имале плаћен посао. Такође, исто истраживање је испитивало реакције жена на различите дискриминаторне сценарије и показало се да када дође до неког вида дискриминације (нпр. муж забрани жени да изађе у град ноћу или жена не добије унапређење на послу због мање квалификованог мушкарца) ту дискриминацију жене доживљавају као мање озбиљну ако је објашњење особе која дискриминише заштитничко, беневољентно сексистичко (нпр. да жена не би требало да излази због своје безбједности, да јој се нешто ружно не би десило), а не хостилно сексистичко објашњење. (Glick & Fiske, 2001:111)

Истраживања показују да мушкарци који заступају беневољентни сексизам чешће окривљују жене које су жртве силовања од стране познаника ако је та жена нарушила својим понашањем родне норме које прописују женску „чистоту” и „чедност”. (Abrams, Viki, Masser & Bohner, 2003) Такође, Вики и Абрамс показују да испитаници код којих је израженији беневољентни сексизам у већој мјери сваљују кривицу на жену коју је силовао мушкарац са којим је варала свог супруга него на жену којој се не зна брачни статус која је силована такође од стране мушкарца кога познаје. (Viki & Abrams, 2002)

На примјеру Турске и Бразила гдје жене имају знатно нижи статус од мушкараца, показало се да хостилни, али и беневољентни сексизам код мушкараца позитивно корелира са легитимисањем насиља, тј. одобравањем да мужеве физичким насиљем контролишу своје жене. Ипак, показало се да беневољентни сексизам када је контролисан утицај хостилног сексизма не корелира са легитимисањем насиља, па аутори ове резултате виде као потврду да је беневољентни сексизам и протективност условна, тј. беневољентни сексизам мушкараца није довољан и заштита није гарантована онда када жене доведу у питање мужев ауторитет или када прекораче родне улоге. (Glick et al., 2002) Такође, истраживање спроведено међу британским студентима (Abrams et al., 2003) показује повезаност хостилног, али не и беневољентног сексизма и склоности мушкараца ка насиланом сексу, а на узорку америчких студената

(Begany & Milburn, 2002) је показано да је хостилни, али не и беневољентни сексизам мушкараца повезан са свједочењима о сексуалном злостављању жена.

Беневољентни сексизам негативно корелира са подржавањем абортуса, и то не само слободног абортуса без обзира на разлог, већ и абортуса који се спроводи нпр. када је живот или здравље жене у опасности. (Huang, Osborne, Sibley & Davies, 2014) Аутори/ке објашњавају ове резултате тиме што је беневољентни сексизам укоријењен у идеализованој слици жене као брижне мајке, тј. у вези је са мишљењем да нема важније улоге за жену од мајчинства. У овом истраживању хостилни сексизам је негативно корелирао са подржавањем чак и абортуса у циљу очувања здравља мајке, што није у складу са ранијим истраживањима у којима је хостилни сексизам негативно корелирао само са ставовима који подржавају слободни абортус (зато што избор жена подрива мушку моћ, тј. слободни абортус се перципира се као дио ширег покрета оснаживања жена). Аутори за овај неочекивани резултат дају могуће објашњење, а то је окривљивање жртве и кажњавање жена због немогућности да створе идеалне услове за трудноћу.

Барето и сарадници/це показали су да изложеност беневољентном сексизму (али не и изложеност хостилном сексизму) утиче на то да жене себе приказују више у свјетлу пожељних традиционалних женских особина као што је усмјереност на друге, усмјереност на односе у тиму, него што истичу своју компетентност и усмјереност на задатак и циљ (Barreto, Ellemers, Piebinga & Moay, 2010).

Истраживање које су спровели Џост и Кеј показује да само излагање жена комплементарним родним стереотипима утиче да снажније оправдавају постојеће родне односе. (Jost & Kay, 2005) Дакле, ови резултати су у складу са теоријом оправдавања система. Комплементарни стереотипи имају капацитет да одржавају слику друштва у коме су сви на добитку од уравнотеженог распореда бенефита, као и терета у друштву. Само размишљање о беневољентном сексизму може да утиче на то да жене виде друштво у цјелини као праведније. Жене, што је уобичајено за групе нижег статуса и моћи, у поређењу са мушкарцима, оцјењују друштво као мање равноправно и праведно од мушкараца. Показало се да та разлика нестаје онда када учесници/це у експерименту прије попуњавања скале која мјери праведност друштва попуне скалу која мјери беневољентни сексизам. У том случају и мушкарци и жене виде свијет око себе једнако

праведним. Када је умјесто скале беневољентног сексизма учесницима/цама дата да се попуни скала хостилног сексизма, разлика између мушкараца и жена у доживљају праведности друштва се опет појавила. Та разлика није нестала ни када су дате на попуњавање скале и беневољентног и хостилног сексизма. Овај експеримент показује да беневољентни сексизам директно помаже да жене прихвате своју традиционалну родну улогу у друштву. Џост и Кеј дају могуће објашњење да се великим бројем понављања ситуација у којима се на свјесном нивоу експлицитно стереотипима оправдава постојеће стање, ствара веза између тог мотива за оправдањем система и стереотипа, тако да се надаље при појави стереотипа аутоматски на несвјесном нивоу јавља тај мотив за оправдањем система.

Ослањајући се на теорију оправдања система и претходна истраживања која показују да су увјерења којим се рационализују неједнакости у вези са животним задовољством⁴², Напјер и колеге/инице су спровели међународно истраживање које је показало да беневољентни сексизам позитивно корелира са задовољством у животу. (Napier, Thorisdottir & Jost, 2010) Показало се да су у егалитарнијим нацијама задовољнији животом они људи који заступају комплементарна оправдања (тј. који су беневољентни сексисти), него хостилни сексисти. У нацијама гдје је изражена родна неравноправност, разлике нису постојале. Још једно истраживање (Hammond & Sibley, 2011) под називом „Зашто су беневољентни сексисти срећнији?“ показало је ту повезаност.⁴³ Закључују да је код мушкараца та повезаност директна јер беневољентни сексизам приказује њихов виши статус као заслужену одговорност, док код жена такође та повезаност постоји, али је посредована тиме што беневољентни сексизам пружа рационализацију за родну неравноправност, што код мушкараца није случај.

---

⁴² Ранија истраживања су указала да политички конзервативци показују веће животно задовољство од либерала, што се тумачи као последица тога што конзервативци оправдавају систем неједнакости. (Napier & Jost, 2008)

⁴³ Аутори наглашавају да резултате њиховог истраживања не можемо тумачити кроз каузалност зато што је могуће да они људи који су задовољнији својим животом усвајају беневољентни сексизам. Ипак, њихова претпоставка да оправдање система утиче на појачано задовољство се ослања на ранија истраживања (Jost & Kay, 2005) која су показала каузалност у том правцу, тј. да излагање беневољентном сексизму повећава оправдање постојећег система родних односа.

Када су у питању могуће интервенције у циљу смањења сексистичког мишљења, резултати истраживања (Becker & Swim, 2011) показују да је важно указивати и скретати пажњу жена на постојање различитих облика сексизма који обично нису препознати као штетни (модерни сексизам, неосексизам, беневољентни сексизам). Дакле, показало се да су жене које су подстакнуте да воде дневник о сексизму који примијете (при чему им је речено да обрате пажњу на скуп примјера сексистичких опхођења која нису унапријед означена као сексизам, већ је тражено од учесница да оцијене да ли је и у којој мјери према њиховом мишљењу то примијећено понашање сексистичко), након тога у већој мјери осуђивале те иначе мање видљиве и мање препознате облике сексизма, а што је можда још и важније, биле су спремније на колективну акцију против сексизма (конкретно на потписивање петиције против сексизма). Са друге стране, показало се да се код мушкараца не смањују сексистички ставови онда када само више обраћају пажњу и биљеже такве случајеве у дневник, већ је потребно изазвати емпатију код њих (од њих је тражено да опишу како се мете сексизма осјећају, тј. да се ставе у њихову позицију). Када је конкретно беневољентни сексизам у питању, мушкарци због позитивног тона који га прати не успијевају да сагледају штетност ове врсте сексизма, па самим тим ни већа усмјереност, нити преузимање перспективе жртве сексизма не утиче на смањење присутности сексизма код учесника истраживања мушког пола. Аутори предлажу да би требало истражити да ли би отворено указивање на штене посљедице беневољентног сексизма (нпр. на академски успјех жена) поспјешило емпатију и имало утицај на смањење сексистичких ставова код мушкараца.

У својој књизи Социјална психологија рода (*Social Psychology of Gender*) Лори Рудман и Питер Глик објашњавају да је један од њихових циљева да објасне начин на који традиционални родни дискурс може да утиче на то како људи виде романтичну везу. (Glick & Rudman, 2008) Традиционални романтични идеали могу да утичу на појачавање родне неравноправности, нпр. идеал да жена треба да буде скромна и попустљива да би се свидјела мушкарцу, тј. да је на мушкарцу да покаже иницијативу. Још један примјер беневољентног сексизма је став да је увијек на мушкарцу да плати вечеру када је на романтичном састанку са женом.

Вики и сарадници/це кроз истраживање су утврдили да ово витешко, заштитничко понашање у везама није последица хостилног сексизма, али јесте у вези са беневољентним сексизмом. Закључили су да људи код којих је изражен беневољентни сексизам преферирају интимне мушко-женске односе у којима су мушкарци моћнији. (Viki, Abrams & Hutchinson, 2003) Истраживање које су спровели Липер и Робнет указало је на то да беневољентни сексизам позитивно корелира са брачним традицијама (мушкарац је тај који треба да запроси и жена треба да узме мужевљево презиме). Ове налазе су интерпретирали полазећи од тога да „скривена моћ” има велики утицај у многим хетеросексуалним односима. (Leaper & Robnet, 2012)

Комтер (Komter, 1989) у свом чланку „Скривена моћ у браку” (*Hidden Power in Marriage*) полази од појма скривене моћи који је утемељен у Грамшијевој (Gramsci, 1971) теорији културне хегемоније. Комтер сматра да та моћ потиче из добро утемељених институционалних пракси и норми које се ријетко преиспитују чак и онда када не иду у прилог подређеној групи. У свом истраживању је показао да су парови учесници у интервјуима, када је од њих затражено да објасне и легитимизују брачну праксу, прибјегавали једноставном објашњењу – традиционалним родним улогама које не преиспитују јер их виде као природне и нормалне. Невидљива моћ не само да рефлектује већ постојећу неједнакост у моћи између мужева и жена, већ је и потврђује и учвршћује. Комтер сматра да се ти процеси дешавају спонтано и несвјесно јер се ослањају на постојеће хегемонске норме. Традиционални родни односи у породици су најотпорнији на промјене и у томе велику улогу има баш скривена моћ. Та врста моћи добија посебну важност у одржавању патријархалног система данас када закони забрањују родну дискриминацију, када постоји глобална тенденција да се на институционалном нивоу подржава родна равноправност. Липер и Робнет сматрају да је беневољентни сексизам манифестација скривене моћи која се најчешће појављује у романтичним хетеросексуалним односима. (Leaper & Robnet, 2012)

Цикара и сарадници/це показали су на који начин хостилни и беневољентни сексизам заједнички доприносе обнављању патријархалне матрице. (Cikara, 2009) Беневољентно сексистичка убјеђења о томе какву улогу треба да имају мушкарци, а какву жене у оквиру романтичних веза, као и у кући, на различите начине ласкају и мушкарцима и женама. У питању су

романтични идеали који су привлачни како мушкарцима тако и женама. Свакако да ови идеали нису најважније објашњење зашто се жене на послу суочавају са феноменом „стакленог плафона” (*glass ceiling*)⁴⁴ али они појачавају став да приоритет жена треба да буду љубав и дом, а да мушкарци треба да се изборе и успију када је у питању посао да би могли да обезбиједу добар живот за своју жену и породицу. Ови идеали свакако негативно утичу на пробој жена у јавну сферу. Онда када се жена не понаша у складу са тим идеалима и очекивањима, хостилни сексизам бива усмјерен ка њој. Док хостилни сексизам може да изазове побуну, беневољентни сексизам на невидљив начин промовише саму родну неравноправност. Жене су често приказане као сексуални објекти, како у медијима тако на улици, у интерперсоналним односима итд. Међутим, жене често објективизирају саме себе, што се може видјети кроз чињеницу да жене троше много новца и времена на своје уљепшавање и бригу о изгледу уопште. Истраживање које су спровели Шеперд и сараднице показује да изложеност беневољентном сексизму утиче на то да жене у већој мјери надгледају своје тијело и стиде се свог изгледа. (Shepherd et al., 2010)

Резултати неких истраживања (Robertson et al., 2008) указују на негативну корелацију између коришћења козметике са једне стране и самопоштовања и самоувјерености, са друге стране. Излагање беневољентном сексизму повећава надзор над својим тијелом као и незадовољство својим тијелом. (Shepherd et al., 2011) Већа је вјероватноћа да ће жене које којих је израженији беневољентни сексизам користити козметику када се припремају за романтични састанак. (Franzoi, 2001) Могуће објашњење је да оне обраћају више пажње на значај свог изгледа зато што беневољентни сексизам промовише такве приоритете за жене. Истраживања показују да жене код којих је беневољентни сексизам изражен показују мањи интерес за високо образовање и послове који значе висок статус (Rudman & Herpen, 2003). Оне се ослањају на добијање статуса и моћи преко својих партнера и њихових постигнућа, а не самостално.

Рудман и Глик објашњавају како и зашто су родни односи различити код дјеце и одраслих. (Rudman & Glick, 2008) Дјевојчице и дјечаци нису

---

⁴⁴ Стаклени плафон је метафора која се односи на невидљиве неформалне баријере које дискриминишу жене у односу на мушкарце у процесу напредовања у каријери ка позицијама моћи, упркос њиховим доказаним способностима. (Јарић & Радовић, 2011)

међузависни на исти начин као мушкарци и жене, тј. не веже их сексуалност и репродукција, а такође не постоји јасна разлика у моћи као што је сличај са мушкарцима и женама. И дјечаци и дјевојчице обично имају исту улогу, а то је да буду ученици/це. Дјечаци немају виши статус или више новца од дјевојчица. Такође, морају да слушају своје мајке и друге одрасле женске фигуре које имају ауторитет. „Чак и у родно традиционалним културама, дјевојчице нису обавезно охрабриване да се покоравају дјечацима све док не уђу у пубертет.” (Rudman & Glick, 2008:75) Беневољентни сексизам није једнако присутан међу дјецом и одраслима. Родни стереотипи код дјеце су обично хостилни, што је последица фаворизовања своје групе, а то је опет дио процеса формирања друштвеног идентитета. То не значи да су културни стереотипи у потпуности игнорисани у дјетињству и да родна социјализација није важна за родне односе у одраслом добу.

Истраживано је и међугенерациско преношење беневољентног сексизма и показана је повезаност, тј. позитивна корелација беневољентног сексизма код мајки и ћерки, а такође резултати указују на то да што је израженији беневољентни сексизам код мајке, ћерка је мање заинтересована за напредовање у школовању. (Montañés et al., 2012)

Беневољентни сексизам је присутан у скоро свим сферама живота, али је посебно утицајан у романтичним односима и у породичном окружењу. Посебно је моћан механизам подршке патријархату у оним сферама живота које нису регулисане законом, нити било којим писаним правилом. Проблем је у томе што постоји много неписаних правила која подржавају инфериорни статус жена. Посебно су проблематична она правила која звуче примамљиво, „слатко”, и романтично, док са друге стране промовишу традиционално неједнаке родне улоге. Разлика у моћи између полова се потврђује кроз идеализацију традиционалних родних улога и одабир партнера/ки у складу са традиционалним вриједностима, кроз патерналистичко центлменство, кроз традиционална правила удварања, кроз подијељене улоге у породици, кроз преношење тих правила на дјецу, кроз ширење таквих идеала путем масовних медија. Беневољентни сексизам се прелива из приватне у јавну сферу. Кроз историју је женама забрањивано да учествују у јавној сфери, али су такве забране данас неприхватљиве. Са друге стране, приватна сфера је наставила да

буде више женска него мушка сфера. Мушкарци не желе да уђу у ту сферу зато што је деградирана и мање важна.

Мушкарци и жене не бирају своје партнере/ке по истим стандардима. Постоје неке особине које су пожељне за оба рода, али патријархалне вриједности имају и даље велики утицај на избор партнера. Оно што је мушкарцима важно, може женама бити непожељно и обратно. Неке особине су само пожељније за жене него за мушкарце, али су прихватљиве за оба рода. Једна студија показује да посебно мушкарци код којих је изражен хостилни сексизам у одабиру партнерке посебно вреднују атрактивност и виталност код жена. (Travaglia et al., 2009) Показало се да жене преферирају мушкарце беневољентне сексисте (дакле оне код којих је беневољентни сексизам изражен, а хостилни није) у односу на остале три групе мушкараца: несексисте (код којих није изражен нити хостилни нити беневољентни сексизам), у односу на хостилне сексисте (код којих је изражен хостилни, али не и беневољентни сексизам) и амбивалентне сексисте (код којих је изражен како хостилни, тако и беневољентни сексизам), што значи да су најпопуларнији мушкарци они који *идеализују* традиционалне родне улоге и представљају их на позитиван начин. (Bohner et al., 2010 : 575). Жене код којих је изражен беневољентни сексизам изражавају већу преференцију за мушкарцима који су моћни и који добро зарађују, а мушкарци код којих је изражен беневољентни сексизам преферирају чедне жене (Johannesen-Schmidt & Eagly, 2002).

Вики и колеге су показали да је џентлменско понашање на романтичним састанцима у вези са беневољентним, али не и са хостилним сексизмом. (Viki et al., 2003) Такво понашање је дио традиционалног схватања романтике. Традиционалне романтичне идеализације су важна баријера ка родној равноправности зато што обесхрабрују људе да изађу из прописаних традиционалних родних улога. Што више жене асоцирају романтичне партнере са џентлменством, мање интереса показују за образовање, каријеру и зарађивање новца (Rudman & Herpen, 2003). Традиције у вези са склапањем брака (узимање мужевљевог презимена и мушкарац је тај који треба да запроси жену) такође позитивно корелирају са беневољентним сексизмом (Leaper & Robnett, 2012).

Глик и Рудман праве разлику између романтичне љубави и традиционалних романтичних идеологија (раширених мишљења како би љубав

требало да изгледа). Те идеологије подржавају мушку доминацију. „Традиционалне романтичне идеологије су толико дубоко утицале на наше културне погледе на романтичну љубав, да многи људи нису слободни да једноставно и пуног срца искусе љубав, већ се умјесто тога осјећају обавезним да спроводе љубав на специфичне, високо ородњене начине.” (Glick & Rudman, 2008: 205) Ови аутори истичу да традиционалне идеологије наглашавају важност љубави у животима жена и мотивишу жене да одустану од личних амбиција и напретка у замјену за љубав мушкарца.

Истраживање перцепције понашања током романтичних састанака потврдило је да људи код којих је израженији амбивалентни сексизам негативније оцјењују нестереотипна понашања мушкараца и жена током састанка. Генерално, стереотипна понашања су оцјењивана позитивније од нестереотипних понашања, што указује на то да без обзира на пораст егалитарнијих ставова када је у питању родна равноправност, интимни односи су и даље обојени традиционалним вриједностима. Такође, ово истраживање показује да су мушкарци оцијењени позитивније од жена (у категоријама компетентности и топлине) онда када је сценарио састанка био стереотипан, али су зато у нестереотипном сценарију састанка мушкарци оцијењени негативније. Ипак, сценарио који је осмишљен да буде егалитариан је оцијењен позитивно независно од изражености амбивалентног сексизма. (McCarty & Kelly, 2015)

Једно истраживање је испитивало претпоставку да амбивалентни сексизам утиче на хијерархијске улоге у браку и то на два начина: а.) успостављањем мушке доминације на самом почетку кроз критеријуме одабира партнера; б.) одржавањем мушке доминације у току брака кроз родне норме које су обиљежене разликом у моћи. (Chen et al., 2009) Испоставило се да је беневоолентни сексизам код мушкараца повезан са преференцијом жена које карактеришу субмисивност и орјентисаност на кућу, а код жена је повезан са преференцијом мушкараца које одликују традиционалне доминантне карактеристике као што је способност да обезбјеђује материјална средства. Такође, показало се да хостилни сексизам позитивно корелира са ставовима који подржавају традиционално неравноправне родне улоге у браку (да жена подржава мушки ауторитет и доминацију у породици, да је жена улога да буде у кући, а не да буде успјешна итд.)

Истраживање на белгијском узорку показује да жене у зависности од контекста захтијевају различит степен патернализма: више патернализма захтијевају у романтичном, интимном контексту, него у пословном контексту. Жене у већој мјери захтијевају једнакост у пословној него у приватној сфери. (Starlet et al., 2012) На узорку са Новог Зеланда се показало да је беневољентни сексизам позитивно корелирао са задовољством у животу. Аутори су, ослањајући се на теорију оправдања система и ранија истраживања која су показала да конзерва

Женама се обично прописују особине које које значе „топлину” тј. да буду топле, пријатне, љубазне, пријатељски настројене, отворене за сарадњу, док су ароганција и контролисање других оно што је непожељно за жене. За мушкарце је другачије: непожељно је да буду субмисивни, емотивни, наивни, да траже одобравање. (Prentice & Carranza, 2002) У једном истраживању анализирана је једна од функција коју имају прекриптивни стереотипи, као и утицај контекста, беневољентног и хостилног сексизма на те прескрипције. (Delacollette et al., 2103) Претпоставили су да се женама прописују особине „топлине” зато што су то особине од којих мушкарци имају користи. То се и потврдило кроз истраживање, па се показало да мушкарци у већој мјери виде такве особине код жена као корисне за мушкарце, али их прописују у већој мјери у породичном, него у професионалном контексту. Конкретно мушкарци код којих је израженији беневољентни сексизам перципирају да њихова група може имати већу корист од тога што се жене конформирају прескриптивним стереотипима. Таква правилност није пронађена када је у питању хостилни сексизам.

Имајући у виду напријед наведене одлике и механизме репродукције беневољентног сексизма, можемо навести неколико главних разлога који наводе жене да га прихвате:

1. чињеница да овакав сексизам често *није препознат* као сексизам, те да се не увиђају његове штетне посљедице,
2. *индивидуална корист* коју жене имају од беневољентног сексизма, тј. коришћење предности које ова врста сексизма омогућава женама,
3. беневољентни сексизам нуди пријатнију и прихватљивију верзију родних норми и слика родних односа које служе као материјал за успостављање и поновно *потврђивање родног идентитета*,

4. беневољентни сексизам је дио патријархалне идеологије која *легитимише и оправдава родно подијелене улоге и родну хијерархију*; ова идеологија омогућава вјеру у праведно друштво, у праведне родне односе; оправдање доноси мир, смањује анксиозност и кривицу како оних који су у надређеном, тако и оних који су у подређеном положају (Jost & Hunyady, 2002).

5. изражавање беневољентног сексизма и конформирање са позитивно приказаним традиционалним родним улогама може да служи као *превенција од друштвене осуде* која се упућује оним женама који прелазе родне границе и угрожавају мушку моћ, али такође и као *превенција од насиља*.⁴⁵

6. беневољентни сексизам жене користе у циљу одбране од хостилног сексизма, као аргумент у прилог жена који је прихватљив у оквиру друштва у ком преовладавају патријархалне вриједности.⁴⁶ С обзиром на то да довођење у питање родне хијерархије у патријархалним друштвима наилази на осуду, беневољентни сексизам може да изгледа као добра алтернатива зато што даје женама некакву сатисфакцију, а не изазива мушку доминантну улогу.

Укратко, истраживања су показала да беневољентни сексизам негативно утиче на родну равноправност јер утиче на доживљај сопствене компетентности код жена, има негативан уплив на амбицију и жељу за успјехом код жена, подстиче жене да се конформирају традиционалним родним улогама и утиче на пораст самообјективизације. Ова врста сексизма такође негативно утиче и на односе моћи у „приватној” сфери, а обрасци понашања из приватне сфере се могу преливати у јавну и обратно. Такође, показано је да је беневољентни сексизам повезан не само са хостилним сексизмом већ и са сексуалним узнемиравањем и осуђивањем жртви силовања које су на неки начин прекорачиле традиционалне оквире, са противљењем женским репродуктивним правима итд.

Беневољентни сексизам има веома снажно упориште, а то је позитивни тон. Оно што истраживања још увијек нису успјела да утврде јесте које су то

---

⁴⁵ Подсјећамо на истраживање које је показало да се жене код којих је изражен беневољентни сексизам прилагођавају традиционалним родним улогама у циљу превенције од осуде и насиља (које перципирају као извјесне ако наруше очекивана родна правила понашања). (Exposito et al. 2010)

⁴⁶ Резултати истраживања рађеног на узорцима из 16 земаља показују да што је хостилни сексизам према женама у једном друштву израженији, то је беневољентни сексизам жена у том друштву већи, што аутори тумаче као њихов одбрамбени механизам и одговор на високу присутност сексизма у том друштву (Glick et al. 2000:773)

стратегије борбе против беневољентног сексизма. Један од начина које Сузан Ли (Susan Lee) и аутори теорије амбивалентног сексизма (Lee et al., 2010) издвајају су истраживања која би указала на директне и опипљиве последице излагању беневољентног сексизму, као што је нпр. истраживање (Dardenne et al., 2007) које је показало директан утицај беневољентног сексизма на успјешност жена у обављању одређених задатака.

3.3.1. Истраживања амбивалентног сексизма на нашим просторима

Амбивалентни сексизам досада није истраживан у Црној Гори, али у нашем региону јесте, па ћемо се кратко осврнути на та истраживања и добијене резултате. Скала амбивалентног сексизма је први пут у Србији коришћена у истраживању у оквиру докторске тезе Владимира Михаћа „Детерминанте и корелати етничких предрасуда, полних предрасуда и предрасуда према старима код становника Војводине” (Михаћ, 2010б). На узорку из Војводине скала беневољентног сексизма није показала задовољавајућу поузданост. „Поузданост ове две скале износи 0.81 за хостилне предрасуде и само 0.48 за бенигне, што доказује да је овај други термин још увек недовољно истражен и теоријски заснован.” (Михаћ, 2010а:87) Факторском анализом у оквиру беневољентног сексизма, нису издвојена очекивана три, већ четири фактора. „Фактори нису тако чисти као што је случај са оригиналном скалом, али, како и сами аутори кажу, ово је често последица превода и културе у којој се скала примењује”. (Михаћ, 2010а:87) Такође, коришћена је и скала амбивалентних ставова према мушкарцима, која је показала добру поузданост, али је факторска структура такође одступала од теоријом предвиђене шеме и факторске структуре ове скале у оригиналним истраживањима. Овдје такође треба нагласити да је Михаћ мјерио предрасуде према супротном полу, што значи да је су скалу амбивалентног сексизма (која се односи на жене) попуњавали само мушкарци, а скалу амбивалентних ставова према мушкарцима⁴⁷ су попуњавале само жене. У оригиналним истраживањима ове скале су биле дате на попуњавање и мушкарцима и женама, тј. утврђивано је присуство ових ставова и код

---

⁴⁷ Иако ова скала у оригиналу не садржи ријеч сексизам (*Ambivalence Toward Men Inventory*) или скала амбивалентности према мушкарцима), Михаћ назива субскале ове скале: скала хостилног и беневољентног сексизма према мушкарцима. (Михаћ 2010а:83)

мушкараца и код жена. У нашем истраживању, подсећамо да користећи скалу амбивалентног сексизма (према женама) истражујемо присуство амбивалентног сексизма мушкараца према женама, али и жена према женама.

Резултати показују да су међу женама много присутније хостилне него беневоолентне предрасуде према мушкарцима (Михић их назива бенигним). Михић истиче да је занимљиво то што се показало да су хостилне предрасуде према мушкарцима израженије него хостилне предрасуде према женама. „У објашњењу овог резултата морамо се позвати на то да је ово истраживање спроведено у економски развијенијем делу земље, где је запосленост много већа него у остатку земље, па је и статус жена много бољи, али истовремено и препреке на које жене наилазе много уочљиве и многобројније него у крајевима где се од жене очекује да буде првенствено домаћица и мајка. Може се рећи да су жене из Војводине много свесније шта им се ускраћује и да истовремено много више пажње обраћају на те препреке, мада би за потврду ове тезе било неопходно урадити слична истраживања у другим деловима земље.”(Михић, 2010а:317) Ми сматрамо да је Михићево објашњење корисно зато што скреће пажњу на повезаност нивоа освијешћености људи о постојању мушке доминације (а не само структурних фактора мјерених УН индикаторима) са нивоом изражености хостилних предрасуда према мушкарцима. Аутор и ауторка теорије амбивалентног сексизма сматрају да хостилност према мушкарцима заправо одражава мишљење да је мушка доминација неизбежна и да самим тим стабилизује хијерархију. Овакво објашњење је у супротности са објашњењима теорије друштвеног идентитета и теорије релативне депривације да хостилност усмјерена на доминантну групу значи да је систем под пријетњом и да подређена група види систем као нелегитиман. (Glick et al., 2004) На овај начин аутори/ке објашњавају позитивну корелацију између родно-традиционалних ставова и хостилног односа према мушкарцима. „ХМ међу женама у родно традиционалним окружењима може да одражава фрустрацију због мушке доминације. Код родно-традиционалних мушкараца, са друге стране, претпостављамо да ХМ одражава заступање мачо идеала у којима мушкарци трампе допадљивост зарад постизања моћи и статуса.” (Glick et al., 2004)

Дакле, и сами аутори примјећују да хостилни ставови према мушкарцима онако како су формулисани могу бити двозначни, а ми морамо додати да та

двозначност доводи у питање постојање саме хостилности у другом значењу, што додатно отежава интерпретацију резултата истраживања. Иза слагања са неким ставовима из скале хостилних ставова према мушкарцима може да стоји како подржавање, тако и противљење доминантности мушкараца у друштву, што се може видјети у следећим примјерима:

-Мушкарци ће се увијек борити да имају већу контролу у друштву од жена.

-Чак и мушкарци који тврде да разумију борбу за женска права, у ствари траже традиционалну везу у свом дому, у којој је жена та која обавља већину кућних послова и води рачуна о дјечи.

Слагање са наведеним ставовима може једино недвосмислено да значи да мушкарци желе да буду доминантни, али се подржавање мушке доминације мора додатно провјерити. Иза слагања са овим ставовима не мора нужно да стоји негативан тон према мушкарцима, што додатно проблематизује конципирање ових ставова као хостилних.

Скала амбивалентног сексизма и скала амбивалентних ставова према мушкарцима је коришћена и у Хрватској у истраживању чији су резултати приказани у раду под називом „Предвиђање хомофобије: улога демографских обиљежја, контакта с хомосексуалном популацијом и амбивалентних ставова према женама и мушкарцима” (Томић & Ћепулић, 2013). Обије скале су показале добру поузданост, тј. кронбах алфа коефицијент је изнад 0.85. Ово истраживање се првенствено бавило корелацијама између амбивалентних ставова према мушкарцима и женама и ставова према гејевима и лезбејкама, али су приказани и самостални резултати када је заступљеност амбивалентних ставова према оба пола у питању.

Занимљиво је да су просјечне вриједности хостилног и беневољентног сексизма према женама на узорку из Хрватске (Томић & Ћепулић, 2013:17) најсличније вриједностима које су добијене у Куби и Нигерији као земљама које су имале најизраженији сексизам од 19 земаља колико је обухватило истраживање (Glick et al., 2000), а поређења ради, просјечне вриједности амбивалентног сексизма на узорку из Војводине су биле више него на хрватском узорку. (Михић, 2010а:93) Наравно, важно је нагласити да ово нису репрезентативни узорци земаља, па се поређења морају узети са резервом. У оквиру поменутог међународног истраживања амбивалентни сексизам према женама је био изражен у најмањој мјери у Енглеској, Белгији, Холандији и

Аустралији - просјечни скорови се крећу око 2, док је амбивалентни сексизам најизраженији на Куби са просјечним скором око 3.5 тј. на нивоу средње вриједност скале. Амбивалентност према мушкарцима је такође мјерена у оквиру међународног истраживања (Glick et al., 2004), гдје се показало да Сирија и Куба имају највише просјечне скорове на скали амбивалентних ставова према мушкарцима, веома слично просјечним скоровима на узорку из Хрватске када је у питању хостилност према мушкарцима, док је у Хрватској беневољентност према мушкарцима нешто нижа него у Сирији и Куби. Поређења ради, на узорку из Војводине, беневољентност према мушкарцима је на нивоу Сирије, а хостилност према мушкарцима је највиша у Војводини, ако бисмо упоређивали добијене резултате. Ови резултати добијени у Србији и Хрватској који указују на изразито високу заступљеност амбивалентног сексизма, вишу од скоро свих земаља укључених у међународно истраживање, не уклапају се у правилност до које су Глик и колеге/инице (Glick et al., 2000) дошли - да што је амбивалентни сексизам заступљенији у одређеној земљи, у тој земљи је према УН индикаторима горе стање родне равноправности. Резултати се не могу поредити зато што су међународна истраживања спроведена 2000. и 2004. године, али свакако морамо примијетити да су према извјештају из 2014. године (www.hdr.undp.org) Србија (66.) и Хрватска (47.) према УН индикаторима родне равноправности боље котиране⁴⁸ од Нигерије (152.), Боцване (106.), Турске (72.), Бразила (75.), Колумбије (97.), Јужноафричке републике (106), Мексика (74) итд.

Такође, истраживање спроведено у Хрватској показало је да беневољентни и хостилни ставови према женама и беневољентни ставови према мушкарцима међусобно позитивно корелирају, али да је много слабија корелација ових ставова са хостилним ставовима према мушкарцима, што аутор и ауторка објашњавају тиме да прве три скупине ставова служе оправдању традиционалних родних односа, док „хостилност према мушкарцима мјери признавање таквих традиционалних односа, али и отпор према моћи коју такви родни односи дају мушкарцима те су опажене корелације ниже”. (Томић & Ћепулић, 2013:18)

---

⁴⁸ Земље су поређане на тај начин да прва у рангу има највиши степен родне равноправности.

За наш рад је важно поменути и истраживање ставова према родној равноправности које је спроведено међу студентима и професорима на Универзитету у Београду (Цамоња-Игњатовић, Поповић & Духачек, 2010) (Цамоња-Игњатовић et al., 2009). Ово истраживање, иако се експлицитно не бави амбивалентним сексизмом, истражује велики број ставова који се могу сврстати у хостилни или беневољентни сексизам. Уопштено гледано, резултати показују да студенти не подржавају родну неравноправност, али неки ајтеми који мјере суптилније облике изражавања сексизма показују да постоје и даље одређене родне норме које се поштују, што указује на важност неких традиционалних родних разлика. Тако нпр. већина студената се слаже са ставом да не изгледа лијепо када је жена виша од мушкарца, као и са ставом да мушкарац треба да буде заштитник жени. Одсуство отворене хостилности у таквим ставовима дозвољава људима да изразе патријархалне вриједности. Такође, према резултатима овог истраживања међу испитаницима/цама нису изражени негативни ставови према феминисткињама (које су према теорији амбивалентног сексизма мета хостилног сексизма зато што су подгрупа жена које изазивају мушку моћ). Када су у питању породичне улоге, показало се да су ставови углавном егалитарни, али да се испитанице у већој мјери од испитаника слажу са тим да је мушкарац првенствено тај који треба материјално да обезбједи породицу, као и да буде већи ауторитет за дјецу.

Још једно истраживање на узорку у Србији (Игњатовић, Пантић, Бошковић & Павловић, 2010) показало је да се већина људи који су учествовали у истраживању не слаже са ставовима који отворено подржавају хијерархију између мушкараца и жена. Већина испитаника/ица сматра да дјечаци и дјевојчице треба да се одгајају на исти начин и да су исте особине важне за како за дјечаке, тако за дјевојчице. Неки ставови који мјере суптилније облике сексизма приказују присутност патријархалних вриједности, па већина мушкараца и половина жена сматра да је нормално да жена промијени презиме када ступи у брак. Такође, половина испитаника, како мушкараца, тако и жена, сматра да је за добробит дјече најоптималније када мушкарац зарађује а жена се посвети породици.

У оквиру Родног барометра у Црној Гори је урађено и истраживање ставова, међу којима су се неки односили на родну равноправност и родне односе. (Благојевић, 2007) Поред традиционалних вриједности које су

детектоване кроз истраживање ставова, показало се да су присутне и неке нове вриједности као што су једнакост у браку и кажњавање насиља над женама. Ауторка закључује да међу женама брже расте свијест о потреби за промјенама, али да су жене амбивалентне у том смислу што у исто вријеме покушавају да функционишу у оквиру традиционалних вриједности (Благојевић, 2007: 99)

Када је наш рад у питању, занимљиво за илустрацију помијешаних вриједности у Црној Гори јесте да је око 70 посто људи одговорило да се слаже са тим да у свакој доброј породици треба да се зна ко је глава породице, а око 80 посто људи се слаже са тим да све одлуке у браку треба доносити равноправно. Ови резултати показују такође да је изнијансирана формулација питања при истраживању веома важна, као и да је квалитативна анализа потребна да би се утврдило да ли је нпр. глава породице постао израз испражњен од значења који само на симболичком нивоу даје мушкарцу моћ или глава породице заиста и даље нешто значи (али према истраживању свакако не предност у доношењу одлука). Патријархални ставови да абортус треба забранити, да је за жену најважније да се уда, да је за мушкарца секс важнији него за жене, нису заступљени у великој мјери (мање од трећине људи се слаже са овим ставовима). Велика већина људи се не слаже са тим да је нормално да жене мијењају мушкарце, али ни са тим да мушкарци мијењају жене (веома мали проценат људи прави разлику у корист промискуитета мушкараца). Ово је добар примјер који показује да постављање истог питања и за мушкарце и за жене веома важно, јер тако добијамо информацију да ли постоји и у којој мјери дупли стандард за мушкарце и жене. Ова питања нису открила дупли стандард јер се мијењање партнера осуђује, без обзира на пол, али су открила да се моногамија високо вреднује. У истом истраживању имамо став: „Свака нормална жена треба да се жртвује за своју дјецу.“, док став о жртвовању мушкарца за дјецу није присутан, па на основу само тог става не можемо закључивати о постојању сексизма.

Велика је разлика између мушкараца и жена када је у питању мишљење о томе да ли је женама теже у животу него мушкарцима, при чему 68 посто жена и 37 посто мушкараца сматра да је женама теже. Половина жена и трећина мушкараца сматра да би политика била боља када би жене одлучивале. Занимљиво би било истражити да ли иза овог става стоји објашњење беневолентног сексизма и мишљење о моралној супериорности жена. Свакако,

амбивалентни сексизам се у овом истраживању не помиње, али је било важно поменути га зато што су истраживања на тему ставова о родној равноправности у Црној Гори веома ријетка.

Наведена истраживања су за нас корисна јер нам дају неки увид у заступљеност амбивалентног сексизма на овим просторима, али и у степен адекватности коришћене скале. Дакле, видјели смо да на основу досадашњих истраживања из региона можемо закључити да је амбивалентни сексизам изразито присутан на овим просторима, као и да се јављају одређене специфичности. Такође, скала амбивалентног, а посебно субскала беневољентног сексизма је показала различите особине на различитим узорцима из Војводине и Хрватске, што је још једна потврда да постоји потреба да се ове скале преиспитају и прилагоде конкретним контекстима.

4. Критика теорије и скале амбивалентног сексизма

Ово поглавље ће садржати критичку анализу теорије, концепта и скале амбивалентног сексизма, као и одређених истраживања на која се ова теорија ослања. 1.) Сматрамо да је есенцијалистички поглед на род и даље присутан у социјалној психологији и да је проблематично то што се теорија амбивалентног сексизма ослања и на оне приступе који биологију виде као основу за родне улоге. 2.) Теорија и скала амбивалентног сексизма не остављају простора за разликовање несексистичких ставова које прати позитивни тон од беневољентног сексизма (да бисмо утврдили да је неки став сексистички, морамо се увјерити да није исти према оба пола). 3.) Сматрамо да структурно објашњење које даје теорија амбивалентног сексизма није довољно да би се предвидјело у којим областима и на који начин ће се испољавати сексистички ставови. 4.) Универзална скала заснована на структурном објашњењу не омогућава упоређивање беневољентног и хостилног сексизма у различитим културама.

Биолошки детерминизам и стереотипи у оквиру теоријског дискурса на који се ослања теорија амбивалентног сексизма

Иако поријекло патријархата није централна тема када је у питању теорија амбивалентног сексизма, аутори се ипак баве овом темом и своју теорију ослањају на одређена истраживања. У чланку у коме је први пут објављена теорија амбивалентног сексизма Глик и Фиск кажу: „Претежна заступљеност патријархата је вјероватно последица неколико фактора у вези са биологијом сексуалне репродукције: полни диморфизам (већа снага и величина мушкараца могу бити један од фактора који су обично омогућавали мушкарцима да доминирају преиндустријским друштвима; (Harris, 1991), тенденција мушкараца да имају израженију орјентацију ка друштвеној доминацији од жена (као резултат сексуалне селекције; (Pratto, Sidanius & Stallworth, 1993), и родно засноване подјеле улога у којима жене раде највећи дио кућних послова (то што мајка износи трудноћу и обезбјеђује храну за дјецу узроковало је традиционалну подјелу рада која је ограничила жене на домаће

улоге) (Stockard & Jonson, 1992).” (Glick & Fiske, 1996: 492) У одјељку гдје смо представили социо-структурни приступ на који се ослања теорија амбивалентног сексизма, указали смо на проблематичност објашњења која се надовезују на еволуционистичка објашњења и сексуалну селекцију, али и на објашњења теорије родних улога која види биолошке разлике (прије свега то што жене рађају дјецу, а мушкарци имају више снаге) у одређеном контексту (појава агркултуре) као извор настанка родне хијерархије.

Тражење разлога за постојање хијерархијског односа између мушкараца и жена у биологији и различитој психологији има дугу историју у научним круговима. Мушка снага и репродуктивне разлике између мушкараца и жена су важно упориште многим објашњењима патријархата, како у научним, тако и у ненаучним круговима. Данас су нешто мање релевантна упоришта за родну хијерархију која се тичу инфериорних интелектуалних способности жена. „Ове идеје су биле веома присутне у западној култури од деветнаестог вијека, када је мишљење да жене имају слабији интелект и мањи капацитет за расуђивање од мушкараца коришћено да оправда њихово искључивање са универзитета и забрану гласања.”⁴⁹ (Connel, 2009: 60) Интелигенција више није важно упориште за родне разлике, али су присутни стереотипи из врло сродне области, а то су стереотипи о начину размишљања, рационалном и линеарном са једне стране и интуиције са друге стране. Ипак, репродукција и мушка снага се и даље држе као чврсто упориште за бројне родне предрасуде.

С обзиром да оваква објашњења сматрамо сексистичким, те да ћемо ставове који се ослањају на биолошку условљеност рода третирати као сексистичке, морамо се осврнути на ове важне темеље сексистичког размишљања. Социјална усмјереност на различитости и стављање у први план тих различитости негира постојање природних сличности између мушкараца и жена. Инсистирање на важности тих „базичних”, „природних” разлика одражава односе моћи. Физичке разлике између мушкараца и жена мијењају се током живота, варирају од дјетињства, преко адолесценције, одраслог доба, до старости. Просјечно гледано одрасли мушкарци јесу мало виши и мало јачи од одраслих жена, али из те просјечне разлике се прави категоричка разлика -

---

⁴⁹ Наравно, не треба заборавити да су те идеје биле присутне све вријеме, не само од 19. вијека, али су нарочито много изражаване онда када је патријархално друштво било суочено са иницијативама у циљу друштвеног напретка жена и њиховог укључивања у јавну сферу

мушкарци су виши и јачи од жена. Међутим, велики број жена је виши од великог броја мушкараца. „Ми обично не примјећујемо ову физичку чињеницу због друштвеног обичаја. Када мушкарац и жена чине пар, обично бирају партнере који се уклапају у „очекивану” разлику у висини.”(Connel, 2009:53)

Неке стереотипне психолошке разлике као што су већа женска емотивност и брижност или израженија агресивност мушкараца и данас се често свODE на хормоне и природу. Еволуциона психологија висок ниво тестостерона код мушкараца тумачи као хормоналну предност, као предност коју им даје „природна агресивност”. Многе родне разлике су објашњене природом: мужевљево невјерство, женина посвећеност дјечи, мушко интересовање за порнографију, женска стидљивост итд. „Објашњење родне хијерархије хормоналном „предности у агресивности” губи на важности онда када је откривено да високи нивои тестостерона произилазе из друштвене доминације, у истој мјери у којој су јој и основа (Kemper, 1990).” (Connell, 1990:54) Мета-анализе показују да родне разлике постоје у исказивању физичке, али не и вербалне агресије, али не и у свим околностима. Такође, показало се да када није испровоцирана, агресивност је код мушкараца благо израженија него код жена, док разлике не постоје када је у питању испровоцирана агресивност. (Connel, 2009) Нема сумње да су посљедице агресије мушкараца најчешће много озбиљније и очигледније и да се већина криминалних радњи веже за мушкарце, прије свега за насиље у породици. Међутим, ствар је интерпретације и објашњења да ли ћемо ове манифестације мушке агресије схватити као природност и неминовност мушког пола или као посљедице патријархалне реалности. Ако се вратимо неколико вјекова уназад када жене нису имале права и слободе која имају данас, или ако се осврнемо на данашња друштва са високим степеном родне неравноправности, једноставно је увидјети да је у таквим друштвима праг дозвољеног исказивања агресивности жена много нижи него данас у родно равноправнијим друштвима.

Репродуктивне разлике су такође важна подршка родним предрасудама. Еволуционистичка објашњења већину родних подјела тумачи кроз сексуалну селекцију, што је детаљније објашњено у поглављу о социо-структурном приступу на који се ослања теорија амбивалентног сексизма. Међутим, ова објашњења се заснивају на спекулацијама. „Ни за једну полну разлику у психолошким карактеристикама није заиста показано да проистиче из

еволюционих механизма.” (Connell, 2009:54) Оно што је ипак веома важно код оваквих објашњења је да су веома увјерљива, прихваћена и раширена. Са друге стране, ми не сматрамо да су физичке разлике непостојеће. Сматрамо да су тумачења и значења тих разлика условљена односима моћи и бинарним размишљањем које поједностављује и дијели у двије категорије.

Тијела су јако значењско упориште за стереотипе и дају најувјерљивије аргументе за сексизам. Иако у овом раду нема простора за шире објашњење односа тијела, културе и друштвене реалности, морамо да напоменемо да је наше полазиште у складу са становиштем Рајвн Конел да тијела нису пасивни примаоци значења, већ да активно учествују у том означавању у процесу потраге за задовољством. (Connell, 2009) Рајвн Конел истиче да многе постструктуралистичке феминисткиње полазе од теорије Мишел Фукоа (који се није експлицитно бавио родним питањима) и примјењују је на питање родних односа. Фуко је указао на то како модерни системи знања (посебно медицина, психологија и криминологија) сврставају људе у категорије и дисциплинују их (суптилним механизмима контроле). Фуко посматра тијела као мете и објекте моћи, посматра их и као мјеста отпора.⁵⁰ Ипак, иако Фуко није посматрао тијела као потпуно пасивна, ипак је акценат био на дисциплинарним праксама, па је тај аспект његове теорије најзначајније утицао на постструктуралистичке феминисткиње које су указивале на различите начине на које се дисциплинују и стварају родно одређена тијела (нпр. кроз спорт, образовање, медицину). Оно што Конел критикује је њихова претјерана усмјереност на послушност и пасивност. „Тијела не могу да се разумију само као објекти друштвеног процеса, симболичког или дисциплинарног. Она су активни учесници у друштвеном процесу. Она учествују кроз своје капацитете, развој и потребе, кроз своју непослушност, и кроз смјернице постављене од стране њихових задовољстава и вјештина” (Connell, 2009:57). Тијела учествују у дисциплинарним режимима, истиче Конел, не тако што су послушна, већ тако што су активна. Род настаје, увијек је у настајању и никада није фиксиран, зато што људи и њихова тијела стално потврђују, оповргавају и успостављају његова

---

⁵⁰Моћ/знање (*power/knowledge* или на француском језику *pouvoir/savoir*) је централни однос када је у питању Фукоова теорија. Моћ о којој он говори не функционише одозго на доље, већ се ради о капиларно раширеној микромоћи. Када говори о могућности отпора, Фуко говори заправо о микроотпору. Могућност отпора лежи баш у томе што људи активно учествују у сопственом покоравању нормама.

бројна значења. Ипак, у сваком друштву у датом тренутку постоје неке смјернице, неки корпус знања и односи моћи који усмјеравају начин на који се род живи. Међутим, и та знања су често контрадикорна, а односи моћи у превирању, што омогућава људима на појединачном, али и на групном нивоу да мијењају правила и односе моћи. Нека знања се дуго држе непромијењена и служе да помогну одржавању хијерархијске бинарне родне разлике. То су веома укоријењени родни стереотипи који се изражавају на различите начине, данас мање или више прихватљиве. Елизабет Грос је такође важна ауторка када је у питању однос рода и тијела која критикује дихотомију ум/тијело која је дуго била присутна у многим важним теоријским приступима. Такође, Грос указује на то да је то наводно неутрално тијело увијек заправо било мушко тијело, тј. одраз мушке субјективности, па истиче да је потребно артикулисати специфичну природу женског тијела и женске субјективности и да једино тако могу довести у питање мушко знање и парадигме. (Grosz, 1994:vii) Конел констатује да и Грос, која критикује дихотомије, на крају, залажући се за стварање специфично женске субјективности, подржава биолошку дихотомију. Конел закључује да то западање у биолошку дихотомију је било карактеристично и за социјалнопсихолошке и либерално феминистичке приступе који род посматрају као производ некадашњих избора који са новим одлукама може да се промијени у правцу у ком желимо. Међутим, ови приступи нису могли да објасне зашто је константно једна врста (родних избора) била вреднована у већој мјери. Важно је поменути да Конел прави разлику између „репродуктивне арене” и „биолошке базе” која аутоматски условљава и производи друштвене ефекте. Репродуктивна арена је промјенљива у зависности од друштвених процеса. „Репродуктивна арена је у родним процесима увијек референтна тачка, али далеко од тога да може у себе да инкорпорира све оно што представља род” (Connell, 2009:69). Конел истиче да сексуална репродукција не узрокује, нити представља калуп за формирање родно одређених пракси, што се потврђује кроз велики број родно одређених понашања који не могу да се доведу ни у какву везу са сексуалном репродукцијом.

Ауторка и аутор теорије амбивалентног сексизма примјећују да „степен хостилног у поређењу са беневоолентним сексизмом може широко да варира међу друштвима (од оних у којима су жене третиране као стока, до оних у

којима доминира идеологија центлменства), у зависности од фактора као што је однос у броју мушкараца и жена (Guttentag & Secord, 1983). Ипак, баланс моћи између полова је обично комплексан и одражава коегзистенцију мушке структурне моћи и женске дијадичке моћи.” (Glick & Fiske, 1996: 492) Као што се у претходном цитату види, теорија амбивалентног сексизма своја објашњења ослања између осталог и на теорије (Guttentag & Secord, 1983) које на врло стереотипан начин доводе у везу однос у броју између мушкараца и жена, са једне, и дијадичку и структурну моћ, са друге стране. Идеја ових теоретичара је: што је мање жена у односу на мушкарце у одређеном друштву, то ће жене бити више вредноване, тј. мушкарци ће се према њима односити са поштовањем. Пошто је у том случају женска моћ релативно велика, према овој теорији мушкарци користе своју структурну моћ да ограниче жене када су у питању економске и политичке улоге, а са друге стране охрабрују улоге жена као мајки, жена и домаћица. Посљедица тога је да ће се већина жена удати још у раној доби, фертилитет ће бити велики, али због нормативног акцента на стабилним породичним структурама, већина дјеце ће се одгајати у оквиру породице. Због недостатка алтернативе за стварање других односа, разводи су веома ријетки. Женске улоге су ограничене на породицу, а каријера и образовање су запостављени. Ипак, жене су високо вредноване, па су задовољне својим породичним улогама, па ће депресија и самоубиство бити веома ријетки.

Потпуно другачије родне улоге произилазе из друштава у којима има више жена него мушкараца. Вишак жена омогућава промискуитет међу мушкарцима и слаби њихову посвећеност моногамним односима. Мање људи ступа у брак и то чине у каснијој животној доби. Женске традиционалне улоге нису веома цијењене зато што мушкарци имају бројне алтернативе. Брачни фертилитет је низак, а проценат изванбрачних односа и дјеце велики. Разводи су чести. Зато што много жена не може да се ослони на тренутне партнере када је у питању одржавање постојећег односа, више жена се окреће образовању и каријери. Девалуација жена ће водити порасту депресије и суицида код жена (South & Trent, 1988). Саут и Трент у свом раду наводе да различита истраживања дају различите резултате, па „нека историјска и антрополошка истраживања утицаја односа броја мушкараца и жена на статус жена и њихове улоге потврђују идеју да жене добијају већи економски и политички статус, онда када их је више од мушкараца (Colson 1970; Dyson & Moore 1983; Palmer 1985;

Sanday 1973). Са друге стране, друге студије су тврдили да однос у броју између полова има мали утицај на улоге које жене заузимају (Levine 1970; Palmer 1985; Whyte 1978).” (South & Trent, 1988)

Највећи проблем оваквих објашњења је поједностављена узрочност представљена кроз предвидиву патријархалну матрицу. Оваква објашњења су и сама стереотипна јер се ослањају на то да је женама главни животни приоритет да створе породицу: тек онда када нема изгледа да ће се удати, оне се окрећу образовању и каријери. Овакав аргумент је заправо сличан стереотипима о феминисткињама које се боре за права жена зато што су фрустриране, ружне и не могу да нађу партнера. Ова објашњења појаву женског покрета своде на пораст броја жена у односу на број мушкараца. Такође, подразумијева се да ће људи, дакле и мушкарци и жене, ако им се пружи прилика бити промискуитетни. Постојање више или мање алтернатива сигурно утиче на понашање и одлуке, али је овакав узрочни ланац превише поједностављен. Још један проблем је перцепција односа у броју између мушкараца и жена и просторне границе до којих је тај однос сагледив у оквиру неке заједнице, као и релевантност тог односа за појединце. Економске и културне промјене морају се узети у обзир када се анализира сексуално понашање и ступање у брак. Генерације које су биле сексуално активне прије више од пола вијека живјеле су у много рестриктивнијем друштву када су у питању ванбрачне сексуалне активности, па је дисбаланс у броју између полова могао тешко да утиче на сексуално понашање. Однос бројчане заступљености жена и мушкараца и његов утицај на родне односе је увијек посредован бројним другим контекстуалним факторима. Данас у доба велике покретљивости становништва и много већих слобода и промијењених ставова када је у питању ванбрачно сексуално понашање, у доба раширене контрацепције итд. не може се правити предвиђање када је у питању родна равноправност на основу постојања или непостојања баланса у броју мушкараца и жена.

4.1. Неразликовање беневољентног сексизма и позитивног односа

Хијерархијске бинарне родне разлике одређују наше идентитете и животе у многим аспектима, али је са друге стране ипак у многим животним и друштвеним аспектима присутна егалитарност. Притисак политичке

коректности је велики, па људи често у јавности изражавају егалитарне ставове чак и онда када када не вјерују у њих, због чега се истраживања ставова најчешће изводе тако што испитаници/це остају анонимни. Ипак, постоје људи који су суштински окренути егалитарности. „Они пријављују осјећања кривице и анксиозности онда када погријеше и када њихово понашање није у складу са њиховим егалитарним вриједностима.” (Glick Rudman 2008:152) Егалитарне вриједности, али и егалитарне праксе када су родни односи у питању су присутне у већини данашњих друштава, у мањој или већој мјери. Због тога свака позитивна или негативна карактеризација жена или прописивање понашања не значи да је ријеч о сексизму. Те исте карактеризације се можда односе и на мушкарце, што је потребно утврдити.

Глик и Фиск постављају питање: „У каквом је односу димензија традиционално-егалитарно са конструктом амбивалентног сексизма?” и дају следећи одговор: „И хостилно и беневољентно сексистичка мишљења јасно представљају традиционалне ставове према женским улогама. У ствари, то је разлог зашто оба начина размишљања могу да се окарактерису као сексистичка.” (Glick & Fiske, 1997:123) Међутим, оно што је традиционално било повезивано са женама, данас се повезује са мушкарцима, па долазимо до тога да многе жеље, приоритети, особине и понашања престају да буду родно одређене. Зато сматрамо да је потребно значења родних стереотипа посматрати у контексту савременог друштва и промијењених околности, а не само у контексту традиције. Са напредовањем родне равноправности и патријархални обрасци мишљења се преиспитују и мијењају. Стварају се нова значења и вриједности. У таквом друштву је веома тешко одредити да ли нека пракса или став подразумијева деградирајућу симболику усмјерену на жене или су нека нова уписана значења промијенила ситуацију и данас та пракса или став не представља дискриминацију. У истраживањима ставова имамо могућност да избјегнемо ту компликовану мрежу могућих интерпретација и утврдимо да ли испитаници имају различите ставове према мушкарцима и женама. Тако нешто је донекле могуће утврдити и у истраживањима понашања кроз експеримент у контролисаним условима или кроз посматрање у неконтролисаним условима.

Поставља се питање да ли у друштву које макар дијелом насљеђује патријархалну симболику критеријум за дефинисање сексизма треба да буде постојање или непостојање дуплог аршина на индивидуалном нивоу или

свакако треба као сексистиче третирати праксе које су историјски биле симбол унижавања жена. Сматрамо да готовог одговора нема, већ да се до њега мора доћи кроз разговор на ову тему и то у конкретним условима, а сам дијалог који се бави оваквим темама указује да постоји друштвено истересовање и воља да се превазиђу преостали утицаји патријархалног мишљења. Ипак, ми имамо прилику да прецизно утврдимо постојање дуплих аршина на нивоу појединца у оквиру ставова, што је свакако значајан увид и у шири вредносни систем.

Двије димензије изражавања амбивалентног сексизма - патернализам и родна диференцијација, дефинисани су тако да садрже прављење разлике између полова (иако при операционализацији ових аспеката сексизма о томе није вођено рачуна). Међутим, трећа компонента хетеросексуалност, у свом беневољентном облику према нашем мишљењу не представља сексизам. Овај наш став ћемо образложити критиком не само начина на који се ова компонента беневољентног сексизма дефинисана, већ и начина на који је операционализована.

Четири става (од укупно једанаест) из скале беневољентног сексизма се односе на хетеросексуалну интимност. То су:

- Без обзира колико је успешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.
- Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.
- Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.
- Мушкарци су непотпуни без жена.

Ови ставови би требало да одражавају беневољентни сексизам. Ставови који су дио фактора хетеросексуална интимност проблематични су зато што не одражавају сексизам, тј. не праве разлику између мушкараца и жена, већ мјере неки други конструкт који је због двозначно формулисаних тврдњи тешко одредити (може бити да је у питању важност интимних односа у животу људи или хетеронормативност). Очигледан је примјер став „Људи нису истински срећни у животу ако нису у романтичној вези са особом супротног пола”.

⁵¹Остала три става су формулисана тако да могу, а не морају да рефлектују

---

⁵¹ Овај став може да буде одраз хетеронормативности, али не нужно (на основу потврђивања овог става не можемо ништа закључити о мишљењу испитаника/це о хомосексуалним романтичним односима) зато што се потврђивање овог става може односити и на потврђивање

сексизам, тј. без увођења паралелних питања која би се односила и на супротни пол, не можемо утврдити постојање разлике. Зато ћемо ми у нашем истраживању поставити поред постојећих питања додатна три питања: „Свака би жена требало да има мушкарца којег ће обожавати”. „Без обзира колико је успешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкарца.” „Жене су непотпуне без мушкараца.” Онда када људи у одговорима не праве разлику између мушкараца и жена, не можемо третирати овакве ставове као сексистичке. Истраживања показују да је мушкарцима једнако важна романтична љубав као и женама, да се чак чешће заљубљују, да у већој мјери од жена сматрају да љубав може да превазиђе све препреке, у једнакој мјери као и жене идеализују своје партнере итд. (Glick & Rudman, 2008: 223) Такође, занимљиво је да заљубљивање доводи у питање мушки идентитет, зато што је стављање љубави изнад свега и подређивање емоцијама сматрано за женску особину. Мушкарци у мањој мјери показују осјећања према другим мушкарцима, док је женама дозвољено показивање и дијелење осјећања са другим женама. Зато мушкарци често нису свјесни емотивне стране сопственог рода па је то један од разлога зашто је присутан стереотип о романтичној љубави као првенствено женском приоритету. (Glick & Rudman, 2008: 223) Стереотип да је смисао живота жена у емотивним, интимним односима и приватној сфери има дугу историју и претпостављамо да и даље постоји у неком малом проценту међу младима у Црној Гори. Ипак, данас су љубав и интимни односи високо на листи приоритета како мушкараца, тако и жена. Ако би се показало да неко вјерује да само мушкарци нису потпуни без љубави жена, а да жене јесу без љубави мушкараца, то може да се тумачи као беневољентни сексизам тј. стављање жене на пиједестал у области романтичних односа, њихове емотивне самодовољности и супериорности, али опет, може да се тумачи и из перспективе одбране женске самосталности. Дакле, велики број могућих интерпретација чине ове ставове неадекватним за мјерење сексизма.

Међутим, не ради се само о пропусту у операционализацији. Када погледамо како је дефинисан беневољентни сексизам, видимо да је теорија у сагласју са операционализацијом. „Ми дефинишемо беневољентни сексизам –

важности романтичног односа за постизање животне среће, ако неко овај став тако разумије, дакле без икакве асоцијације на питање хомосексуалних односа. Можемо рећи да на имплицитном нивоу та особа занемарује опцију постојања хомосексуалних парова, или једноставно да јој је фокус био на томе да ли за срећу романтична веза неопходна или није

као сет међусобно повезаних ставова према женама који су сексистички у смислу приказивања жена на стереотипан начин и у рестриктивним улогама, али који су субјективно обојени позитивним тоном (из перспективе посматрача) и који обично изазивају понашања која се типично категоризују као просоцијална (тј. помагање) или као тражење интимности (тј. отварање према некоме)”. (Glick & Fiske, 1996:491) Аутори такође кажу: „Беневолентни сексизам се ослања на љубазнија и њежнија оправдања мушке доминације и прописаних родних улога; препознаје мушку зависност од жена (тј. женску дијадичку моћ) и прихвата романтизован поглед на сексуалне односе са женама.”(Glick & Fiske, 1997:121) Дакле, према овим објашњењима тражење интимности и романтизовани поглед мушкараца на сексуалне односе са женама се посматрају као сексистички. Није у питању само неадекватна операционализација концепта, већ је и сам концепт беневолентног сексизма дефинисан кроз три компоненте од којих једна компонента по нашем мишљењу не мора представљати сексизам. Неколико година након објављивања теорије и скале амбивалентног сексизма, аутори су надоградили своју теорију и осмислили скалу амбивалентних ставова жена и мушкараца према мушкарцима, при чему су хетеросексуалну интимност према мушкарцима описали на потпуно исти начин као и хетеросексуалну интимност према женама: „идеја да је мушкарац као романтични партнер потребан жени да би била комплетна” (Glick et al., 2004:715)⁵²

У једној фусноти у оквиру чланка у коме су по први пут представљене теорија и скала амбивалентног сексизма је објашњено да „мјешавина жеље за интимношћу и подразумијевана доминација добро обједињује беневолентне и сексистичке аспекте беневолентног сексизма.” (Glick & Fiske, 1996: 492) Овај цитат наговјештава зашто су ставови из фактора хетеросексуална интимност уопште сврстани у сексистичке. Дакле, доминација мушкараца јесте контекст у којем се хетеросексуални односи одигравају, и наравно, структурна моћ мушкараца утиче на те односе, али постојање жеље мушкараца да имају

---

⁵² „АСИ скала је формирана прије даљег развоја теорије амбивалентног сексизма који је резултирао скалом АМИ, па одатле постоји асиметрија у називима субскала из АМИ и АСИ, које би алтернативно могле да носе назив хостилност према женама и беневолентност према женама умјесто ХС и БС”(Glick et al. 2004:715) Аутори теорије амбивалентног сексизма у неким радовима користе термине беневолентни и хостилни ставови према мушкарцима, (Glick et al. 2004), а у другим говоре о сексизму према мушкарцима. (Lee et al. 2010)

интимну везу са женом само не деградира по себи и не ограничава жене на било који начин, у контексту гдје је постојање те исте жеље од стране жена према мушкарцима присутно. С обзиром да је један дио преосталих ставова из скале амбивалентног сексизма формулисан тако да слагање са тим ставовима представља беневољентни сексизам, могуће је да аутори сматрају да показани сексизам у тим ставовима даје ново значење ставовима из скале који припадају хетеросексуалној интимности. Нпр. ако испитаник/ца покажу слагање са ставовима да је женама потребна заштита од стране мушкараца и да су културније и моралније од мушкараца, дакле ако покажу сексистичке ставове који су сврстани у протективни патернализам и комплементарну родну диференцијацију, може се претпоставити да ће ово стереотипно мишљење бити пренијето и на оне ставове који су дио хетеросексуалне интимности, конкретно да ти испитаници/це сматрају да су мушкарци рецимо непотпуни без жена, које се посматрају кроз призму претходно наведених предрасуда. Ипак, то није довољно да би ставови који су дио хетеросексуалне интимности служили за мјерење присуства беневољентног сексизма, ако желимо да препознамо у којим областима живота и на који начин се изражавају сексистички ставови.

Такође, аутори скале кумулативно мјере беневољентни сексизам (што више испитаник/ца сексистичких ставова потврди, то је код одређене особе израженији сексизам), тј. сваки појединачно став би требало да буде сексистички да би могао да уђе у коначни збир.

Веома је важно разликовати позитиван однос према женама (дакле позитивно вредновање или поступање према женама, али не на основу родне припадности) и сексизам према женама изражен кроз позитиван тон. Позитивни тон кроз који се изражава беневољентни сексизам чини да га људи често перципирају као нешкодљив однос или понашање. Ипак, није позитиван тон сам по себи проблематичан, већ аспект тог понашања који га чини сексистичким, тј. предрасуде на које се ослања. Данас, када су патријархалне и егалитарне вриједности у сталном сукобу у многим аспектима живота, па и у романтичној љубави, потребно је истражити које вриједности обиљежавају различите аспекте хетеросексуалних односа.

Традиционалне романтичне идеологије, а не хетеросексуални интимни односи сами по себи, сексистичке су зато што промовишу дупле стандарде, потврђују традиционалне стереотипе који стављају жене у инфериоран положај

и самим тим утичу негативно на родну равноправност. Сматрамо да су ти дупли стандарди изражени кроз позитиван тон оно што треба да буде препознато и мјерено као одраз једног аспекта беневољентног сексизма. Ипак, иако у чланку из 1996. године гдје је првобитно представљена теорија није детаљније разрађена ова тема, Питер Глик и Лери Рудман праве разлику између романтичне љубави и традиционалних романтичних идеологија и кажу: „Романтична љубав се односи на интензивну повезаност између људи који су заљубљени, укључујући осјећања која подразумевају жељу да се споје са другом особом, сексуалну привлачност, и жељу да заштите благостање другог./.../ Насупрот томе, традиционалне романтичне идеологије се односе на прескриптивне културне сценарије који одређују како љубав треба ширити и спроводити. Традиционалне романтичне идеологије су толико дубоко утицале на наше културне погледе на романтичну љубав да многи људи нису слободни да једноставно и свесрдно искусе љубав, већ се умјесто тога осјећају приморани да воле на специфичан, високо ородњен начин.” (Rudman & Glick, 2008:205) Сматрамо да баш та високо ородњена верзија романтичне љубави треба да се истражи као важан аспект испољавања сексизма, био он хостилан или беневољентан.

Истраживање Вики и колега/иница показује да ставови о традиционалном родним понашањима током удварања позитивно корелирају са беневољентним сексизмом мјереним постојећом скалом. „Ти ставови могу да буду обиљежени екстремном љубазношћу и пажљивим опхођењем према женама, али такође постављају ограничења на улоге које жене могу да играју током удварања.” (Viki et al., 2003:534) Наравно, та ограничења се односе и на мушкарце, али се њима репродукује мушко-активни и женско-пасивни однос који потврђује родну хијерархију. Дакле, ови ставови промовишу женску инфериорност зато што „кавалерско понашање значи да у суштини мушкарци раде сав „посао” током удварања док жене играју пасивнију улогу.” (Viki et al., 2003:534) Аутори наводе да је могуће да се мушкарци опходе према женама на кавалерски начин, а да то не буде сексистичко понашање, а то би било у случају када ти мушкарци вјерују да је у реду да активну улогу имају и мушкарац и жена, тј. да се не прави разлика. Ово истраживање се бавило само патерналистичким кавалерским понашањем током удварања, али аутори упућују да је потребно истражити оваква понашања како у браку, тако и у

пословном окружењу. Неки ставови као што су да мушкарац треба да плати пиће на првом састанку или да заштити жену ако је неко узнемирава избачени су из скале која мјери патерналистичко кавалерство зато што су у великој мјери корелирали са беневољентним сексизмом. Сматрамо да је то још једна потврда да би сексистичко кавалерство требало сврстати у беневољентни сексизам.

Ријеч кавалер има латинско поријекло - *cheaval* (на француском коњ), *caballo* (на шпанском коњ), тј. овај појам се некада односио на коњанике, на витезове. Оно што данас називамо романтиком је почело као „игра коју су играли витезови и њихове даме које су имале виши друштвени и економски статус од њихових отмених просаца. Иронично, данас те традиционалне идеје могу помоћи у одржавању нижег културног статуса жена.” (Glick & Rudman, 2008: 210) Витештво и удварање дворским дамама има своје почетке у Француској у 11. вијеку. Даме се нису посматрале као духовно и ментално инфериорније од мушкараца, „умјесто тога она је била уједно објекат мушке страсти, али и прочишћујућа и уздижућа снага која је инспирисала мушкарце на изврсност” (Hunter, 1976:14). Хантер истиче да је постављање жене на пиједестал и заштита жена од „сурових реалности” заправо био помак за жене (макар за неке жене) јер је овај идеал дворске љубави нудио алтернативу дотадашњој отвореној мизогинији. Глик и Рудман говорећи о појави витешког идеала закључују : „беневољентни поглед на њихов пол, мора да је изгледао као чудо средњовјековним женама”. (Glick & Rudman, 2008:212)

Упркос порасту родно егалитарних ставова, начини удварања и „забављања” и даље су прилично родно обојени. Истраживање из 2015. године спроведено у Сједињеним Америчким Државама показало је да су и даље најпозитивније оцијењени родно стереотипни састанци (оцјењивана су три сценарија романтичног састанка – родно стереотипни, родно неутрални и контра-стереотипни). (McKarty & Kelly, 2015) Показало се да што је код људи израженији амбивалентни сексизам, то су реакције на контра-стереотипни сценарио састанка негативније. Ипак, показало се да израженост амбивалентног сексизма не корелира различито са оцјенама егалитарних и стереотипних сценарија романтичног састанка, па аутори сматрају да је то добар знак јер су и амбивалентни сексисти све спремнији да прихвате егалитарне начине забављања. Мушкарци из родно неутралног и контра-стереотипног сценарија су оцијењени негативније него жене, али су зато у стереотипном сценарију

мушкарци оцијењени позитивније од жена (оцјењиван је утисак о компетенцији, топлини и подесности). Дакле, негативније се одражава на мушкарце када не поштују стереотипна правила удварања него на жене, али су у стереотипном сценарију романтичног састанка мушкарци оцијењени позитивније.

Просидба од стране мушкарца је такође заступљена брачна традиција која је у вези са кавалерством. И у овом случају се мушкарцу додјељује активна улога, а жени пасивна. Елен Ламонт (Ellen Lamont) је на узорку образованих жена истраживала како жене објашњавају своје подржавање традиционалних норми и пракси током удварања. (Lamont, 2013) Она сматра да се ове праксе користе да рефлектују оно што се сматра основним биолошким разликама између мушкараца и жена што их представља као неизбежне, а са друге стране на тај начин сакривају чињеницу да такав однос привилегује мушкарце. Када су у питању родни односи у вези и браку, све је присутнији продор егалитарних ставова, али те исте жене које су за егалитарност у вези, подржавају традиционалне норме када је у питању период удварања. Ауторка сматра да су жене раздвојиле те двије сфере при чему „користе културне наративе избора, индивидуализма и есенцијализма да би потврдиле да је симболичко ородњавање удварања неповезано са равноправношћу коју траже од живота у браку и као успјешне професионалке. На овај начин, ипак, жене ненамјерно продужавају постојање идеологија о родним разликама, које су основа неравноправности како у кући, тако и на послу.” (Lamont, 2013:193) Конкретно, жена објашњења се свODE на биологију мушкараца који су природно створени „да воде”, да имају активну улогу која им је потребна и коју они воле, па жене вјерују да треба да се прилагоде мушким природним жељама. Са друге стране, своју неспремност да приђу мушкарцу жене не објашњавају биологијом, већ сопственом личношћу (стидљивошћу, немањем самопоуздања), док особине личности мушкараца са којим су дошле или ће доћи у контакт не узимају у обзир. Жене чије је понашање у супротности са женском пасивношћу, очекивале су друштвене санкције ако се понашају као иницијаторке када је у питању састанак, па су своје понашање прилагодили друштвеним очекивањима. Овакви исходи потврђују наративе који сакривају женску проактивност. Са друге стране у овом истраживању се показало да је за жене веома важно да буду изабране и позване, када је у питању како састанак, тако и веза и брак. „ Умјесто да виде просидбу од стране жена као изражавање валидне жеље и неспремност да буду пасивне,

жене су то посматрале као срамотни одраз непостојања партнерове љубави или као њиховог личног очаја.” (Lamont, 2013:201) Ипак, ове жене су углавном традиционалне родне сценарије удварања посматрале као лични избор, а не као обавезу, чиме су успијевале да одрже осјећај независности и сопствене снаге. Ове жене у довољној мјери прелазе родне границе на послу и код куће, што чини да не узимају родну неравноправност као озбиљан друштвени проблем. „Нажалост, овакав приступ не ограничава само привилеговане жене, већ такође појачава норме за оне жене које због ограничених ресурса имају мање прилика да доведу у питање родну неравноправност. Када се рјешења приказују као индивидуална, а не као структурална, немогућност преговарања око жељеног односа, која је често резултат непостојања преговарачке моћи, често се представља као лични неуспјех, што обесхрабрује шире довођење у питање норми које граде односе.” (Lamont, 2013 : 207)

Скала беневољентног сексизма се показала валидном у многим културама. Унутрашња конзистентност скале је задовољавајућа, што значи да се показало да међусобно корелирају једанаест ставова из скале у значајној мјери. То значи да постоји нешто што међусобно повезује ове ставове. Ако неки ставови одражавају, а други не одражавају сексизам, онда сексизам није заједничка особина свих ових ставова. Оно што остаје као могућ одговор је сама беневољентност или позитивни тон.

4.2. Критика тродимензионалности концепта амбивалентног сексизма

Наша критика се такође односи на очекиване области манифестације сексизма, на очекивану тродимензионалност како хостилног, тако и беневољентног сексизма. По нашем мишљењу, три структурна фактора - *патријархат* (мушкарци имају више моћи и виши статус), *подијељене родне улоге* и *хетеросексуална међузависност* - из којих према теорији амбивалентног сексизма произилазе хостилни и беневољентни сексизам, не условљавају постојање амбивалентног сексизма подијељеног баш у те три сфере: патернализам, родна диференцијација и хетеросексуалност, већ области манифестације сексизма зависе од великог броја фактора који обликују друштвени контекст, вриједности и културу. Другим ријечима, сматрамо да међузависност између мушкараца и жена (што због хетеросексуалности, што

због подјеле посла) у контексту патријархата не ствара нужно беневољентни и хостилни сексизам у те три поменуће области.

Питер Глик и Сузан Фиск у чланку у коме су први пут изнијели теорију амбивалентног сексизма говоре о специфичности родних односа у којима доминантна група на специфичан начин зависи од подређене групе. Мушкарци имају структурну, жене дијадичку моћ. Међуигра ове двије врсте моћи производи амбивалентне сексистичке ставове. Због дијадичке моћи жена имамо беневољентно сексистичке ставове који одражавају протективни патернализам, комплементарну родну диференцијацију и интимну хетеросексуалност. Због мушке структурне моћи и жеље да та моћ буде одржана имамо хостилно сексистичке ставове који одражавају доминантни патернализам, хијерархијску родну диференцијацију и хостилну хетеросексуалност.(Glick & Fiske, 1996)

С обзиром да концепт амбивалентног сексизма аутори граде и потврђују кроз емпиријско истраживање, на почетку морамо подсјетити да се ове три димензије нису издвојиле у оквиру скале хостилног сексизма, већ само у оквиру скале беневољентног сексизма. Аутори закључују да су те три компоненте толико испреплетане да се нису могле емпиријски разликовати. Са друге стране, као потврду теоријских претпоставки аутори наводе издвајање те три димензије, тј. три фактора у оквиру скале беневољентног сексизма. Сматрамо да се тродимензионалност предвиђена теоријом (патернализам, комплементарне разлике и хетеросексуална интимност) није потврдила ни у том случају, зато што је беневољентни сексизам у области хетеросексуалности формулисан тако да не одражава прављење разлике између мушкараца и жена.

Глик и Фиск ову компоненту или поље изражавања беневољентног сексизма дефинишу на следећи начин: „Интимна хетеросексуалност романтизује жене као сексуалне објекте и види романтичне партнерке као неопходне да би мушкарац био ‘потпун’.” (Glick & Fiske, 1997:122). Ипак, први дио описа ове компоненте који се тиче свођења жена на сексуални објекат кроз позитиван тон није преведен у ставове и његова присутност не може бити провјерена кроз спровођење постојеће скале. Такође, ставови којима је ова компонента операционализована не могу се повезати са свођењем жена на сексуални објекат. Свођење жена на сексуални објекат је заиста важан начин дискриминације жена у савременом друштву и јесте релевантна тема, али аутор и ауторка не указују на то који су то ставови који одражавају беневољентни

сексизам који би били формулисани тако да кроз позитиван тон објективизују жене или подржавају свођење жена на сексуални објекат. Ипак, други дио описа интимне хетеросексуалности који се односи на непотпуност мушкараца без жена сам по себи не представља сексизам, о чему је било више ријечи у претходном одјељку.

Како су аутори теорије амбивалентног сексизма започели своје истраживање у циљу да покажу да сексизам представља предрасуде према женама које су *обиљежене амбивалентношћу, а не само антипатијом*, новина је прије свега била концептуализација беневољентног сексизма, док су негативне предрасуде биле увелико препознате и мјерене кроз различите скале. Ипак, они напомињу да су још 1959. године Надлер и Морроу (Nadler & Morrow) урадили истраживање (за које су сазнали тек након концептуализовања своје теорије) у оквиру кога су мјерени позитивни и негативни аспекти традиционалних ставова према женама и то кроз двије скале које су мјериле : а.) отворену субординацију жена и б.) кавалерство (заштита жена, идеализација жена, формализовани ритуали у опхођењу). „Садржај њихових скала одражава конструкте које ми називамо патернализам и родна диференцијација (заиста, у овом погледу њихове скале би се могле посматрати као „старомодне” верзије наших скала), али нису узели у обзир хетеросексуалност” (Glick & Fiske, 1996:493) Глик и Фиск такође наводе да је новина коју су они донијели у односу на истраживање из 1959. године и то што су дали теоретску анализу мотивационих извора ових амбивалентних ставова према женама.

Међутим, предмет наше критике је управо начин на који је осмишљена и операционализована компонента хетеросексуалност у оквиру беневољентног сексизма. Такође, тај „старомодни” сексизам у одређеним друштвима још увијек није застарио и присутан је у значајној мјери, због чега сматрамо да је универзална скала сексизма која се примјењује у различитим друштвима проблематична. Скала беневољентног сексизма одражава прилично старомодне ставове, који су и даље актуелни зато што нису прошли друштвену критику као што је то случај са отвореним хостилним сексизмом. Формулисање концепта беневољентног сексизма је свакако напредак у односу на раније поменуто кавалерство које је обухватало сличне ставове јер сама формулација концепта указује на постојање дискриминације.

Сексуалност јесте важан аспект изражавања сексизма, али сматрамо да су хетеросексуални односи као и породични односи, пословна сфера, политичка сфера, само још један могући простор изражавања хијерархијских родних разлика у моћи. Хетеросексуалност је још једна важна животна димензија урођена у мрежу значења и вриједности које зависе од патријархалне структурне моћи и подијељених родних улога изражених кроз бинарне разлике.

Глик и Фиск тврде да је сексизам одувјек био амбивалентан и да беневоолентни сексизам није последица политичке коректности. Ипак овакав закључак не прати исцрпна историјска анализа која би потврдила који облици амбивалентног сексизма су опстајали или се губили кроз историју и да ли су се изражавали баш кроз три аспекта које предвиђају аутор и ауторка.

Већ смо поменули да и сами аутори наводе да „степен хостилног у поређењу са беневоолентним сексизмом може широко да варира међу друштвима (од оних у којима су жене третиране као стока, до оних у којима доминира идеологија центлменства), у зависности од фактора као што је однос у броју мушкараца и жена. (Guttentag & Secord, 1983) Ипак, баланс моћи између полова је обично комплексан и одражава коегзистенцију мушке структурне моћи и женске дијадичке моћи”. (Glick & Fiske, 1996: 492)⁵³ Вриједност жена је у одређеним културама била заиста на незавидном нивоу, гдје не може бити ријечи о центлменском понашању, давању предности женама или стављању жена на пиједестал. Чак је и репродуктивна функција жена у одређеним друштвима посматрана као корисност, а не као узвишеност, сексуална привлачност као „прљавост” итд. (Hunter, 1976) Сматрамо да посматрање жена као корисних машина за рађање не можемо окарактерисати као беневоолентност и добронамјерност. У таквим околностима, не штити се женски живот зато што је врједнији од мушког, већ је користан, на исти начин на који могу бити корисни за преживљавање робови или стока. Заштита својине се не може посматрати као беневоолентни сексизам, зато што није усмјерена на жене, већ на својину.

Сматрамо да је недостатак ове теорије, а самим тим и операционализације концепата то што даље не анализира „коегзистенцију структурне и дијадичке моћи”, већ је своди на однос у броју мушкараца и жена. Овај однос моћи је

---

⁵³Критика теорије која објашњења заснива на бројчаном односу између мушкараца и жена представљена је у одјељку бр. 4

тешко анализирати без узимања у обзир ширих вриједности и степена цивилизације одређеног друштва, посебно односа према људском животу уопште, што институционалног, што друштвено-културног. Такође, ако желимо да се служимо терминима дијадичка и структурна моћ, потребно је макар их сагледати кроз друштвено-историјски контекст.

Појам дијадичке моћи је веома важан за ову теорију, зато што та врста моћи у патријархалном контексту објашњава постојање беневољентног сексизма. „Умјесто да посматрамо амбивалентни сексизам као конфликт између скоријих егалитарних мишљења о женама и хостилности која и даље траје, потражили смо коријене „позитивне” стране сексистичке амбивалентности у дијадичкој моћи коју су жене увијек имале, као резултат интимних веза између полова које ствара сексуална репродукција.” (Glick & Fiske, 1996: 494) С обзиром да се оваква дефиниција ослања на константу сексуалне репродукције, могло би се закључити да жене имају неку, тијелом и сексуалношћу, непромјенљиво дату моћ која их штити од истребљења. Сматрамо да овај однос не би требало поједностављивати на овај начин. Шта је заправо ова дијадичка моћ и да ли и у којим условима она јесте нека врста моћи којом жене могу да утичу на нечије понашање?

Примјећујемо да се дијадичка моћ тумачи као женска моћ, док се не узима у обзир реципрочно постојање дијадичке моћи која произилази из зависности жена од мушкараца у интимној сфери. Тако аутори кажу да су мушкарци дијадички зависни од жена када је у питању хетеросексуална интимност, зависни у области репродукције, одгајања дјете, сексуалности и интима. Међутим, када се говори о зависности жена од мушкараца, говори се о томе да су женама потребни мушкарци као заштитници и као они који обезбјеђују новац и опстанак. Занемарује се значај дијадичке моћи мушкараца која произилази из једноставне чињенице да су у сфери хетеросексуалних односа и женама потребни мушкарци (када је у питању секс, романтична интима, блискост или репродукција). Са једне стране популарни дискурс садржи идеју о женској сексуалној моћи која је последица веће мушке сексуалне жеље, а са друге стране, представу о женској емотивности и већој заинтересованости за љубав и романтику. Овај дискурс је у складу са еволуционистичким објашњењима који мушку потребу да пренесу гене, као и причу о скупљем генетском материјалу жена ставља у први план.

Глик и Фиск сматрају да је најважнији извор женске дијадичке моћи заправо чињеница да сексуално привлаче мушкарце. (Glick & Fiske, 1997:122) Међутим, иако је структурна моћ у рукама мушкараца, у теорији се не обраћа пажња на чињеницу да и они такође располажу дијадичком моћи. Са напретком у области родне равноправности, жене су добиле могућност да не зависе економски од својих партнера. Данас су жене у могућности да у брак ступају из љубави, да имају сексуалне, романтичне и љубавне односе и прије брака. Некада су бракови склапани из практичних разлога. У својој књизи „Брак, историја: од послушности до интимности, или како је љубав освојила брак” (*Marriage, A History: From Obedience to Intimacy, or How Love Conquered Marriage*) Стефани Кунц (Stephanie Coontz) објашњава да је брак кроз историју био првенствено економска и политичка трансакција. „Хиљадама година пјесма која би пратила већину вјенчања је могла да буде „Шта љубав има с’ тим.” (Coontz, 2005:28) Тек у седамнаестом вијеку, као последица политичких, економских и културних промјена у Европи почеле су да губе на значају старије функције брака, што је подстакло људе да бирају своје partnере на основу личне наклоности и што је омогућило паровима да се супротставе праву других људи да им се мијешају у живот. Тек крајем осамнаестог вијека, а и тад само у Западној Европи и Сјеверној Америци, тријумфују као културни идеали појам слободног избора и брака из љубави. (Coontz, 2005:29)

Кунц је савремена теоретичарка која пише о браку. Међутим, критике брака су познате у историји феминистичких теорија, а неки/е од важних аутора/ки које треба поменути су Олимп де Гуж, Мери Вулстонкрафт, Херијет Тејлор Мил, Џон Стјуарт Мил, Фридрих Енгелс, Александра Колонтај, Симон де Бовоар, при чему се списак ту не завршава. (Гуж 2009, Тејлор Мил & Мил 1995, Kolontay, 1920, Енгелс, 1960, Де Бовоар, 1983) Тако на примјер, анархисткиња Ема Голдман (*Emma Goldman*) почетком 20. вијека пише о браку као уговорном односу који не повезује са љубављу за коју каже: „Слободна љубав? Као да љубав може бити другачија него слободна!” (Голдман, 2001:115) Овај однос ограничава и мушкарца и жену, али посебно жену која је економски зависна од мушкараца. „Институција брака чини од жене паразита, потпуну овисницу. Онеспособљује је за животне борбе, поништава њезину друштвену свијест, парализира њезину машту, и онда намеће своју великодушну заштиту, која је у стварности омча, карикатура људскога значаја.” (Голдман, 2001:115)

Када је сексуалност у питању, истиче Голдман, сматра се великом предношћу жене да буде неупућена и да таква и ступи у брак. „Будућа супруга и мајка држи се у потпуном незнању о својем једином посједу на натјецатељском пољу – сполу.” (Голдман, 2001:112)

У Црној Гори све до деветнаестог вијека је у први план је истицана биолошко-репродуктивна и економска функција брака. „Према томе, може се рећи да се брак сматрао послом који се тиче шире друштвене заједнице, преко кога се везују групе, а не појединци, односно врши се орођавање.”(Булатовић, 2010:50) Заправо тек у двадесетом вијеку слобода брачног избора постаје масовно присутна.

Дијадичка моћ жена о којој говоре аутори амбивалентног сексизма, дакле, моћ од које се мушкарци плаше, уз помоћ које жене могу да манипулишу мушкарцима, не произилази из пукe чињенице да су мушкарци и жене међузависни, већ из дискурса који искључиво жену, али не и мушкарца описује као изазов и искушење. Жена као искушење је објекат, не субјекат и не може искористити ту своју „посебност” у своју корист ако јој то друштвене нормe не дозвољавају, као што је то био случај кроз историју Црне Горе. После такозване сексуалне револуције у другој половини 20. вијека, женска сексуална жеља и потреба је постала видљива. И даље је присутан дупли стандард према ком су промискуитет и сексуално искуство пожељни за мушкарце, а за жене ипак у мањој мјери. Обзиром на значајне промјене које у последњих педесет година трпи дискурс о сексуалности, али и сексуалне праксе, сматрамо да је тешко говорити о универзалности мушке хостилности у области хетеросексуалних односа. Сматрамо да друштвена видљивост женске сексуалне жеље мора утицати на промјену поимања женске дијадичке моћи као искључиво женске. Као што однос између мушкараца и жена када је у питању структурна моћ утиче на изражавање сексизма (па је отворено изражавање негативних стереотипа у одређеним друштвима неприхватљиво), тако сматрамо да изражавање сексизма у области хетеросексуалних односа зависи од начина друштвеног погледа на сексуалност, романтичне односе, брак и љубав.

„На секс се популарно гледа као на ресурс коме приступ контролишу жене. (Zillman & Weaver, 1989) Ово ствара рањивост због које мушкарци могу да буду огорчени, што се осликава у учесталости представљања жена у књижевности као манипулативних „заводница”, као што је Дилајла, које могу да

„ослабе” мушкарце. Мишљење да жене користе своју сексуалну привлачност да би доминирале над мушкарцима (који би, у народском језику, били названи „папучарима”) је повезано са хостилношћу према женама.” (Glick & Fiske, 1997:494) Хетеросексуална међузависност, према ауторима теорије, јесте један од најважнијих извора амбивалентности мушкараца према женама.⁵⁴ Ипак, страх мушкараца о коме они говоре није условљен пуком чињеницом да постоје хетеросексуални односи у друштву у којем мушкарци имају већу структурну моћ, тј. та међузависност није довољан предуслов за настанак женске дијадичке моћи. Како сами и наводе, страх мушкараца је посредован популарним дискурсом који посматра жене као „чуварице капије” (*gatekeepers*) када су сексуални односи у питању, а самим тим и дискурсом о већој мушкој сексуалној жељи. (Glick & Fiske, 1996) Женска жеља за сексом се не истиче у истој мјери. Овакво раширено мишљење може бити фактор који доводи до дисбаланса у дијадичкој моћи⁵⁵, па на тај начин жене добијају предност.

Ипак, данас је у многим друштвима ситуација знатно другачија када су у питању сексуалне слободе и виђење мушке и женске сексуалности. Ако би се женској и мушкој сексуалној жељи придавала једнака важност, тј. да нема популарно названог „дуплог стандарда”, онда жене не би биле „у предности” када је у питању дијадичка моћ. Жене могу да користе дијадичку моћ једино онда када им друштво то дозвољава. Жене могу да користе своју сексуалност као оружје једино онда када је друштво представља као оружје.

Патернализам је, као што и сами аутори примјећују, начин одржавања хијерархијског односа који је примјењиван и у случају доминације нпр. колонизатора над колонизованим становништвом, па беневоолентни сексизам пореде са „теретом бијелог човјека” (*white man's burden*). Сматрамо да теорија амбивалентног сексизма не показује на који то начин можемо да закључимо да патернализам према женама проистиче баш из специфичне врсте

---

⁵⁴ И код жена је такође присутан амбивалентни сексизам према женама, што је последица прихватања система врједности у којем живе. На исти начин, сматрају аутори, су и мушкарци амбивалентни према сопственој групи. Хетеросексуална међузависност у патријархалном друштву, која чини да мушкарци као доминантна група зависе од жена, према ауторима, ствара амбивалентне идеологије оба пола према оба пола. (Lee et al., 2010: 396)

⁵⁵ Дакле, тај дисбаланс није природан, као што би произилазило из еволуционистичких објашњења сексуалне селекције који жене дефинише као оне који бирају, а мушкарце као оне који се такмиче да би били изабрани.

хетеросексуалне међузависности, а не макар дијелом из чињенице да је доминацију лакше одржати ако се инфериорна група третира осим хостилног, и на беневољентно патерналистички начин.

По нашем мишљењу, хетеросексуална међузависност није пресудан фактор за настанак беневољентног сексизма. Сматрамо да се прије треба усмјерити у објашњењима на историјски и цивилизацијски друштвени развој. Идеје о витештву, кавалерству, идеје просветитељства, егалитарности итд. су се укрштале са традицијом и на различите начине обликовале родне односе.

Дејвид Хјум (David Hume) и други британски просветитељи 18. вијека су показивали велико интересовање за поријекло и „историјску улогу витештва као круцијалног цивилизирајућег фактора у транзицији ка модерном друштву” (Susato, 2007: 161) У витештву су видјели поријекло модерних манира и супротстављали га варварским обичајима. Хјум је витештво видио као „амалгам храбрости која је била основни идеал античког грађанина и љубави која карактерише и промовише модерне вриједности као што су дарожљивост и хуманост”. (Susato, 2007: 163) Љубазност и поштовање мушкарца према жени је по њему модел односа за модерно и еманциповано друштво. Добри манири и префињеност захтијевају да мушкарац не користи своју природну физичку надмоћност коју има над женом. Неки просветитељи су критиковали негативне стране витештва као што су двобоји и одбрана части које су варварско наслеђе, али са друге стране и инсистирали на еманципаторским аспектима овог феномена који су водили префињености и хуманим и племенитим аспектима као што је заштита слабијих. Ипак, у овом раду нема простора за исцрпнију анализу различитих теорија које се баве кавалерством и витешким идеалима као и њиховим утицајима на данашње норме и правила понашања. Указивањем на постојање оваквих објашњења желимо да скренемо пажњу са објашњења теорије амбивалентног сексизма које поријекло беневољентног сексизма види у хетеросексуалној међузависности на историјска објашњења која се тичу цивилизацијских промјена. На овај начин не можемо искључити могућност да некада у одређеним друштвеним околностима није постојао беневољентни сексизам (ако као беневољентни сексизам не видимо пуку заштиту живота жена због њихове корисности за друштво).

Витештво је у одређеном историјском историјском тренутку могло да има цивилизирајућу улогу, па је могло и да хуманизује односе међу половима.

Међутим овај давни механизам поправљања статуса жена макар у одређеним аспектима јесте имао за циљ хуманије, цивилизоване односе, али не и равноправност, која је политичка тековина модерног доба. Данас је ипак традиционално родно обојено витештво некомпатибилно са борбом за родну равноправност.

Сматрамо да зависи од бројних фактора на који ће се начин изражавати сексизам. Друштвени статус жена (економски статус, права жена), је свакако један од важних, али и опште вриједности као и схватање мушко-женских односа и љубави. Веома проблематично је покушати упоређивати беневоолентни сексизам кроз историју, зато што се он само може дефинисати кроз упоређивање односа према мушкарцима и женама, кроз разумијевање опште слике друштва одређеног доба. На исти проблем наилазимо када желимо да упоређујемо сексизам у различитим друштвима данашњице. Нпр. социјалистичко уређење и водећа идеологија је један фактор који је могао утицати на начин и интензитет изражавања сексизма. Однос реал социјалистичких земаља према родној равноправности је примјер утицаја егалитарне идеологије одозго на доље, са позиција политичког ауторитета на статусну хијерархију између мушкараца и жена. Ова идеологија није подстицала традиционалну фемининост, женску љепоту, крхкост и беспомоћност, на чему се заснивају одређени аспекти беневоолентног сексизма, што се може видјети нпр. кроз организовање радних акција у којима су жене радиле све, укључујући и тешке физичке послове. У реал социјалистичким земљама постојала је тенденција да се традиционална фемининост у одређеним аспектима превазиђе, па је изражавање фемининости кроз кинђурење и трошење новца на изглед било посматрано као буржоаско пренемагање.

4.3. Критика скале амбивалентног сексизма

Полазећи од тога да валидност скале није „роба која се може купити статистичким техникама” (Frey, Botan & Kreps, 2000: 115) сматрамо да је потребно на концептуалном нивоу показати да скала мјери оно што би требало да мјери. То значи да се мора оправдати постојање сваког појединачног ајтема у скали.

Скала амбивалентног сексизма је скала валидирана на великом броју узорака у различитим земљама (Glick et al., 2000). Међутим, ми не желимо само да поновимо још једну статистичку анализу којом бисмо провјерили валидност скале, већ желимо и да провјеримо да ли су поједини ајтеми из скале заиста формулисани тако да одражавају сексистичке ставове. Валидност скале амбивалентног сексизма је озбиљно доведена у питање поистовјешивањем беневољентног сексизма и беневољентног односа у оквиру фактора хетеросексуална интимност. Скала амбивалентног сексизма садржи ставове који су тако формулисани да могу значити сексизам, али нужно и не морају, што се мора утврдити додатним сетом питања. На крају, скала садржи сексистичке ставове који су заступљени у неким културама, док у другим не морају бити. То значи да у неким културама неки од ставова из скале не морају бити заступљени, али зато могу бити заступљени неки други, садржајно другачији и специфични, које је потребно идентификовати и укључити у истраживање.

О сличном проблему говори и Рајвн Конел која указује на недостатке скала које су се до тада обично користиле за мјерење маскулинности и фемининности. (Connell, 1987) Унутрашња конзистентност скале је веома важан критеријум тј. веома је важно да ајтеми (питања, ставови) у скали међусобно корелирају, на основу чега се оправдава њихово мјесто у скали. Као примјер наводи скалу ставова према женама коју су формулисали Џенет Спенс и Роберт Хелмрајх. Корелација сваког ајтема са сумом скорова свих ајтема је критеријум који оправдава кохерентност скале и појединачних ајтема. Конел сматра да је још проблематичније то што овај критеријум „елиминише било какву могућност да се препозна тензија или некохерентност у оквиру особине која се мјери.” (Connell, 1987:172) Обзиром да је најважнији заједнички скор свих ајтема, специфично значење појединачних ајтема престаје да буде важно. Оно што особа мисли да говори својим слагањем или неслагањем са одређеним ставом за истраживаче престаје да буде важно. Ову појаву Конел назива десемантизација садржаја. Десемантизација садржаја омогућава истраживачима/цама да не морају да се баве контрадикторностима. Ако особа одговори контрадикторно на повезане ајтеме, ова појава се не региструје као проблем, већ једноставно утиче на укупни скор. „Ако се неки ајтеми не уклапају са другима, нема потребе да се истражи зашто је то тако. Они се једноставно избацују из скупа ајтема што је нормалан корак у стварању коначног облика инструмента.” (Connell, 1987: 173)

Обзиром на наведене проблеме, очекивани су проблеми при интерпретацији резултата истраживања.

Аутори теорије амбивалентног сексизма постављају питање: „У каквом је односу димензија традиционално-егалитарно са конструктом амбивалентног сексизма?” и дају следећи одговор: „И хостилна и беневољентна сексистичка мишљења јасно представљају традиционалне ставове према женским улогама. У ствари, то је разлог зашто оба сета размишљања могу да се окарактеришу као сексистичка.” (Glick & Fiske, 1997:123) Аутори скале амбивалентног сексизма само посредно испитују да ли је амбивалентни сексизам који се мјери скалом заправо анти-егалитаран. „Да АСИ мјери анти-егалитарност је снажно потврђено налазима да је ХС усмјерен на нетрадиционалне жене (нпр. жене од каријере, феминистичкиње), док беневољентни сексизам подстичу жене у традиционалним улогама (нпр. жене домаћице).” (Glick & Fiske, 1997:129) Ове потврде су аутори нашли кроз истраживање које је показало да су људи који су имали висок скор на АСИ скали, тј. који су амбивалентни сексисти, у поређењу са не-сексистима, у већој мјери поларизовали оцјене подгрупа жена, тј. показало се да што је израженији хостилни сексизам мушкараца према женама, то су оцјене жена у нетрадиционалним улогама мање позитивне и што је израженији беневољентни сексизам, то су осјећања према женама у традиционалним улогама позитивнија. (Glick et al., 1997) Сматрамо да утврђивањем анти-егалитарности скупа ставова који чине скалу амбивалентног сексизма путем корелација са евалуацијом подгрупа жена прескачемо много поузданију и директнију могућност утврђивања анти-егалитарности, а то је утврђивање прављења разлике између истих ставова према женама и мушкарцима на основу полне припадности, тј. директно утврђивање постојања дуплих стандарда.

Важно је препознати на које се све начине, кроз какве аргументе и ставове и даље потврђује хијерархијска бинарна родна разлика у конкретном друштву. Истраживање сексизма је процес који траје и који се надограђује. Најважнији допринос теорије амбивалентног сексизма је концептуализација беневољентног сексизма и препознавање бројних аспеката и начина његовог испољавања. Без обзира на критику коју образлажемо у овом раду када је у питању теорија и скала амбивалентног сексизма, ова теорија је отворила бројна важна питања на која су се надовезала бројна истраживања. Ова теорија је указала на неке правилности које се тичу структуре постојећих родних односа,

мотива који стоје иза одржавања хијерархије, као и начина на који се сексизам изражава. Међутим, сматрамо да је оваква типологија сексизма и подјела на хостилни и беневољентни прилично статична, иако стратешки значајна у смислу потенцијала за политичку акцију. Сексизам се може исказати и кроз тон који не мора нужно бити негативан или позитиван према женама. Предрасуде које се ослањају на „природност” родних разлика се често изражавају кроз позитиван тон не према неком од полова, већ према родној разлици. Тако нпр. прескриптивни стереотип да мушкарац треба да буде виши и јачи од своје партнерке не носи у себи нити позитиван нити негативан тон према женама или мушкарцима, али јасно потврђује односе моћи.

Такође, прескриптивни стереотипи о женама као посебно финим, пристојним, културним, префињеним дамама могу се изразити и кроз негативан тон. Ако кажемо да је ружније када псује жена него када псује мушкарац, наш став је сексистички. Ипак, проблем настаје онда када треба одредити да ли је тај став из наше перспективе беневољентан или хостилан према женама. Очигледно је да је тон свакако негативан према оним женама које псују. На другом нивоу овакав став може да буде заснован на позитивном/беневољентном односу према женама уопште: да су жене даме, префињена бића за које псовке нису зато што негативно утичу на ту префињеност, али и на хостилном/негативном: да жене не треба да псују, буду агресивне, показују било какав отпор или дрчност, зато што треба да буду понизне. За утврђивање тона који прати овакав став је потребно познавати шири контекст, па овакав став не можемо сврстати у беневољентни или хостилни сексизам ако се држимо критеријума да је субјективни тон онога који износи став пресудан. Ставови који се ослањају на позитивну карактеризацију жена као дама којима не пристаје неко „мушко” понашање опстају баш због тог позитивног тона, без обзира на ограничења која такви ставови могу да подразумевају.

Глик и Фиск примјећују да степен хостилног у поређењу са беневољентним сексизмом може широко да варира међу друштвима (Glick & Fiske, 1996), па ипак, међународно истраживање које је спроведено у деветнаест земаља показало је, као што су аутори и очекивали, да на националном нивоу средње вриједности хостилног и беневољентног сексизма снажно и значајно међусобно позитивно корелирају, како међу мушкарцима, тако и међу женама. „Према томе, као што смо и очекивали, у земљама гдје је израженост хостилног

сексизма била висока, израженост беневољентног сексизма је била такође висока.” (Glick et al., 2000:771) Сматрамо да се постојећом скалом не може мјерити стварни однос нивоа заступљености хостилног и беневољентног сексизма из више разлога: зато што скала од самог почетка даје једнак простор, тј. по једанаест ставова како за хостилни, тако и за беневољентни сексизам, такође, скала беневољентног сексизма није формулисана тако да нужно мјери сексизам, и на крају, обије скале, како скала хостилног, тако и скала беневољентног сексизма, су културно специфичне, тј. формиране у значењском контексту родних односа карактеристичних за САД прије 20 година. Такође, скала хостилног, као и беневољентног сексизма мјери суптилнији облик сексизма, а не укључује традиционални отворено хостилни сексизам према женама који је у одређеним земљама можда још увијек присутан и није друштвено санкционисан. Могуће је да је изражавање сексизма кроз хостилни тон много заступљеније него кроз позитивни тон, или обрнуто, али тако нешто ова постојећа скала не може да региструје, зато што не покрива одређене сфере изражавања сексизма, како хостилног, тако и беневољентног. Сваки предлог једне опште скале амбивалентног сексизма би се суочио са овим ограничењем, што значи да процес операционализације увијек треба да буде отворен за нове измјене које би диктирао друштвени контекст.

Иако је скала амбивалентног сексизма углавном провјеравана кроз статистичке анализе, постоји неколико критичких осврта на ову скалу, из различитих углова. Чисанго и Гватирера су тестирали своју хипотезу да је могуће да људи препознају амбивалентни сексизам у пракси (дакле да препознају могућност да беневољентни и хостилни сексизам изражава иста особа) ако би се он операционализовао другачије. (Chisango & Gwatirera, 2012) Сматрали су да је скала амбивалентног сексизма превише апстрактно формулисана и садржи превише разноликих аспеката родних односа, што збуњује и онемогућава схватање ове појаве. Претпоставили су да ће поједностављивање операционализације омогућити да људи лакше препознају амбивалентни сексизам. Полазећи од истраживања које су спровели Рудман и Килијански (Kilianski & Rudman, 1998) које је показало да људи не могу да

препознају амбивалентни сексизам⁵⁶, тј. сматрају да се беневољентни сексизам и хостилни сексизам не појављују заједно код појединаца, Чисанго и Гватирера су хтјели да провјере да ли ће другачија операционализација амбивалентног сексизма која би обухватала само један аспект родних односа (романтичне односе)⁵⁷ бити адекватнији инструмент који би помогао да људи препознају амбивалентни сексизам. Они су осмислили нестандартне профиле беневољентног и хостилног сексисте који су се односили само на један аспект родних односа (романтичне односе), а не на све аспекте које обухвата скала амбивалентног сексизма. За разлику од стандардних профила, направљених на основу скале амбивалентног сексизма, „који су направљени из напредног, високо интелектуалног и холистичког разумијевања амбивалентног сексизма”, нестандартни профили су изведени из лика из теленовеле и његовог односа са дјевојком. Ипак, испоставило се да људи не повезују беневољентни са хостилним сексизмом ни онда када су представљени кроз нестандартне поједностављене профиле. Ови аутори дају осврт на скалу амбивалентног сексизма: „Глобална природа скале амбивалентног сексизма која укључује бројне аспекте може бити предност за интелектуалце који желе да разумију амбивалентни сексизам и његове компоненте онако како се манифестују у разним областима живота и родних односа. Али, када се ова општа, прије апстрактна АСИ увјерења односе на једну особу, могу само постати загонетка која је изван могућности разумијевања за већину (обичних) људи.” (Chisango & Gwatirera, 2012:74) Истраживање је ипак показало да није разноликост тема које обухвата скала амбивалентног сексизма фактор који онемогућава да људи препознају постојање амбивалентних сексиста који изражавају како беневољентни, тако и хостилни сексизам према женама. Закључују да је прије свега проблем то што се беневољентни сексизам не доживљава као проблематичан, а најчешће нити као облик сексизма, па је потребно првенствено едуковати људе о штетним посљедицама беневољентног сексизма. Тек након подизања свијести о беневољентном сексизму, сматрају они, можемо

---

⁵⁶ У овом истраживању су направљени описни профили особа које су хостилни, беневољентни или амбивалентни сексисте на основу садржаја скале амбивалентног сексизма.

⁵⁷ Нпр. један профил се односи на мушкарца који пружа помоћ својој партнерки око вођења финансија (беневољентни сексизам), а са друге стране, други профил се односи на мушкарца који сматра да су жене за такве ствари неспособне (хостилни сексизам). Показало се да људи не могу да претпоставе да је ријеч о истој особи (чији лик је преузет из теленовеле).

очекивати препознавање да беневољентни и хостилни сексизам могу да се појаве заједно.

Скала амбивалентног сексизма је направљена да „попуни” пропуст у мјерењу сексизма дотадашњим скалама које нису према њиховом мишљењу мјериле беневољентни сексизам. Једно истраживање (Conn, Hanges, Sipe & Salvaggio, 1999) је показало да Глик и Фиск нису били у праву у закључку да скала модерног сексизма не мјери беневољентни сексизам. Након анализе односа скале модерног сексизма и појединачних фактора у оквиру скале беневољентног сексизма, закључили су да модерни сексизам није у вези са хетеросексуалном интимношћу, нити са протективним патернализмом, али да статистички значајно негативно корелира са комплементарном родном диференцијацијом. Негативну корелацију такође сматрају значајном и објашњавају је тиме што неслагање са тиме да су жене другачије и посебне у нечему указује на егалитарност на коју се такође ослањају модерни сексисти тиме што не подржавају специјалне повластице за жене зато што је равноправност већ постигнута. Ипак, и овдје наилазимо на проблем тумачења статистичких података, зато што неслагање са тиме да жене имају неке посебне позитивне особине не мора да указује на егалитарност, већ може да рефлектује хостилни сексизам (нпр. онда када испитаник/ца изрази неслагање са ставом да су жене моралније од мушкараца, ми не можемо знати да ли је тај одговор израз егалитарности или та особа можда сматра да су заправо мушкарци моралнији од жена), и баш та хостилност може да буде разлог негативне корелације, зато што се иза модерног сексизма крију хостилно сексистички погледи на жене и борбу за родну равноправност на шта указује и позитивна корелација између хостилног сексизма и модерног сексизма.

4.3.1. Критика скале беневољентног сексизма

С обзиром да смо један од три фактора беневољентног сексизма – хетеросексуалну интимност анализирали у поглављу „Неразликовање беневољентног сексизма и беневољентног односа”, у овом поглављу ћемо анализирати ставове који су дио друга два фактора - протективног патернализма и комплементарних родних разлика. У фактор протективни патернализам спадају четири става:

- Мушкарци би требало да буду спремни да жртвују и своје здравље, ако је то услов да финансијски обезбиједје своје жене.
- Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.
- У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.
- Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.

Од наведених ставова, једино је трећи формулисан тако да прави разлику између мушкараца и жена. Извјесно је да ће се неки испитаници слагати да мушкарци треба да пазе и штите своје жене, али и са тим да би жене требало да пазе и штите своје мушкарце. Такође, слагање са ставом да би добру жену мушкарац требало да држи као мало воде на длану не указује на сексизам ако се испитаник/ца у исто вријеме слаже са тим да доброг мушкараца жена требало да држи као мало воде на длану. Када је у питању први наведени став и финансијско обезбјеђивање жена, врло је вјероватно да слагање са овим ставом означава сексизам, зато што је родна норма о улози мушкараца као примарног хранитеља породице и даље изражена. Ипак, потребано је утврдити да ли се ради о сексизму кроз паралелно питање којим би се утврдило да ли код неких испитаника/ица постоји такво очекивање и од жена.

Сматрамо да протективни патернализам јесте важан начин изражавања беневоолентног сексизма, али да је потребно унаприједити његову операционализацију. Протективни патернализам се тиче пожељног односа и понашања мушкараца према женама. Из овако формулисаних ставова ми не можемо закључити који тачно стереотипи стоје у позадини – негативни или позитивни - жене су слабије и неспособније, или жене су посебно благо, чиста бића која треба чувати. Ипак, овакав посебан третман жена може имати негативне посљедице. Алтермат указује на двије линије истраживања о негативним посљедицама које може да има указивање прекомјерне помоћи и помоћи која се не тражи. (Altermatt, 2001: 15) Тако, незахтијевана прекомјерна помоћ може да прикаже оне који примају помоћ као мање способне, односно, као људе којима је потребна помоћ. Иако намјерно подривање способности жена није примарни мотив за кавалерство, посљедице могу бити негативне. Кавалерство подстиче мушкарце да помажу женама без претходне процјене да ли је помоћ уопште потребна. Са друге стране, друга линија истраживања, примјећује Алтермат, указује на то да пружање помоћи може да изазове осјећај задужености и обавезе према ономе ко је пружио помоћ, а такође на дуге стазе

онај који прима помоћ може постати завистан од те помоћи, тј. не ослањати се на себе и своје способности. Ова истраживања указују на могући негативан утицај заштитничког и кавалерског понашања (нпр. плаћање на састанцима, ношење терета и слично) на њихову независност и самопоштовање. Дакле, без обзира на то који стереотипи, позитивни или негативни, стоје у позадини ставова који представљају протективни патернализам, ти сексистички ставови (ако се утврди да подржавају различит третман мушкараца и жена) могу имати негативне последице по родну равноправност.

Многи облици кавалерског понашања се могу сврстати у протективни патернализам. Кавалерство није само карактеристика интимних хетеросексуалних односа већ је присутно и у другачијим контекстима и односима (нпр. уступање мјеста женама у аутобусу, отварање врата, ношење терета итд.). Иако однос кавалерства и амбивалентног сексизма аутори теорије амбивалентног сексизма дубље не теоретизују, они наводе да однос беневољентног и хостилног сексизма у одређеном друштву зависи од тога да ли у том друштву влада идеологија кавалерства или не. Алтермат покушава да направи разлику између ових појмова: „Док је амбивалентни сексизам сет ставова о женама, кавалерство је организована структура знања која садржи информације о понашањима – када и према коме треба да се десе, и које активности подразумевају (нпр. отварање врата, уступање сједишта итд.)” (Altermatt, 2001) Дакле, према Алтермату, кавалерство чине културни услови, а амбивалентни сексизам чине ставови који произилазе из тих услова. Ипак, сматрамо се ова два појма, кавалерство и беневољентни сексизам не могу тако једноставно концептуално одвојити, посебно зато што је кавалерство интегрални дио како концепта, тако и операционализације беневољентног сексизма (постављање жена на пиједестал, заштита жена, третирање као „чистих”, „морално узвишених” бића итд.)

Још један од бројних посредних начина да се покаже да су беневољентни ставови који су дио скале амбивалентног сексизма заправо сексистички је и истраживање (Viki et al., 2003) које показује да беневољентни сексизам позитивно корелира са патерналистичким кавалерством (ставовима који у исто вријеме садрже љубазност, али и ограничавају слободу жена). Са друге стране, исто истраживање показује да патерналистичко кавалерство не корелира са хостилним сексизмом. Патерналистичко кавалерство је у овом истраживању

дефинисано у складу са начином на који је дефинисан беневољентни сексизам.

Сматрамо да је утврђивање оваквих корелација кроз истраживања корисно, али да би аналитички издвојено посматрање различитих аспеката беневољентног сексизма и њиховог односа са ставовима који прописују пасивност жена и ограничавају њихове слободе пружио јаснији увид у њихов међусобни однос. Ако неки људи који сматрају да је романтични хетеросексуални однос веома важан за живот људи, такође изражено подржавају кавалерство које ограничава слободу жена, то не чини овај први став сексистичким. Ако је кавалерство друштвено представљено као најпозитивнији могући начин третирања жена и показивања наклоности и љубави, онда се та прописана пасивност жена најчешће посматра као привилегија, а не као забрана, како из перспективе „кавалера”, тако и из перспективе „даме”. Позитиван тон према романтичним односима, а не сексизам, јесте спона између оваквих ставова. Зато сматрамо да је смисленије истражити однос између ставова који су сами по себи сексистички - ставова да су жене моралније, чистије, префињеније и ставова да жене треба третирати на посебан начин кроз различите облике кавалерског понашања.

Такво истраживање је спровео Вилјем Алтермат (William Altermatt) у оквиру своје докторске дисертације „Кавалерство: однос између културних прописа и стереотипа о женама.”. (Altermatt, 2001) Алтермат је истраживао повезаност ставова о кавалерству и ставова о женама у четири категорије: морална врлина, сексуална врлина (чедност), моћ и способност. Показало се да ставови који подржавају кавалерство позитивно корелирају са трима од четири издвојених врста родних предрасуда: са већом моралношћу жена, већом сексуалном врлином (чедношћу) жена и непогодношћу жена за позиције моћи. Једино ставови о мањој способности жена нису показали никакву корелацију са кавалерством. Показало се да људи оцјењују оне жене према којима се мушкарци понашају на кавалерски начин као мање независне од оних које немају такав третман. За разлику од истраживања Вики и колега/иница, гдје се показало да хостилни сексизам према женама не корелира са ставовима о кавалерском понашању, Алтермат налази позитивну корелацију ставова о кавалерском понашању како са позитивним, тако и са негативним ставовима о женама, па закључује да се кавалерско понашање може оправдати позитивним стереотипима о женама – жене су анђеоска бића која *заслужују* да буду

постављена на пиједестал, али и негативним стереотипима - кавалерско понашање заправо је *неопходно*, тј. мушкарци се морају бринути о женама зато што оне нису у стању да се брину о себи.

У блиској вези са протективним патернализмом је и компонента беневолентног сексизма која указује на комплементарну родну различитост и операционализована је кроз три става:

- Многе жене имају особину невиности и чедности какву мало мушкараца посједује.
- Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осећај за морал (морално расуђивање).
- Жене, у поређењу са мушкарцима, имају бољи укус и истанчанији осећај за културу.

Ова три става су формулисана тако да праве разлику и њихово потврђивање може указивати на сексизам. Међутим, сматрамо да стереотип о супериорном моралном расуђивању жена није карактеристичан за нашу културу. Одувјек се инсистирало на томе да жене треба да буду моралне, у смислу чедности. Ипак, морал се, осим на чедност, односи и на исправно, добро и праведно понашање, које је у Црној Гори конкретно историјски било одређено принципом „чојства и јунаштва” (само име говори о томе да је тај принцип прије свега био мушки). Многи примјери говоре о томе да су се и жене понашале у складу да таквим моралним начелима, али се не може говорити о њиховој моралној супериорности у односу на мушкарце. Ова скала је настала у другачијем друштвеном контексту који карактерише и стереотип о женској моралној исправности и супериорности у односу на мушкарце, док у нашем контексту постоји историја прескриптивног стереотипа о већој моралности жена у смислу сексуалне уздржаности и чедности.

Кроз историју су жене посматране када је моралност у питању на сасвим другачији начин него данас. Елиот Хантер (Elioth Hunter) истражује друштвене ставове према женама у грчкој, римској култури, јеврејским и хришћанским религијским учењима, раним и средњовјековним, и издваја три доминантне слике жена које се појављују: жена која је инфериорна, жена која је зла и жена као љубавни објекат. (Hunter, 1976) Класични филозофи и очеви ране Хришћанске цркве су се односили према женама као морално инфериорнијима од мушкараца. Посебно се у хришћанској традицији жена посматрала као

нечиста, превише тјелесна, грешна, као извор искушења и моралног пада мушкарца, па самим тим и као извор зла.

Доброта и моралност жене постају дио дискурса тек касније о чему говори Рут Блох (Ruth Bloch) у својој књизи „Род и моралност у англо-америчкој култури, 1650 – 1800” (Bloch 2003) у којој показује како су моралност и врлина појмови који су мијењали значења и који су често били родно означени. Она указује на то да се код филозофа који су се бавили моралом у осамнаестом вијеку, моралност више повезује са емоцијама него са разумом. Иако узима у обзир утицај индустријализације и подјелу на домаће и пословне сфере, као и утицај политичког учешћа жена у току Америчке револуције на промјену погледа на моралност жена, Блох указује на раније утицаје, као што је реформација хришћанске цркве која је утицала на популарни дискурс и придавање важности емоцијама када је у питању религијско искуство. Стереотипна повезаност жена и емоционалне осјетљивости је утицала на повезивање морала и жена које су постале одговорне за морално усмјеравање цијеле породице. Блох указује на то да је у шеснаестом и седамнаестом вијеку васпитање дјете било повјеравано очевима, док су се мајке бавиле њиховим одгајањем прије свега у раном дјетињству. Мајке су, сматрало се, биле не само мање рационалне, него су и у моралном смислу биле инфериорније. Ипак, осамнаести вијек доноси значајне промјене: „Док су мушкарци били доминантни у веома флуидним и компетитивним економским и политичким сферама, жене су биле све доминантније у светим, моралним и емотивним сферама живота као што су: религиозна племенитост, сентиментална фикција и породица.” (Bloch, 2003:49)

Веома важна промјена се десила и у сфери сексуалности: традиционално виђење жена као оних које не могу да контролишу своје инстинкте се претворило у сасвим супротно виђење жена као оних које су у мањој мјери заинтересоване за сексуалне односе. Жене су биле под утицајем протестантских учења да треба да буду чедне прије свега, да се скромно облаче итд. Касни осамнаести вијек је био период када је у Сједињеним Америчким Државама прекинуто повезивање жена са природом, а мушкараца са културом. Ауторка примјећује да је значење ријечи врлина добило нова значења након америчке револуције. Јавна врлина/јавно добро је било у вези са мушкошћу, са херојством грађанина-војника у револуционарној Америци, да би у периоду након

револуције дошло до феминизације јавне врлине. Слободу и хармонију нације је требало постићи кроз социјалне и моралне реформе. Женска врлина (која се тичала средње и више класе) је добила политички значај, па је тешко било разликовати приватну добронамјерност, сексуалну примјереност, и добре манире од јавне врлине. Женска врлина је била супротстављена мушком личном интересу што је постала основа за политичко учешће мушкараца. Мајчинство добија на значају и све остале активности (добротворни рад, писање сентименталне прозе, улога учитељице итд.) се посматрају као рефлексивна мајчинства на друге области. (Bloch, 2003)

Овај кратки осврт на врједносне промјене које су се десиле у 18. вијеку указује на изворе данашњих стереотипа о моралности и чистоти жена у Сједињеним Америчким Државама гдје је скала амбивалентног сексизма и настала. Ипак, ми сматрамо, обзиром да Црна Гора није прошла кроз ту врсту транзиције, обзиром да је принцип мушког херојства и јунаштва био снажан у црногорском друштву и до 20. вијека, да моралност није феминизирана и да предност у тој области никада није дата женама.

Идеја аутора теорије амбивалентног сексизма је да комплементарност заправо маскира праву природу односа, а то је хијерархија. Све што заиста доноси статус и моћ ставља се на страну мушкараца, а жене се позитивно карактеришу само у оним областима које не угрожавају мушку супериорност. Култура или „осјећај за културу” поменут у напријед наведеним ставовима такође може да се протумачи на два начина – као културно понашање и као култура у смислу познавања и талента за умјетност. Пилот истраживање је показало да различити испитаници различито тумаче питање из скале које се односи на бољи осјећај жена за културу и бољи укус. Неке испитанике/це култура асоцира на умјетност и филозофију, у чему жене не виде као доминантне, али, са друге стране сматрају да жене имају културније понашање. Родни стереотип о културном понашању жена може се повезати са потребом да жене буду смјерне, пристојне и љубазне према другима. Не постоји стереотип да су жене боље у области филозофије и умјетности. Ако се жене и повезују са културом и умјетношћу, та повезаност је више у вези са женама као љубитељкама културе и умјетности, и уопште лијепог, него што је у вези са женама које су талентованије за умјетност. Женама се стално додјељују

статусно мање важне области у односу на статусно више мушке области које се повезују са рационалношћу и одлучношћу, талентом, престижом итд.

Неколико важних аспеката беневољентног сексизма није присутно у постојећој скали. Иако су аутори из скале искључили утврђивање комплементарне родне диференцијације које се односи на брижност и пажљивост жена зато што углавном сви испитаници/це потврђују овај аспект беневољентног сексизма, па овакви ставови не разликују беневољентне сексисте од оних који то нису (Glick & Fiske, 1997:133), ми сматрамо да овај аспект родног разликовања не смије бити изостављен јер је круцијалан за родне односе. Природна предиспонираност жена за родитељство је један од најважнијих родних стереотипа на којем се граде многи ставови када су у питању родни односи. Недовољна укљученост очева у одгајање дјете је уско повезана са овим стереотипом који се даље одражава и на оправдање неравноправности у јавној сфери. Родитељство не доноси статус и моћ у друштву.

Слично комплементарно разликовање које суштински одређује родне односе, а не појављује се ни у теорији ни у скали јесте одређење жена као љепшег пола. Жене се најчешће одређују као „слабији”, „њежнији” и „љепши” пол. Унапређивање сопствене љепоте је императив за жене. Хетеросексуалност је најзаступљенија сексуална оријентација на свијету, па је представљање жена као „љепшег” пола потпуно очекивано, обзиром да мушкарце у чијим је рукама структурна моћ привлаче жене. У интересу је мушкараца на више нивоа да жене буду фокусиране на свој изглед. Не такмиче се мушкарци и жене у љепоти, већ жене међусобно, док се мушкарци међусобно такмиче око статусно важнијих ствари. Данас жене троше пуно времена и новца на унапређивање свог изгледа, што указује на женске приоритете. Рекламе, часописи, разни телевизијски и филмски програми, текстови популарне музике стално потврђују родне стереотипе и стављају акценат на изглед и пожељност жена. „Жене се подстичу да виде своју вриједност кроз способност да привуку супротни пол већ од ране доби.”(Glick & Rudman, 2008:215)

Дакле, два веома важна аспекта беневољентног сексизма који се тичу брижности и љепоте су изостављена из скале беневољентног сексизма. Иако постоји велика вјероватноћа да ће ови стереотипи бити заступљени код већине испитаника/ица, сматрамо да треба да буду интегрални дио истраживања које

мјери беневољентни сексизам у одређеном друштву зато што су овакви ставови оно што чини суштину концепта беневољентног сексизма.

4.3.2. Критика скале хостилног сексизма

Аутори теорије амбивалентног сексизма тврде да је у основи хостилног сексизма претпоставка да су жене слабији пол и да је женама мјесто у кућном домену. „Хостилно сексистичка вјеровања у некомпетентност жена када су у питању задаци који захтијевају способност карактеришу жене као неадекватне за вођење економских, правних и политичких институција.” (Glick & Fiske 1996:492) Три предвиђене димензије хостилног сексизма - доминативни патернализам, компетитивна родна диференцијација и хостилна хетеросексуалност се нису издвојили у оквиру ове скале. Питање моћи је свакако присутно у скали, али не на тај начин да се отворено потврђује да мушкарци треба да буду на позицијама моћи и да одлучују. У оригиналним истраживањима (деведесетих у Сједињеним Америчким Државама) показало се да је отворена хостилност према женама и родној равноправности превазиђена: „Када су на ред дошли ајтеми који оцјењују хостилне ставове, дефинитивно смо потврдили да промијењене родне улоге захтијевају суптилније мјерење сексистичких ставова. Наши испитаници/ице су отворено одбацивали ајтеме као нпр. ‘Жене нису паметне у једнакој мјери као мушкарци.’ (Практично смо могли да чујемо подсмјех.)”(Glick & Fiske, 2011:532)

Скала хостилног сексизма је уобличена и прилагођена савременим околностима тако да одражава хостилност према женама које на различите начине изазивају мушку моћ. Дакле, овом скалом није предвиђено мјерење присуства отворених ставова о женској инфериорности, али се мјери хостилност према женама које се перципирају као пријетња мушкој моћи. (Glick et. al., 2000:764) То су према Питеру Глику и Сузан Фиск успјешне жене, феминисткиње и заводнице, подгрупе које доводе у питање мушку надмоћ. Такође, они сматрају да је прављење подгрупа механизам којим људи успијевају да помире хостилне и беневољентне ставове према женама. Ипак, примјећујемо да скала хостилног сексизма садржи ставове који се односе како на жене уопште, тако и на подгрупе жена.

Истраживања општих родних стереотипа су била полазишна тачка за истраживања стереотипа о родним подгрупама. Многа истраживања су се бавила овим феноменом и издвојен је велики број подгрупа које су углавном према међусобној сличности сведене на неколико основних подгрупа. Нпр. када су мушке подгрупе у питању издвојени су атлета, бизнисмен, мачо мушкарац, професор, јапи, пропалица/лузер, породични човјек, плејбој/женскоарош, радник итд, а када су женске подгрупе у питању примјери су: феминисткиња, пословна жена, домаћица, промискуитетна жена, атлетски тип, секси жена, наивна жена итд. (Lorag 2013, Archer & Lloyd, 2002:25). Глик и Рудман (Glick & Rudman, 2008:103) истичу да су многе подгрупе заправо варијације на тему општих стереотипа, при чему се издвајају одређени аспекти родних стереотипа (некада женска брижност, а некада сексуална привлачност, некада вјерност). Сматрају да су родне подгрупе комплементарне, прије него контрадикторне са општим родним стереотипима. Подгрупе одражавају на које све начине мушкарци и жене могу да остваре традиционалне родне улоге и помажу у одржавању општих стереотипа тиме што се издвајају они људи који одступају од стереотипних очекивања и бивају груписани у препознатљиве подгрупе. Ово је, према ауторима, начин на који се снага изузетака од стереотипа, која би имала потенцијал да дестабилизује стереотип, неутралише кроз стварање подгрупе која одступа од правила.

Елиот Смит (Elioth Smith) примјећује да усмјеравање пажње истраживача на подгрупе, у односу на ранију анализу стереотипа и ставова према цијелој категорији/групи, није довољан концептуални помак, зато што нису одређене подгрупе, већ представници групе у *одређеним ситуацијама* мете стереотипа и реакција кроз ставове и понашање. „Иста особа која је жена од каријере у канцеларији, може бити секси жена у ноћном клубу; исти црнац који је прихватљив као колега на послу може бити непожељан као потенцијални комшија” (Smith, 1993:300)

Сматрамо да је важно одвојено истраживати традиционалну хостилност према женама која потврђује традиционалне родне стереотипе и инфериорност жена са једне стране и хостилност према борби за родну равноправност. Иако су обије врсте ставова у служби одржавања родне неравноправности, ови ставови имају различиту историју. Зато и постоје концепти модерног и неосексизма. „Упркос израженој корелацији између ХС и скале модерног сексизма (што би се

вјероватно десило и са скалом неосексизма), сматрамо да је ХС скала прије комплементарна, него редувантна у односу на ове друге скале./.../ Иако ХС истражује сличне проблеме (нпр. антифеминизам), и ХС и БС више се фокусирају на интерперсоналне односе између мушкараца и жена него на уопштена политичка становишта.” (Glick & Fiske, 1996:509)

Борба за родну равноправност се одвијала различито у различитим дјеловима свијета, различити проблеми су тематизовани у мањој или већој мјери и различит степен и облик родне равноправности је изборен у различитим друштвима. У Сједињеним Америчким Државама гдје је формулисана скала амбивалентног сексизма, феминисткиње и борба феминисткиња и њихов утицај је био изразито видљив, жене су се масовно идентификовале као феминисткиње, родна равноправност је деценијама била горућа тема у медијима и домовима и коначно, о чему пише Сузан Фалуди у својој књизи „Повратна реакција: Необјављени рат против жена” (*Backlash: The Undeclared War Against Women*) (Faludi 2006) ови напори су наизлазили на стални отпор што је довело до изражене борбе између полова. Торил Мој (Moі, 2006) говори о томе како је феминизам постао ружна ријеч прије свега током деведесетих када су конзервативци демонизовали феминисткиње и њихову борбу, али и када су се бројне истакнуте феминисткиње или одрицале од феминизма, или указивале на његове лоше стране, па су се самим тим стварале различите предрасуде о феминисткињама и феминизму уопште. Она ово илуструје примјером из личног искуства: „На Универзитету Дјук повремено држим семинар под називом Феминистички класици. На првом часу питам студенткиње да ли сматрају себе феминисткињама. Одговор је обично не. Кад питам да ли су за право жена на слободу, једнакост и правду, одговор је увијек да. Тада их питам: „Да ли то значи да сте ипак феминисткиње?” Одговор је обично следећи: „О, па ако је то све што подразумевате под феминизмом, онда јесмо феминисткиње. Али никад не бисмо себе назвале феминисткињама.” Кад их питам зашто не би, дуготрајна, компликована расправа открива да у мом либералном, привилегованом америчком кампусу младе жене, које никад не би подносиле законску или институционалну неправду, верују да би, ако се назову феминисткињама, други људи мислили да су наметљиве, склоне доминацији, агресивне и нетолерантне и – што је најгоре од свега – да мрзе мушкарце.” (Мој,

2006:1736) Ставови из скале хостилног сексизма су произашли из оваквог друштвеног контекста.

Са друге стране, у земљама социјалистичке Југославије борба за родну равноправност има другачији пут и не укључује ангажовање и популарност феминизма у истој мјери. Ставови из скале хостилног сексизма према феминисткињама, према женама које се позивају на родну равноправност, према женама које се жале на сексизам и траже посебне повластице су посебно проблематични. Црна Гора је била дио СФРЈ, а питања која су у другим дјеловима свијета у том периоду покретале феминисткиње, у социјалистичким земљама је покретала и рјешавала сама држава, у складу са идеалима једнакости које је заступала.⁵⁸ (Божиновић, 1996) Родна равноправност је била питање опште еманципације друштва. Након деведесетих се није десио масовни женски покрет, већ су феминистички напори сведени на мали број невладиних организација, па зато сматрамо да друштвена представа феминисткиња мора бити другачија него у западним земљама. Сматрамо да у постсоцијалистичком периоду феминистичке невладине организације нису имале довољну видљивост и утицај на жене да би оне масовно биле оснажене и освијешћене да се позивају на родну равноправност, да се боре против сексизма, а посебно не да користе те термине који се налазе у тврдњама које су дио скале хостилног сексизма. Такође, зато што су све иницијативе када је родна равноправност у питању у социјалистичком периоду биле под покровитељством државе, није се створио шири отпор према масовној женској борби за равноправност. О томе колико ријетко се жене у Црној Гори жале на сексизам и дискриминацију на основу пола говоре извјештаји омбудсмана, тј. заштитника људских права и слобода Црне Горе.⁵⁹ Ипак, то не значи да је ријеч феминизам у Црној Гори ослобођена негативне конотације, већ да није коришћена у јавном дискурсу на исти начин и у истој мјери као нпр. у Сједињеним Америчким Државама.

Истраживање рађено у Србији (Цамоња- Игњатовић et al., 2009) показује да стереотипи о феминизму и феминисткињама нису изражени међу студентском популацијом. Ставови према феминизму јесу важни када је у

---

⁵⁸Такође, постојала су бројна удружења жена (самостална и при Комунистичкој партији), али је држава, а не самостални феминистички покрет, била главни промотер једнакости, што је важно за наш аргумент.

⁵⁹Сви извјештаји су доступни на веб страници <http://www.ombudsman.co.me>

питању оцјена дискурса о родној равноправности, али је важно препознати колико су ове предрасуде релевантне у одређеном друштву и колико заиста одражавају мјесто конфликта. Ако је сексизам у Црној Гори непозната ријеч, а у Сједињеним Америчким Државама се људи позивају на сексизам у свакодневном животу, медијима, школи, онда је немогуће упоређивати ставове о женама и жалбама на сексизам у та два друштва. Такође није само ријеч о термину, већ и о различитим друштвеним праксама и свакодневници на коју се ставови ослањају. Неузимање у обзир различитог друштвеног контекста у западним земљама и постсоцијалистичким земљама је био чест проблем у комуникацији између феминисткиња са обије стране које су покушавале да успоставе сарадњу у периоду постсоцијалистичке транзиције. О томе пише Нанет Фанк (Funk, 2006) у чланку „Петнаест година источно-западног дијалога жена”. Термини феминизам и род немају исто значење и историју у земљама бившег социјализма и у западним земљама.

Ставови из скале хостилног сексизма који се тичу феминисткиња, али и уопште жена које наводно злоупотребљавају тековине борбе за родну равноправност су:

- Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.
- Већина жена невине примједбе или понашање тумаче као увредљиве (сексистичке). (Превод овог става у оквиру Михаићевог истраживања је „Већина жена невине примедбе или понашање тумаче као увредљиве”, што је оправдано тиме што ријеч сексизам код нас није у широкој употреби)
- Многе жене под маском захтјева за „равноправношћу“ у ствари траже специјални третман, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.
- Циљ феминисткиња је доминација жена над мушкарцима.
- Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца.

Аутори теорије тврде да је скала амбивалентног сексизма прије свега фокусирана на интерперсоналне односе, за разлику од нпр. скала неосексизма и модерног сексизма које се баве политичким ставовима када је род у питању, али се из наведених ставова јасно види да су политички ставови и интерперсонални односи испреплетени. Такође, на први поглед је јасно да када су наведени ставови у питању не можемо постављати паралелна питања која би се односила

на мушкарце зато што немају никаквог смисла у друштвеном контексту у којем живимо. Једноставно, не постоји паралелна историја организоване борбе мушкараца за равноправност са женама. Ставови о феминисткињама би се могли примијенити и на феминисте, али су они још мање видљиви у нашем окружењу, па предрасуде према њима не постоје.

Обзиром да Глик и Фиск издвајају три подгрупе жена (феминисткиње, жене од каријере и заводнице) према којима постоји хостилност зато што доводе у питање мушку моћ и традиционално мушку улогу, следећи став препознајемо као став који би требало да одражава хостилност према женама које раде:

- Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.

Овдје опет наилазимо на проблем другачијег контекста у постсоцијалистичким земљама. Социјалистичко наслеђе Црне Горе се састоји и у томе да су жене имале не само једнако право на рад, већ је њихов рад био пожељан и охрабриван од стране државе. Западно-феминистичка тема плаћеног рада као извора еманципације жена није релевантна на исти начин у земљама са социјалистичком прошлошћу гдје је улога раднице била дио идентитета жене. Дакле, сматрамо да хостилност у нашем контексту када је овај став у питању није усмјерена на каријеру жена, већ се може односити на неке стереотипне женске особине као што су неспособност, претјерана емотивност, „драматично схватање ствари” итд. Зато ћемо провјерити да ли је хостилност усмјерена баш на жене у пословној сфери, тако што ћемо у упитнику понудити додатни ајтем тј. став да жене преувеличавају проблеме уопште у животу.

Сличну вишезначност носи још један став из скале хостилног сексизма:

- Жене се јако лако увриједе.

Овај став може да се односи на претјерану осјетљивост жена на дискриминацију, што носи сличну поруку као и став да жене у невиним коментарима виде сексизам. Оваква асоцијација би могла да буде очекивана у западним друштвима, али не и у нашем региону. У нашем друштвеном контексту, према нашем пилот истраживању, овакав став не наводи испитанике да помисле на дискриминацију, већ на неку суштинску особину жена која је повезана са њиховим мањком самопоуздања или њиховом емотивношћу. За претходна два става је потребно утврдити да ли важе и за мушкарце, да бисмо

били сигурни да слагање са овим ставом није дио мишљења да су нпр. људи генерално увредљиви.

-Већина жена не цијени довољно шта мушкарци раде за њих.

Овај став је веома уопштен, па интерпретација одговора на овако формулисан став директно зависи од друштвеног контекста. У различитим друштвима се то „шта мушкарци раде за жене” односи на различите ствари. Такође, у оквиру истог друштва, појединци ће у складу са својим виђењем родних, али и уопште међуљудских односа, тумачити овај став. Ако поставимо паралелно питање „Већина мушкараца не цијени довољно шта жене раде за њих”, из истих одговора на ова два става можемо да закључимо да људи јесу или нису нпр. генерално незахвални. Са друге стране, ако добијемо различите одговоре, опет ти одговори остављају простора за различите интерпретације. Истицање незахвалности жена се може тумачити као недостатак покорности тј. као негативна реакција на женску борбу за родну равноправност и на показивање незадовољства традиционалним родним улогама. Опет, у друштвима гдје је мушка доминантна улога неупитна (што је наслеђе из патријархалне прошлости), неслагање са овим ставом не значи одсуство сексизма, већ одсуство „борбе полова”. Са друге стране, слагање са ставом да мушкарци довољно не цијене шта жене за њих раде такође може да се тумачи као феминистички увид да су женски послови обезвријеђени, тј. мање друштвено цијењени. Овако формулисан став садржи генерализацију о мушкарцима, али их не ставља у друштвено инфериорни положај.

Наредна три става су најближа компоненти хостилног сексизма која се кроз емпиријска истраживања није издвојила, а коју Глик и Фиск у теорији издвајају као једну од три компоненте хостилног сексизма - хетеросексуална хостилност :

- Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи „на кратком ланцу”.

-Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.

- Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихова удварања.

Ова три става тичу се женске „дијадичке” моћи и њене злоупотребе. Ови ставови заиста јесу сексистички и носе у себи негативан, хостилан тон усмјерен на жене. Први став је формулисан тако да имплицира да жена даје све од себе да

дође до дугорочније интимне везе са мушкарцем и ограничи слободу коју мушкарац има, да га контролише и стекне моћ над њим. Држање жена „на кратком ланцу” се у традиционално патријархалном друштву подразумејева, док је срамно да мушкарац дозволи да га жена контролише. Држање „на кратком ланцу” обично се односи на вјерност, али и на контролу слободе понашања. Некада су таква мишљења изношена јавно и дио су народних пословица: „Коња и жену треба држати за улар” или „Жени га да не пјева” и „Ко жену слуша, гори је од жене” итд. Ипак, без обзира на утемељеност ових ставова у патријархалној традицији, потребно је утврдити кроз паралелно питање које би се односило на мушкарце да ли је „држање на кратком ланцу” одраз посесивности модерног хетеросексуалног пара или једноставно борба за премоћ у интимним односима. Потребно је истражити колико су ставови о посесивности и контролисању партнера/ке родно одређени у савременом друштву, а то не можемо урадити ако истражујемо само постојање предрасуда о жељи жена да контролишу мушкараце, зато што је и негативна карактеризација дуплих стандарда у корист мушкараца постала дио родног дискурса. Други став подразумејева постојање мушке моћи, а наше пилот истраживање показује да је паралелна формулација која би се односила на мушкарце неадекватна јер мушкарци не могу задобити моћ тако што ће контролисати жене, зато што се не перципира да је моћ у рукама жена. Када је трећи став у питању, иако је уобичајено правило да жене не прилазе мушкарцима, већ обрнуто, с обзиром да се то правило полако доводи у питање, ипак је потребно поставити паралелно питање које би се односило на заводнике који провоцирају, а онда одбијају женска удварања. Такође примјена оваквог става на мушкарце је проблематична због устаљеног погледа на жене као сексуалне објекте и на мушкарце као оне којима је секс приоритетнији него женама.

Субјективни тон према женама у овим ставовима није једноставно одредити. У зависности од тога ко одговара на питања и како себе перципира у односу на групу или подгрупу жена на коју се став односи, тон може бити различит. Није спорно да су ти ставови свакако сексистички, већ је проблематично одредити какав их тон прати. Нпр. ако жене посматрају могућност да користе своју сексуалност и манипулишу мушкарцима као моћ, тј. ако се идентификују са тим стереотипом, тон не мора бити нужно негативан. Такође, ако испитаник/ца неку особину жена која се обично перципира као

негативна, посматра као условљену околностима, те је оправдавају, став да жене имају дату особину не можемо тумачити нужно као хостилни сексизам⁶⁰ Лукавост жена је чест стереотип, али тон који га прати није нужно негативан, већ је некад и прескриптиван. Нпр. у нашем друштву је чест савјет женама да треба да буду лукаве и да учине да мушкарац помисли да је он донио одлуку која је заправо њена идеја. Ови примјери су важни јер показују да се знак једнакости не може увијек ставити између субјективног тона испитаника и уобичајеног тона за који предпостављамо да прати одређени став, посебно у контексту превирања и сукобљавања вриједности које обликују ове ставове.

Став да жене желе да контролишу и самим тим понижавају мушкарце прати негативан тон, док став да мушкарци желе да контролишу жене не мора нужно да прати негативан тон, зато што је мушка доминација некада била норма. Политичка коректност у времену када се политика и друштво у одређеној мјери усмјеравају у правцу егалитарности чини неприхватљивим став да мушкарци треба да контролишу жене. Ипак, тон који прати ставове који говоре о доминацији мушкараца над женама не може се лако одредити. Наше пилот истраживање указује на постојање мишљења да жена треба да контролише и „доведе у ред“ приватни живот мушкарца, да му буде „коректив“. Овакав однос се ослања на беневоолентни сексизам према женама које се посматрају као моралније, као неки водич тј. тзв. *life coach* за приватну сферу. Због свега наведеног, сматрамо је у неким ставовима веома тешко одредити какав их субјективни однос прати.

Дуга историја посматрања жена као имовине и као недораслих одраслих особа, као и данашњи нижи статус жена у друштву је солидна основа за веће поштовање према мушкарцима него према женама. Ако је то поштовање нешто што нема увијек утемељење у конкретним стереотипима, већ се осјећа „у

---

⁶⁰ Рецимо, ако погледамо однос према ставу да жене манипулишу мушкарцима, можемо да примијетимо да када се мушкарци слажу са тим ставом, они најчешће осуђују такво понашање жена јер такво понашање перципирају као пријетњу, док жене могу да се слажу са тим ставом, али је без постављања додатних питања тешко одредити да ли жене оправдавају или не оправдавају такво понашање жена. Са једне стране, слагање жена са таквим ставом може да подразумијева осуду, па самим тим и негативан тон (жене манипулишу али не би требало да манипулишу јер је манипулисање људима лоше), али и оправдање (манипулација није у реду иначе, али је то што жене манипулишу мушкарцима оправдано јер је сексуалност њихово једино оружје у патријархалном систему вриједности) или једноставно као израз сопствене моћи (жене манипулишу јер су у могућности и ту своју предност треба да користе). Зато сматрамо да је ставове који су дио скале потребно прецизније формулисати тако да је њихова вишезначност сведена на минимум.

стомаку” (*evaluative gut reaction*), онда је тај осјећај у снажној спрези са потребом да се објекат поштовања (у овом случају мушкарци) не понизи на било који начин. Истраживањем је потврђена претпоставка Лин Џексон и колега/ница (Jackson et al. 2001) да постоји разлика у нивоу поштовања мушкараца и жена, независно од родних стереотипа, која утиче на дискриминацију. Дакле, неки облици дискриминације дугују се евалуативним разликама када је поштовање у питању, а не садржају стереотипа (који се обично концептуализују као когнитивна компонента ставова). Аутори наглашавају значај њиховог истраживања зато што се у социјалној психологији стално истичу стереотипи као разлог опстанка сексизма и родне дискриминације, па такво становиште „може водити до погрешних закључака да је дискриминација резултат нечега што би било мало више од претјеране примјене иначе добре хеуристичке стратегије.” (Jackson et al. 2001: 60) Конкретно, њихово истраживање је показало да виши ниво поштовања према мушкарцима, а не стереотипи као когнитивни дио става (нпр. жене немају лидерске особине), заправо дискриминише, тј. утиче на одлуке о давању запослења некој особи. Аутори сматрају да је различито поштовање мушкараца и жена дио савременог сексизма, не зато што је то нова појава, већ зато што је суптилна, па зато и даље присутна у савременом друштву. С обзиром да се поштовање концептуализује као став, аутори наводе да поштовање може да се искуси као афективно (кроз осјећања високог поштовања), као последица прошлих понашања (која укључују понизност и поштовање), али се може одржавати и когнитивно (кроз мишљење да неки људи или особине посебно заврјеђују поштовање). Иако претходна проживљена искуства људи која подразумијевају поштовање мушкараца имају утицаја, аутори/ке поштовање, када су родни односи у питању, прије свега виде као афективно.

Иако скала амбивалентног односа према мушкарцима није тема овог рада, важна је за мјерење амбивалентног сексизма према женама зато што је према нашем мишљењу хостилни сексизам према женама и једну од компонената беневољентног сексизма према мушкарцима – комплементарне родне разлике, заправо тешко разликовати. Нпр. ставови који су представљени као беневољентни сексизам према мушкарцима су: „У кризним ситуацијама, вјероватније је да ће мушкарац бити тај који ће се добро снаћи.” или „Мушкарци су спремнији од жена да преузму ризик у тешким тренуцима”.

(Glick et al., 2004) Сматрамо да овакви ставови могу да се тумаче и као хостилни сексизам према женама.

Већ смо поменули у поглављу о развоју истраживања сексизма да су аутори након теорије амбивалентног сексизма осмислили општију теорију о стереотипима – *Модел садржаја стереотипа*, према којој сматрају да су топлина (*warmth*) и компетенција (*competence*) двије најбитније категорије према којима се карактеришу групе. Истраживања показују да се топлина обично приписује групама које нису компетитивне, као и да се компетентност приписује оним групама које имају висок статус. (Fiske et al. 2002) Хостилност према женама може да се изражава кроз истицање некомпетентности (што би одговарало традиционалном сексизму), али и кроз осуду компетитивности (савремени облик сексизма када жене имају прилику да буду компетитивне). Осуда компетитивности такође подразумева постојање некакве компетентности, али и недостатак топлине, па ове предрасуде Глик и колеге називају завидним предрасудама. Некомпетентне и некомпетитивне жене се оцјењују много позитивније на скали топлине, док се компетитивне жене виде као компетентне, али на скали топлине су оцјењене ниже. Дакле, негативан однос према женама је могућ због недостатка поштовања, али и због недостатка топлине, а како аутори/ке Модела садржаја стереотипа показују, често ове двије димензије обрнуто корелирају. Међутим, која од те двије димензије има примат, тј. да ли је став у већој мјери позитиван или негативан може зависити од бројних фактора, као што је контекст, ситуација, мотиви, интереси итд.

На крају, покушаћемо да сумирамо најважније аспекте наше критике скале амбивалентног сексизма. Један аспект наше критике се односи на чињеницу да је амбивалентни сексизам тако операционализован да одговори испитаника/ца на неке постављене ајтеме не дају могућност утврђивања да ли се прави разлика по родној основи или се такви ставови односе како на жене тако и на мушкарце. Други аспект критике се тиче контекстуализације. Сматрамо да је у многим земљама је и даље присутна хостилност која жене представља кроз инфериорност и недостатак компетентности, а ову врсту хостилног сексизма постојећом скалом не можемо мјерити. Сматрамо да неки ставови из скале хостилног сексизма о женама које „изазивају” мушку моћ (нпр. феминисткиње и жене које раде и имају каријеру) нису универзално присутни због различитог

историјског контекста када је у питању борба за родну равноправност. Такође, сматрамо да беневољентни сексизам који подразумева женску супериорност у одређеним областима као што су морално расуђивање и бољи укус није универзално присутан. Са друге стране, сматрамо да не треба при мјерењу беневољентног сексизма изостављати универзално присутне стереотипне ставове који имају утемељење у биологији о изражености њежности и брижности код жена, ставове о женама као љепшем полу, као и ставове о кавалерским манирима и рутинама које се тичу романтичних односа, ставове о заштити жена од одређених опасних или прљавих послова и слично.

Мјерење амбивалентног сексизма у различитим културама постојећом универзалном скалом је због свега наведеног веома проблематично. Ако желимо да детектујемо које су то раширене родне предрасуде у једном друштву, потребно је познавати друштвени контекст. Сматрамо да није корисно постављати питања о којима испитаници/це нису раније размишљали зато што нису релевантна за родне односе конкретног друштва, па морају став да формирају у датом тренутку. Такви одговори не детектују сексизам који има утицај на свакодневни живот људи који живе у датом друштву.

III Емпиријско истраживање

1. Методологија емпиријског истраживања

1.1. Узорак

Од укупно 413 испитаника/ца који су попуњавали/ле упитнике, једна испитаница је искључена из даљих анализа због екстремно ниских вриједности на свим скалама, тако да је коначан број испитаника 412. Узорак је полно уједначен, тако да има 206 особа женског и 206 особа мушког пола. Распон узраста је од 18 до 30 година, мада највећи проценат испитаника/ца има између 18 и 25 година (401 испитаник/ца, односно 97% узорка). Узорак чине студенти/киње Биотехничког факултета (49 испитаника), Архитектонског факултета (35 испитаника/ца), Правног факултета (39 испитаника/ца), Филозофског факултета (160 испитаника/ца), Природно-математичког факултета (12 испитаника/ца), Електротехничког факултета (21 испитаника/ца), Факултета за поморство (89 испитаника/ца), Факултета ликовних уметности (5 испитаника/ца) и Музичке академије (2 испитаника) Универзитета у Црној Гори.⁶¹

1.2. Инструменти и технике обраде података

Испитаницима/цама су задана три упитника:

1. Први упитник представља адаптацију скале амбивалентног сексизма (према женама) (Glick & Fiske 1996) која садржи 22 ајтема. Ову скалу сачињавају двије субскеале од по 11 ајтема: скала хостилног и скала беневољентног сексизма.
2. Други упитник садржи 21 ајтем посебно контруисан ради подробније анализе значења одређених ставова из адаптиране скале амбивалентног сексизма (неки ајтеми су формулисани идентично као ајтеми из адаптиране скале

---

⁶¹ Сви испитаници/це су попуњавали исти упитник (дакле, нису постојали одвојени упитници за жене и мушкарце), што нам омогућава поређења одговора према полу.

амбивалентног сексизма, само што се односе на мушкарце⁶², па служе да утврде да ли скала амбивалентног сексизма заиста мјери сексизам, док неки ајтеми служе да провјере једнозначност, недвосмисленост или тон неких ајтема из адаптиране скале амбивалентног сексизма)

3. Трећи упитник обухвата 30 нових ставова⁶³ који одражавају хостилни и беневољентни сексизам прилагођен културно-историјском контексту у Црној Гори. Овај упитник је формиран на основу претходно урађеног пилот истраживања које је подразумијевало квантитативно истраживање на узорку од 100 испитаника/ца који су попуњавали/ле упитник од 100 питања затвореног типа, као и 5 фокус група (обично је учествовало 5 до 6 студената/киња).

У Прилогу 1 налази се упутство за испитанике/це, као и Упитник 1, Упитник 2 и Упитник 3. Учешће у истраживању било је добровољно. Поред поменутих три упитника, испитаницима смо поставили и једно питање отвореног типа: „Шта по Вашем мишљењу значи ријеч сексизам?”. Такође, после сваког упитника остављен је простор предвиђен за коментаре испитаника/ца.

Технике обраде података:

У овом истраживању су примијењене следеће технике обраде података:

- Дескриптивни статистички поступци
- Анализа главних компоненти
- Анализа варијансе (АНОВА)
- Поступци испитивања психометријских карактеристика скале
- Корелациона анализа
- Квалитативна анализа коментара на ставове и одговора на отворено питање

---

⁶² Нпр. ако је став из првог упитника (скале амбивалентног сексизма) „Жене се веома лако увриједје”, паралелни став из другог упитника се односи на мушкарце и гласи „Мушкарци се веома лако увриједје”.

⁶³ Упитник заправо садржи 31 ајтем, али један ајтем (ајтем бр.30) служи као паралелни ајтем, тј. има улогу да провјери да ли ајтем бр. 14 који није могао на стилски добар начин да се формулише тако да прави поређење између мушкараца и жена заиста мејри сексизам.

2. Приказ и дискусија резултата

Добијене резултате ћемо приказати на следећи начин: на почетку ћемо представити факторску структуру, метријске карактеристике и добијене просјечне скорове на скали амбивалентног сексизма, обзиром да је критика ове скале (Упитник бр.1) централна тема овог рада. Након тога ћемо приказати резултате анализе паралелних питања из Упитника бр.1 и Упитника бр. 2 који ће нам показати да ли одређена питања из скале амбивалентног сексизма мјере сексизам или не. Након тога слиједе резултати факторске анализе Упитника бр.3, метријске карактеристике, али и просјечни скорови на појединачним питањима која чине Упитник бр. 3, укупно и по полу. Следеће што ћемо приказати је процес на који начин и кроз које анализе смо дошли до нашег предлога нове скале амбивалентног сексизма. Када смо формирали нову скалу амбивалентног сексизма и приказали њену факторску структуру и метријске карактеристике, то нам је омогућило упоредну анализу просјечних скорова, као и рачунање интеркорелације скорова између оригиналне и нове скале амбивалентног сексизма, па ће ти резултати бити приказани последњи.

2.1. Адаптација скале амбивалентног сексизма

Факторска структура упитника. Ради провјере факторске структуре упитника коришћене су анализа главних компоненти и конфирматорна факторска анализа. Анализа главних компоненти коришћена је како би било провјерено на који начин се ставке групишу без претходног дефинисања модела, односно структуре. Конфирматорна факторска анализа потом је коришћена да би било провјерено да ли ставке упитника одговарају и структури забиљеженој код оригиналног упитника.

Анализа главних компоненти. У складу са методом коришћеном у конструкцији оригиналног упитника, коришћени метод је анализа главних компоненти, са варијаблом ротацијом. Метод коришћен за одређење броја задржаних компоненти је Хорнова паралелна анализа. КМО мјера адекватности узорка износи .843 што је у складу са препоруком да ова вриједност треба да буде изнад .6, а Бартлетов тест сверичности је статистички значајан (χ^2

(231)=2446.654, $p < .001$), што указује да су услови за спровођење анализе главних компоненти испуњени.

Хорнова паралелна анализа указује на постојање три статистичке значајне компоненте које објашњавају редом 18.74, 17.965 и 6.194% варијансе. Међутим, трећа издвојена компонента имала је засићење на само три ставке, од којих је једна имала засићење ниже од .5. Поред тога, дате ставке су према садржају одговарале беневољентном сексизму, као и ставке које припадају другој компоненти. Из тог разлога, одлучено је да буде задржано рјешење са двије главне компоненте. Уочава се да прва компонента има засићења на ставкама које имају хостилни садржај, док друга компонента садржи ставке које се односе на беневољентни сексизам. Једна ставка (y1_3 „У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца”) има ниска засићења на обије компоненте.

Експлораторном анализом, када одређена факторска структура није дефинисана прије покретања анализе, сложенија структура присутна у оригиналном упитнику није се појавила. Оригинални инструмент садржи два фактора који се односе на хостилни и беневољентни сексизам, док беневољентни сексизам садржи три подфактора – Протективни патернализам (*Protective Paternalism*), Комплементарну родну диференцијацију (*Complementary Gender Differentiation*) и Хетеросексуалну интимност (*Heterosexual intimacy*).

Табела 1. Факторска засићења добијена анализом главних компоненти, са Варимах ротацијом

Ајтеми	Компоненте	
	1	2
y1_16 Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	.727	-.089
y1_15 Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	.687	-.043
y1_14 Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу	.658	-.055
y1_21 Феминистичкиње немају разумна очекивања од мушкараца.	.610	-.052
y1_11 Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце	.604	.078
y1_10 Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	.574	.070
y1_18 Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	.564	.015

y1_5 Жене се јако лако увриједе.	.561	.136
y1_7 Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	.558	-.033
y1_4 Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке).	.531	.061
y1_2 Много жена под маском захтјева за "равноправношћу" заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	.517	-.019
y1_13 Мушкарци су непотпуни без жена.	.087	.759
y1_1 Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	-.023	.724
y1_6 Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	.077	.675
y1_12 Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	.039	.673
y1_19 Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	-.084	.639
y1_22 Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус и истанчанији осјећај за културу.	-.002	.601
y1_17 Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	-.037	.592
y1_8 Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца поседује.	-.136	.572
y1_20 Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједио своју жену	.064	.511
y1_9 Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	-.003	.476
y1_3 У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	.086	.181

Конфирматорна факторска анализа. Ради провјере тога да ли подаци одговарају структури карактеристичној за оригинални упитник, односно ради провјере контрукт-ваљаности инструмента, извршена је и конфирматорна факторска анализа. Већ поменута сложенија факторска структура присутна на оригиналном упитнику, у којој се у оквиру беневољентног фактора издвајају три субфактора, упоређена је и са двије једноставније, алтернативне структуре како би било провјерено да ли оне у већој мјери одговарају подацима од описаног сложенијег модела. У наставку текста слиједи објашњење контруисаних модела у оквиру конфирматорних факторских анализа и добијених параметара у оквиру сваког од модела, као и поређење ова три модела. Модели ће бити приказани од најједноставнијег, ка најсложенијем.

Мултиваријантна нормалност података провјерена је Мардиа тестом, при чему добијене вриједности кутозиса (642.44, $p < .001$) указују на одсуство мултинормалне расподеле података. Због одсуства мултинормалности података и ординалног типа података, изабран метод процјене модела је *WLSMV (Robust Weighted Least Squares)*. За процјену недостајућих вриједности којих је било, у односу на укупан број одговора на свакој од скала, мање од 1 % у сваком од упитника, коришћена је метода замјене недостајућих вредности средњом вриједношћу за дату ставку. За анализу коришћен је софтвер Мплус 6.12.

Први контруисани модел садржи само један надређени фактор, односно одсликава структуру која не разликује беневољентни и хостилни сексизам. Све ставке (укупно 22) упитника укључене су у анализу. Вриједности индекса фита указују да дати модел не одговара подацима ($\chi^2=2602.989$, $df=209$, $p < .001$, $\chi^2/df= 12.45$, $RMSEA=.167$, $CFI=.460$, $TLI=.403$). Коришћене граничне вриједности индекса за добар модел су: $RMSEA \leq 0.06$, $CFI \geq 0.95$, $TLI \geq 0.95$ (Hu & Bentler, 1999), и однос вриједности Хи квадрата и степени слободе $\chi^2/df < 3$ (Kline, 2005).

Други модел садржи два фактора – беневољентни и хостилни, тако да по 11 ајтема припада сваком од фактора. Вриједности индекса фита указују да дати модел одговара подацима ($\chi^2= 513.951$, $df=205$, $p < .001$, $\chi^2/df=2.68$, $RMSEA=.064$, $CFI=.921$, $TLI=.913$).

Трећи модел у оквиру беневољентног фактора разликује три већ поменута субфактора - Хетеросексуалну интимност, Протективни патернализам и Комплементарну родну диференцијацију, тако да прва два садрже по четири, а последњи три ставке. Вриједности индекса фита указују да дати модел одговара подацима ($\chi^2= 478.157$, $df=205$, $p < .001$, $\chi^2/df=2.33$, $RMSEA=.057$, $CFI=.938$, $TLI=.931$).

Хи квадрат тест разлика између другог и трећег модела је статистички значајна указујући да трећи модел значајно боље одговара подацима (χ^2 разлика 95.275, $df=3$, $p < .001$). Ови резултати показују да адаптирани инструмент има структуру која је у складу са структуром оригиналног упитника, односно могуће је разликовати беневољентни од хостилног сексизма, а у оквиру беневољентног, додатна три субфактора. У Табели 2 приказана су засићења ставки на сваком од фактора односно субфактора.

Табела 2. Стандардизоване вриједности засићења индикатора на факторима у оквиру задржаног модела

Индикатор	Фактор	β	SE
1. Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	Хетеросексуална интимност	.817	.026
6. Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	Хетеросексуална интимност	.746	.030
12. Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	Хетеросексуална интимност	.727	.035
13. Мушкарци су непотпуни без жена.	Хетеросексуална интимност	.865	.023
3. У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	Протективни патернализам	.203	.054
9. Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	Протективни патернализам	.637	.048
17. Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	Протективни патернализам	.721	.046
20. Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједио своју жену.	Протективни патернализам	.553	.046
8. Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца посједује.	Комплементарна родна диференцијација	.633	.041
19. Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	Комплементарна родна диференцијација	.742	.034
22. Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус и истанчанији осећај за културу.	Комплементарна родна диференцијација	.684	.035
2. Много жена под маском захтјева за "равноправношћу", заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	Хостилни сексизам	.472	.041
4. Већина жена невинне коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке).	Хостилни сексизам	.499	.036
5. Жене се јако лако увриједе.	Хостилни сексизам	.543	.038
7. Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	Хостилни сексизам	.560	.035
10. Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	Хостилни сексизам	.553	.035
11. Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	Хостилни сексизам	.585	.035
14. Жене преувеличавају проблеме са којима се суоријећу на послу.	Хостилни сексизам	.643	.030
15. Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу".	Хостилни сексизам	.697	.027
16. Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	Хостилни сексизам	.728	.025
18. Много је жена које уживају у томе да изазивају	Хостилни	.538	.034

мушкараце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	сексизам		
21. Феминистичкиње немају разумна очекивања од мушкараца.	Хостилни сексизам	.600	.034

2.1.1. Метријске карактеристике адаптиране скале амбивалентног сексизма

У Прилогу 2 приказана је дескриптивна статистика засебних ставки у упитнику. Уочава се да код већине ставки расподјела одступа значајно од нормалне (вриједности стандардизованог скјуниса и кутозиса су веће од 1.96), односно расподјела је код свих питања негативно асиметрична указујући на претежно слагање већине испитаника/ца са већином питања. Посебно три става (став У1_9. „Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене”, став У1_12. „Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати” и став У1_17. „Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.”) слабо дискриминишу испитанике, обзиром да медијана ових ајтема има вриједност 5, што значи да се већина испитаника/ца изразито слаже са овим ставовима. У Прилозима 4 и 5 приказане су вриједности поузданости, репрезентативности и коригована ајтем – тотал корелација. Оквирне задовољавајуће вриједности репрезентативности су >0.90 , а поузданости >0.60 (Кнежевић и Момировић, 1996). Међутим, нарочито приликом коришћења ових показатеља у конструкцији нове скале, уколико одређени критеријум не испуњава ниједна ставка упитника, критеријум може да се снизи (што је овдје случај са поузданошћу). Уочава се да све ставке осим ставке број 3 имају задовољавајућу репрезентативност, поузданост и корелацију са укупним скором. С обзиром на то да је упитником могуће раздвојити два облика сексизма, и ове анализе су урађене засебно за скалу хостилног и скалу беневољентног сексизма.

Израженост сексизма добијена је израчунавањем средње вриједности на свим ајтемима скале у складу са препоруком аутора оригиналне скале (Glick & Fiske, 1996), као и на ајтемима субскала беневољентног и хостилног сексизма, тако да овакви скорови имају теоријски распон од 0 до 5. У Табели 3 приказане су вриједности емпиријских распона, медијане, медијанског апсолутног

одступања, аритметичке средине, стандардне девијације, стандардизованог скјуниса и куртозиса као и вриједност Шапиро-Вилк (*Shapiro-Wilk*) теста нормалности расподеле за сваки од скорова. Емпиријски распон укупног скорa указује на релативно добру покривеност, али и одсуство екстремно ниских вриједности. Вриједност стандардизованог скјуниса указује на негативну асиметричност, а стандардизованог куртозиса указује на облик расподеле који одговара Гаусовој кривој. Шапиро-Вилк тест нормалности расподеле такође указује на значајно одступање од нормале. Сличне вриједности се добијају и на субскалама сексизма, тако да се уочава асиметрија расподеле скорова, односно већина испитаника се претежно високо слаже са свим ставкама упитника. Највеће одступање од нормалне расподеле се уочава код беневољентног сексизма, док је асиметрија мање изражена код скорa хостилног сексизма. Ради бољег разумијевања ових разлика у расподјели скорова, провјерене су полне разлике у изражености сексизма и његових субскала.

Табела 3. Дескриптивни показатељи скорова сексизма

	Емпиријски распон	АС	СД	Меди јана	МАД	Станд скјуни с	Станд. куртоз ис	Ш-В тест
Укупан скор	1.36 - 4.73	3.38	.587	3.41	.6065	-3.51	1	0.988*
Беневољентни сексизам	0.82 - 5	3.54	.808	3.64	.8087	-4.83	0.14	0.972*
Хостилни сексизам	0.82 - 5	3.21	.825	3.21	.8087	-2.35	-1.02	0.989*

Коришћењем Мен-Витни (Mann-Whitney) теста добијено је да не постоје статистички значајне разлике између полова у изражености мјере амбивалентног сексизма добијене као средња вриједност одговора на свим питањима на цијелој скали ($U=19392.5$, $p=.131$). Дакле, ако се посматра израженост амбивалентног сексизма, уједначено је присутан код мушкараца и жена. Међутим, полне разлике уочавају се на појединачним скалама сексизма. Код жена је израженији беневољентни сексизам него код мушкараца ($U=10481.5$, $p=.000$). Наиме, медијана на скали беневољентног сексизма код жена је 3.9, а код мушкараца 3.3. Са друге стране, мушкарци остварују медијану на скали хостилног сексизма од 3.5, а жене 2.9, и ова разлика је такође

статистички значајна ($U=13259.5$, $p=.000$). Ови налази указују да је узрок веће асиметрије резултата на скали беневоленог сексизма у односу на скалу хостилног сексизма у томе да се са ставовима беневолентне скале испитанице слажу у знатно већој мјери него са ставовима из скале хостилног сексизма.

Дакле, код мушкараца је незнатно израженији хостилни од беневолентног сексизма, мада оба просјечна сора 3.5 и 3.3 припадају умјереном слагању, док се просјечан скор на скали хостилног сексизма и просјечан скор на скали беневолентног сексизма на женском узорку много више разликују: 2.9 и 3.9 .

Поређења ради, у односу на скорове добијене на узорцима из 19 земаља⁶⁴ у оквиру истраживања рађеног 2000. године (Glick et al. 2000) наши резултати указују да је сексизам код наших испитаника/ца најсличнији по интензитету са сексизмом мушкараца и жена из кубанског узорка који се у међународном истраживању показао као најсексистичкији. Испитанице из нашег истраживања су показале израженији беневолентни сексизам од испитаница из свих 19 земаља, док је хостилни сексизам израженији само код Кубанки. Код испитаника мушког пола такође је измјерен висок скор на обије скале, мало нижи него код Кубанаца. Наравно, морамо имати у виду да је наше истраживање рађено 16 година касније. Ипак, за мјерење сексизма коришћена је иста скала, која је показала добре метријеске карактеристике и на нашем узорку, као и исту факторску структуру, што оправдава ово поређење.

У Прилогу 3 приказане су средње вриједности одговора на појединачна питања одвојено за мушкарце и жене. Резултати показују да постоји значајна разлика између одговора мушкараца и жена на свим питањима осим питања бр. 3: „У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.” Жене имају статистички значајно више скорове на свим ајтемима који се односе на беневолентни сексизам, а мушкарци на ајтемима који се односе на хостилни сексизам.

Занимљиво је да је просјечна вриједност скорова мушкараца на три питања која се односе на комплементарне родне разлике (супериорност жена у одређеним областима) прилично ниска и то 2.32, 2.20 и 2.29, што значи да су

---

⁶⁴Куба, Африка, Нигерија, Боцвана, Колумбија, Чиле, Јужна Кореја, Турска, Португалија, Италија, Бразил, Шпанија, Јапан, Белгија, Њемачка, САД, Енглеска, Аустралија и Холандија

просјечни скорови на овим ставовима најближи умјереном неслагању. То су уједно и питања са најнижим просјечним скоровима у скали када су испитаници мушког пола у питању. Од свих питања из скале са овима се најмање слажу. На ова иста питања жене одговарају значајно другачије, па су просјечни скорови жена на ова три питања 3.39, 3.48 и 3.40.

Са ајтемима из субфактора хетеросексуална интимност који говоре о томе да су мушкарци непотпуни без жена, да сваки мушкарац треба да има жену коју обожава и слично, слажу се и мушкарци и жене. Ово су просјечне вриједности одговора мушкараца на четири питања из овог субфактора : 3.37, 3.45, 3.55, 3.75. Просјечне вриједности одговора жена на иста питања су: 4.13, 4.21, 4.45, 4.47. То значи да се мушкарци са овим ставовима просјечно умјерено слажу до слажу, док скор жена припада распону слагања од слажем се до изразито се слажем.

Трећи субфактор је протективни патернализам који се састоји од четири питања, с тим што се на нашем узорку показало да горе поменуто питање бр. 3 има ниско засићење у оквиру овог субфактора. То је такође и једино питање које припада беневоолентном сексизму гдје је средњи скор за мушкарце (2.90) виши од средњег скор за жене (2.60) (иако се разлика показала статистички незначајном). Преостала три питања је потребно појединачно представити у контексту разлика у одговорима по полу. „Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене” је ајтем са којим се и жене и мушкарци слажу у највећој мјери, па је просјечна вриједност одговора код испитаница чак 4.76, а код испитаника 4.56. Високо слагање је присутно и када је у питању ајтем „Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану”, с тим што је разлика по полу у скоровима значајно већа и то 4.63 за жене, и 3.91 за мушкарце. Ипак, трећи став који се груписао у овај субфактор много је мање изражен, па су средње вриједности изражености става „Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену” за жене 3.25, а за мушкарце 2.83 (при чему ова разлика није статистички значајна – $p = .009$). Неслагање са овим ставом може да се тумачи из двије перспективе: испитаник/ца могу имати на уму да ово питање стереотипизира жену као мање способну, па егалитарне вриједности могу утицати на неслагање, док неслагање такође може долазити из мишљења да жене не треба да имају било какве

привилегије, док оправдавају традиционално мушке привилегије. Питања која не праве поређења између мушкараца и жена проблематична су за тумачење.

Када је хостилни сексизам у питању, без изузетка мушкарци показују више скорове на свим питањима. Два става се тичу хостилности према феминисткињама. („Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца” и „Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца”). Средње вриједности на овим ставовима међу женама су 2.69 и 2.81, што значи да је став прилично недефинисан, између умјереног неслагања и умјереног слагања. Мушкарци се са овим ставовима умјерено слажу (3.38 и 3.34). Три питања се односе на негодовање на жалбе жена на дискриминацију и сексизам („Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане”, „Много жена под маском захтјева за "равноправношћу", заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце”, „Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке).”). Просјечни скорови жена на овим питањима су редом 2.73, 2.83, 2.67, а мушкараца 3.50, 3.41, 3.07. Дакле, жене су просјечно негдје између недефинисаног става између умјереног неслагања и умјереног слагања када су ови ставови у питању, док се мушкарци умјерено слажу са овим ставовима. Ипак последњи став је и код мушкараца слабије изражен, што је вјероватно повезано са тиме да је израз сексизам испитаницима/цама углавном непознат. Свијест о постојању сексизма и жалби на исти није свеприсутна код нас, посебно не она која се ослања на шире друштвене иницијативе, па самим тим није нарочито изражена ни негативност према таквом понашању.

Резултати показују да је хостилност према неким женским појединачним отпорима и жалбама присутнија него хостилност према феминисткињама и женској борби за родну равноправност. Жене показују умјерено слагање са ставовима: „Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих” (3.33), „Жене се јако лако увриједу” (3.15) и „Жене преувеличавају проблеме са којима се суочијећу на послу” (3.08). Са овим ставовима се мушкарци слажу у већој мјери од жена. (3.78, 3.73, 3.71)

Сличан ниво хостилног сексизма је показан кроз слагање са тим да жене сексуалношћу манипулишу мушкарцима, па се жене умјерено слажу (3.10) са тврдњом „Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што

прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање”, док је код мушкараца тај став опет нешто израженији (3.68).

Два става у скали хостилног сексизма се тичу контроле мушкараца од стране жена у хетеросексуалним односима: „Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на ‚кратком ланцу‘.” и „Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце”. Жене имају просјечно неутралан став, али је најближи умјереном слагању (2.92 и 2.94), док се мушкарци умјерено слажу са овим ставовима (3.48 и 3.31).

Поузданост инструмента изражена коефицијентом Кронбах Алфа (*Cronbach Alpha*) износи 0.78, што је нешто ниже у односу на очекиване вриједности поузданости у распону 0.83 - 0.9 добијаних у оквиру пет узорака који су служили за провјеру и валидирање оригиналног инструмента (Glick & Fiske, 1996). Поузданост скале беневољентног сексизма износи 0.79, што је у складу са вриједностима поузданости добијеним у ранијим истраживањима (0.73 - 0.85). Поузданост скале хостилног сексизма износи 0.82, што је такође у складу са вриједностима добијеним у студијама Питер Глика и Сузан Фиск (Glick & Fiske 1996), које се крећу од 0.8 - 0.92. Вриједности поузданости субфактора беневољентног сексизма су редом 0.81, 0.44 и 0.69 за хетеросексуалну интимност, протективни патернализам и комплементарну родну диференцијацију, међутим, због ниског броја ставки коришћених за израчунавање ових скорова не треба интерпретирати ове вриједности на исти начин као у случају већ поменутих скорова комплетних скала. У оквиру међународног истраживања урађеног у 19 земаља вриједности поузданости скале хостилног сексизма су биле у распону од .68 до .89, поузданост скале беневољентног сексизма се константно показивала мањом и то од .53 до .84. Три субфактора беневољентног сексизма су у међународном истраживању, када се гледа просјек из 19 земаља имали следеће просјечне вриједности поузданости и то: .54 протективни патернализам, .61 комплементарна родна диференцијација и .54 хетеросексуална интимност. (Glick et al., 2000:768)

У Табели 4 приказане су вриједности репрезентативности, поузданости и хомогености скорова на скали амбивалентног сексизма, као и на двије субскале. Све поменуте карактеристике имају задовољавајуће вриједности за све три скале. Висока вриједност КМО мјере указује на то да су ставке коришћене у

овом инструменту репрезентативне за универзум ставки које мјере сексизам. Вриједности хомогености око вриједности .5 и .6 су задовољавајуће.

Табела 4. Репрезентативност, поузданост и хомогеност скорова адаптиране скале амбивалентног сексизма

	Kaiser-Mayer-Olkin	Cronbach Alpha	H5 ⁶⁵
Укупан скор АС	.925	.78	.574
Хостилни	.929	.82	.693
Беневолентни	.935	.79	.672

2.1.2. Интеркорелације скорова

Прегледом Табеле 5 уочава се да су корелације хостилног и беневолентног сексизам са укупним скором амбивалентног сексизма изражене *Spearman Rho* коефицијентом високе, док не постоји статистички значајна повезаност између субскала хостилног и беневолентног сексизма, као ни између хостилног сексизма и појединачно три субфактора у оквиру скале беневолентног сексизма (ХИ, ПП и КРД)⁶⁶. Интересовало нас је у којој мјери корелирају субфактори беневолентног сексизма међусобно и испоставило се да је корелација умјерена (око 0.4) и значајна.

Табела 5. Интеркорелације скорова на Упитнику беневолентног и хостилног сексизма

	Укупан скор	Беневолентн и сексизам	ХИ	ПП	КРД	Хостилни сексизам
Укупан скор	1.000	.702**	.613**	.522**	.511**	.713**
Беневолентни с		1.000	.803**	.730**	.804**	.051
ХИ			1.000	.407**	.479**	.093
ПП				1.000	.409**	.065
КРД					1.000	-.032
Хостилни с.						1.000

⁶⁵ H5 мјера хомогености добијена коришћењем макроа Rtt10g (Кнежевић & Момировић, 1996)

⁶⁶ ХИ-Хетеросексуална интимност, ПП-Протективни патернализам, КРР- Комплементарне родне разлике

Табела 5а приказује ове исте интеркорелације али само код женског дијела узорка. У овом случају је корелација између хостилног сексизма и беневољентног сексизма ниска до умјерена али статистички значајна, а такође можемо видјети да је корелација између хостилног сексизма и три субфактора беневољентног сексизма ниска али значајна. Субфактор хетеросексуална интимност са друга два субфактора беневољентног сексизма и са хостилним сексизмом корелира на исти начин – ниско до умјерено и статистички значајно. Објашњење корелације са хостилним сексизмом може да буде потреба да се инсистирањем на међузависности између мушкараца и жена и давањем на важности женама компензује јаз који прави хостилни сексизам са својим негативним тоном који је усмјерен на жене. Са друге стране, људи који се слажу са ајтемима хетеросексуалне интимности на егалитаран начин (слажу се и са паралелним питањима) могу да се не слажу са осталим сексистичким ајтемима и тиме допринесу нижој корелацији са тим ајтемима.

Табела 5а. Интеркорелације скорова на Упитнику беневољентног и хостилног сексизма код жена

	Укупан скор	Беневољентни сексизам	ХИ	ПП	КРД	Хостилни сексизам
Укупан скор	1.000	.752**	.612**	.558**	.600**	.853**
Беневољентни с		1.000	.728**	.795**	.785**	.337**
ХИ			1.000	.451**	.380**	.325**
ПП				1.000	.421**	.217**
КРД					1.000	.264**
Хостилни с.						1.000

Код мушкараца не постоји корелација између хостилног и беневољентног сексизма, ни између хостилног сексизма и протективног патернализма, нити између хостилног сексизма и комплементарних родних разлика. Једино је значајна али ниска позитивна корелација код мушкараца између хостилног сексизма и хетеросексуалне интимности. Хетеросексуална интимност код мушкараца корелира ниско до умјерено и статистички значајно са друга два субфактора беневољентног сексизма, а ниско и статистички значајно са хостилним сексизмом.

Табела 5б. Интеркорелације скорова на Упитнику беневољентног и хостилног сексизма код мушкараца

	Укупан скор	Беневољентни сексизам	ХИ	ПП	КРД	Хостилни сексизам
Укупан скор	1.000	.725**	.641**	.466**	.472**	.721**
Беневољентни с.		1.000	.778**	.706**	.707**	.089
ХИ			1.000	.306**	.328**	.158*
ПП				1.000	.368**	.025
КРД					1.000	.019
Хостилни с.						1.000

У истраживањима урађеним у Сједињеним Америчким Државама (Glick & Fiske 1996) показало се да скале беневољентног и хостилног сексизма умјерено али значајно корелирају и то од .40 до .50. То је ауторима ове скале био показатељ да су хостилни и беневољентни сексизам ипак дио исте патријархалне идеологије. Ипак, у међународном истраживању је показано да у неким земљама није било значајних корелација између скорова на овим субскалама. Позитивне корелације између ХС и БС код жена су пронађене у 18 од 19 земаља, а код мушкараца у 13 од 19 земаља. Наши резултати се уклапају у правилност до које се дошло у оквиру међународног истраживања, а то је да што је одређени узорак из неке земље имао већи скор на скали амбивалентног сексизма, то су корелације између хостилног и беневољентног сексизма биле мање. Такође, на индивидуалном нивоу су показали да што је особа већи сексиста, то су корелације између хостилног и беневољентног сексизма мање. На нашем узорку се показало да је сексизам изузетно присутан, а да хостилни и беневољентни сексизам позитивно не корелирају. Како су жене по правилу мањи сексисти, онда је логично да су међу женама БС-ХС корелације више. Аутори сматрају (Glick et al., 2000:772) да што је код особе израженији сексизам, та особа је чистије хостилна или беневољентна према женама, прије него да мијеша позитивни и негативни тон према женама, док они који су егалитарни, једнако одбијају како хостилни, тако и беневољентни сексизам, што утиче на већу корелацију између ове двије врсте сексизма код особа код којих је сексизам мање изражен.

2.1.3. Глобални закључак о метријским карактеристикама адаптиране скале амбивалентног сексизма

Адаптирани инструмент показује добру конструкторску ваљаност, како је утврђена факторска структура која одговара и оригиналном инструменту. Поузданост за појединачне скале инструмента крећу се око задовољавајућих вриједности за хостилни сексизам, а испод задовољавајућих су за беневолентни сексизам, али су ове вриједности у складу са добијеним вриједностима на оригиналном упитнику. Прегледом метријских карактеристика појединачних ставки, могуће је закључити да једна ставка („У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца”) показује веома лошу репрезентативност, поузданост и ниску корелацију са конструктором који би требало да мјери, што је видљиво и ниским засићењем ове ставке на беневолентном фактору. Према овим показатељима, овај ајтем није добра мјера сексизма у оквиру овог упитника на подацима узорка испитаника/ца из Црне Горе. Овај став није дескриптиван, већ прескриптиван и може се тумачити на више начина. Са једне стране, из патријархалне перспективе која велича мушкараце, овај став се може подржавати због посматрања жена као слабих, као оних којима треба помоћ и то од стране снажних, способних мушкараца. Са друге стране, овај исти став се из патријархалне позиције може одбијати зато што је улог сам живот, а живот жена свакако не вриједи више од живота мушкараца. Сматрамо да ово друго тумачење може бити разлог ниског засићења и неуклапања у скалу беневолентног сексизма на узорку из Црне Горе.

Уочава се да испитаници генерално остварују високе скорове на укупном скору сексизма и на скали беневолентног сексизма. Равномјернија расподела резултата присутна је међутим на скали хостилног сексизма. Овакви резултати показују да су међу студентском популацијом Црној Гори генерално ставови беневолентног сексизма присутни невезано од пола испитаника, односно да предствалају ставове карактеристичне за културу.

Дакле, резултати показују да смо на добар начин превели и адаптирали оригиналну скалу амбивалентног сексизма. У наредним поглављима ћемо приказати резултате анализа које смо спровели, које потврђују наше претпоставке о недостацима ове скале.

2.2. Додатна анализа ајтема из скале амбивалентног сексизма

(Да ли ајтеми из скале амбивалентног сексизма заиста мјере сексизам?)

У сврху додатног прецизирања значења одређених питања из оригиналног упитника, конструисан је Упитник бр. 2, тј. додатна питања која су по садржају идентична оригиналним али прилагођена супротном полу, као и питања конструисана у сврху спецификације значења која испитаници придају одређеним питањима оригиналног упитника. Дескриптивна анализа датих ставки приказана је у Прилогу 6, а полне разлике у одговорима на ове ставке у Прилогу 7. Уочава се да су два става („Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкарца”; „Свака би жена требало да има мушкарца којег ће обожавати”) изразито недискриминативна, с обзиром да њихова медијана износи 5. Статистички значајне полне разлике уочавају се код свих питања осим код четири.

Наиме, за одређени број питања из Скале амбивалентног сексизма није могуће процијенити да ли начин одговарања на дата питања зависи од изражености сексизма или од одређених општих ставова неспецифичних за пол на који се односе, јер су ова питања формулисана тако да се односе само на један пол. Питања која су формулисана тако да се односе само на један пол, а контекст дозвољава примјену питања и на други пол⁶⁷, упоређена су са паралелним питањима која се односе на други пол.⁶⁸ У Табели 6 означена су дата питања оригиналног упитника са одговарајућим паралелним питањима, као и број испитаника/ца који одговарају на паралелна питања на идентичан начин, тј. заокруживањем исте вриједности на скали од 0 до 5.

---

⁶⁷Нека питања су тако формулисана да је у постојећем контексту бесмислено постављати паралелна питања зато што немају никакво упориште у реалности (нпр. не можемо говорити о томе да постоји шири тренд да мушкарци траже посебне повластице при запошљавању за себе позивајући се на неравноправност полова, као што се не може говорити о раширеним прерасудама према феминистима, зато што феминисти нису препознати као група, као што је случај са феминисткињама)

⁶⁸Нека питања за која се у постојећем контексту и значењском систему чинило да је бесмислено примијенити их на други пол, ипак су формулисана тако да се односе и на други пол, зато што су одговори неких испитаника/ца током пилот истраживања указивали на то да постоје и таква мишљења (нпр. показало се да неки људи сматрају да и мушкарци својом сексуалношћу манипулишу женама, па смо жељели да провјеримо колико је такво мишљење усамљено или пак заступљено)

Такође, ријешили смо да одговоре на паралелна питања упоредимо на још један начин, па смо одговоре свели на двије категорије: категорију неслагања (у који се сврставају одговори 0,1 и 2) и категорију слагања (у коју се сврставају одговори 3,4 и 5). Ова провјера нам омогућава да измјеримо који проценат испитаника/ца прави разлику на нивоу слажем се – не слажем се између ових парова паралелних питања. Резултати су приказани у Табели 7.

Висок проценат особа које на паралелна питања одговарају на исти начин указује на то да дато питање у пару које је дио оригиналног упитника амбивалентног сексизма заправо не мјери израженост сексизма, колико генерални став покривен датим питањем, невезано од тога на који пол је став усмјерен. Према строжијем критеријуму, као несексистичке одговоре узимамо само оне који подразумијевају заокруживање истог броја на оба паралелна питања, а по мање строгом критеријуму одсуство сексизма детектујемо онда када одговори на оба питања из пара припадају једној од категорија – категорији слагања или категорији неслагања.

Распон броја испитаника који су на оба питања у датом пару одговарали заокруживањем идентичног броја (Табела 6) на скали од 0 до 5 је од 68 (15.5%) до 261 (63.3%). Прегледом Табеле 7, уочава се да се број испитаника који су одговарали у оквиру исте категорије креће између 184 (44.75%) па до 372 (90.3%).

Уочава се да је код четири пара ставки број испитаника/ца који су на обије ставке одговорили/ле заокруживањем истог поддиока скале знатно виши у односу на остале, и креће се између 194 и 261, што одговара проценту испитаника/ца од 47.1 до 63.3. Према томе, могуће је да су ови ајтеми из оригиналног упитника у већој мјери показатељ глобалних ставова о партнерским односима него што мјере сексизам, јер испитаници/це на исти начин на њих одговарају било да је ајтем формулисан тако да се односи на мушкарце, било да се односи на жене.

Анализом ових парова питања показало се да питања која чине субфактор хетеросексуална интимност у оквиру беневољентног сексизма заправо не мјере сексизам зато што наши резултати показују да већина људи сматра, судећи по одговорима које дају, да су жене потребне мушкарцима у интимном смислу у једнакој мјери као што су и мушкарци потребни женама. Према строжијем критеријуму на ова три питања и њихове паралелне парњаке

идентично одговара преко половине испитаника/ца, а према критеријуму двије категорије слагање/неслагање је тај проценат још већи и креће се око 90 процената, од чега је мање од 10 процената оних који одговарају на оба питања из парова у категорији неслагања. Остаје око 10 процената људи који заиста праве разлику (према слободнијем критеријуму на нивоу слажем се/не слажем се) и сматрају да је један пол потребнији другом, да је један пол непотпунији без другог, да је једном полу важније да га воли други пол и слично.

Ако упоредимо средње вриједности на ова три пара питања (3.97/4.07, 3.79/3.89 и 4.11/4.09) видимо да су те вриједности скоро идентичне. Ако анализирамо полне разлике у средњим вриједностима видимо да се мушкарци у већој мјери слажу са ставом да су жене непотпуне без љубави мушкараца колико год биле остварене (3.86), него са ставом да су мушкарци колико год били остварени непотпуни без љубави жена (3.49), док жене имају обрнуто мишљење (4.28 и 4.45). Ипак разлике о којима говоримо нису велике, што говори у прилог томе да ова питања не мјере сексизам. У скоро једнакој мјери сматрају жене да би сваки мушкарац требало да има жену коју ће обожавати, али и жена мушкараца (4.47 и 4.37), а разлику не праве ни мушкарци (3.75 и 3.81) када је овај пар паралелних ставова у питању. Просјечни скорови жена на ајтемима „Мушкарци су непотпуни без жена” и „Жене су непотпуне без мушкараца” су 4.21 и 3.90, док су просјечни скорови мушкараца на овим питањима 3.37 и 3.87, при чему видимо да и мушкарци и жене свом полу дају предност и сматрају да су ипак мало потребнији супротном полу, него супротан пол њима. Ипак, примјећујемо да су просјечни скорови жена значајно већи на ова три пара питања него скорови мушкараца. То значи да жене већу важност придају љубавним односима него мушкарци и да у већој мјери инсистирају на међузависности између полова.

Још два питања која припадају беневољентном сексизму, конкретно субфактору протективни патернализам, показала су се као проблематична када је мјерење сексизма у питању, зато што велики број људи одговара на исти начин на њихове парњаке који се односе на супротни пол. Тако по строжијем критеријуму 32,3 %, а по критеријуму са двије категорије 83.3 % људи сматра да би жене требало да пазе и штите своје мушкарце исто као што би мушкарци требало да пазе и штите своје жене. 47,1%, односно 82,5% људи сматра да жена треба доброг мушкараца да држи као мало воде на длану, као и да мушкарац

треба добру жену да држи као мало воде на длану. На нивоу средњих вриједности, разлике су веће него кад су у питању ајтеми која припадају хетеросексуалној интимности. Мушкарци и жене, судећи према просјечним вриједностима, у већој мјери се слажу са тим да мушкарци треба да пазе и штите своје жене (жене 4.76, мушкарци 4.56), него са тим да жене треба да пазе и штите своје мушкараце (жене 3.66, мушкарци 3.53). Иако је само степен слагања у питању, очигледно је да овдје долази до изражаја мушка заштитничка родна улога која подразумијева већу снагу и одговорност мушкараца.

Мушкарци не праве веће разлике и сматрају да мушкарац треба добру жену да држи као мало воде на длану (3.78), као што жена треба доброг мушкараца да држи као мало воде на длану (3.91). Са ставом да жена треба доброг мушкараца да држи као мало воде на длану, жене показују скоро идентичан ниво слагања као и мушкарци (3.87). Ипак најизразитије је слагање жена са ставом да мушкарци добру жену треба да држе као мало воде на длану (4.63).

Дакле, показало се да 5 ајтема из скале беневољентног сексизма не могу служити као мјера сексизма, зато што велики број људи идентично одговара и на њихове парњаке из Упитника бр.2 који се односе на супротан пол. То значи да је мјерење сексизма овим ајтемима невалидно, тј. интерпретација слагања са овим ајтемима као показатеља присутности сексизма, погрешна. Ипак, један ајтем из скале беневољентног сексизма који је упоређен са својим парњаком који се односи на супротан пол показао се као добра мјера сексизма. Наиме, свега 13 процената испитаника/ца се сложило на идентичан начин и са једним и са другим ајтемом, а по критеријуму свођења одговора на двије категорије, само 28,4% људи је дало на оба ајтема одговоре у оквиру категорије слагања. Показало се да ипак већина испитаника (71,8 %) има различит став према томе да мушкарац треба да жртвује чак и своје здравље да би финансијски обезбиједио своју жену, са једне стране, и према томе да жена треба да жртвује своје здравље да би финансијски обезбиједила свог мушкараца, са друге стране. Просјечни скорови такође потврђују ову разлику, па се може примијетити да и даље постоје већа очекивања од мушкараца него од жена, када су финансије у питању, па су средње вриједности на ова два ајтема 3.04 и 1.89, тј. са ставом да мушкарац треба да се жртвује да би финансијски обезбиједио своју жену испитаници/це се умјерено слажу, а са његовим парњаком који се односи на

жене постоји умјерено неслагање (1.89). Мушкарци и жене имају сличан просјечан став, тј. сматрају да жене нису одговорне за то да финансијски обезбјеђују мушкарце (1.92 и 1.89), док разлике постоје када је став о мушкој финансијској одговорности у питању, па је средњи скор међу мушкарцима (2.83) и указује на неодређен став, док жене показују умјерено слагање (3.25).

Када су ставови из скале хостилног сексизма у питању, показало се да они заиста одражавају сексизам, што закључујемо из чињенице да се мали проценат људи који се слагао са тим ајтемима идентично слагао и са њиховим парњацима (8.7 % -19.7%). По ”блажем” критеријуму 25.5% - 58% људи је одговарало на оба паралелна питања одговорима који припадају категорији слагања, тј. бројевима 3,4 или 5. Иако је проценат истовјетних одговора на ове парове питања низак, сматрамо да би ипак било прецизније ова питања формулисати тако да праве поређење између мушкараца и жена, онда када је то могуће (Нпр. „Жене су увредљивије од мушкараца” умјесто „Жене се лако увриједе”) да се не би егалитарни одговори тумачили као сексизам (онда када испитаници сматрају да се жене лако увриједе, али да се и мушкарци исто тако лако увриједе).

Средње вриједности такође указују на разлике и присуство сексизма. Са ставом да се жене лако увриједе људи се слажу у много већој мјери него са ставом да се мушкарци лако увриједе (3.44 и 2.09), тј. са првим ставом постоји просјечно умјерено слагање, а са другим просјечно умјерено неслагање. И мушкарци и жене се слажу да се жене лако увриједе, с тим што се мушкарци (3.73) са тим ставом слажу у већој мјери од жена (3.15). Са друге стране мушкарци се не слажу да се мушкарци лако увриједе (1.69), док су жене просјечно између умјереног неслагања и умјереног слагања када је овај став у питању (2.50).

На нивоу цијелог узорка постоји умјерено слагање са ставом да жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу (3.4), док са ставом да мушкарци преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу постоји умјерено неслагање (2.28). Мушкарци се не слажу са тим да они преувеличавају проблеме на послу (1.81), док су жене просјечно давале одговоре између умјереног неслагања и умјереног слагања када је овај став у питању (2.75). Са друге стране, жене се у већој мјери слажу, тј. умјерено се слажу са тим да жене

преувеличавају проблеме на послу (3.08), док се мушкарци са тим ставом слажу у још већој мјери (3.71).

Овдје је такође важно поменути да је наше истраживање показало да став да жене преувеличавају проблеме на послу не можемо у нашем контексту тумачити као хостилни сексизам усмјерен на жене од каријере како се може тумачити у контексту САД-а. Практично једнако изражено слагање измјерено на нашем узорку са ставовима да се жене претјерано жале на проблеме на послу (3.4), са једне стране, и да се у већој мјери од мушкараца жале на животне проблеме (3.35), са друге стране, указује да хостилност није усмјерена на жене у пословној сфери, већ на општу особину слабости жена и њихове тенденције да се жале на животне проблеме.

Велику разлику примјећујемо и код ајтема „Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање” (3.39) и његовог парњака (1.9). Када је овај пар ајтема у питању, код њега примјећујемо веће слагање у мишљењима код мушкараца и жена, па се ни једни ни други не слажу са тим да мушкарци сексуално манипулишу женама (жене 2.09, мушкарци 1.07), али се и једни и други слажу да жене сексуално манипулишу мушкарцима (жене 3.10, мушкарци 3.68), жене се умјерено слажу, а мушкарци нешто интензивније. Иако хостилност није нарочито изражена ни према женама када су жалбе на дискриминацију у питању: „Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане” (3.12) па са овим ставом постоји умјерено слагање, са његовим парњаком је случај другачији, па је просјечан скор знатно нижи (1.89), што је и очекивано обзиром да не живимо у друштву у ком су мушкарци родно дискриминисани. Жене просјечно имају неутралан став када је у питању ајтем „Кад мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисани” (2.52), док се мушкарци са овим ставом не слажу (1.21). Са истим таквим ставом примијењеним на жене, мушкарци се слажу (3.50), а жене имају неутралан став (2.73) који је ипак нешто ближи слагању него став који се односи на мушкарце.

Нешто мања разлика у одговорима цијелог узорка се јавља између става да жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце (3.12) са којим постоји умјерено слагање и става да мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене (2.67) који је између умјереног слагања и умјереног

неслагања. Слична је ситуација између става „Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на „кратком ланцу“.” и његовог парњака (3.2 и 2.58). Разлике средњих вриједности по полу показују да међу мушкарцима постоји умјерено неслагање са тим да мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене, док се жене са тим ставом умјерено слажу (3.28). Мушкарци и жене се више међусобно слажу око тога са жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце, при чему се мушкарци у већој мјери од жена слажу са тим ставом (жене 2.94, мушкарци 3.31). Мушкарци смарају да мушкарци углавном не покушавају да држе жене „на кратком ланцу” (2.01), док се жене са овим ставом умјерено слажу (3.14), али се жене умјерено слажу и са ставом да жене покушавају да држе мушкарце „на кратком ланцу”, тј. да их држе по контролом (2.94), са чим се умјерено, али нешто интензивније од жена слажу и мушкарци (3.31).

Изузетак су ставови да већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих (3.56) и став да већина мушкараца не цијени довољно шта жене раде за њих (3.16), јер постоји умјерено слагање са оба става, али ипак нешто веће са ставом који се односи на женску незахвалност. Када погледамо просјечне скорове подијељене по полу, видимо да мушкарци сматрају да су жене незахвалне у истој мјери као што и жене сматрају да су мушкарци незахвални (3.78 и 3.78), док су жене критичније према свом полу и умјерено се слажу са тим да су жене незахвалне (3.33), док мушкарци имају неодређен став о незахвалности мушкараца (2.54). На овај пар паралелних питања је у оквиру категорије слагања одговорило 58% људи, а истим бројем на оба ајтема одговорило је 19,7% људи. Просјечни скорови цијелог узорка, као и они подијељени по полу, на овај пар питања у комбинацији са податком о броју људи који не праве разлику у незахвалности мушкараца и жена, указују на то да је проблематично тумачити нужно као сексизам слагање са ставом „Жене не цијене у довољној мјери оно што мушкарци раде за њих”.

Табела 6. Фреквенције (број, а у загради проценти) испитаника/ца који су одговарали/ле заокруживањем истог подиока скале на оригиналним ајтемима и контруисаним паралелним ајтемима усмјереним на супротни пол

Оригинално питање	Паралелно питање	0-0	1-1	2-2	3-3	4-4	5-5	Укупно	Укупно одговори 3-3,4-4,5-5
Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкараца.	7 (1.7)	2 (.5)	8 (1.9)	31 (7.5)	47 (11.4)	158 (38.3)	253 (61.4)	236(57.3)
Жене се јако лако увриједе.	Мушкарци се јако лако увриједе.	1 (.2)	12 (2.9)	20 (4.9)	21(5.1)	7(1.7)	8(1.9)	68 (16.5)	36(8.7)
Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	Жене би требало да пазе и штите своје мушкараце.	0	0	0	9 (2.2)	22 (5.3)	102 (24.8)	133 (32.3)	133(32.3)
Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	Већина мушкараца не цијени довољно шта све жене раде за њих.	1 (.2)	5 (1.2)	14 (3.4)	29 (7)	26 (6.3)	26 (6.3)	101 (24.5)	81 (19.7)
Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкараце.	Мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене.	9 (2.2)	8 (1.9)	19 (4.6)	25 (6.1)	19 (4.6)	18 (4.4)	96 (23.3)	62 (15)
Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	Свака би жена требало да има мушкараца којег ће обожавати.	6 (1.5)	4 (1)	3 (.7)	30 (7.3)	33 (8)	185 (44.9)	261 (63.3)	248(60.2)
Мушкарци су непотпуни без жена.	Жене су непотпуне без мушкараца.	9 (2.2)	4 (1)	7 (1.7)	29 (7)	36 (8.7)	123 (29.9)	208 (50.5)	188(45.6)

Оригинално питање	Паралелно питање	0-0	1-1	2-2	3-3	4-4	5-5	Укупно	Укупно одговори 3-3,4-4,5-5
Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	Мушкарци преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	5 (1.2)	7 (1.7)	12 (2.9)	28 (6.8)	25 (6.1)	5 (1.2)	82 (19.9)	58 (14.1)
Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	Када мушкарац постигне да му се жена посвети, обично покушава да је држи на "кратком ланцу".	5 (1.2)	7 (1.7)	23 (5.6)	36 (8.7)	27 (6.6)	12 (2.9)	110 (26.7)	75 (18.2)
Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	Кад мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисани.	8 (1.9)	16 (3.9)	21 (5.1)	23 (5.6)	13 (3.2)	16 (3.9)	97 (23.5)	52 (12.6)
Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	Доброг мушкараца жена треба да држи као мало воде на длану.	2 (.5)	1 (.2)	5 (1.2)	19 (4.6)	34 (8.3)	133 (32.3)	194 (47.1)	186(45.1)
Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	Много је мушкараца који уживају у томе да изазивају жене тиме што прво одају утисак да су сексуално доступни, а онда одбијају њихова удварања.	8 (1.9)	11 (2.7)	17 (4.1)	23 (5.6)	19 (4.6)	12 (2.9)	90 (21.8)	54 (13.1)
Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједила свог мушкараца.	18 (4.4)	18 (4.4)	25 (6.1)	38 (9.2)	5 (1.2)	12 (2.9)	116 (28.2)	55 (13.3)

Табела 7. Фреквенције (број, а у загради проценат) испитаника/ца који/е су одговарали/е на парове паралелних питања у оквиру исте категорије скале (0,1,2 –категорија неслагања) (3,4,5 –категорија слагања)

Оригинално питање	Комплементарно питање	012-012	345-345	Укупно
Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкарца.	29 (7)	343 (83.3)	372 (90.3)
Жене се јако лако увриједе.	Мушкарци се јако лако увриједе.	68 (16.5)	117 (28.4)	185 (44.9)
Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	Жене би требало да пазе и штите своје мушкарце.	2 (.5)	343 (83.3)	345 (83.7)
Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	Већина мушкараца не цијени довољно шта све жене раде за њих.	33 (8)	239 (58)	272 (66)
Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	Мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене.	63 (15.3)	168 (40.8)	231 (56.1)
Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	Свака би жена требало да има мушкарца којег ће обожавати.	23 (5.6)	348 (84.5)	371 (90)
Мушкарци су непотпуни без жена.	Жене су непотпуне без мушкарца.	31 (7.5)	323 (78.4)	354 (85.9)
Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	Мушкарци преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	51 (12.4)	137 (33.3)	188 (45.6)
Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	Када мушкарац постигне да му се жена посвети, обично покушава да је држи на "кратком ланцу".	62 (15)	165 (40)	227 (55.1)
Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	Кад мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисани.	94 (22.8)	105 (25.5)	199 (48.3)
Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	Доброг мушкарца жена треба да држи као мало воде на длану.	16 (3.9)	340 (82.5)	356 (86.4)
Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	Много је мушкараца који уживају у томе да изазивају жене тиме што прво одају утисак да су сексуално доступни, а онда одбијају њихова удварања.	67 (16.3)	117 (28.4)	184 (44.7)
Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједила свог мушкарца.	119 (28.9)	117 (28.4)	236 (57.3)

2.3. Сет нових ставова који одражавају хостилни и беневољентни сексизам (Упитник бр.3)

2.3.1. Конструкција инструмента

Важан критеријум при формулацији овог упитника је био да формулишемо питања тако да праве поређење између мушкараца и жена и тиме исправимо пропуст који је направљен код неких ајтема из оригиналне скале амбивалентног сексизма.⁶⁹ Овај сет од 30 питања је формулисан тако да је половина ставова изражена кроз хостилни тон, а половина кроз беневољентни тон према женама. Већина питања има јасно одређен позитивни или негативни тон који је усмјерен на жене, али међу питањима имамо и неколико питања која могу да носе са собом и позитиван и негативан субјективни тон према женама. Та питања (4,12,13,25 и 29) су укључена у упитник да бисмо кроз истраживање провјерили нашу претпоставку о постојању ставова који су сами по себи амбивалентни, тј. који могу носити позитиван и негативан тон у исто вријеме.⁷⁰

Када је сам садржај ставова у питању водили смо се претпоставком да је у Црној Гори хостилни сексизам који подразумијева инфериорност жена и даље присутан и да је потребно формулисати и испитати присуство ставова који отворено деградирају жене и дају право на предност и моћ мушкарцима. Када је беневољентни сексизам у питању, у упитник смо укључили ставове за које сматрамо да су веома важан начин изражавања беневољентног сексизма, а који нису дио оригиналне скале беневољентног сексизма. То су ставови о кавалерском понашању према женама, заштити од опасних ситуација и тешких послова, стереотипи о женама као љепшем полу и стереотипи о женској емотивности и брижности.

Важан критеријум је био да у упитник уврстимо ставове на које људи у животу иначе наилазе, па смо помоћу интервјуа у оквиру пилот истраживања

---

⁶⁹29 питања садржи поређење, а једно питање које не садржи поређење је допуњено са паралелним питањем које се односи на супротан пол, чиме је омогућено поређење, при чему то паралелно питање само служи за појашњење

⁷⁰Три питања су изражена кроз негативан тон, а са друге стране подразумијевају позитивне сексистичке прескриптивне стереотипе да жене треба да буду префињене, даме, чедне и смјерне. Став да су жене лукавије од мушкараца јесте негативан према женама, али лукавост може да се тумачи и као позитивна особина. Став да је симпатичнија стидљивост код жене јесте изражен кроз позитиван тон, али може да се тумачи и као хостилност према женама.

изабрали ставове који су дио свакодневнице у Црној Гори и који у овом културно-значајском систему не остављају пуно простора за различита тумачења. Већина ставова је била унапријед припремљена, па је њихова не/карактеристичност за ову културу потврђена кроз пилот истраживање, док су неки ставови произашли из честих и међусобно сличних коментара учесника пилот истраживања.⁷¹

2.3.2. Анализа главних компоненти Упитника бр.3

Ради провјере начина груписања питања у Упитнику бр.3 коришћена је анализа главних компоненти, са промах ротацијом, како би се омогућила корелација између издвојених компоненти. Ниска засићења питања на издвојеним компонентама - нижа од 0.3 (Tabachnick, Fidell & Osterlind, 2001), као и ниска двојна засићења коришћена су као показатељ тога да питања нису одговарајући репрезент дате компоненте. Метод коришћен за одређење броја задржаних компоненти је Хорнова паралелна анализа.

Узорак коришћен у анализи је довољно велики, како је однос броја испитаника и броја питања преко 10. Поред тога, КМО мјера адекватности узорка износи .878 што је у складу са препоруком да ова вредност треба да буде изнад .6, а Бартлетов тест сверичности је статистички значајан ($\chi^2(465)=4420.566$, $p<.001$). Према томе, испуњени су услови за спровођење анализе главних компоненти.

Паралелном анализом утврђено је да су три компоненте значајне. У Табели 8 приказана су засићења свих 30 ставки на три задржане компоненте, од којих прва објашњава 25.361% , друга 9.61%, а трећа 6.38% варијансе. Прва издвојена компонента има висока засићења на питањима која се према свом садржају односе на хостилни облик сексизма и њих је укупно 12. И друга и трећа компонента се могу сврстати у беневоолентни сексизам, с тим што друга компонента обухвата питања која одражавају кавалерски став, а трећа комплементарну родну диференцијацију. Трећа компонента би се можда могла назвати и протективни патернализам, као један од субфактора оригиналне скале

---

⁷¹Неки од таквих ставова су : „Жене у већој мјери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима”, „Стидљивост је симпатичнија код жена”, и „Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.”

беневолендног сексизма, али кавалерски став боље описује овај скуп питања зато што су се поред кавалерских манира и заштите жена од опасних и тешких послова у овој компоненти нашли и ставови о женама као љепшем полу („Жене су љепши пол“ и „У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког“). Иако смо очекивали да ће се ова питања груписати са трећом компонентом која се односи на комплементарне родне разлике, прије свега на емотивност и пажљивост жена, није необично што су се ова два ајтема сврстали са ајтемима друге компоненте, зато што су они свакако дио кавалерског дискурса. Став „Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца” највеће засићење има на првој, хостилној компоненти, али је засићење као што смо и очекивали, двојно, па постоји у скоро истој мјери и на трећој компоненти. Два става изражена кроз негативан, хостилан тон („Ружније је када женско показује агресивност” и „Ружније је кад псује женско него кад псује мушко” су се сврстали у другу, кавалерску компоненту, али са прилично ниским засићењима, мањим од .4, с тим што је засићење и на хостилној првој компоненти слично. Једно питање („Жене у већој мери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.”) за које смо очекивали да осликава хостилни сексизам имало је двојна ниска засићења на првој хостилној и трећој беневолендној компоненти.

Табела 8. Засићења добијена анализом главних компоненти, са Промах ротацијом

Варијабле	Компоненте		
	1	2	3
у3_1 Мушкарци су бољи лидери од жена.	.829	-.053	-.252
у3_2 Жене су гори возачи од мушкараца.	.717	.004	-.334
у3_24 Мушкарци су рационалнији од жена.	.692	.043	.019
у3_20 Мушкарци су одлучнији од жена.	.649	-.178	.171
у3_5 Мушкарци су сталоженији од жена.	.644	-.003	-.113
у3_10 Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	.555	-.027	.180
у3_11 Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	.550	.042	.017
у3_17 Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	.523	.079	.165
у3_9 Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	.489	-.186	.325

Варијабле	Компоненте		
	1	2	3
у3_16 Мушкарац треба да буде глава породице.	.481	.235	.105
у3_29 Жене су лукавије од мушкараца.	.370	.041	.186
у3_4 Невјерство мајке је већа издаја породице од неувјерства оца.	.360	-.022	.307
у3_26 Жене треба сачувати од неких прљавих и тешких "мушких" послова.	-.178	.753	.072
у3_23 Ако треба да се уради неки опасан посао, боље је да се тиме позабави мушкарац него жена.	.149	.717	-.068
у3_14 Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера).	-.245	.685	-.003
у3_7 На првом састанку са женом, мушкарац треба да плати пиће.	.149	.680	-.111
у3_6 Жене су љепши пол.	.174	.628	-.167
у3_31 Сматрам да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто.	-.178	.587	.076
у3_21 У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког.	.222	.574	-.138
у3_22 Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивији у опхођењу према женама него према мушкарцима.	-.071	.450	.384
у3_8 У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу.	-.023	.429	.086
у3_13 Ружније је када женско показује агресивност.	.175	.372	.268
у3_12 Ружније је кад псује женско него кад псује мушко.	.297	.332	.195
у3_19 Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	.023	-.091	.775
у3_18 Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	.176	-.226	.758
у3_27 Жене су емотивније од мушкараца.	-.027	-.014	.714
у3_28 Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	-.270	.153	.637
у3_3 Жене су по природи брижније од мушкараца.	-.008	.093	.577
у3_25 Стидљивост је симпатичнија код жена.	.049	.266	.429
у3_15 Жене у већој мери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.	.302	.076	.303
% објашњење варијансе	26.129	9.660	6.330

2.3.3. Метријске карактеристике Упитника бр. 3

Израчунати су одвојени скорови за сваку од, факторском анализом издвојене, три компоненте (прва компонента – хостилни сексизам и друге двије које одражавају беневољентни сексизам). Поред тога, израчунат је и збирни скор за ајтеме који су имали висока засићења на друге двије компоненте, јер су се приликом рестрикције броја фактора на два, ови ајтеми груписали на исту компоненту, а и зато што се прегледом садржаја ајтема обије компоненте уочава да се обије односе на беневољентни сексизам. Тако је добијен и збирни скор беневољентног сексизма. У Табели 9 приказани су показатељи дискриминативности скорова израчунатих као средња вриједност за ајтеме сваке од компонената.

Табела 9. Дискриминативност укупног скорa цијеле скале и скорa појединачних димензија сексизма

	Емпиријски распон	Медијана	МАД	АС	СД	Станд. скјунис	Станд. куртозис	Ш-В тест
Укупан скор	.93-5	3.8	.642	3.7	.68	-7.21	4.3	.959**
Хостилни секс.	0-5	3.25	.865	3.24	.91	-3.3	-.27	.986**
Кавалерство	.91-5	4.36	.674	4.14	.76	-9.94	5.23	.891**
Компл. родна диференц.	0-5	3.83	.741	3.78	.84	-7.77	5.63	.93**
Беневољентни	1.18-5	4.17	.611	4.02	.7	-7.95	2.825	.933**

Уочава се да је расподјела скорова негативно асиметрична, односно већина испитаника одговара на ајтеме са високим слагањем. Ово је нарочито изражено код ајтема који су имали виша засићења на компоненти означеној као кавалерство. Скорови на ајтемима хостилног сексизма су у односу на друге скорове у највећој мјери нормално дистрибуирани, мада и они одступају значајно од нормалне расподјеле. Дакле, много је више испитаника који се изразито високо слажу са ајтемима беневољентног сексизма, него са ајтемима хостилног сексизма.

Ако упоредимо ове скорове хостилног и беневољентног сексизма са скоровима добијеним на адаптираној скали амбивалентног сексизма, уочавамо да је хостилни сексизам практично једнако изражен, док је беневољентни

сексизам израженији на овом новом упитнику, прије свега због високих скорова на компоненти кавалерство која се већински састоји од ајтема који имају медијану 5. Морамо подсјетити да се такође показало да три ајтема оригиналне скале беневољентног сексизма не дискриминишу испитанике/це, тј. имају медијану 5. Ипак, ове скорове морамо узети са резервом зато што овај нови упитник садржи ајтеме који одражавају сексизам, али није јасно да ли је то хостилни или беневољентни сексизам. У наредним анализама ћемо покушати да направимо што чистије скале хостилног и беневољентног сексизма чији ајтеми неће имати двојна блиска засићења.

У Табели 10 приказане су вриједности репрезентативности, поузданости и хомогености сваке издвојене скале у оквиру новог упитника. Уочава се да су све вриједности поузданости близу високих вриједности, осим код скале која је означена као Комплементарна родна диференцијација (Кронбах алфа .78). Уочава се да појединачни скорови друге двије издвојене компоненте које су означене као двије димензије беневољентног сексизма имају слабије вриједности поузданости, репрезентативности и хомогености. Скале хостилног и беневољентног сексизма имају добре метријске карактеристике изражене поменутиим мјерама.

Табела 10. Репрезентативност, поузданост и хомогеност скала новог упитника

	Kaiser-Mayer-Olkin	Cronbach Alpha	H5
Укупан скор	.956	.89	.62
Хостилни сексизам	.932	.84	.71
Кавалерство	.933	.84	.68
Компл. родна диференц.	.901	.78	1
Беневољентни сексизам	.945	.87	.66

У Прилогу 8 приказане су вриједности поузданости, репрезентативности и коригована ајтем – тотал корелација. Уочава се да сви ајтеми имају задовољавајућу репрезентативност, поузданост и корелацију са укупним скором.

2.3.4. Укупни скорови и разлике по полу на појединачним ајтемима

У Прилогу 9 приказана је дескриптивна статистика појединачних ајтема новог упитника, а у Прилогу 10 су приказане полне разлике у одговорима на

појединачне ајтеме. Уочава се да 9 ајтема (6, 7, 12, 14, 16, 21, 23, 26 и 31) веома слабо дискриминишу испитанике. Наиме, медијана ових питања износи 5, а стандардизовани скјунис ових ајтема је значајно већи у односу на остатак ајтема. Треба примијетити да су сви ови ајеми осим једног (бр. 16 припада хостилном сексизму) груписани на другој компоненти добијеној факторском анализом коју смо означили као кавалерски став.

Иако ови ајтеми не дискриминишу испитанике (на основу њих тренутно не можемо јасно одвојити људе који јесу и оне који нису беневољентни сексисти из разлога што се највећи број људи слаже са овим ставовима), веома је значајно постављати ова питања и регистровати резултате, јер нам то омогућава да пратимо да ли временом долази до промјена у овим аспектима беневољентног сексизма, као што је случај са хостилним сексизмом који је у многим културама постао политички некоректан, неприхватљив и осуђиван. Ови ставови су очигледни носиоци беневољентног сексизма који је, како резултати показују, опште мјесто у нашој култури.

Када погледамо разлике по полу у одговорима на ајтеме који су се сврстали у другу компоненту која припада беневољентном сексизму, примјећујемо да се око неких ставова мушкарци и жене слажу, а око неких постоје статистички значајне разлике у одговорима по полу. Видјели смо да код оригиналне скале амбивалентног сексизма, како у нашем истраживању, тако и у оригиналним истраживањима, по правилу жене показују више скорове од мушкараца на ставовима који припадају беневољентном сексизму, али у Упитнику бр. 3 наилазимо и на изузетке. Тако жене, иако се високо слажу, статистички значајно се мање слажу од мушкараца да на првом састанку са женом мушкарац треба да плати пиће (жене 4.15, мушкарци 4.39), да је у естетском смислу женско тијело љепше од мушког (3.81 жене, 4.28 мушкарци), као и ако треба да се уради неки опасан посао да је боље да се тиме позабави мушкарац него жена (3.95 жене, 4.25 мушкарци). Такође, око неколико ставова из ове компоненте се мушкарци и жене слажу у једнакој мјери (тј. нема статистички значајне разлике, па ћемо наводити укупни просјечни скор): да су жене љепши пол (4.13), да у пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу (3.73), да је ружније кад псује женско него кад псује мушко (4.2), као и да је ружније када жене показују агресивност (3.91). Два последња става су највећа засићења имала у оквиру ове компоненте, али су као

што смо и очекивали у блиској вези и са хостилним сексизмом, тј. имају слична засићења и на првој компоненти.

Са друге стране, жене се у већој мјери од мушкараца слажу да жене треба сачувати од неких прљавих и тешких „мушких” послова (жене 4.35, мушкарци 4.04), да мушкарци треба да буду љубазнији и учтивии у опхођењу према женама него према мушкарцима (жене 4.20, мушкарци 3.82), да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто (жене 4.72, мушкарци 4.42).

Такође, жене се у већој мјери од мушкараца слажу да мушкарац увијек треба да понуди помоћ жени око ношења терета (4.53 жене, мушкарци 4.30). Ипак, са истим ставом примијењеним на мушкарце, тј. да жене увјек треба да понуде мушкарцима помоћ око ношења терета се слажу и мушкарци (3.50) и жене (3.45), али у значајно мањој мјери. На ова два паралелна питања је 39,6% људи одговорило попуно једнако, тј. заокруживањем истог подиока, а чак 75% људи одговара на ова два питања у оквиру категорије слагања (тј. код оба ајтема одговара са 3,4 или 5)⁷². Ови резултати показују да слагање са првим питањем не значи нужно сексизам, јер не можемо занемарити чињеницу да 39,6% људи не прави никакву разлику, тј. показује егалитарност. Са друге стране, средње вриједности показују да генерално гледано, овај став одражава сексизам.

Када је беневоолентни сексизам изражен кроз комплементарну родну диференцијацију у питању, скорови су такође прилично високи, па се људи пројечно слажу са тим да су жене по природи брижније (4 укупно, 4.23 жене, 3.77 мушкарци), да су емотивније (3.88 укупно, 4.20 жене, 3.56 мушкарци), да имају израженију моћ емпатије и саосјећања (3.76 укупно, 3.99 жене, 3.53 мушкарци), бољи осјећај за детаље (3.8 укупно, 4.26 жене, 3.35 мушкарци) и да је стидљивост симпатичнија код жена (4.09 укупно, жене 4.25, 3.92 мушкарци). Нешто умјереније слагање је присутно са ставом да су жене усмјереније на потребе других људи (3.2 укупно, 3.36 жене, 3.04 мушкарци). Мушкарци и жене имају статистички значајно различите скорове на свим овим ајтемима, при чему се жене са овим ставовима интензивније слажу од мушкараца.

Хостилни сексизам у овом упитнику није суптилан, већ отворен и хијерархијски. Отворено ставља жене у инфериоран положај. Једини став из скале хостилног сексизма који има медијану 5, тј. око којег постоји слагање

---

⁷² Резултати приказани у Прилогу 11 и Прилогу 12

највећег броја испитаника/ца је став да мушкарац треба да буде глава породице и средња вриједност одговора на овај ајтем је 4.13, при чему се и жене (3.77) и мушкарци (4.15) слажу са овим ставом, али мушкарци у већој мјери. Просјечно на цијелом узорку постоји умјерено слагање са тим да су мушкарци бољи лидери од жена (2.98 укупно, мушкарци 3.86, жене 2.09), да су жене гори возачи од мушкараца (3.16, жене 2.17, мушкарци 4.15), да су мушкарци рационалнији од жена (укупно 3.15, жене 2.81, мушкарци 3.49), да су одлучнији (3.36 укупно, 3.05 жене, 3.67 мушкарци), сталоженији (укупно 3, жене 2.64, мушкарци 3.37), да треба да буду доминантнији у браку (3.15, жене 2.85, мушкарци 3.45), да су жене емоционално нестабилније (3.46 укупно, 3.26 жене, 3.67 мушкарци), лукавије (укупно 3.4, жене 3.26, мушкарци 3.54) несигурније и мање самоувјерене (2.94 укупно, жене 2.71, мушкарци 3.17), да су мушкарци спремнији на ризик (3.58 укупно, жене 3.30, мушкарци 3.85). Код свих ових наведених ставова постоје статистички значајне разлике у одговорима жена и мушкараца. Мушкарци се са свим наведеним ставовима умјерено слажу до слажу. Жене углавном показују или неслагање или неодређен став, али се умјерено слажу са тим да су жене лукавије, емоционално нестабилније, мање одлучне и мање спремне на ризик.

И мушкарци и жене имају просјечно неодређен став према томе да је невјерство мајке већа издаја породице од невјерства оца (2.81 жене, 2.77 мушкарци) и то је уједно једини став из цијелог упитника са којим не постоји јасно слагање кад су мушкарци у питању.

Још један став око којег се мушкарци и жене слажу, судећи по просјечним скоровима је да жене у већој мјери посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима (мушкарци 3.77, жене 3.80). Овај став се није сврстао нити у једну од три компоненте, већ има ниска двојна засићења.

2.4. Конструисање новог упитника амбивалентног сексизма

Сматрамо да је у свакој култури потребно истражити који су то специфични и најприсутнији начини изражавања сексизма. Ми смо на основу прелиминарних разговора и пилот истраживања формирали одређен број ставова (Упитник бр.3) који су испуњавали теоријске критеријуме да би их назвали сексистичким, а показали су се као карактеристични код студентске

популације која је учествовала у пилот истраживању. Ипак, ако желимо да издвојимо оне ставове који у нашем друштву праве разлику између људи код којих је сексизам мање или више изражен, потребно је избацити из даље анализе оне ставове са којима се већина испитаника/ца у потпуности слаже. Треба напоменути да желимо да формирамо скалу која би у овом друштвеном контексту била адекватна. Врло је могуће да су неки од сексистичких ставова који су изразито присутни у нашој култури, тј. који не дискриминишу испитанике, у другачијим друштвима подвргнути преиспитивању, па могу служити као ставови који разликују сексисте од несексиста.

С обзиром на то да је Упитник бр. 3 садржао ајтеме који су се показали као слабо дискриминативни, одлучено је да они у коначној верзији упитника буду искључени. Од 12 ајтема који су се у првој факторској анализи сврстали у прву компоненту, тј. хостилни сексизам, задржали смо све осим једног који је имао медијану 5. Када је беневољентни сексизам у питању, избацили смо 8 ајтема који су имали медијану 5, а задржали питања са одговарајућим метријским карактеристикама (3, 8, 13, 18, 19, 22, 27, 28, и 25) Поред тога, одлучено је да у коначни упитник буду укључени и одређени ајтеми из друга два упитника коришћена у истраживању, тј. из Упитника 1 и Упитника 2, тачније они за које последице спроведених провјера можемо рећи да мјере сексизам. Ајтеме из оригиналне скале хостилног сексизма нисмо укључивали у процес конструисања коначног упитника зато што је то савременија и суптилнија врста сексизма, другачија од хостилног сексизма који отворено ниподаштава жене и који је актуелнија врста дискриминације у нашој култури.

Показало се да од 11 ајтема који чине оригиналну скалу беневољентног сексизма, 6 ајтема не могу бити валидна мјера сексизма, јер велики проценат људи одговара на исти начин и када се ти ставови примијене на супротан пол. Од преосталих 5 питања, питање које се односи на давање предности и приоритетно спашавање жена у несрећама показало је лоше метријске карактеристике, па га искључујемо из даље анализе. Три питања из субфактора комплементарна родна диференцијација из оригиналне скале беневољентног сексизма која могу бити корисна у детектовању беневољентног сексизма смо због могуће двозначности преформулисали кроз пет питања из Упитника бр. 2 (11, 14, 15, 17 и 18) и одлучили да их уврстимо у коначни упитник. Дакле, из оригиналне скале беневољентног сексизма смо укључили у даљу анализу само

једно преостало питање – питање бр. 20. Набројали смо 26 ајтема (11 хостилно сексистичких, 15 беневољентно сексистичких) које смо издвојили за даљу анализу у циљу формирања коначног упитника.

Обзиром да желимо да формирамо што чистије скале хостилног и беневољентног сексизма, ријешили смо да из коначног упитника искључимо она питања која имају двојна ниска засићења, тј. она питања која се скоро истим интензитетом сврставају са групом ајтема како хостилног, тако и беневољентног сексизма. Да бисмо издвојили и избацили ајтеме који су сличним интензитетом повезани како са хостилним, тако и са беневољентним сексизмом, анализирали смо засићења тих ајтема прегледом анализе главних компоненти приказане у Табели 8, као и анализе главних компоненти упитника од 26 ајтема приказане у Табели 11. Одлучено је да се из упитника од 26 ајтема избаци 5 ајтема у циљу добијања што чистијих скала хостилног и беневољентног сексизма, а образложење нудимо у наредном поглављу.

2.4.1. Анализа главних компоненти упитника од 26 ајтема

Ради провјере начина на који ће дати ајтеми бити груписани, спроведена је анализа главних компоненти са промах ротацијом. Предуслови за спровођење анализе главних компоненти су испуњени (КМО=.879, Бартлет тест сферичности: $\chi^2(325)=3711.090$, $p<.001$). Хорновом анализом показано је да је оправдано задржати двије компоненте. Ове двије компоненте објашњавају редом 24.348 и 15.008% варијансе. У Табели 11 приказана су засићења ајтема на двије издвојене компоненте. Уочава се да се прва компонента односи на беневољентни сексизам, а друга на хостилни сексизам. Један ајтем има двојно и ниско засићење на обије компоненте („У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу”), па је искључена из даљих анализа. Примјећујемо да ајтеми беневољентног сексизма У3_25 „Стидљивост је симпатичнија код жена” и У3_18 „Жене, у поређењу са мушкарцима, су усмјереније на потребе других људи” имају слична засићења (изнад 0.3) и на хостилној компоненти, а такође, слична је ситуација и са ајтемима беневољентног сексизма У3_13 „Ружније је када женско показује агресивност” и У3_4 „Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца”, те смо ријешили да ова четири ајтема такође искључимо из коначне верзије новог

упитника. На овај начин смо нови упитник амбивалентног сексизма свели на 21 ајтем, од чега 11 ајтема припада беневољентном, а 10 ајтема хостилном сексизму.

Табела 11. Засићења на упитнику од 26 ајтема

Ајтеми	Компоненте	
	1	2
у2_15 Жене имају бољи укус од мушкараца.	.809	-.128
у2_18 Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	.785	-.260
у2_14 Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	.756	-.085
у2_11 Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	.729	-.099
у3_28 Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	.697	-.030
у2_17 Кад је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	.660	-.116
у3_27 Жене су емотивније од мушкараца	.559	.214
у3_3 Жене су по природи брижније од мушкараца.	.528	.218
у3_19 Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	.505	.279
у3_22 Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивији у опхођењу према женама него према мушкарцима.	.470	.252
у3_18 Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	.446	.365
у1_20 Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	.391	-.067
у3_25 Стидљивост је симпатичнија код жена.	.382	.315
у3_8 У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу.	.279	.185
у3_1 Мушкарци су бољи лидери од жена.	-.334	.739
у3_24 Мушкарци су рационалнији од жена.	-.044	.712
у3_20 Мушкарци су одлучнији од жена.	-.037	.659
у3_10 Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	.079	.618
у3_2 Жене су гори возачи од мушкараца.	-.320	.609
у3_5 Мушкарци су сталоженији од жена.	-.132	.603
у3_11 Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	.012	.577
у3_9 Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	.100	.570
у3_17 Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	.138	.567
у3_29 Жене су лукавије од мушкараца.	.130	.454
у3_13 Ружније је када женско показује агресивност.	.311	.426
у3_4 Невјерство мајке је већа издаја породице од неувјерства оца.	.278	.412

Да бисмо оправдали некомбиновање ајтема из оригиналне скале хостилног сексизма и нових ајтема хостилног сексизма које смо ми осмислили, урадили смо анализу главних компоненти на скупу од 36 ајтема од којих је 11 из оригиналне скале амбивалентног сексизма, 12 нових ајтема који су се сврстали у хостилни сексизам и 13 ајтема који су се сврстали у беневољентни сексизам. Хтјели смо да провјеримо да ли ће се потврдити наша претпоставка да ће се факторском анализом издвојити двије врсте хостилног сексизма, или ће пак хостилни тон објединити све те ајтеме у једну компоненту. Наша претпоставка се потврдила.

Дакле, ради провјере на који начин се групишу поменути ајтеми, извршена је анализа главних компоненти са промах ротацијом. Хорнова паралелна анализа је коришћена за процену броја компоненти које треба задржати. Предуслови за спровођење анализе главних компоненти су испуњени (КМО=.883, Бартлет тест сферичности: $\chi^2(666)=5264.943$, $p<.001$), а однос броја испитаника и броја ставки је 7.92, што је прихватљиво. Хорнова паралелна анализа упућивала је на задржавање три компоненте, од којих прва објашњава 20.538, 13.948, 5.258% варијансе. У Табели 12 приказана су засићења свих ајтема на издвојене три компоненте.

Уочава се да прву компоненту високо засићују ајтеми који се односе на беневољентни сексизам, другу компоненту ајтеми оригиналне скале хостилног сексизма, а трећу компоненту ајтеми хостилне скале новог упитника који на отворен начин деградирају жене. Једно питање је имало ниско двојно засићење (У3_4 „Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца”). Ово исто питање је и у претходним анализама главних компоненти (Табела 8 и Табела 11) имало слична засићења како на компоненти хостилног, тако и на компоненти беневољентног сексизма, што је још један показатељ да овај ајтем треба избацити из коначне верзије новог упитника, обзиром да желимо скалу са што ”чистијим” ставовима које прати што јасније подијељен хостилан или беневољентни тон према женама.

Табела 12. Засићења ајтема на оригиналној скали хостилног сексизма и новог упитника амбивалентног сексизма од 26 ајтема

Ставке/Ајтеми	Компоненте		
	1	2	3
у2_15 Жене имају бољи укус од мушкараца.	.813	.003	-.110
у2_18 Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	.800	.017	-.248
у2_14 Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	.749	-.051	-.028
у2_11 Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	.734	.007	-.077
у3_28 Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	.693	.010	-.013
у2_17 Кад је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	.656	-.046	-.063
у3_27 Жене су емотивније од мушкараца.	.535	-.034	.271
у3_3 Жене су по природи брижније од мушкараца.	.512	-.004	.244
у3_19 Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	.479	.007	.310
у3_22 Мушкарци треба да буду љубазнији и учтививији у опхођењу према женама него према мушкарцима.	.454	.046	.241
у1_20 Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	.434	.227	-.232
у3_25 Стидљивост је симпатичнија код жена.	.382	.111	.261
у3_4 Невјерство мајке је већа издаја породице од неувјерства оца.	.300	.199	.280
у1_16 Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	.023	.752	-.057
у1_15 Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	.062	.708	-.041
у1_21 Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца.	.000	.671	-.101
у1_14 Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	-.026	.625	.031
у1_7 Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	-.011	.621	-.090
у1_11 Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	.012	.578	.028
у1_18 Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	-.002	.563	.001
у1_10 Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	.024	.533	.084

y1_2 Много жена под маском захтјева за "равноправношћу", заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	-.033	.513	.003
y1_4 Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке)	.050	.505	.025
y1_5 Жене се јако лако увриједе.	.115	.501	.067
y3_9 Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	.033	-.181	.718
y3_24 Мушкарци су рационалнији од жена.	-.071	.028	.704
y3_11 Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	-.045	-.140	.688
y3_20 Мушкарци су одлучнији од жена.	-.063	.036	.652
y3_1 Мушкарци су бољи лидери од жена.	-.334	.169	.608
y3_10 Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	.057	.089	.581
y3_5 Мушкарци су сталоженији од жена.	-.140	.097	.535
y3_18 Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	.393	-.170	.508
y3_17 Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	.136	.114	.494
y3_13 Ружније је када женско показује агресивност.	.278	-.053	.478
y3_2 Жене су гори возачи од мушкараца.	-.300	.259	.414
y3_29 Жене су лукавије од мушкараца.	.144	.197	.321

2.4.2. Анализа главних компоненти коначног упитника

Када смо из упитника од 26 ајтема избацили 5 ајтема због двојних ниских засићења, урадили смо још једну анализу главних компоненти на преосталим ајтемима (укупно 21). Ради провјере начина на који ће дата питања биди груписана, спроведена је анализа главних компоненти са промах ротацијом. Предуслови за спровођење анализе главних компоненти су испуњени (КМО=.865, Бартлет тест сферичности: $\chi^2(210)=2961.634$, $p<.001$). Хорновом анализом показано је да је оправдано задржати двије компоненте. Ове двије компоненте објашњавају редом 24.381 и 18.308% варијансе. У Табели 13 приказана су засићења ставки на двије издвојене компоненте. Уочава се да се прва компонента односи на ставке беневољентног садржаја, а друга на ставке које се односе на хостилни сексизам. Број ајтема у новом упитнику је 21, од чега 10 ајтема припада хостилном, а 11 беневољентном сексизму.

Табела 13. Засићења ставки на новом упитнику амбивалентног сексизма

Ајтеми	Компоненте	
	1	2
y2_15 Жене имају бољи укус од мушкараца.	.813	-.074
y2_18 Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	.778	-.214
y2_14 Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	.767	-.028
y2_11 Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	.731	-.055
y3_28 Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	.697	.007
y2_17 Кад је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	.664	-.074
y3_27 Жене су емотивније од мушкараца.	.571	.245
y3_3 Жене су по природи брижније од мушкараца.	.538	.248
y3_19 Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	.496	.283
y3_22 Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивiji у опхођењу према женама него према мушкарцима.	.462	.249
y1_20 Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједио своју жену.	.381	-.054
y3_1 Мушкарци су бољи лидери од жена.	-.290	.723
y3_24 Мушкарци су рационалнији од жена.	.002	.711
y3_20 Мушкарци су одлучнији од жена.	.010	.671
y3_10 Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	.124	.636
y3_5 Мушкарци су сталоженији од жена.	-.084	.607
y3_2 Жене су гори возачи од мушкараца.	-.275	.605
y3_11 Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	.060	.597
y3_9 Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	.133	.577
y3_17 Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	.155	.550
y3_29 Жене су лукавије од мушкараца.	.162	.464

Генерализовано разликовање полова је дио свих ових ајтема. Ипак, вриједности које стоје иза ових ставова могу бити различите. Дакле, није само тон пресудни фактор који разликује ова два сета питања. Комплементарност и хијерархија могу бити суштински два различита начина виђења односа полова. Комплементарност није нужно позитивна по жене. Комплементарност може да значи да и жене и мушкарци имају своје врлине и мане, али је акценат на родним разликама у које се вјерује. Комплементарност у зависности од система вриједности појединца може бити суштински егалитарна, али и хијерархијска, па тако неко може искрено да цијени и једнако вреднује и ”мушке” и ”женске”

особине, док неко други може да их вреднује хијерархијски, што га/је не спречава да признаје да жене имају неке добре ”женске” особине. Са друге стране, они који у први план не стављају комплементарност и међузависност, већ ”борбу полова” своје одговоре могу усмјеравати кроз ”држање своје стране”. Ипак, важан утицај је и ”давање предности мушкарцима” као посљедица утицаја патријархалног контекста. Додатно компликује читав процес разумијевања међусобног односа између ставова то што вредносни систем није фиксан, коначан и свима заједнички, па је тешко претпоставити субјективни тон који прати ставове. Иако су изабрани ставови подијељени у двије групе на основу статистичке границе минималног засићења тако да ни један од ставова не припада на сличан начин и беневољентном и хостилном сексизму, позитивни и негативни тон нису једина особина ових ставова, тако да ови ставови остају повезани родним генерализацијама прије свега.

Дакле, три снажна фактора који се преплићу и одређују динамику изражавања сексизма су вјеровање у супериорност мушкараца у свим областима, па и оним женским (нпр. Мушкарци су способнији у свему, да хоће да се потруде били би бољи у свим женским сферама, али им те сфере нису занимљиве), ”држање своје стране” од стране оба пола (шта год да је у питању постоји тенденција да се предност даје свом полу), тј. ”борба полова” и на крају, вјеровање у постојање суштинских разлика између мушкараца и жена. Насупрот сексизму стоје егалитарност, одустајање од генерализација, а самим тим и од борбе полова. Данас је већина људи управо на раскрсници ових утицаја патријархалних и егалитарних вриједности, при чему располажу традиционалним значењским системом и симболима из прошлости, али и новим дискурсом и прерогативима нове политичке и друштвене стварности. Зато је потребно пажљиво анализирати промјенљиву значењску мрежу коју ставови носе у себи, посебно ако желимо да разумијемо какав тон обично прати неки став.

Иако смо скалу формирали тако да ни један став нема слична засићења и на хостилној и на беневољентној скали, занимљиво је примијетити (Табела 13) да група ставова која се односи на брижност и емотивност жена има ниска засићења око .250 и на компоненти која се издвојила као хостилни сексизам. За ову групу ставова можемо јасно закључити да иде уз позитиван тон према женама, али као што видимо, ови стереотипи су у вези и са хостилним односом

према женама. Са друге стране, став да жене имају бољи осјећај за морално расуђивање има ниско негативно засићење на хостилној компоненти, што значи да је неслагање са овим ставом заправо у некој вези са хостилним сексизмом. Дакле, групи ставова из хостилне компоненте је блискији став да су жене брижније него став да су жене боље кад је морално расуђивање у питању. Брижност није категорија у којој се мушкарци и жене такмиче, док са моралношћу у нашем окружењу није такав случај. Сличан случај је и са ставом да су мушкарци бољи лидери од жена, који има ниско негативно засићење -0.290 на беневољентној компоненти, што значи да је неслагање са овим ставом у некој вези са беневољентним сексизмом. Овдје видимо дјелимичну негативну корелацију између позитивних карактеризација жена и једне негативне. Међутим, већина хостилних ставова не засићује беневољентну компоненту. Такође, групи беневољентно-сексистичких ставова су нпр. блискији ставови да мушкарац у браку треба да буде доминантнији од жене, него став да су мушкарци бољи лидери или бољи возачи. Доминантност мушкараца се може тумачити и кроз позитиван тон у служби заштите жена, па отуд повезаност са беневољентним сексизмом, док хијерархијски ставови који дају првенство мушкарцима у лидерству одзвањају искључиво негативним тоном по жене. Дакле, свакако су позитивни и негативни тон важан фактор груписања и раздвајања ставова у беневољентне и хостилне, али примјећујемо такође да ове ставове међусобно спајају увјерења о постојању родних различитости које се изражавају кроз комплементарност, али и кроз хијерархију.

2.4.3. Метријске карактеристике нове скале амбивалентног сексизма

У Табелама 14 и 15 приказане су метријске карактеристике новог упитника. Уочава се да је расподјела укупних скорова сексизма негативно асиметрична и лептокуртична. Расподјеле скорова на хостилном и беневољентном сексизму такође су негативно асиметричне. Ако упоредимо скорове на оригиналној и новој скали амбивалентног сексизма, примјећујемо да је укупни скор на оригиналној скали нешто виши, док је хостилни сексизам изражен у једнакој мјери на обије скале. Дакле, највећа, али и даље мала разлика, је између скорова беневољентног сексизма на оригиналној скали 3.54 и скорова беневољентног сексизма на новој скали 3.33 . Ипак, морамо напоменути да

у новој скали нема ајтема који имају медијану 5, док су у оригиналној скали беневољентног сексизма присутна три таква става. Средња вриједност скорова мушкараца на новој скали хостилног сексизма је 3.62, а жена 2.81, што указује на то да је хостилни сексизам мјерен новом скалом за нијансу присутнији код мушкараца од хостилног сексизма мјереног оригиналном скалом (3.49), док је код жена обрнут случај (2.9).

Табела 14. Дискриминативност укупног скорa цијеле скале и скорa на хостилном и беневољентном сексизму новог упитника

	Емпиријски распон	АС	СД	Мдн	МАД	Станд. скјуни	Станд. куртози	Ш-В тест
Укупан скор	.62-4.86	3.27	.691	3.33	.635	-6.08	3.304	.968**
Хостилни	0-5	3.22	.921	3.2	.889	-2.91	.129	.987**
Беневољентни	.64-5	3.33	.913	3.36	.943	-3.15	-1.3	.982**

Вриједности репрезентативности и поузданости су задовољавајуће, док је хомогеност нешто изнад задовољавајућих вредности које су око .5 до .6, нарочито за појединачне субскеале хостилног и беневољентног сексизма. Нешто више вриједности хомогености за ову скалу треба разумјети као релативни недостатак разнородности садржаја ставки ове скале.

Табела 15. Репрезентативност, поузданост и хомогеност скала новог упитника

	Kaiser-Mayer-Olkin	Cronbach Alpha	H5
Укупни скор АС	.949	.83	.62
Хостилни сексизам	.92	.83	.83
Беневољентни сексизам	.959	.85	.80

2.4.4. Интеркорелације скорова новог упитника

У Табели 16 приказане су корелације укупног скорa сексизма и хостилног и беневољентног субфактора, изражене Спирман Ро (Spearman Rho) коефицијентом корелације. Корелација између укупног скорa и субскеале је висока, а као и код оригиналне скале амбивалентног сексизма, и у случају новоформираног упитника амбивалентног сексизма не постоји статистички значајна корелација између хостилног и беневољентног сексизма. Ипак, ако

погледамо корелације скорова код жена и мушкараца (Табела 16а и 16б), примјећујемо да се код обије групе јављају умјерене и статистички значајне корелације између хостилног и беневољентног сексизма, с тим што је корелација већа код жена. У оригиналном упитнику код мушкараца на нашем узорку не постоји статистички значајна корелација између хостилног и беневољентног сексизма, док је код жена као и код новог упитника корелација умјерена али значајна.

Табела 16. Интеркорелације скорова на новом упитнику амбивалентног сексизма

	Укупан скор	Беневољентни	Хостилни
Укупан скор АС	1.000	.758**	.679**
Беневољентни сексизам		1.000	.083
Хостилни сексизам			1.000

Табела 16а. Интеркорелације скорова код жена

	Укупан скор	Беневољентни	Хостилни
Укупан скор АС	1.000	.839**	.826**
Беневољентни сексизам		1.000	.421**
Хостилни сексизам			1.000

Табела 16б. Интеркорелације скорова код мушкараца

	Укупан скор	Беневољентни	Хостилни
Укупан скор АС	1.000	.825**	.762**
Беневољентни сексизам		1.000	.306**
Хостилни сексизам			1.000

2.5. Интеркорелације скорова оригиналног и новог упитника

У Табели 17 приказане су вриједности корелација израженим Спирмановим ρ коефицијентима корелације. Уочава се да је корелација укупних скорова оригиналне и нове скале амбивалентног сексизма висока и статистички значајна. Умјерена вриједност корелације између хостилних субскала оба упитника оправдава нашу претпоставку да су ово повезани, али опет различити концепти које треба мјерити одвојено. Двије скале беневољентног сексизма међусобно високо и статистички значајно корелирају. Хостилни сексизам оригиналне скале не корелира значајно ни са беневољентним

сексизмом нове, као ни са беневољентним сексизмом оригиналне скале. Видјели смо у Табели 16 да хостилни сексизам из новог упитника не корелира са беневољентним сексизмом новог упитника, али са беневољентним сексизмом оригиналног упитника има ниску али значајну корелацију. Ипак, корелације су другачије ако посматрамо одвојено скорове мушкараца и жена, што је приказано у Табели 17а и 17б.

Табела 17. Корелације скорова новоконструисаног упитника и адаптиране скале беневољентног и хостилног сексизма

		Адаптирана оригинална скала амбивалентног сексизма		
		Укупан скор АС	Беневољентни сексизам	Хостилни сексизам
Нови упитник амбивалентног сексизма	Укупан скор АС	.630**	.550**	.386**
	Беневољентни сексизам	.537**	.749**	.059
	Хостилни сексизам	.387**	.029**	.550**

За разлику од корелација скорова на цијелом узорку, примјећујемо да на узорку жена постоји умјерена и статистички значајна корелација између хостилног сексизма оригиналне скале и беневољентног сексизма нове скале. Иста врста корелације постоји између хостилног и беневољентног сексизма на оригиналној скали на узорку жена. Упоредивањем Табеле 17а и 16а примјећујемо да код жена беневољентни сексизам нове скале приближно једнако корелира са хостилним сексизмом нове и оригиналне скале. Упоредивањем Табеле 5а и Табеле 17а примјећујемо да беневољентни сексизам оригиналне скале једнако корелира са хостилним сексизмом нове и оригиналне скале.

Код мушкараца су корелације сличне, значајне али нешто ниже него код жена, код свих интеркорелација осим једне, тј. хостилни сексизам нове и оригиналне скале код мушкараца снажније корелирају него код жена. Код мушкараца између беневољентног и хостилног сексизма оригиналне скале не постоји значајна корелација, док између хостилног и беневољентног сексизма нове скале постоји умјерена и статистички значајна корелација.

Табела 17а. Корелације скорова код жена

		Оригинална скала амбивалентног сексизма		
		Укупан скор АС	Беневолентни сексизам	Хостилни сексизам
Нови упитник амбивалентног сексизма	Укупан скор АС	.650**	.639**	.449**
	Беневолентни сексизам	.630**	.749**	.338**
	Хостилни сексизам	.481**	.333**	.442**

Табела 17б. Корелације скорова код мушкараца

		Оригинална скала амбивалентног сексизма		
		Укупан скор АС	Беневолентни сексизам	Хостилни сексизам
Нови упитник амбивалентног сексизма	Укупан скор АС	.593**	.515**	.388**
	Беневолентни сексизам	.490**	.599**	.142*
	Хостилни сексизам	.491**	.222**	.532**

С обзиром да смо показали да субфактор беневолентног сексизма хетеросексуална интимност не мјери сексизам, као ни два од укупно четири ајтема који чине субфактор протективни патернализам, остаје отворено питање зашто скала беневолентног сексизма показује добре метријске карактеристике и зашто се показује да тих 11 ајтема чине цјелину. Кронбах алфа је задовољавајућа, ајтем-тотал корелација такође.

Ако се вратимо на Табелу 5 видјећемо да хетеросексуална интимност, субфактор беневолентног сексизма који не мјери сексизам, умјерено али значајно корелира са протективним патернализмом и комплементарном родном диференцијацијом, на укупном узорку, али и појединачно код жена и код мушкараца. Такође, ако погледамо Табелу 18, уочавамо да хетеросексуална интимност умјерено и статистички значајно корелира са беневолентним сексизмом мјереним новом скалом која прави стереотипна поређења између мушкараца и жена и мјери сексизам. Та корелација је код мушкараца и жена нешто нижа, али и даље статистички значајна. Дакле, видимо да беневолентни

несексистички ставови умјерено и значајно корелирају са беневољентним сексистичким ставовима.

Такође, уочавамо да код жена (Табела 5а) хетеросексуална интимност у већој мјери од друга два субфактора корелира са хостилним сексизмом, док је код мушкараца (Табела 5б) једино значајна корелација између хостилног сексизма и хетеросексуалне интимности, док корелација између хостилног сексизма и друга два субфактора није статистички значајна. Овдје видимо да беневољентни несексистички ставови у већој мјери корелирају са хостилним сексистичким ставовима, него што беневољентни и хостилни сексистички садржаји корелирају међусобно. Сматрамо да разлог оваквих корелација хетеросексуалне интимности лежи у томе што су то углавном општеприхваћени позитивни ставови о значају романтичних односа у животу који се нужно не косе са хостилним сексизмом, док се хостилни и беневољентни сексизам због супротног тона код неких испитаника могу искључивати.

Табела 18. Корелације скорова субфактора у оквиру оригиналне скале беневољентног сексизма и скор нове скале беневољентног сексизма

Укупно:

		Скала амбивалентног сексизма		
		ХИ	ПП	КРД
Нови упитник	Беневољентни сексизам	.519**	.462**	.774**

Жене:

		Скала амбивалентног сексизма		
		ХИ	ПП	КРД
Нови упитник	Беневољентни сексизам	.444**	.516**	.749**

Мушкарци:

		Скала амбивалентног сексизма		
		ХИ	ПП	КРД
Нови упитник	Беневољентни сексизам	.353**	.377**	.647**

2.6. Резултати квалитативног истраживања

Сексизам је термин који је настао и шире је познат у Сједињеним Америчким Државама, па Глик и Фиск подразумијевају шире познавање овог термина и користе га у оквиру скале амбивалентног сексизма. Ипак, наше пилот истраживање нам је указало на то да у нашој култури овај страни термин јесте у употреби, али није свима познат. Питањима „Да ли сте икада чули за ријеч сексизам?“ и „Шта по Вашем мишљењу значи ријеч сексизам?“ смо хтјели да утврдимо у којој мјери студенти/киње који су учествовали у истраживању познају термин сексизам.

Такође, након сваког од три задата упитника ставили смо упутство: „Ако желите, овдје можете оставити коментар на неко од питања или појашњење неког од Ваших одговора. Молимо Вас да назначите редни број питања на које се коментар односи.“, као и простор на ком су испитаници/це били у могућности да коментаришу.

Дакле, у овом одјељку ћемо анализирати одговоре на питање шта је сексизам, као и коментаре које су испитаници/це остављали испод сваког од три упитника.

Познавање појма сексизам

Од укупно 371 испитаника који су одговорили на питање „Да ли сте икада чули за ријеч сексизам“, њих 143 (38.5%) је чуло, а 228 (61.5%) њих није чуло за ову ријеч. На питање „Шта по Вашем мишљењу значи ријеч сексизам?“ од 143 особе које су одговориле на претходно питање потврдно, 108 особа је дало одговор, од чега 37 особа женског пола и 71 особа мушког пола. Обзиром да су неки одговори међусобно слични, покушаћемо да сличне одговоре представимо по групама. Како нисмо уочили неку правилност у разликама у одговорима између мушкараца и жена, одговоре испитаника и испитаница ћемо представити заједно.

Већина датих одговора је значењски блиска различитим дефиницијама сексизма које смо поменули у одјељку 2.2. Дилеме око дефинисања сексизма. Иако међу одговорима има и оних који одступају од уобичајеног значења термина сексизам (нпр. дефинисање сексизма као научне области, сексуалности

или привлачности), као и оних одговора који овај појам објашњавају баш употребом хостилног сексизма усмјереног на жене, већина одговора садржи неке од кључних значењских елемената који описују сексизам: неравноправност, дискриминацију по полу, дискриминацију жена, хијерархију и стереотипно разликовање жена и мушкараца.

Дакле, најбројнију групу сличних одговора (укупно 44) чине одговори 14 жена и 30 мушкараца који сматрају да је сексизам „дискриминација по полу”, „родна дискриминација” „родни стереотипи”, „родне предрасуде”, „закључивање на основу родних стереотипа” и „омаловажавање особе због пола”, „ниподаштавање особе због пола” и „дискриминација полова по некој нерационалној основи”, „омаловажавање особе због њеног пола, нпр. жене не знају покер играти” , „идеологија која промовише неједнакости и различитости између полова”, „добивање повластица на основу пола или дискриминација на основу пола”, „различит положај полова у друштву”, „родна неравноправност” и слично.

Неки испитаници/це (укупно 9) не користе ријечи дискриминација, омаловажавање, стереотипи и слично, већ сексизам дефинишу као прављење разлике између полова: „прављење и истицање разлике међу половима”, „потенцирање физичких и менталних разлика између полова”, „идеологија која сматра да разлике између мушкараца и жена треба да утичу и одређују њихов положај у друштву и животу у потпуности”, „када неко дијели послове на мушке и женске” „гледање на живот и животна питања кроз призму припадности одређеном полу”, „идеологија по којој постоје разлике између полова у физичком и менталном смислу”, „мишљење да је један пол урођено бољи”, док неки сексизам виде као „физичке и менталне разлике између полова” или „појам који означава разноликост полова у физичком и менталном смислу”.

Деветнаест особа (10 женског, 9 мушког пола) сматра да је сексизам усмјерен на супротни пол, па сексизам описују као „дискриминацију супротног пола” и „нетрпељивост према особама супротног пола”, „омаловажавање могућности или способности супротног пола”, „став да је један пол надмоћнији од другог”, „кад нека особа посматра особу другог пола као роба”, „афоризми који се дају супротном полу”, „сексуална дискриминација супротног пола”,

„искориштавање за привлачење особа супротног пола, да ураде нешто што иначе не би урадили”, и слично.

Десет особа (5 мушког, 5 женског пола) сматра да је сексизам усмјерен на жене или најчешће на жене, па одговарају на следећи начин: „понижавање жена”, „дискриминација једног пола, најчешће женског”, „непоштовање жена, омаловажавање, вјеровање у неке стереотипе”, „потцјењивање способности жена”, „одређени вид дискриминације полова посебно када је у питању женски пол због неких конзервативних ставова мушког пола”, „појам који означава дискриминацију супротног пола, најчешће је жена у питању, може означавати предрасуде или чак мржњу према супротно полу”, „родна неравноправност, дискриминација супротног пола најчешће женског пола који се карактерисе као слабији пол”.

Као што смо и очекивали, страна ријеч сексизам је неке испитанике/це асоцирала на сексуалност: „истицање сексуалности”, „вођење љубави”, „нешто везано за секс”, „посматрати супротан пол кроз сексуалне циљеве”, „дискриминација по сексуалном основу”, „врста сексуалног опредјељења”, „било која врста привлачности”. Неколико особа сматра да је сексизам научна област: „наука о мушко-женским односима”, „област која се бави сексуалним питањима”, „област која проучава полове односе између мушкараца и жена проучава равноправност полова”. Седам особа је појаснило да су чули/е за термин али да не знају тачно шта значи. Међу неодређеним одговорима је и одговор „то је сад нешто модерно”.

Неколико особа је сексизам описало управо користећи хостилни сексизам према женама:

„Жена дозволи мушкарцу да флертује са њом тј. пристаје на флерт. Када мушкарац хоће да направи нови корак она посустаје и прави се да је он напада. Може се рећи да она мушкарцу да прво повода за све то.” (особа женског пола); „Значи да жена привлачи мушкараца сексуално, али када дође вријеме за секс она одбија или обратно” (особа женског пола); „Сексизам је дискриминација међу половима. У ЦГ се сматра да су жене угрожене, што уопште није тачно. Част изузецима, 98% жена су у сваком погледу напредније од мушкараца. Оне сексизам користе у циљу остваривања неких њихових жеља.” (особа мушког пола); „Када жене злоупотребљавају равноправност јер почињу да угрожавају мушкараце” (особа мушког пола)

Дакле, од укупног броја испитаника/ца, нешто више од једне четвртине испитаника/ца су дали/ле своје мишљење о томе шта значи термин сексизам, при чему је дупло више мушкараца дало одговор. Од оних који су дали/е одговор, већина је дала одговоре блиске постојећим дефиницијама сексизма. Више од половине датих одговора се може сумирати кроз дефиницију да је сексизам дискриминација по полу. Свега 10 испитаника/ца су рекли/е да је сексизам прије свега усмјерен на жене. Скоро 20% испитаника/ца (19) сматра да је сексизам усмјерен на супротни пол, тј. акценат стављају на борбу међу половима, тј. не узимају у обзир постојање аутостереотипизирања и дискриминације сопственог пола. Скоро 20%. тј. 18 датих одговора је или потпуно погрешно (нпр. сексизам је научна област или нека врста привлачности) или се односи на изражавање несигурности око значења термина. Такође, неколико објашњења је изражено кроз хостилни тон према женама. На крају, из добијених резултата можемо закључити да веома мали проценат студената/киња у Црној Гори познаје значење термина сексизам, а посебно мали број испитаника (свега 10, тј. око 2,5 % од укупног узорка) посебно при дефинисању сексизма истиче да је ријеч прије свега о дискриминацији жена.

Коментари испитаника/ца на ставове из упитника

У ову анализу је ушло укупно 83 коментара колико су испитаници/це оставили на простору предвиђеном за коментаре ставова из упитника. 27 особа је оставило укупно 32 коментара на одређене ставове из Упитника бр. 1, 22 особе су оставиле 26 коментара на ставове из Упитника бр. 2 и 20 особа су оставиле 25 коментара на ставове из Упитника бр.3, од чега приближно једнак број мушкараца и жена.

Коментари углавном представљају појашњења датих одговора или изражавање додатних ставова, али је неколико испитаника/ца прокоментарисало и формулацију самих ајтема: „Права питања за садашње вријеме”, „Питања су животна и разумно написана”, „Ова анкета ће вам тешко дати прави увид у ситуацију”, „Претјерујете” и „Питање бр. 4 је нејасно” „Питање бр. 4 је неразумљиво” (односи се на питање бр. 4 из Упитника бр.1 : „Већина жена невине коментаре или понашање тумаче као увредљиве (сексистичке)”).

Коментари на питање бр. 4 су очекивани, ако узмемо у обзир да већина испитаника/ца није чула за ријеч сексизам, као и то да „жалбе на невинне коментаре” нису опште мјесто у нашој култури, тј. није одмах јасно на какви су ти коментари и на шта се односе.

Неколико је коментара који нам указују на постојање различитих разумијевања значења датих одговора на скали од 0 до 5. Оно што смо ми подразумевали је да заокруживање одговора 0, 1 или 2 који се односе на неслагање, недвосмислено покрива егалитарну орјентацију и даје могућност људима који не праве разлике између мушкараца и жена да изразе своје мишљење. У већини случајева људи су користили те одговоре на одговарајући начин, али су их појединци тумачили и другачије: „На доста од ових питања је било тешко дати одговор јер сматрам да се једни према другима треба опходити исто”. Испитаник је без обзира на истицање егалитарности у коментару који се односи на Упитник бр.3 (гдје се експлицитно праве поређења и разлике између мушкараца и жена), показао умјерено слагање са тим ставовима, тј. има просјечан скор на овом упитнику 3,1. Дакле, испитаник истиче своју егалитарност, али очигледно не сматра да је може изразити заокруживањем бројева 0,1 и 2 који се односе на неслагање са сексистичким ставовима.

Још један занимљив коментар за тумачење је „На питања 11, 14 и 15 ставила сам да се углавном слажем, али то не зависи да ли си мушко или женско већ то зависи од особе од њеног васпитања и карактера”. Иако би са коментаром који је дала ова студенткиња више било у складу да је заокружила неки од бројева 0,1 или 2 који се односе на неслагање са ставом, она се одлучила да заокружи бр. 3, тј. умјерено слагање. Овај коментар нам још једном потврђује да би корисно било понудити могућност експлицитно егалитарног одговора, али смо се у овом истраживању ипак одлучили за врсту Ликертове скале која нема ту опцију, да бисмо у потпуности испратили упутства аутора Скале амбивалентног сексизма, а и у циљу могућности прављења поређења са досадашњим истраживањима. Такође, ова два коментара, као и пилот истраживање показали су да неки испитаници/це немају у виду да неслагање са ставом у ком се хијерархијски пореде мушкарци и жене може да значи егалитарну позицију, већ сматрају да неслагање са ставом нпр. да су мушкарци рационалнији од жена, аутоматски значи да су жене рационалније од мушкараца. Један испитаник је своју егалитарност исказао кроз некоришћење

бројева 0 и 5, тј. изразитог неслагања и слагања са ставовима: „Не волим екстреме па нисам ни користио ознаке 5 и 0 јер смо прије свега врста Хомо сапиенс, па тек овај или онај пол, нација или вјера”.

Најбројнији су коментари који изражавају егалитарну позицију. У даљем тексту ћемо у загради наглашавати онда када су коментари неусаглашени са заокруженим одговорима на коментарисани став. Највише коментарисан став из сва три упитника је „У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца”. Коментари су углавном егалитарни и говоре да у несрећама не треба давати предност према полу: „Равноправно”, „У несрећама се помаже онима којима је помоћ најпотребнија, без обзира на пол”, „Због чега да одвајам, и они су људска бића”, „Слажем се једино ако је повреда тежа од повреде мушкарца. Уколико је мушкарцу живот угроженији дама треба причекати.”(испитаник је заокружио 4, тј. слагање са ставом), „Моје мишљење је да је небитно, не треба обратити пажњу у несрећи коме треба прије помоћи или мушкарцу или жени, већ у зависности од тога ко се налази у угроженој ситуацији.”, „Када је у питању људски живот и спашавање истог, најмање је битно којег је пола особа, треба гледати да се спаси како ко може. Једино у томе бих дала предност дјечи, они у свему требају да имају приоритет.”(испитаница је заокружила бр. 3, тј. умјерено слагање са коментарисаним ставом), „Бесмислено” (без заокруженог броја, тј. одговора на став), „У несрећама треба да спашава ко кога стигне, а не да се гледа да ли је мушко или је женско”(испитаница је заокружила број 4, тј. слагање са коментарисаним ставом) . Овај став је и према осталим метријским карактеристикама издвојен као став који није дио цјелине са осталим ставовима оригиналне скале беневољентног сексизма, а са друге стране, просјечан скор је нижи од умјереног слагања. Слагање са овим ставом поред истицања мушке веће снаге и издржљивости, може да значи и веће вредновање живота жена (које не постоји у Црној Гори), па је по нашем мишљењу то разлог зашто су мишљења веома подијељена, а и зашто су коментари често у супротности са датим одговорима.

Егалитарни коментари су присутни и кад је у питању став „Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједио своју жену.”: „Свако треба да се потруди да обезбиједи себе, пол је небитан.” „Прије мислим да узајамно треба да се потпомогну и заједнички пронађу рјешење. Има случајева где је контра ситуација привремена, зависи од

индивидуе.” „Сваки мушкарац се жртвује за своју жену, али и она треба да ту има удјела не може да сједи кући и да чека.” На паралелни став из Упитника бр. 2, тј. став „Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједила свог мушкарца коментари су: „Свако треба да се потруди да обезбједи себе, пол је небитан.” „Да се жртвује уколико би и тај мушкарац у тој ситуацији без размишљања урадио исто”, „Само уколико је муж лице са посебним потребама”.

Ту је још неколико општих егалитарних појашњења: „Нису сви мушкарци исти, нити су све жене исте” (просјечан скор на Упитнику бр. 3 је 3,8, што значи да је испитаник био спреман да се сложи са бројним генерализацијама које подразумевају поређења мушкараца и жена), „Питања – 22, 21, 19, 16, 14, 13 (из Упитника бр.1) све зависи од особе до особе”, „Мислим да се не може генерализовати када су у питању нити мушкарци нити жене, поготово приликом говора о култури, финансијама и укусу” и слично.

Неколико пута је коментарисан став који припада субфактору хетеросексуална интимност „Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.” : „Ово питање је смијешно, потпуност особе нема везе са љубављу”, „Може, а не мора бити, по биологији мушкарци су другог склопа у односу на жене”, „Прво питање је веома битно да особа (мушкарац) може без љубави жене. Мислим да може да се оствари као човјек ако воли свој посао и посвећен је томе и да га уклопи тако да може да има љубав према томе што ради”, „Контрадикторни су ми неки одговори јер сам одговарао на основу онога што јесте, али и онога што мислим да би требало бити. Нпр. мушкарац може без жене, али би требало да има неки циљ којем тежи као што је љубав према жени.” Још једно питање из истог субфактора „Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати” коментарисано је на следећи начин : ”Обожавање је једно, вољети је друго, треће је бити заљубљен. Обожавање уме да превагне и постигне контра ефекат, развија психо-патолошку болест фанатизам.” Ставови бр. 2 и бр. 7 из Упитника бр. 2 који се односе на непотпуност жена без мушкараца коментарисани су на следећи начин: „Не употпуњава љубав било каквог бића” и „Одлично сам одговорила, јер је у мом случају умјетност оно што ме највише чини срећном и сматрам да свако може пронаћи другу илузију а да то није човјек”.

Поред тога што смо показали да ови ставови који се односе на хетеросексуалну интимност не мјере сексизам, наведени коментари показују да су овако формулисани ставови вишезначни, тј. остављају могућност најразличитијих разумијевања, те да је веома проблематично тумачити нумеричке одговоре на ова питања, јер се заправо не/слагање може односити на велики број асоцијација које имплицирају ови ставови.

Коментари на став „Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану” су: „Само 2 % жена су добре” „Наравно да треба, мада данас наћи праву, поштену дјевојку или жену је веома тешко, али кад се нађе, треба је држати као мало воде на длану”. „Наравно да треба, ако она то заслужије својим дјелима”. Два пута је коментарисан став „Мушкарци треба да пазе и штите своје жене” и то на исти начин „Само кад оне то заслужију”, али и „Жене пролазе кроз психичке и физичке тегобе да би донијеле (човјека или жену) на свијет, то изискује тј. заслужије лијеп однос.”

Неколико негативних коментара се односи на феминистички покрет и борбу за родну равноправност. Један од њих је „Сматрам да је било каква врста екстремизма лоша, а исто сматрам да су данашњи феминистички покрети екстремни”. Још један испитаник коментарише феминистички покрет, али је занимљиво да испитаник додаје да је тај „екстремизам” далеко од његове реалности: „Сматрам да је било каква врста екстремизма лоша, а исто сматрам да су данашњи феминистички покрети екстремни. По интернет медијима сам видио доста непријатних изјава од стране неких феминисткиња које више подсећају на радикални исламизам, вјероватно због медијског сензационализма и потребе неких људи да привлаче пажњу на себе под окриљем слободе говора, али срећом у стварном животу нисам наилазио на то.” Ипак следећи коментар на став из Упитника бр. 2 да жене углавном претјерују у борби за родну равноправност је негативан и то управо на рачун „представница жена” из Црне Горе: „Не свиђа ми се претјерана борба за родну равноправност јер су представнице жена у ЦГ довеле до тога да скоро буде изједначена граница за стицање пензије за жене и мушкарце. Због њихове борбе трпе многе жене.” На ову тему је дато још неколико коментара: „Превише смарају” и „Сматрам да су у данашњем друштву права жена и мушкараца потпуно једнака”.

Коментар „Жена је мајка, жена је светиња” је написан самостално, без реферисања на неки од конкретних ставова.

Често коментарисани ставови из Упитника бр.2 су они који се односе на карактерисање жена као културнијих, смјернијих, бољег укуса, моралнијих и слично: „Мушкарци имају бољи укус од жена а ево и зашто, ако су жене љепши пол, а оне се њима свиђају, а жене воле мушкарце ружнији пол, стога закључујемо да мушкарци имају бољи укус”, „Једнак укус и осјећај за културу и умјетност”, „Нема правила”, „Мислим да више није правило, врло често се жене понашају горе него било који мушкарац, а под утицајем оног што нам се пласира у медијима” (односи се на став да су жене моралније када је сексуално понашање у питању) Кратак коментар на став из Упитника бр.1 „Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус и истанчанији осећај за културу” је „Само глуме”.

Једна студенткиња је коментарисала ставове трећег упитника на следећи начин: „Оно гдје сам означила са „углавном се слажем” је због хормонских промјена кроз које жена пролази”. Занимљиво је да је њен просјечан скор на овој скали изузетно низак (1,63) посебно у односу на просјечне скорове осталих испитаника, што значи да се не слаже са већином сексистичких ставова, али, са друге стране, са хормонима повезује чињеницу да су мушкарци рационалнији и спремнији на ризик од жена, да су жене по природи емпатичније и емотивније, да жене треба сачувати од опасних и тешких послова и да према њима људи треба да се понашају на љубазнији начин него према мушкарцима. Из пилот истраживања, али и коментара какав је претходно поменути, можемо да заључимо да је сексизам често утемељен у погрешној представи о најразличитијим утицајима хормона на карактерне особине мушкараца и жена. Веома присутан „хормонски детерминизам” је често утемељен у неким произвољним и популарним тумачењима утицаја тестостерона, са једне стране, као и чињенице да жене имају мјесечни циклус, са друге стране.

Коментари на ставове који изражавају центлменски став да су жене љепши пол, да треба женама помоћи око терета и устати у аутобусу су: „Врло је неприхватљиво да носимо женама све па и кесу од 500 грама, имају пуну равноправност у друштву”, „Зависи од ситуације, прије ћу уступити мјесто болесном мушкарцу него здравој жени”, „Постоји много ситуација када жене одбијају помоћ, једноставно желе да докажу да оне то могу”, „Што се тиче питања 6 и 21 кажу да су жене лепши пол, да, за мене као мушкараца свакако, међутим за жене требало би да мушкарци буду лепши пол”, „Каже се тако”

(коментар на став да су жене љепши пол), „Мени као мушкарцу јесте” (женско тијело љепше). Коментар на став да мушкарац треба да плати пиће на првом састанку „То је врло лош обичај” није у складу са одговором који је испитаник дао, а то је да се изразито слаже са поменутиим ставом. Овај „обичај” је вјероватно прилично друштвено обавезујући и супротно понашање наилази на осуду, па је потреба да се не крше устаљени друштвени обичаји можда разлог зашто је испитаник заокружио бр. 5.

Неколико пута је коментарисан и став да је већа издаја породице невјерство мајке него невјерство оца: „Осуђујем невјерство мајке исто као и невјерство оца, али сматрам да је за дјецу теже невјерство мајке јер ипак је она за дјецу један посебан узор неко ко им углавном посвећује више посветити времена”, „Невјерство је подједнако лоше за оба пола”, „Издаја је издаја у оба правца”, „Када је у питању невјерство без обзира ко је то урадио једнако је издаји породице. Та баријера између мушкарца и жене треба да се сруши и да они буду у већини ствари равноправни”.

Оправдане су и бројне критике и коментари на став „Када жене контролишу мушкарце, оне то раде са разлогом”: „Одакле ја знам како она размишља”, „Прилично бесмислено јер свака жена као и мушкарац неког контролише има неки разлог за то био он добар или не”, „Не увијек из оправданих разлога”, „Жене умеју да претерују више из небитних разлога, док мушкарци више преферирају ту контролу нарочито код лијепих и успјешних жена из различитих разлога посесивност, љубомора, чак и комплекс мање вриједности”, „Жене контролишу сваку ситницу”, „Ниједна жена не треба да контролише свог мушкарца ако му вјерује, а ако му не вјерује нису једно за друго”. Свјесни смо недостатака овог става, али је он само имао улогу да помогне у разумијевању тона који прати ставове из Скале амбивалентног сексизма да жене контролишу мушкарце и држе их на кратком ланцу. Показало се да посебно жене сматрају да је њихова контрола мушкараца оправдана (са чим се просјечно умјерено слажу ка слажу (3.69)), што значи да питања из Скале амбивалентног сексизма која се односе на контролисање мушкараца од стране жена, нису нужно субјективно хостилна према женама, обзиром да се такво често понашање оправдава.

Став „Мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене.” је коментарисан на следећи начин: „То је посебно изражено у ЦГ” и „Углавном

је тако. Код мене не. Само толеранција, разумијевање и добра комуникација без дурења и јаког ината и поноса”.

Занимљиво је да скоро да нема коментара који се односе на сет ставова који чине отворено хостилни сексизам који ставља жене у инфериоран положај. Од те групе ставова једино су коментарисани ставови који се могу тумачити и кроз позитиван тон према женама. Тако једна испитаница своје изразито слагање са ставом да мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку објашњава на следећи начин: „Мушкарац је особа на коју се треба ослонити када је у питању брак и има улогу да штити своју жену”. Став „Мушкарац треба да буде глава породице” је коментарисан овако: „Може да буде глава породице уколико има нешто у глави. Ако уистину пази своју породицу можемо му препустити да буде глава породице” (ова испитаница је код овог става заокружила бр.1, тј. изразито неслагање). Дакле доминантност и вођство мушкараца се у овом случају посматрају као нешто од чега ће жене и породица уопште имати бенефите.

IV Закључци

Циљ овог рада је био да преиспита начин на који су формулисани концепт и операционализација амбивалентног сексизма, као и да утврди на који начин се најчешће изражава, тј. који су то облици сексизма карактеристични у Црној Гори међу студентима. Резултати нашег истраживања, али и теоријска анализа помогли су нам да провјеримо првобитне претпоставке. Показало се да се већина постављених хипотеза потврдила кроз истраживање. У овом последњем одјељку нашег рада желимо да укажемо на најважније налазе до којих смо дошли, прије свега у контексту хипотеза које смо на почетку рада поставили, након чега ћемо се осврнути на импликације које ови налази имају за научну литературу, али и практично-политичку примјену. Такође желимо и да укажемо на ограничења нашег истраживања, као и на потребу за даљим истраживањима која би било пожељно спровести у будућности.

1. Резултатима наведеним у претходном одјељку потврђујемо нашу прву хипотезу да је испитивање појаве амбивалентног сексизма без утврђивања постојања разлике у примјенљивости истог става на оба пола невалидно.⁷³

Резултати нашег истраживања потврђују ову хипотезу тако што показују да 6 од 11 ајтема⁷⁴ из оригиналне скале беневолетног сексизма коју су осмислили Глик и Фиск (Glick & Fiske, 1996) не мјери сексизам. Иако се конфирматорном факторском анализом показало да су се и у нашем истраживању у оквиру скале беневолетног сексизма издвојила три теоријом предвиђена субфактора, резултати показују да ни један од четири става који припадају субфактору хетеросексуална интимност не мјери сексизам. Посматрањем садржаја ових ставова, као и добијених просјечних скорова, можемо закључити да су то опште-прихваћени ставови који се односе на важност романтичних односа у животу свих људи, независно од полне

---

⁷³ Нпр. не можемо закључити да ли је слагање са ставом „Мушкарци су непотпуни без жена.” беневолетни сексизам, ако не утврдимо да ли је присутно или није слагање са ставом „Жене су непотпуне безмушкараца.”

⁷⁴ „Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола” „Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене. ” „Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати. ” „Мушкарци су непотпуни без жена. ” „Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене. ” „Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.”

припадности. Такође, ови ставови се могу тумачити и кроз призму хетеронормативности, тј. као ставови који хетеросексуалност постављају као норму. Резултати су показали да када поредимо просјечну заступљеност, тј. средње скорове ових ставова (који се односе на жене) на укупном узорку са средњим скоровима паралелних ставова (који се односе на мушкарце), да практично нема разлике, па постоји мишљење да су жене и мушкарци једни другима потребни у истој мјери. Ипак, ако посматрамо разлике у одговорима подијељених по полу, видимо да жене сматрају да су оне потребније мушкарцима у већој мјери него мушкарци женама, док мушкарци сматрају да су ипак они у већој мјери потребнији женама. Овакав резултат показује да и једни и други дају предност свом полу, тј. да не постоји опште вјеровање у дијадичку моћ жена (или се макар кроз ове ставове не изражава). Ипак примјећујемо да жене у већој мјери од мушкараца истичу интимну међузависност између мушкараца и жена, тј. у већој мјери од мушкараца сматрају да жене и мушкарци не могу једни без других. Ове разлике се могу тумачити као посљедица тога што су жене и даље социјализоване тако да у већој мјери придају важност љубавним односима.

Заштитничка улога мушкараца према женама је парадигматски начин изражавања беневољентног сексизма, али се показало да постојећа операционализација протективног патернализма не успијева да разликује сексисте од оних који то нису. Два става који припадају субфактору протективни патернализам такође не могу служити као мјера беневољентног сексизма зато што већина људи не прави разлику у одговорима на паралелне ставове, тј. сматрају да и мушкарац и жена треба да пазе и штите своје партнере, као и да је потребно да и једни и други добре партнере „држе као мало воде на длану”, не дајући предност женама. Ипак, ови резултати не говоре да беневољентног сексизма израженог кроз заштитништво нема, већ да ови ставови не успијевају да рефлектују предвиђени аспект беневољентног сексизма, посебно не на индивидуалном нивоу. Ако посматрамо просјечне вриједности, заиста и мушкарци и жене показују значајно веће слагање са ставом који се односи на заштиту жена од стране мушкараца него мушкараца од стране жена. Када је други став који се односи на посебан третман у питању, мушкарци на нивоу просјечног скорa не праве разлику, док се жене просјечно у већој мјери

слажу са тиме да мушкарац „добру жену треба да држи као мало воде на длану” него што „жена треба да држи доброг мушкарца као мало воде на длану”.

Ставови из оригиналне скале хостилног сексизма су се кроз истраживање показали као ставови који заиста рефлектују сексизам, како на индивидуалном нивоу, тако и на нивоу средњег скорa на укупном узорку. Ипак, одређен, мањи број људи је одговарао на исти начин на ове ставове и на њихове парњаке који су се односили на мушкарце. Зато сматрамо да садржај ових ставова остаје релевантан, али да је ставове потребно формулисати тако да садрже компарацију у себи јер једино тако можемо бити сигурни у то да особа изражава став који је сексистички, а не нпр. само песимистички и хостилан према људима уопште или према одређеним људима у одређеним ситуацијама, без обзира на пол.

2. Прегледом наведених резултата, можемо да заључимо да се потврђује и наша друга хипотеза: да амбивалентни сексизам није тродимензионални конструкт, тј. да се нужно не мора изражавати кроз патернализам, родну диференцијацију и хетеросексуалност. Три структурна фактора које наводе Глик и Фиск (Glick & Fiske, 1996) (мушка структурна моћ, подјела родних улога и хетеросексуална међузависност) не доводе нужно до изражавања сексизма баш у три димензије.

Дакле, на нивоу емпиријског истраживања ова хипотеза се потврђује на тај начин што се осим што се у оквиру скале хостилног сексизма не издвајају три фактора (што је био случај и код оригиналних истраживања (Glick & Fiske, 1996)), показало се да ни у оквиру скале беневољентног сексизма не налазимо три димензије сексизма. Иако су конфирматорном факторском анализом издвојена три субфактора, само ставови (иако и ту има неколико изузетака) из два субфактора (комплементарне родне разлике и протективни патернализам) заиста одражавају сексизам, па не можемо говорити о три димензије изражавања амбивалентног сексизма, макар не ако су формулисане, а онда и операционализоване на начин који су предвидјели аутор и ауторка теорије и скале.

Теоријски аргументи којима потврђујемо ову претпоставку се састоје у томе што препознајемо недостатке у самој формулацији теорије амбивалентног сексизма која поријекло амбивалентног сексизма види у широко распрострањеним структурним условима који га одређују: структурна моћ

мушкараца, подјела родних улога и хетеросексуалност. Дакле, како теорија предвиђа, сексизам је у патријархалним условима обојен не само негативним, већ и позитивним тоном због јединствене међузависности између мушкараца и жена, тј. због јединствене ситуације да доминантна група зависи од подређене која има дијадичку моћ.

Ми у овом објашњењу видимо неколико недостатака. Један недостатак је занемаривање историјских и цивилизацијских промјена које су довеле до витешко-кавалерског односа према женама, који је свакако претеча неких аспеката данашњег беневољентног сексизма, као и занемаривање чињенице да уопштавање које подразумева данашња дефиниција сексизма не може да се односи на предмодерни период када је опхођење према нпр. аристократињама и сељанкама било сасвим различито, иако су и једне и друге жене од којих мушкарци зависе. Инсистирање да је хетеросексуална међузависност у контексту патријархалне хијерархије пресудан фактор за настанак беневољентног сексизма каквог га данас сријећемо (у скоро непромијењеном облику како аутори наводе) на још један начин указује на то да аутори не разликују беневољентни сексизам и једноставно позитиван однос. Тамо гдје нема витешких идеала могуће је да мушкарац штити своју жену (али не зато што сматра да жене уопште треба штитити), док друге жене може и да угрози. Осим тога, у теорији амбивалентног сексизма се дијадичка моћ⁷⁵ третира као искључиво женска моћ. Сматрамо да је погрешно посматрати дијадичку женску моћ као универзалну константу, већ да је потребно ставити у контекст. Не можемо поредити контекст када су жене држане у потпуном незнању када је сексуалност у питању и контекст карактеристичан за модерна друштва која су прошла сексуалну револуцију, тј. контексте у којима су жене мање или више у могућности да изразе своју сексуалност и да о њој одлучују. Не можемо говорити на исти начин о дијадичкој моћи жена у контексту када жене нису имале слободу избора у интимној сфери живота, а у ”јавној” нису ни могле да учествују, са контекстом када жене имају могућност да буду финансијски самосталне, али и да бирају своје партнере итд. Сврставање љубави,

---

⁷⁵ Глик и Фиск дијадичку моћ посматрају као моћ коју су жене увијек имале и то као резултат интимних веза између полова које ствара сексуална репродукција. (Glick & Fiske, 1996: 494) Иако аутор и ауторка говоре о структурној моћи мушкараца због које жене од њих зависе, занемарује се чињеница да хетеросексуална међузависност о којој говоре даје мушкарцима и дијадичку моћ, ако говоримо у терминима зависности.

сексуалности и репродукције у исту категорију или аналитички оквир назван сексуална репродукција који Глик и Фикс користе, додатно замагљује могућност разумијевања ових комплексних тема.

Хостилни сексизам свакако ни у оригиналним истраживањима није потврдио теоријски претпостављену тродимензионалну структуру, а са друге стране, показало се да је традиционални отворени хијерархијски хостилни сексизам равноправно присутан у нашем друштву као и суптилнија форма хостилног сексизма мјерена оригиналном скалом.

Дакле, из свега наведеног можемо закључити да издвајање три димензије које предвиђа теорија амбивалентног сексизма кроз које се он изражава (патернализам, родна диференцијација и хетеросексуалност), не доприноси бољем разумијевању овог феномена, већ ограничава и онемогућава свеобухватан поглед на најразноврсније манифестације родних предрасуда, како кроз позитиван, тако и кроз негативан тон. Сматрамо да је адекватнија алтернатива прије свега сагледати друштвени контекст, разумјети постојеће структурне односе моћи, институционална ограничења и свакодневни дискурс и уз помоћ тих увида препознати и тумачити културно специфичне облике сексизма који су релевантни у одређеном друштву и конкретном историјском тренутку.⁷⁶

3. Закључак да сагледавање амбивалентног сексизма не треба ограничавати на поглед кроз призму три димензије које су према теорији амбивалентног сексизма производ постојања три структурна фактора (патријархална структурна моћ, подјела родних улога и хетеросексуална међузависност) потврђују и налази који показују да је наша трећа хипотеза тачна. Ови налази се односе на различите начине испољавања хостилног и беневољентног сексизма које оригинална скала амбивалентног сексизма не може да препозна, а за које се показало да су веома присутни и изражени начини испољавања амбивалентног сексизма кроз ставове у Црној Гори.

---

⁷⁶ Патернализам (доминантни и протективни) и родна диференцијација (хијерархијска и комплементарна) су корисни концепти које треба узети у обзир при сагледавању и операционализацији амбивалентног сексизма. Хетеросексуалност, према нашем мишљењу не треба издвајати као посебну димензију, посебно не на начин на који је концептуализована и операционализована у оквиру теорије и скале амбивалентног сексизма.

Да се подсетимо, трећа хипотеза гласи: испитивати присутност појава које су дио амбивалентног сексизма без анализе њиховог специфичног значења у конкретном културолошком контексту је непотпуно.

3.1. Одређени ставови из скале амбивалентног сексизма нису дио патријархалног дискурса у Црној Гори.

Очекивали смо да ставови из скале беневољентног сексизма који припадају субфактору комплементарна родна диференцијација, тј. давање предности женама у области морала, укуса и културе, неће бити нарочито изражени у нашој култури, већ да су то ставови који су специфични за западне земље гдје је ова скала и настала, што се показало као тачно, прије свега на узорку мушкараца. Просјечни скорови су показали да се мушкарци умјерено не слажу са овим ставовима, док је код жена просјечно присутно умјерено слагање. Од свих беневољентних ставова који су постављени у нашем истраживању, ови ставови су се показали као најмање заступљени међу студентима/кињама у Црној Гори.

Такође, очекивали смо да одређени ставови из оригиналне скале хостилног сексизма неће бити присутни у значајној мјери у Црној Гори, првенствено они ставови који се односе на негативне ставове према феминисткињама и на негативне ставове према женама које се жале на дискриминацију. Наша претпоставка се ослањала прије свега на то што је у западним земљама борба за родну равноправност текла на другачији начин него у бившим социјалистичким земљама (детаљнија аргументација у одјелку Критика скале амбивалентног сексизма), па смо очекивали да не постоји велики анимозитет према феминисткињама зато што њихове акције нису превише видљиве, као ни према женама и њиховим жалбама на сексизам, зато што ни такво понашање није специфично за овај културно-историјски простор. Резултати су показали да жене просјечно имају прилично недефинисан став када су ови ставови у питању, док се мушкарци умјерено слажу са овим ставовима. Посебно низак скор смо добили када је у питању слагање са негативним ставом: „Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке)”, што може да се објасни неприлагођеношћу овог става нашој култури гдје већина људи не зна шта значи ријеч сексизам (што показују резултати нашег истраживања), а жалбе на сексистичке коментаре свакако нису опште мјесто у понашању жена. Ипак, сматрамо да је и ово

умјерено слагање са поменутиим ставовима код мушкараца више показатељ анимозитета према било каквом отпору жена, па макар и хипотетичком, него што се конкретно ови ставови заиста изражавају у Црној Гори. Свакако већи анимозитет наши испитаници/це показују према отпору жена на личном и појединачном нивоу, него према политичкој борби жена за родну равноправност. Сматрамо да ови резултати указују на то да је пожељно истраживати ставове који се односе на отпор жена и борбу за равноправност, али да би пожељно било прије тога истражити који су то начини на које се жене „противе” патријархалном систему који су већ у друштву препознати и критиковани.

3.2. Очекивали смо да ће одређени аспекти беневољентног сексизма (центлменство и правила удварања, давање предности женама у традиционално женским, друштвено мање релевантним сферама: љепота, брижност, усмјереност на друге, финоћа, подржавање особина као што су стидљивост и размаженост код жена, заштита од одређених активности и послова, ослобађање од одговорности) у Црној Гори бити заступљени начини изражавања сексизма.

Дакле, у оквиру новоформираног Упитника 3. се издвојила група ставова које уједињује центлменска орјентација, а који су се показали као најприсутнија врста изражавања беневољентног сексизма на нашем узорку (жене су љепши пол, мушкарац је тај који треба да запроси, плати пиће на првом састанку, помогне у ношењу терета, интервенише у опасној ситуацији, побрине се око неког тешког посла прије него жена и слично). Такође, показало се да је приказивање жена као емотивнијих и брижнијих веома присутан начин изражавања беневољентног сексизма, али у нешто мањој мјери него ставови који подразумевају центлменску орјентацију.

3.3. Очекивали смо да одређени аспекти хостилног сексизма који подразумевају негативну карактеризацију жена као групе и потврђивање инфериорности жена у односу на мушкарце и даље постоје у Црној Гори и да ће се испољити у значајној мјери.

Резултати су показали да у нашој култури има смисла истраживати отворено-хостилне сексистичке ставове и да још увијек нису превазиђени. Ставови који отворено карактеришу жене као инфериорне, али и они ставови који пропагирају доминантну позицију мушкарца у вези/браку/јавној сфери су и даље присутни међу мушкарцима, док су просјечни одговори код жена

неодређени, али најближи умјереном слагању. Ова врста отвореног хостилног сексизма је присутна у истој мјери као и суптилни хостилни сексизам мјерен оригиналном скалом хостилног сексизма. У нашој култури није морао да се развије алтернативни суптилни начин изражавања хостилности према женама зато што је, како показују резултати, отворено хијерархијско изражавање хостилности према женама и даље присутно (макар у оквиру анонимне анкете).

На нашем узорку студенткиња и студената из Црне Горе показало се да је амбивалентни сексизам мјерен оригиналном скалом изузетно висок, што је у складу са резултатима истраживања из земаља из окружења – Србије (Михић 2010а) и Хрватске (Томић & Ћепулић, 2013). Тај ниво заступљености сексизма је у равни са земљама које су у оквиру међународног истраживања показале највиши ниво изражености сексизма (нпр. Куба и Нигерија)(Glick et al., 2000). У оквиру скале коју смо ми предложили као адекватнију замјену за скалу амбивалентног сексизма у нашем контексту, разликујемо беневољентни сексизам и традиционални отворени хостилни сексизам. Отворен хостилни сексизам је заступљен у једнакој мјери као и суптилнија форма хостилног сексизма коју мјери оригинална скала. Беневољентни сексизам мјерен скалом коју смо ми предложили је нешто мање заступљен од беневољентног сексизма мјереног оригиналном скалом (подсјећамо да оригинална скала садржи неколико изразито заступљених, недискриминативних ставова који уједно и не мјере сексизам, па је то свакако разлог нешто вишег просјечног скорa).

Новоформирана скала амбивалентног сексизма садржи 21 став, од чега 11 ставова који одражавају беневољентни сексизам и 10 ставова који одражавају хостилни сексизам. Нису задржани ставови за које се показало да су недискриминативни, тј. са којима се велика већина узорка изразито слаже. Ипак, ови ставови које смо изузели из скале су веома значајни, ако не по томе што могу да разликују оне који су мање или више сексистички данас у Црној Гори, а оно зато што показују да је данас у овом друштву беневољентни сексизам изражен на тај начин (кроз заштиту жена од опасних и тешких послова, кроз традиционална правила удварања, посматрање жена као љепшег пола и сл.) опште прихваћен. Ови резултати нам нуде основу за лонгитудинална истраживања која би евентуално регистровала промјене ако до њих дође. Скала коју смо предложили је солидан скуп релевантних ставова за ово друштво који показује добре метријске карактеристике. Ипак, ово је један предлог који

остављамо да буде отворен за укључивање нових ставова који у Црној Гори одражавају амбивалентни сексизам.

Сматрамо да операционализација овог концепта треба увијек да буде недовршен процес отворен за промјене у друштву да би на прави начин одражавала оно што је, према нашем мишљењу, веома користан аналитички концепт. Контексту прилагођена скала амбивалентног сексизма је користан алат који може да покаже на који начин корелирају неке друге патријархалне друштвене манифестације са овом групом ставова. Огроман број истраживања је урађен и дошло се до најразличитијих резултата који указују на штетност беневољентног сексизма по друштво. Ми смо у овом истраживању указали на одређене пропусте теорије и скале амбивалентног сексизма. Сматрамо да би исправљање ових пропуста и инкорпорација наших увида у даља истраживања помогла у томе да се искристалише сам концепт беневољентног сексизма, у томе да интерпретације резултата будућих истраживања буду прецизније, али и у томе да беневољентни сексизам као довољно јасан концепт постане дио политичког дискурса који се тиче родне равноправности. Беневољентни сексизам је једна од невидљивих баријера које стоје на путу ка родној равноправности. Невидљивом је чине позитиван тон, а често и суштински добра намјера. Овај концепт се користи у науци већ двије деценије, а последњих година се о њему дискутује и у ненаучним круговима. Најчешће се у ненаучним круговима помињу баш они аспекти беневољентног сексизма који преносе јасну поруку и суштину овог феномена (посматрање жена као љепшег пола, као природно брижнијих, њежнијих, као оних које мушкарци треба да штите, правила непсовања пред женама и слично. Управо они аспекти који су се кроз наше истраживање показали као проблематични и некорисни у овим штивима објављеним на интернет страницама најразличитије намјене (забава, електронеске вијести, страница за помоћ при тражењу запослења и слично) бивају изостављени зато што уносе нејасноће и нелогичности. (Weiss, 22.12.2015, Kate, 4.05.2015, Спахић-Шиљак, 17.12.2015, Rogers (Women are Kind and Men are Strong)).

Једно од ограничења овог рада, али и већине радова који истражују ставове, је то што се бави искључиво ставовима за које само можемо да претпоставимо у којој мјери се, као прво отворено изражавају, а као друго, одражавају на понашање, посебно када је у питању хостилни сексизам који је

друштено санкционисан у одређеној мјери. Ипак, с обзиром да беневољентни сексизам не наилази на друштвену осуду, можемо да претпоставимо да његово изражавање није посредовано политичном коректношћу као што је то случај са хостилним облицима изражавања сексизма, па можемо да претпоставимо да добијени резултати спроведеног на анонимној основи рефлектују присутност ових ставова у реалности. Ставови које смо укључили у Упитник бр. 3 јесу они ставови који су извучени из контекста и окружења, као и из пилот истраживања, а не из теоријских премиса заснованих на другачијој друштвено-културној реалности, што им свакако даје додатну релевантност.

Треба још једном нагласити да наш узорак није репрезентативни узорак, па се добијени резултати не могу тумачити као одраз сексизма у Црној Гори уопште. Ипак, ово истраживање јесте корисно свједочанство о патријархалним вриједностима и ставовима које прожимају ово друштво. Ово истраживање је добра основа за будућа даља истраживања амбивалентног сексизма на нашим просторима зато што открива културне специфичности. У раду смо указали на велики број веома корисних истраживања која се баве утврђивањем утицаја хостилног и беневољентног сексизма у различитим животним областима на одржавање родне хијерархије, као и корелација ових ставова са најразличитијим манифестацијама сексизма и дискриминације жена, али сматрамо да би било корисно спровести слична истраживања и у нашем региону, наравно узимајући у обзир недостатке теорије и скале амбивалентног сексизма на које је указало ово истраживање.

Сматрамо да би у будућим истраживањима требало регистровати који се од најразличитијих аспеката беневољентног сексизма којима смо се бавили у овом раду показују као најприсутнији и најутицајнији у различитим животним сферама конкретних култура. Важно би било показати у којој мјери се у свакодневници сусријећемо са беневољентним сексизмом и који су то контексти у којима се највише користи. Било би корисно издвојити најснажније сексистичке ставове у нашем друштву, оне који се највише бране и до којих је људима највише стало.

Специфичност овог рада, која је очигледна ако се погледа коришћена литература, је интегрисање научних традиција које се до скоро уопште нису међусобно консултовале и које имају различите методолошке приступе. Ипак, социјална психологија је данас прихватила утицаје феминистичких теоријских

објашњења, мада се на ту литературу углавном не позива. Са друге стране, све чешће се феминистички аргументи поткрепљују социјалнопсихолошким објашњењима као и резултатима емпиријских истраживања, управо зато што ова грана полако напушта патријархалне аксиоме који су дуго били основа психолошких истраживања која су служила оправдавању и научном легитимизирању социјалних неправди. Иако је теорија амбивалентног сексизма изразито феминистички обојена и усмјерена на борбу за родну равноправност, литература и истраживања на која се ови научници ослањају остављају пуно простора за преиспитивање са позиције широког дијапазона сазнања и аргумената феминистичке теорије.

Овај рад такође покушава, ако не да детаљно представи, а оно да интегрише и узме у обзир различите нивое анализе које сагледавају социјална психологија и конкретно феминистичка теорија Ненси Фрејзер од које се полази у овом раду. У својој теорији друштвене правде Ненси Фрејзер захтијева укидање институционално подржаних начина онемогућавања равноправног учешћа у друштву и демократском дијалогу. Облици сексизма које смо анализирали у овом раду су дуго времена били снажно институционално подржани, а често су то и данас. Сматрамо да је потребно узети у обзир и радити на увођењу концепта беневољентног сексизма у политички и демократски дијалог. Прије свега је потребно формирати јасне аргументе који могу да надјачају први утисак позитивног тона који разоружава, аргументе који су информисани широм сликом родне неравноправности, али и резултатима истраживања која убједљиво показују негативне утицаје беневољентног сексизма. Социјално-психолошка објашњена нуде различита објашњења начина на које неравноправност и предрасуде опстају и онда када институције престану да их подупиру. Важан корак је искоријенити све облике сексизма на институционалном нивоу, што је немогуће док се сви ти облици не препознају. Такође, у друштву које је и даље родно неравноправно није довољно да институције само буду несексистичке и неутралне, већ је потребно да препознају и буду одговорне за све облике неравноправности.

Многе политичке иницијативе које имају за циљ промјену ограничавајућих патријархалних матрица су засноване на свијести о начинима интеракције појединаца, група и друштва уопште, о психосоцијалним процесима усвајања вриједности, ставова и понашања. Социјализација је данас

дио политичког дискурса, што свакако поставља борбу против предрасуда и сексизма као један од начина доласка до равноправности. Политичке стратегије и иницијативе треба да нуде, а не да намећу алтернативна рјешења, да створе погодне услове за изражавање и позитивно врједновање нестереотипних образаца понашања тј. да омогуће избор. У овом раду је значај позитивног тона више пута истакнут. Ако се позитивним тоном може потврђивати доминација, онда је јасно да позитивни тон може помоћи и у постизању равноправности. Сматрамо да би политике усмјерене на постизање родне правде у признању требало да се ослоне на снагу позитивног тона.

VI Литература

- Abrams, Dominic., Viki, Tendayi., Masser, Barbara., & Bohner, Gerd. (2003). Perceptions of stranger and acquaintance rape: the role of benevolent and hostile sexism in victim blame and rape proclivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 111-125.
- Allport, Gordon. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
- Altermatt, William. (2001). *Chivalry: The Relation between a Cultural Script and Sex Stereotypes*. Doktorski rad. Urbana, Illinois: Department of Psychology, University of Illinois at Urbana-Champaign .
- Антонијевић, Зорана. (2013). Столица на три ноге – политике родне равноправности у Европској унији. *Полис – часопис за јавну политику*, 5, 9-15.
- Archer, John., & Lloyd, Barbara B. (2002). *Sex and gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aronson, Joshua., & McGlone, Matthew S. (2009). Stereotype and Social identity threat. In Tod Nelson (Ed.) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, (153-179). New York: Psychology Press Taylor & Francis Group.
- Barreto, Manuela., & Ellemers, Naomi. (2005). The burden of Benevolent Sexism: How it contributes to the maintenance of gender inequalities. *European Journal of Social Psychology*, 35, 633-642.
- Barreto, Manuela., Ellemers, Naomi., Piebinga, Laura., & Moya, Miguel. (2010). How Nice of Us and How Dumb of Me: The Effect of Exposure to Benevolent Sexism on Women's Task and Relational Self-Descriptions. *Sex Roles*, 62(7-8), 532-544.
- Baxandall, Rosalynn., & Gordon, Lynda. (2002). Second-Wave Feminism. In Nancy A. Hewitt (Ed.), *A Companion to American Women's History*. Oxford: Blackwell Publishers
- Батлер, Цудит. (2000). Неволје са родом. Загреб: Женска инфотека
- Becker, Julia C., & Swim, Janet K. (2011). Seeing the unseen: Attention to daily encounters with sexism as a way to reduce sexist beliefs. *Psychology of*

Women Quarterly, 35, 227–242.

- Begany, Joseph J., & Milburn, Michael A. (2002). Psychological predictors of sexual harassment: Authoritarianism, hostile sexism, and rape myths. *Psychology of Men & Masculinity*, 3(2), 119-126.
- Бенхабиб, Шејла., Батлер, Џудит., Фрејзер, Ненси., & Корнел, Друсила. (2007). Феминистичка спорења: филозофска размена. Београд:Београдски круг.
- Benokraitis, Niole Vaikaitis., & Feagin, Joe R. (1986). *Modern sexism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice- Hall.
- Бешић, Милош. (2005). *Родни односи у савременој црногорској породици*. Докторска дисертација. Филозофски факултет у Никшићу. Универзитет Црне Горе
- Благојевић, Јелисавета. (2006). С оне стране бинарних опозиција: теоријска разјашњења појма род. *Генеро*, 8/9.
- Благојевић, Марина. (2007). *Родни барометар у Црној Гори : Друштвени положај и квалитет живота жена и мушкараца*. Влада Црне Горе, Генерални секретаријат. Канцеларија за родну равноправност. Преузето 14.11.2013. са <http://www.gov.me/files/1229935116.pdf>
- Благојевић Х., Марина. (2012). *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни живот*. Београд: Програм Уједињених нација за развој. Преузето 14.11.2013. са <http://www.eiz.hr/wp-content/uploads/2014/03/Rodni-barometar-u-Srbiji-web-istovi1.pdf>
- Vladojević-Hughson, Marina., & Bobić, Mirjana. (2014). Towards new understanding of change in gender relations at the micro level: Serbian case. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 148, 512-523.
- Bloch, Ruth. (2003). *Gender and Morality in Anglo-American Culture, 1650-1800*. Berkeley: University of California Press.
- Богосављевић, Срђан., Курчубић, Предраг., ... Малетин Уљаревић, Биљана. (2011). *Женско предузетништво у Црној Гори*. Влада Црне Горе. Министарство за људска и мањинска права. UNDP. IPSOS Strategic marketing. Преузето 14.12.2013. са https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/zensko_preduzetnistvo_u_cрној_gori.pdf

- Boucher, Kathryn L., Rydell, Robert., Van Loo, Katie., & Rydell, Michael. (2012). Reducing Stereotype threat in order to facilitate learning. *European Journal of Social Psychology*, 42 (2), 174–179.
- Bohner, Gerd., Ahlborn, Katrin. & Steiner, Regine. (2010) How Sexy are Sexist Men? Women's Perception of Male Response Profiles in the Ambivalent Sexism Inventory. *Sex Roles*, 62, 568-582.
- Божиновић, Неда. (1996). *Женско питање у Србији у XIX и XX веку*. Београд: Деведесетчетврта: Жене у црном.
- Brickell, Chris. (2006). The Sociological Construction of Gender and Sexuality. *Sociological Review*, 54(1), 87-113.
- Брковић, Чарна. (2010). „Шта други мисле о мени?": противљење феминизму, менопауза и јавност у постсоцијалистичком контексту. *Genero*. 14: 3-23.
- Brown, Rupert. (2010). *Prejudice: Its Social Psychology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Булатовић, Анђелка. (2010). *Жена Црне Горе кроз вјекове (XVIII-XIX)* Београд: Задужбина Андрејевић.
- Булатовић, Анђелка. (2011). *Црногорка у 20. вијеку*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Buss, David. (1995). Psychological sex differences. Origins through sexual selection. *American Psychologist*, 50, 164-168.
- Buss, David. (2014). *Evolutionary psychology. The New Science of the Mind*. (4th edition) Pearson Education Limited.
- Byerly, Carolyn M. & Ross, Karen. (2006). *Women and Media: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Васовић, Мирјана. (1995). Социјалнопсихолошки аспекти међугрупних односа, У: Голубовић, Загорка., Кузмановић, Бора., Васовић, Мирјана. (Ур.) *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, , (39-57). Београд: Филип Вишњић, ИФДТ
- Васовић, Мирјана. (2007). *У предворју политике (политичка социјализација у детињству и раној адолесценцији)*. Београд: Службени гласник
- Viki, G.Tendayi. & Abrams, Dominic. (2002). But she was unfaithful:

Benevolent sexism and reactions to rape victims who violate traditional gender role expectations. *Sex Roles*, 47 (5-6), 289-293.

- Viki, G. Tendayi., Abrams, Dominic., & Hutchison, Paul (2003) The “True” Romantic: Benevolent Sexism and Paternalistic Chivalry. *Sex Roles*, 49, (9-10), 533-537.
- Gal, Susan. & Kligman, Gail. (2000). *The Politics of Gender After Socialism: Comparative-Historical Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Gender Development Index. (2014.) UNDP. Преузето 12.12.2013. године са <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>
- Gender Inequality Index. (2014.) UNDP. Преузето 12.12.2013. године са <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>
- Gimenez, Martha. (2000). What’s material about materialist feminism? *Radical Philosophy*, 101, 18-28.
- Glick, Peter., & Fiske, Susan. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (3), 491-512.
- Glick, Peter., & Fiske, Susan. (1997). Hostile and Benevolent sexism. Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 119-135.
- Glick, Peter., Fiske, Susan., Xu, Jun., & Cuddy, Amy C. (1999). Disrespecting versus disliking: Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55(3), 473-489.
- Glick, Peter., Fiske, Susan T., Mladinic, Antonio., Saiz, Jose L., Abrams, Dominic, Masser, Barbara., ... López, Wilson L. (2000). Beyond prejudice as simple antipathy: Hostile and benevolent sexism across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 763-775.
- Glick, Peter., & Fiske, Susan. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications of gender inequality. *American Psychologist*, 56, 109-118.
- Glick, Peter., Sakalli-Ugurlu, Nuray., Ferreira, Maria Cristina., & Aguiar de Souza, Marcos. (2002). Ambivalent sexism and attitudes toward wife abuse in Turkey and Brazil. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 292-297.
- Glick, Peter., Lameiras, Maria., Fiske, Susan., Eckes, Thomas., Masser,

- Barbara., . . . Wells, Robin. (2004). Bad but Bold: Ambivalent Attitudes Toward Men Predict Gender Inequality in 16 Nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(5), 713-728.
- Glick, Peter., & Rudman, Laurie. (2008). *The Social Psychology of Gender: How Power and Intimacy Shape Gender Relations*. London: Guilford Press.
  - Glick, Peter., & Fiske, Susan. (2011). Ambivalent sexism revisited. *Psychology of Women Quarterly*, 35, 530-535.
  - Global Gender Gap Report. (2015.) World Economic Forum. Преузето 17.2.2016. ca
http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf
  - Global Gender Gap Report. (2015.) World Economic Forum. Преузето 17.2.2016. ca <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2015/>
  - Голдман, Ема. (2001). *Анархизам и други огледи*. Загреб: ДАФ. Преузето 12.12.2016. ca
<http://elektroniceknjige.com/knjiga/goldmanemma/anarhizam-i-drugi-ogledi/>
  - Gramsci, Antonio., (1971). In Quentin Hoare, & Geoffrey Nowell-Smith, (Eds.) *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence & Wishart. Преузето 18.11.2016. ca
http://courses.justice.eku.edu/pls330_louis/docs/gramsci-prison-notebooks-vol1.pdf
  - Grozs, Elizabeth. (1994). *Volatile Bodies: Towards a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
  - Guimond, Serge. (2008). Psychological similarities and differences between women and men across cultures. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 494-510.
  - Gupta, Vishal K., Bhawe, Nachiket M. (2007). The Influence of Proactive Personality and Stereotype Threat on Women's Entrepreneurial Intentions. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13 (4), 73–85
  - Guttentag, Marcia. Secord, Paul. (1983). *Too many women? The Sex Ratio Question*. Beverly Hills, California: Sage Publications.
  - Гуж, Олимп де. (2009). Предлог друштвеног уговора између мушкарца и жене. *Реч*, 78/24, 156-159

- Dardenne, Benoit., Dumont, Muriel., & Bollier, Thierry. (2007). Insidious dangers of benevolent sexism: Consequences for women's performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 764–779.
- Dar-Nimrod, Ilan, & Heine, Steven J. (2006). Exposure to scientific theories affects women's math performance. *Science*, 314, p. 435.
- Де Воуар, Симон. (1983). *Други пол II. Животно искуство*. Београд: БИГЗ
- Denmark, Florence L. (2010). Prejudice and Discrimination. In Weiner, Irving B. & Craighead, W. Edward. (Eds.) *The Corsini Encyclopedia of Psychology*. Volume Three (4th ed)..Hoboken, N.J.: John Wiley. p. 1277
- Deaux, Kay. (1999). An overview of research on gender: Four themes from three decades. In W. B. Swann, Jr., J. H. Langlois, & L. A. Gilbert (Eds.) *Sexism and stereotypes in modern society: The gender science of Janet Taylor Spence* (11-33). Washington, DC: American Psychological Association.
- Delacollette, N., Dumont, M., Sarlet, M. (2013). Benevolent sexism, men's advantages and prescription of warmth to women. *Sex Roles*, 68, 296-310.
- Delphy, Christine. (1984). *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*, London: Hutchinson and Co.
- Devine, Patricia G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56 (1), 5-18.
- Докмановић, Мирјана. (2013) Родна равноправност и принцип увођења родне равноправности у јавне политике. *Полис – часопис за јавну политику*, 5, 4-9
- Dovidio, John., Hewstone, Miles., Glick, Peter., & Esses, Victoria. (2010). Prejudice, stereotyping and discrimination: Theoretical and empirical overview. In John Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick & Victoria Esses (Eds.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. (3-29). London: SAGE Publications.
- Dumont, Muriel, Sarlet, Marie., & Dardenne, Benoit. (2010). Be Too Kind to a Woman, She'll Feel Incompetent: Benevolent Sexism Shifts Self-construal and Autobiographical Memories Toward Incompetence. *Sex Roles*, 62, 545–553

- Духачек, Даша. (2009). Родне улоге и полна разлика – од теоријских сукоба до практичних разрешења. У: Цамоња, Тамара & Жегарац, Невенка. (Ур.) *Теоријске основе медијације. Перспективе и доприноси*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Духачек, Даша. (2011). Род и идентитет. У: Милојевић, Ивана. & Марков, Слободанка. (Ур.): *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing.
- Духачек, Даша. (2014). Студије рода: од Декларације о правима жене и грађанке до Другог пола. Београд: Центар за студије рода и политике, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Ђерић, Гордана. (2005). Стереотип-крај једне приче. *Филозофија и друштво*, 3, 71-93.
- Eagly, Alice. H., & Mladinic, Antonio. (1989). Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 543–558
- Eagly, Alice H., & Wood, Wendy. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54, 408–423.
- Eagly, Alice. H., Wood, Wendy., & Diekmann, Amanda B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In (Eds.) T. Eckes & H. M. Trautner. *The developmental social psychology of gender*, (123–174), Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eagly, Alice., Wood, Wendy., & Johannesen-Schmidt, Mary C. (2004). Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: Implications for the Partner Preferences of Women and Men. In (Eds.) Alice Eagly, Anne Beall & Robert Sternberg. *Psychology of gender*. Guilford Press.
- Encyclopaedia Britannica, онлајн академско издање, Преузето 5.12.2015. са : <http://www.britannica.com/topic/sexism>
- Енгелс, Фридрих. (1960). *Порекло породице, приватне својине и државе*. Београд: Култура
- Exposito, Francisca., Herrera, Carmen M., Moya, Miguel., & Glick, Peter. (2010). Don't rock the boat: Women's benevolent sexism predicts fears of marital violence. *Psychology of Women Quarterly*, 34, 36–42

- Захаријевић, Адријана. (2014.) *Фуснота у глобалној историји: Како се може читати историја југословенског феминизма?* Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију. Универзитет у Београду.
- Zurn, Christopher. (2008.) *Arguing over Participatory Parity: On Nancy Fraser's Conception of Social Justice.* In: Kevin Olson (Ed.) *Adding Insult to Injury. Nancy Fraser debates her critics.* London, New York: Verso.
- Игњатовић, Сузана., Пантић, Драгомир., Бошковић, Александар., Павловић, Зоран. (2010). *Грађанке и грађани Србије о родној равноправности.* Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике.
- Irigaray, Luce. (1984). *Speculum of the Other Woman.* Ithaca: Cornell University Press.
- Јарић, Весна & Радовић, Надежда. (2011). *Речник родне равноправности.* Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије. Преузето 12.12.2016. са: http://www.zenskestudije.org.rs/knjige/recnik_rodne_ravnopravnosti_2011.pdf
- Jary, David & Jary, Julia. (2006). *Collins Web-linked Dictionary of Sociology.* Glasgow: Collins.
- Jackson, Lynne M., & Esses, Victoria M. & Burriss, Christopher T. (2001). Contemporary Sexism and Discrimination: The Importance of Respect for Men and Women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 48-61.
- Jackson, Stevi. (1996). *Christine Delphy.* London: Sage Publications.
- Jackson, Stevi. (1998). Feminist Social Theory. In Jackson, Stevi., & Jones, Jackie. (Eds.) *Contemporary Feminist Theories*, (12-33) Edinburgh: Edinburgh University Press
- Jackson, Stevi. (2001). Why a materialist feminism is (still) possible - and necessary. *Women's Studies International Forum*, 24 (3/4), 283-293
- Jones, James M. (1997). *Prejudice and Racism.* New York: McGraw Hill.
- Jost, John T., Banaji, Mahzarin R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27
- Jost, John. T., & Hunyady, Orsolya. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social*

Psychology, 13, 111–153

- Jost, John T., Banaji, Mahzarin R., & Nosek, Brian A. (2004). A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *International Society of Political Psychology*, 25 (6), 881–919
- Jost, John. T. & Aaron C. Kay. (2005). Exposure to benevolent sexism and complementary gender stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88: 498–509
- Johannesen-Schmidt, Mary C., & Eagly, Alice H. (2002). Another look at sex differences in preferred mate characteristics: The effects of endorsing the traditional female gender role. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 322–328.
- Jusić, Tarik. Moranjak-Bamburać, Nirman., & Isanović, Adla. (Eds.) (2006). *Stereotyping : representation of women in print media in South East Europe*. Sarajevo : Mediacentar.
- Kate, Ellen. (4.05. 2015) *3 Well-Meaning Assumptions About Women You Never Realized Were Sexist*. Преузето 15.10.2016. са <http://everydayfeminism.com/2015/05/benevolent-sexism-assumptions/>
- Kay, Aaron C. & Zanna, Mark P. (2009). A Contextual Analysis of the System Justification Motive and Its Societal Consequences. In John T. Jost, Aaron C. Kay & Hulda, Thorisdottir. *Social and psychological bases of ideology and system justification*. Oxford: Oxford University Press.
- Kilianski, Senteph E., & Rudman, Laurie A. (1998). Wanting it both ways: Do women approve of benevolent sexism? *Sex Roles*, 39, 333–352.
- Kline, Rex B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. (2nd ed.). New York: Guildford.
- Кнежевић, Горан., & Момировић, Константин. (1996). РТТ9Г - програм за анализу метријских карактеристика композитних мерних инструмената. У: Костић, П. (ур): *Мерење у психологији - примена рачунара*. Vol. II. (37-57). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Кнежић, Бранислава. (2004). Од дефиниције до операционализације са освртом на истраживање насиља. *Темид*, 1: 45-50.

- Koenig, Anne M., Eagly, Alice H., Mitchell, Abigail A., & Ristikari, Tiina. (2011). Are leader stereotypes masculine? A meta-analysis of three research paradigms. *Psychological Bulletin*, 137(4), 616-642.
- Kolmar, Wendy & Bartkowski, Frances. (2010). *Feminist Theory. A Reader*. New York: McGraw Hill.
- Kolontay, Alexandra. (1920). *Communism and the Family*. Melbourne and Sidney: Andrade Bookshop.
- Корнел, Друсила. (2003.) Род. *Генеро. Часопис за феминистичку теорију и студије културе*. 2/3
- Креншо, Кимберле. (2009). Демаргинализирање интерсекционалности расе и пола. У: Ивана Радачић (Ур.) *Жене и право: феминистичке правне теорије*, Загреб: Центар за женске студије.
- Кристева, Јулија. (1990). Женско време. *Гледишта*, 1-2, 17-38.
- Kruglanski, Arie W. & Stroebe, Wolfgang. (2012). *Handbook of the History of Social Psychology*. New York: Psychology Press.
- Lamont, Ellen. (2013). Negotiating Courtship: Reconciling Egalitarian Ideals with Traditional Gender Norms. *Gender & Society*, 28(2), 189-211.
- Leaper, Campbell., & Robnett, Rachael D. (2012). Girls Don't Propose! Ew.": A Mixed-Methods Examination of Marriage Tradition Preferences and Benevolent Sexism in Emerging Adults. *Journal of Adolescent Research*, 28 (1), 96-121.
- Lee, Tiane, Fiske, Susan T., & Glick, Peter. (2010). Next Gen Ambivalent Sexism: Converging Correlates, Causality in Context, and Converse Causality, an Introduction to the Special Issue. *Sex Roles*, 62, 395–404.
- Lovell, Terry. (2004). Bourdieu, class and gender: 'The return of the living dead'? *The Sociological Review*, 52, 35-56.
- Lopar, Linda. (2013). *Gender Subtypes: -Is there a difference within gender subtypes regarding competence & warmth?*. Magister thesis. Lund University.
- Maass, Anne., D'Ettole, Claudio., Cadinu, Mara. (2008). Checkmate? The role of gender stereotypes in the ultimate intellectual sport. *European Journal of Social Psychology*, 38 (2): 231–245.
- Masequesmay, Gina. (2008). Sexism. In (Ed.) Jodi O'Brien, *Encyclopedia of Gender and Society*. SAGE. p. 748

- Матијевић, Николина., Стануловић-Капор, Нила., & Милојевић, Ивана. (2011). Психоаналитички феминизам. У: Ивана Милојевић & Слободанка Марков (Ур.): *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing
- Михаић, Владимир. (2010а). *Израженост и корелати родних предрасуда код становника Војводине*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Михаић, Владимир. (2010б). Израженост и корелати родних предрасуда код становника Војводине. *Примењена психологија*, 4: 307-321
- Милет, Кејт. (1981). Теорија политике полова, У: Љиљана Вулетић (Ур.) *Марксизам у свету* (часопис превода из стране периодике и књига), 8-9, 168-184
- Милић, Анђелка. (2011). Марксистички и социјалистички феминизам. У: Милојевић Ивана. & Слободанка Марков (Ур.): *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing
- Милојевић, Ивана. & Марков, Слободанка. (Ур.) (2011). *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing.
- Министарство за људска и мањинска права. (2014). *Извјештај о испуњавању препорука CEDAW комитета Уједињених нација*. Подгорица. Преузето са <http://www.minradiss.gov.me/pretraga/135143/Izvjestaj-o-ispunjavanju-preporuka-CEDAW-Komiteta-Ujedinjenih-Nacija.html>
- Министарство за људска и мањинска права. (2015). *Информација о учешћу жена у законодавној, извршној и судској власти у Црној Гори*. Подгорица, преузето са <http://www.gendermontenegro.com/me/donosenje-odluka/publikacije/207-analiza-ucesca-zena-u-zakonodavnoj-izvrsnoj-i-sudskoj-vlasti>
- Moi, Toril. (2006). I Am Not a Feminist, But...: How Feminism Became the F-word, *PMLA*, 121:5, 1735-1741
- МОНСТАТ. Влада Републике Црне Горе. (2012). *Мушкарци и жене у Црној Гори*. Подгорица. Преузето 2.3.2013. са

<https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/ZENE%20I%20MUSKARCI%20U%20CRNOJ%20GORI%202012.pdf>

- Montañés, Pilar., de Lemus, Soledad., Bohner, Gerd., Garcia-Retamero, Rocio. (2012). Intergenerational Transmission of Benevolent Sexism from Mothers to Daughter and its Relation to Daughters' Academic Performance and Goals. *Sex Roles*, 66 (7-8): 468-478.
- Moya, Miguel., Exposito, Francisca., & P. Casado. (1999). Women's Reactions to Hostile and Benevolent Sexist Situations. In *22nd General Meeting of European Association of Experimental Social Psychology*, Oxford, England.
- Moya, Miguel., Glick, Peter., Exposito, Francisca., De Lemus, Soledad., & Hart, Joshua. (2007). It's for your own good: Benevolent sexism and women's reactions to protectively justified restrictions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1421–1434.
- Мршевић, Зорица. (2007). Ка демократском друштву-систем изборних квота. Београд: Институт друштвених наука.
- Мршевић, Зорица. (2011) *Ка демократском друштву – родна равноправност*. Београд: Институт друштвених наука.
- McCarty, Megan K. & Kelly, Janice R. (2015). Perceptions of Dating Behavior: The Role of Ambivalent Sexism. *Sex Roles*, 72, 237–251
- Napier, Jaime L., & Jost, John. T. (2008). Why are conservatives happier than liberals? *Psychological Science*, 19, 565–572.
- Napier, Jaime L., Thorisdottir, Hulda., & Jost, John T. (2010). The joy of sexism? A multinational investigation of hostile and benevolent justifications for gender inequality and their relations to subjective wellbeing. *Sex Roles*, 62, 405–419
- Нелевић, Наташа. (Ур.) (2011). *Историјска читанка – Жене у Црној Гори од 1790. до 1915*. Подгорица: НОВА-Центар за феминистичку културу.
- Nesbitt, Muriel N., & Penn, Nolan E. (2000). Gender stereotypes after thirty years: a replication of Rosenkrantz, et al. (1968). *Psychological Reports*, 87 (2), 493-511.
- Nicholson, Linda (Ed.) (1997). *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. New York: Routledge.

- Olson, Kevin. (2008). Adding Insult to Injury: An Introduction. In: Nancy Fraser. *Adding Insult to Injury. Nancy Fraser Debates her Critics*. London, New York: Verso.
- Oxford Dictionaries. (преузето са интернета 25.10.2016)
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/sexism>
- Pettigrew, Thomas F. (2015). Samuel Stouffer and Relative Deprivation. *Social Psychology Quarterly* 78.1, 7-24.
- *План активности за постизање родн равноправности 2013-2017*. (2013). Влада Црне Горе. Министарство за људска и мањинска права.
- Поповић, Драгана. (2011). Екофеминизам. У: Ивана Милојевић & Слободанка Марков. (Ур.): *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing
- Powel, Gary. (2012). *Women and men in management*. SAGE Publications.
- Prentice, Deborah A., & Carranza, Erica. (2002). What women and men should be, shouldn't be, are allowed to be, and don't have to be: The contents of prescriptive gender stereotypes. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 269–281.
- Phar, Susan. (1997). *Homophobia: A Weapon of Sexism*. Berkley, California: Chardon Press.
- Rahman, Momin & Witz, Anne. (2003). *What really matters? The elusive quality of the material in feminist thought*. *Feminist Theory*, 4, (3), 243-261
- Ridgeway L. Cecilia. (2001). Gender, status, and leadership. *Journal of social issues* 57(4), 637-655
- Rogers, Rikki. *Women are Kind and Men are Strong: How Benevolent Sexism Hurts Us All*. (преузето са интернета 25.10.2016)
- <https://www.themuse.com/advice/women-are-kind-and-men-are-strong-how-benevolent-sexism-hurts-us-all>
- Rosenkrantz, Paul., Vogel, Susan., Bee, Helen., Broverman, Inge., Broverman, Donald M. (1968). Sex role stereotypes and self concepts in college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32(3), 287-295
- Rot Nikola. (1994). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rudman, Laurie. A. & Heppen, Jessica. (2003). Implicit romantic fantasies and

women's interest in personal power: A glass slipper effect? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1357-1370

- Rudman, Laurie A. (2005). Implicit Power Brokers: Benevolent Barriers to Gender Equity. In (Eds.) Crandall, C.S. & Schaller, M., *Social Psychology of Prejudice: Historical and Contemporary Issues*, (34-55). Lawrence, KS: Lewinian Press.
- Секулић, Нада. (2011). Француски постструктурални феминизам. У: Ивана Милојевић & Слободанка Марков (Ур.): *Увод у родне теорије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Центар за родне студије АЦИМСИ, Mediterran Publishing
- Sibley, Chris G., & Overall, Nickola C. (2011). A dual process motivational model of ambivalent sexism and gender differences in romantic partner preferences. *Psychology of Women Quarterly*, 35, 303–317.
- Smith, Eliot R. (1993). Social Identity and Social Emotions: Toward New Conceptualizations of Prejudice. In (Eds.) Diane M. Mackie and David L. Hamilton. *Affect, Cognition and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception*. San Diego. Academic Press.
- Smith, Christine., & Konik, Julie. (2011). Feminism and Evolutionary Psychology: Allies, Adversaries, or Both? *An Introduction to a Special Issue. Sex Roles*, 64, 595–602
- Спахић-Шиљак, Зилка. (2015.) *Зашто још увијек говоримо о сексизму?* (преузето са интернета 25.10.2016)
<http://www.tacno.net/diskriminacija/zilka-spahic-siljak-zasto-jos-uvijek-govorimo-o-seksizmu/>
- Spence, Janet T. & Helmreich, Robert. (1972). Who likes competent women? Competence, sex-role congruence of interest, and subjects' attitudes toward women as determinants of interpersonal attraction. *Journal of Applied Social Psychology*, 2, 197–213.
- Spence, Janet T., Helmreich, Robert., & Stapp, Joy. (1973). A Short Version of the Attitudes toward Women Scale (AWS). *Bulletin of the Psychonomic Society*, 2(4), 219–220.
- Spence, Janet T. & Buckner, Camille E. (2000). Instrumental and expressive traits, trait stereotypes, and sexist attitudes What Do They Signify?.

Psychology of Women Quarterly, 24(1), 44–62.

- Stangor, Charles. (2009). The Study of Stereotyping, Prejudice, and Discrimination Within Social Psychology. In (Ed.) Todd D. Nelson. *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, (2-12). New York: Psychology Press Taylor & Francis Group.
- Старовлах, Милош. (2007). *Историја школства у Црној Гори*. Подгорица: ЦИД
- Susato, Ryu. (2007.) The Idea of Chivalry in Scottish Enlightenment: The Case of David Hume. *Hume Studies*, 33 (1), 155-178
- Shapiro, Fred. (1985). Historical Notes on the Vocabulary of the Women's Movement. *American Speech*, 60 (1), 3-16.
- Shepherd, Melissa, Erchull, Mindy J., Rosner, Aryn., Taubenberger, Leslie., Forsyth Queen, Emily., & McKee, Jenna. (2011). I'll Get That for You: The Relationship Between Benevolent Sexism and Body Self-Perceptions. *Sex Roles*, 64, 1–8
- Shih, Margaret., Pittinsky, Todd L., & Trahan, Amy. (2006). Domain-specific effects of stereotypes on performance. *Self and Identity*, 5 (1): 1–14
- Schneider, David J. (2004). *The psychology of stereotyping*. New York: Guilford.
- Scott, Joan W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.
- Swim, Janet K., Aikin, Kathryn J., Hall, Wayne S., Hunter, Barbara A. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 199-214
- Swim, Janet K., & Cohen, Laurie L. (1997). Overt, Covert, And Subtle Sexism: A Comparison Between the Attitudes Toward Women and Modern Sexism Scales. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 103-118
- Swim, Janet K., Hyers, Lauri L., Cohen, Laurie L., & Ferguson, Melissa J. (2001). Everyday sexism: Evidence for its incidence, nature and psychological impact from three daily diary studies. *Journal of Social Issues*, 57, 31-53
- Swim, Jannet. K., & Hyers, Lauri L. (2009). Sexism. In (Ed.) Todd. D. Nelson. *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*. (407-424). Philadelphia, PA: Psychology Press.

- Tabachnick, Barbara G., Fidell, Linda S., & Osterlind, Steven J. (2001). Using multivariate statistics. Needham Heights, Mass. : Allyn & Bacon.
- Tajfel, Henri (1981). *Human groups and social categories*. New York. Cambridge University Press.
- Tajfel, Henri, & Turner, Jonathan C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In William. G. Austin & Stephen Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. (33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole .
- Taylor, Donald M., & Dube, Lise. (1986). Two faces of identity: The "I" and the "We". *Journal of Social Issues*, 42, 81-98
- Тејлор Мил, Херијет & Мил, Џон Стјуарт. (1995). Рани огледи о браку и разводу. У Џон Стјуарт Мил & Херијет Тејлор Мил, *Расправе о једнакости полова*, (21 - 37) Београд: Филип Вишњић.
- Tierney, Helen. (Ed.) (1999). *Women's studies encyclopedia*. Vol. 3 Greenwood Publishing Group.
- Tooby, John., & Cosmides, Leda. (1992). The psychological foundations of culture. In John Barkow, Leda Cosmides, & John Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Тодоровић, Марија. (2007). *Механизми за постизање родне равноправности у Црној Гори*. Мастер теза. Факултет политичких наука у Београду.
- Тодоровић, Марија. (2013). Беневољентни сексизам и родна равноправност. *Часопис за феминистичку теорију и студије културе*. ГЕНЕРО, 17, 1-22
- Томић, Иван., Хуић, Александра., & Ћепулић, Доминик-Борна. (2013). *Књига сажетака*. Научни скуп Савремени трендови у психологији. (218-219), Нови Сад: Филозофски факултет.
- Томић, Иван. & Ћепулић, Доминик-Борна (2013). *Предвиђање хомофобије: улога демографских обиљежја, контакта с хомосексуалном популацијом и амбивалентних ставова према женама и мушкарцима*. Ректорова награда 2013. Одсјек за психологију ФФЗГ

- Tong, Rosemarie. (2009). *Feminist Thought*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Tougas, Francine., Brown, Rupert., Beaton, Ann M. & Joly, Stephane. (1995). Neosexism: Plus ca change, plus c'est pareil. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 842-849
- Travaglia Lucy. K., Overall Nickola. C., Sibley Chris. G. (2009). Benevolent and hostile sexism and preferences for romantic partners. *Personality and Individual Differences*, 47, 599–604.
- Turner, Bryan S. (Ed.) (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge University Press.
- Faludi, Susan. (2006). *Backlash: The Undeclared War Against Women*. New York. Three Rives press.
- Feather Norman T. (2004). Value correlates of ambivalent attitudes toward gender relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30: 3–12
- Fegan, Eileen. (1996). Ideology' after 'Discourse': A Reconceptualization for Feminist Analyses of Law. *Journal of Law and Society*, 23 No. 2:173-197
- Филиповић, Милева. (2003). *Друштвена моћ жена у Црној Гори*. Подгорица: ЦИД
- Fischer, Ann. (2006). Women's benevolent sexism as reaction to hostility. *Psychology of Women Quarterly*, 30(4): 410-416
- Fiske, Susan., & Glick. Peter. (1999). The Ambivalence Toward Men Inventory. *Psychology of Women Quarterly*, 23 (3), 519-536
- Fiske, Susan T., Cuddy, Amy J., Glick, Peter., & Xu, Jun. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878–902.
- Franzoi, Stephen. L. (2001). Is female body esteem shaped by benevolent sexism? *Sex Roles*, 44, 177-188
- Fraser, Nancy. (1985). What is Critical about Critical Theory? The case of Habermas and Gender. *New German Critique, Special Issue on Jurgen Habermas*, 35: 97-131
- Fraser, Nancy. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25/26 : 56-80

- Fraser, Nancy. (1995). From *Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice* in a “Post-Socialist” Age. *New Left Review*, 212: 68–93
- Fraser, Nancy. (1997a). *Justice Interruptus*. New York & London: Routledge.
- Fraser, Nancy. (1997b). Heterosexism, Misrecognition, and Capitalism: A Response to Judith Butler. *Social Text*, (52/53), 279-289
- Fraser, Nancy., & Honneth, Axel. (2003.) *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London & New York: Verso.
- Fraser, Nancy. (2005). Reframing Justice in a Globalizing World. *New Left Review*, 36, pp. 69-88.
- Fraser, Nancy. (2007). Abnormal justice. In (Eds.) Kwame Anthony Appiah, Seyla Benhabib, Iris Marion Young, Nancy Fraser *Justice, Governance, Cosmopolitanism, and the Politics of Difference – Reconfigurations in a Transnational World*. (117-148). Distinguished W.E.B. Du Bois Lectures 2004/2005, Berlin, Humboldt-Universität
- Fraser, Nancy. (2008). Why Overcoming Prejudice is not Enough: A Rejonder to Richard Rorty. In: Kevin Olson (Ed.) *Adding Insult to Injury. Nancy Fraser debates her critics*. London, New York: Verso
- Fraser, Nancy., Gomez–Muller, Alfredo., & Rockhill, Gabriel. (2009). Global justice and the renewal of critical theory *A dialogue with Nancy Fraser* . Eurozine. Преузето са: <http://www.eurozine.com/articles/2009-04-21-fraser-en.html>
- Fraser, Nancy. (2013). *Fortunes of Feminism – From State Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Verso. London.
- Fraser, Nancy., & Xiaoping, Wei. (2013) Nancy Fraser on Marx and Habermas, *International Critical Thought*, 3:3, 259-267
- Фрејзер, Ненси. (2012). Феминизам, капитализам и лукавство историје. У: (Ур.) Милош Јацић, Душан Маљковић, Ана Веселиновић, *Криза, одговори, левица*. (239-256). Београд: Роза Луксембург Стифунг.
- Frey, Lawrence. R., Botan, Carl., & Kreps, Gary. (2000). *Investigating communication: An introduction to research methods*. Boston: Allyn & Bacon.
- Фуко, Мишел. (1998). *Археологија знања*. Београд: Плато.
- Funk, Nanette. (2006). Fifteen Years of the East-West Women’s Dialogue. In

- Living gender after communism.* (Eds.) Janet E. Johnson & Jean C. Robinson, (203-226). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Haddock, Geoffrey & Maio, Gregory R. (2004). Introduction. In Haddock, Geoffrey & Gregory R. Maio (Eds.), *Contemporary Perspectives on the Psychology of Attitudes*. Hove: UK. Psychology Press.
  - Hammond, Matthew D., & Sibley, Chris G. (2011). Why are benevolent sexists happier? *Sex Roles*, 65, 332–343
  - Hannagan, Rebecca. (2008). Gendered Political Behavior: A Darwinian Feminist Approach. *Sex Roles*, 59, 465–475
  - Hawken, Angela & Munck, Gerardo. (2013). Cross-National Indices with Gender-Differentiated Data: What Do They Measure? How Valid are They? *Social Indicators Research*, 111, 801-838
  - Hebl, Michelle R., King, Eden B., Glick, Peter., Singletary, Sarah L., & Kazama, Stephanie. (2007). Hostile and benevolent reactions toward pregnant women: Complementary interpersonal punishments and rewards that maintain traditional roles. *Journal of Applied Psychology*, 92 (6), 1499–1511
  - Hegarty, Peter., & Pratto, Felicia. (2010). Interpreting and Communicating the Results of Gender-Related Research. In Joan Chisler, & Don R. McCreary. (Eds.), *Handbook of Gender Research in Psychology*, (1:191-211). Berlin: Springer-Verlag.
  - Helmreich, Robert L. (1999). The many faces of Janet Taylor Spence. In William. B. Swann, Judith. H. Langlois, & L. A. Gilbert (Eds.), *Sexism and stereotypes in modern society: The gender science of Janet Taylor Spence*. (35-43). Washington, DC: American Psychological Association.
  - Hennessy, Rosemary., & Ingraham, Chrys. (Eds.) (1997). *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives*. New York & London: Routledge.
  - Hennessy, Rosemary. (2013). *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*. New York: Routledge.
  - Hrdy, Sarah B. (1981). *The woman that never evolved*. Cambridge: Harvard University Press.

- Hu, Li-tze, & Bentler, Peter M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55
- Huang, Yanshu & Osborne, Danny., Sibley, Chris G., & Davies, Paul G. (2014). The Precious Vessel: Ambivalent Sexism and Opposition to Elective and Traumatic Abortion. *Sex Roles*, 71, 436–449
- Hunter, Jean E. (1976). Images of Women. *Journal of Social Issues*, 32(3): 7-1
- Hyde, Janet S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60, 581–592.
- Campbell, Bernadette., Schellenberg, E. Glenn., & Senn, Charlene Y. (1997). Evaluating measures of contemporary sexism. *Psychology of Women Quarterly* 21, 89-102
- Cassidy, Angela. (2007). The (sexual) politics of evolution: Popular controversy in the late 20th century United Kingdom. *History of Psychology*, 10, 199–226
- CEED Consulting & SOS Nikšić. (2012). *Студија о насиљу у породици и насиљу над женама у Црној Гори*. Влада Црне Горе. Министарство правде и људских права. UNDP.
- Czopp, Alexander M., & Monteith, Margo J. (2003). Confronting prejudice (literally): Reactions to confrontations of racial and gender bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 532–544.
- Cikara, Mina., Lee, Tiana L., Fiske, Susan T., & Glick, Peter. (2009). Ambivalent Sexism at Home and at Work: How Attitudes Toward Women in Relationships Foster Exclusion in the Public Sphere. In (Eds.) John T. Jost, Aaron C. Kay, & Hulda Thorisdottir (444-462), *Social and Psychological Bases of Ideology and System justification*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Conn, Amy B., Hanges, Paul J., Sipe, William P., Salvaggio, Amy N. (1999). The Search for Ambivalent Sexism: A Comparison of Two Measures. *Educational and Psychological Measurement*, 59 (6), 898–909
- Connell, Raewyn. (1987). *Gender and power: society, the person, and sexual politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Connell, Raewyn. (2005). *Masculinities*. Berkley, Los Angeles: University of

California Press.

- Connell, Raewyn. (2009). *Gender: In World Perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Conner, Mark., & Armitage, Cristopher. (2008). Attitudinal Ambivalence. In: William Crano., & Radmila Prislin (Eds.) *Attitudes and Attitude Change*. New York, London. Psychology Press, Taylor and Fransis Group.
- Coontz, Stephanie. (2005). *Marriage, A History: From Obedience to Intimacy, or How Love Conquered Marriage*. New York: Viking.
- Cralley, Elizabeth L., & Ruscher, Janet B. (2005). Lady, girl, female, or woman: Sexism and cognitive busyness predict use of gender-biased nouns. *Journal of Language and Social Psychology*, 24, 300-314
- Chisango, Tadios., & Gwatirera, Javangwe. (2012). Are People Better at Recognizing Ambivalent Sexism on the Basis of the Non-standard Profiles than the Standard ASI Ones?, *Sex Roles*, 67, 69–82.
- Цамоња-Игњатовић, Тамара., Жегарац, Невенка., Поповић, Драгана., & Духачек, Даша. (2009). Истраживање ставова према родној равноправности у систему високошколског образовања У: Илија Вујачић (Ур.) *Годишњак Факултета политичких наука*, III/3, 695-709
- Цамоња-Игњатовић, Тамара., Поповић, Драгана., & Духачек, Даша. (2010). Родна осетљивост у академском простору: истраживање ставова према родној равноправности на Универзитету у Београду. У: Илија Вујачић (Ур.) *Годишњак Факултета политичких наука*, IV/4, 455-477
- Xu, Ping. (1995). Irigaray's Mimicry and the Problem of Essentialism. *Hypatia*, 10(4), 76-89
- Weiss, Suzannah. (22.12.2015.) *7 Examples Of Benevolent Sexism That Are Just As Harmful As Hostile Sexism*. (преузето са интернета 25.10.2016.) <https://www.bustle.com/articles/131418-7-examples-of-benevolent-sexism-that-are-just-as-harmful-as-hostile-sexism>
- Wilkinson, Sue. (Ed.) (1996). *Feminist Social Psychologies: International perspectives*. Buckingham. Philadelphia: Open University Press.
- Winegard, Benjamin M., Winegard, Bo M., & O. Deaner, Robert. (2014). Misrepresentations of evolutionary psychology in sex and gender textbooks. *Evolutionary psychology*, 12 (3), 474-508

- *Women at Work: Trends 2016*. (2016.) International Labour Office. Geneva. Преглед 25.10.2016. на http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf
- Wood, Wendy., & Eagly, Alice H. (2012). Biosocial construction of sex differences and similarities in behavior. In James M. Olson & Mark. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology*, 46, (55–123). London, England: Elsevier.
- <http://www.ucg.ac.me/me/o-univerzitetu/info/clanice-univerziteta>
- www.ombudsman.co.me

V Прилози

Прилог 1. Упутство за попуњавање упитника и Упитник 1, Упитник 2 и Упитник 3

Поштовани/поштована,

учествујете у истраживању о родним карактеристикама и односима код студентске популације у Црној Гори. Молимо Вас да искрено одговорите на постављена питања. Упитник је анониман и попуњава се тако што се поред сваког питања заокружује одговарајући број на скали - од 0 до 5.

Молимо Вас да одговорите на сва питања. Ако Вам неко питање није јасно, заокружите редни број испред тог питања. Такође, ако желите да појасните свој одговор или коментаришете неко питање, учините то на мјестима предвиђеним за коментаре.

Шифра упитника: _____

Пол: М   Ж

Године старости _____

Факултет _____

Упитник 1. Адаптирана скала амбивалентног сексизма

0 – Уопште се не слажем, 1-Не слажем се, 2- Углавном се не слажем

3 – Углавном се слажем, 4 – Слажем се, 5 – Потпуно се слажем

1.	Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	0	1	2	3	4	5
2.	Много жена под маском захтјева за „равноправношћу“, заправо траже повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	0	1	2	3	4	5
3.	У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	0	1	2	3	4	5
4.	Већина жена невине коментаре или понашање тумаче као увредљиве (сексистичке).	0	1	2	3	4	5
5.	Жене се јако лако увриједе.	0	1	2	3	4	5
6.	Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	0	1	2	3	4	5
7.	Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	0	1	2	3	4	5

8.	Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца посједује.	0	1	2	3	4	5
9.	Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	0	1	2	3	4	5
10.	Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	0	1	2	3	4	5
11.	Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	0	1	2	3	4	5
12.	Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	0	1	2	3	4	5
13.	Мушкарци су непотпуни без жена.	0	1	2	3	4	5
14.	Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	0	1	2	3	4	5
15.	Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на „кратком ланцу”.	0	1	2	3	4	5
16.	Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	0	1	2	3	4	5
17.	Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	0	1	2	3	4	5
18.	Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихова удварања.	0	1	2	3	4	5
19.	Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	0	1	2	3	4	5
20.	Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједио своју жену.	0	1	2	3	4	5
21.	Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
22.	Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус и истанчанији осећај за културу.	0	1	2	3	4	5

Упитник 2. Упитник који служи за провјеру валидности питања из адаптиране скале амбивалентног сексизма, као и за појашњење значења неких питања из исте скале

1.	Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкараца.	0	1	2	3	4	5
2.	Мушкарци се јако лако увриједе.	0	1	2	3	4	5
3.	Жене би требало да пазе и штите своје мушкарце.	0	1	2	3	4	5
4.	Већина мушкараца не цијени довољно шта све жене раде за њих.	0	1	2	3	4	5
5.	Жене желе да контролишу мушкарце у већој мјери него што мушкарци желе да контролишу жене.	0	1	2	3	4	5
6.	Свака би жена требало да има мушкараца којег ће обожавати.	0	1	2	3	4	5

7.	Жене нису потпуне без мушкараца.	0	1	2	3	4	5
8.	Мушкарци преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	0	1	2	3	4	5
9.	Када су мушкарац и жена у вези, мушкарац обично покушава да је држи на „кратком ланцу”.	0	1	2	3	4	5
10.	Када мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће не желе да признају пораз.	0	1	2	3	4	5
11.	Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	0	1	2	3	4	5
12.	Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједила свог мушкараца.	0	1	2	3	4	5
13.	Жене у већој мјери преувеличавају животне проблеме од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
14.	Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
15.	Жене имају бољи укус од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
16.	Жене углавном претјерују у борби за родну равноправност.	0	1	2	3	4	5
17.	Када је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
18.	Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
19.	Доброг мушкараца жена треба да држи као мало воде на длану.	0	1	2	3	4	5
20.	Када жене контролишу мушкараце, то раде са разлогом.	0	1	2	3	4	5

Упитник 3. Сет нових ајтема хостилног и беневоолентног сексизма

1.	Мушкарци су бољи лидери од жена.	0	1	2	3	4	5
2.	Жене су гори возачи од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
3.	Жене су по природи брижније од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
4.	Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца.	0	1	2	3	4	5
5.	Мушкарци су сталоженији од жена.	0	1	2	3	4	5
6.	Жене су љепши пол.	0	1	2	3	4	5
7.	На првом састанку са женом, мушкарац треба да плати пиће.	0	1	2	3	4	5
8.	У пуном аутобусу прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу.	0	1	2	3	4	5
9.	Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
10.	Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
11.	Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	0	1	2	3	4	5
12.	Ружније је кад псује женско него кад псује мушко.	0	1	2	3	4	5

13.	Ружније је када је женско показује агресивност.	0	1	2	3	4	5
14.	Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера).	0	1	2	3	4	5
15.	Жене у већој мјери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.	0	1	2	3	4	5
16.	Мушкарац треба да буде глава породице.	0	1	2	3	4	5
17.	Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	0	1	2	3	4	5
18.	Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	0	1	2	3	4	5
19.	Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	0	1	2	3	4	5
20.	Мушкарци су одлучнији од жена.	0	1	2	3	4	5
21.	У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког.	0	1	2	3	4	5
22.	Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивији у опхођењу према женама него према мушкарцима.	0	1	2	3	4	5
23.	Ако треба да се уради неки опасан посао, боље је да се тиме позабави мушкарац него жена.	0	1	2	3	4	5
24.	Мушкарци су рационалнији од жена.	0	1	2	3	4	5
25.	Стидљивост је симпатичнија код жена.	0	1	2	3	4	5
26.	Жене треба сачувати од неких прљавих и тешких „мушких” послова.	0	1	2	3	4	5
27.	Жене су емотивније од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
28.	Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
29.	Жене су лукавије од мушкараца.	0	1	2	3	4	5
30.	Жене увијек треба да понуде помоћ мушкарцима око ношења неког терета (нпр. кофера)	0	1	2	3	4	5
31.	Сматрам да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто.	0	1	2	3	4	5

Прилог 2. Дескриптивна статистика појединачних питања у адаптираном упитнику

	Емпи ријск и распо н	АС	СД	Мдн	МАД	Станд. скјунис	Станд. куртоз ис
1. Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	0-5	3.97	1.403	4	1.4826	-12.795	6.698
2. Много жена под маском захтјева за "равноправношћу",	0-5	3.12	1.327	3	1.4826	-3.482	-1.424

заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.							
3. У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	0-5	2.75	1.8	3	2.9652	-2.044	-5.363
4. Већина жена невинне коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке).	0-5	2.87	1.292	3	1.4826	-1.219	-2.251
5. Жене се јако лако увриједе.	0-5	3.44	1.445	4	1.4826	-4.979	-2.674
6. Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	0-5	3.84	1.4	4	1.4826	-10.541	3.847
7. Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	0-5	3.09	1.463	3	1.4826	-2.619	-3.414
8. Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца поседује.	0-5	2.84	1.567	3	1.4826	-3.109	-3.486
9. Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	0-5	4.66	0.681	5	0	-21.387	36.765
10. Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	0-5	3.56	1.271	4	1.4826	-5.164	-1.407
11. Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	0-5	3.12	1.487	4	1.4826	-4.04	-2.713
12. Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	0-5	4.11	1.277	5	0	-13.197	8.376
13. Мушкарци су непотпуни без жена.	0-5	3.79	1.365	4	1.4826	-9.865	3.637
14. Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	0-5	3.4	1.287	4	1.4826	-4.908	-1.254
15. Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	0-5	3.2	1.38	3	1.4826	-3.433	-2.578
16. Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су	0-5	3.12	1.451	3	1.4826	-3.291	-3.37

дискриминисане.							
17. Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	0-5	4.27	1.1	5	0	-15.053	13.422
18. Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	0-5	3.39	1.39	4	1.4826	-5.97	-0.499
19. Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	0-5	2.84	1.454	3	1.4826	-3.294	-2.73
20. Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	0-5	3.04	1.506	3	1.4826	-2.836	-3.32
21. Феминистичкиње немају разумна очекивања од мушкараца.	0-5	3.01	1.294	3	1.4826	-1.634	-1.792
22. Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус и истанчанији осјећај за културу.	0-5	2.85	1.598	3	1.4826	-2.307	-4.482

Прилог 3. Полне разлике у одговорима на појединачне ајтеме адаптиране Скале амбивалентног сексизма

	АС		СД		Man - Whitney U	p
	Ж	М	Ж	М		
1. Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	4.45	3.49	.934	1.616	13266	.000
2. Много жена под маском захтјева за "равноправношћу", заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	2.83	3.41	1.251	1.340	16171	.000
3. У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	2.60	2.90	1.716	1.873	19012	.063
4. Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве	2.67	3.07	1.245	1.310	17913	.005

(сексистичке).						
5. Жене се јако лако увриједе.	3.15	3.73	1.492	1.337	16459.5	.000
6. Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	4.13	3.55	1.251	1.483	15894.5	.000
7. Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	2.81	3.38	1.344	1.522	15985	.000
8. Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца поседује.	3.40	2.29	1.399	1.530	12586	.000
9. Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	4.76	4.56	.575	.761	18326	.002
10. Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	3.33	3.78	1.280	1.224	16968	.000
11. Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	2.94	3.31	1.442	1.511	17849.5	.004
12. Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	4.47	3.75	.976	1.435	14715.5	.000
13. Мушкарци су непотпуни без жена.	4.21	3.37	1.082	1.489	13891	.000
14. Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	3.08	3.71	1.293	1.202	15187.5	.000
15. Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	2.92	3.48	1.379	1.328	16415.5	.000
16. Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	2.73	3.50	1.404	1.396	14656	.000
17. Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	4.63	3.91	.719	1.285	13872	.000
18. Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	3.10	3.68	1.398	1.323	16042.5	.000
19. Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	3.48	2.20	1.200	1.405	10499.5	.000
20. Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	3.25	2.83	1.452	1.534	18116	.009
21. Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца.	2.69	3.34	1.173	1.329	14935.5	.000
22. Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус И истанчанији осећај за културу.	3.39	2.32	1.409	1.600	13185.5	.000

Прилог 4. Вриједности поузданости, репрезентативности, и коригована ајтем –
 тотал корелација за питања из Скале хостилног сексизма

	Репрезентативност	Поузданост	Коригована ајтем-тотал корелација
2.Много жена под маском захтјева за "равноправношћу", заправо тражи повластице, као што су политике запошљавања које фаворизују жене у односу на мушкарце.	.9392	.2112	.417
4.Већина жена невине коментаре или понашање тумачи као увредљиве (сексистичке).	.9097	.2633	.433
5.Жене се јако лако увриједе.	.9050	.2735	.463
7.Феминисткиње траже да жене имају више моћи од мушкараца.	.8838	.3223	.453
10.Већина жена не цијени довољно шта све мушкарци раде за њих.	.9538	.2584	.464
11.Жене теже да задобију моћ тако што ће контролисати мушкарце.	.9533	.2757	.490
14. Жене преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	.9482	.3572	.547
15.Када жена постигне да јој се мушкарац посвети, обично покушава да га држи на "кратком ланцу"	.9369	.4287	.570
16.Када жене изгубе од мушкараца у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисане.	.9553	.4145	.611
18. Много је жена које уживају у томе да изазивају мушкарце тиме што прво одају утисак као да су сексуално доступне, а онда одбијају њихово удварање.	.9459	.2439	.451
21. Феминисткиње немају разумна очекивања од мушкараца.	.9026	.3580	.497

Прилог 5. Вриједности поузданости, репрезентативности, и коригована ајтем –
 тотал корелација за питања из Скале беневољентног сексизма

	Репрезентативност	Поузданост	Коригована ајтем-тотал корелација
1. Без обзира колико је успјешан, ниједан мушкарац није стварно потпуна особа без љубави жене.	.9583	.5356	.572
3.У несрећама, жене треба спашавати прије мушкараца.	.7117	.0613	.147
6.Људи нису истински срећни у животу без романтичне везе са партнером супротног пола.	.9582	.4565	.537

8.Много жена има особину чедности и невиности какву мало мушкараца поседује.	.9357	.2713	.475
9.Мушкарци би требало да пазе и штите своје жене.	.9105	.2178	.374
12.Сваки би мушкарац требало да има жену коју ће обожавати.	.9488	.3807	.518
13. Мушкарци су непотпуни без жена.	.9549	.5779	.630
17.Добру жену мушкарац треба да држи као мало воде на длану.	.9254	.3081	.463
19. Жене, у поређењу са мушкарцима, углавном имају супериорнији осјећај за морал (осјећај за морално расуђивање, осјећај за добро и лоше).	.9254	.3747	.534
20. Мушкарац би требало да буде спреман да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбједио своју жену.	.9277	.2152	.430
22. Жене, у поређењу са мушкарцима, обично имају бољи укус И истанчанији осећај за културу.	.9268	.3350	.499

Прилог 6. Дескриптивна статистика ајтема из Упитника бр.2

	Емп ириј ски расп он	АС	СД	Мдн	МАД	Станд. скјуни с	Станд. куртози с
1.Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкараца.	0-5	4.07	1.268	5	0	-12.56	7.65
2.Мушкарци се јако лако увриједу.	0-5	2.09	1.375	2	1.4826	2.47	-2.56
3.Жене би требало да пазе и штите своје мушкараце.	0-5	3.59	1.282	4	1.4826	-7.8	2.34
4.Већина мушкараца не цијени довољно шта све жене раде за њих.	0-5	3.16	1.468	3	1.4826	-4.14	-2.47
5.Мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене.	0-5	2.67	1.620	3	1.4826	-1.22	-4.48
6.Свака би жена требало да има мушкараца којег ће обожавати.	0-5	4.09	1.255	5	0	-12.11	6.79
7.Жене су непотпуне без мушкараца.	0-5	3.89	1.338	4	1.4826	-10.1	3.35
8.Мушкарци преувеличавају	0-5	2.28	1.508	2	1.4826	0.97	-3.94

проблеме са којима се сусријећу на послу.							
9.Када мушкарац постигне да му се жена посвети, обично покушава да је држи на "кратком ланцу".	0-5	2.58	1.508	3	1.4826	-1.09	-3.62
10.Кад мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисани.	0-5	1.87	1.638	2	1.4826	4.07	-3.98
11.Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	0-5	2.79	1.670	3	1.4826	-1.96	-4.73
12.Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједила свог мушкараца.	0-5	1.89	1.532	2	1.4826	3.99	-2.89
13.Жене преувеличавају животне проблеме више од мушкараца.	0-5	3.35	1.365	4	1.4826	-4.92	-1.65
14.Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	0-5	3.18	1.500	3	1.4826	-4.28	-2.66
15.Жене имају бољи укус од мушкараца.	0-5	3.06	1.582	3	1.4826	-4.08	-3.24
16.Жене углавном претјерују у борби за родну равноправност.	0-5	3.15	1.415	3	1.4826	-3.4	-2.83
17.Кад је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	0-5	2.49	1.593	3	1.4826	-1.06	-4.09
18.Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	0-5	2.56	1.500	3	1.4826	-1.13	-3.34
19.Доброг мушкараца жена треба да држи као мало воде на длану.	0-5	3.83	1.312	4	1.4826	-9.52	3.65
20.Када жене контролишу мушкараце, то раде са разлогом.	0-5	3.15	1.576	3	1.4826	-4.36	-3.3
21.Много је мушкараца који уживају у томе да изазивају жене тиме што прво одају утисак да су сексуално доступни, а онда одбијају њихова удварања.	0-5	1.9	1.547	2	1.4826	3.67	-3.46

Прилог 7. Полне разлике у одговарању на ајтеме из Упитника бр.2

	АС		СД		Man - Whithey U	p
	Ж	М	Ж	М		
1.Без обзира колико је успјешна, ниједна жена није стварно потпуна особа без љубави мушкараца.	4.28	3.86	1.107	1.383	17641.500	.001
2.Мушкарци се јако лако увриједе.	2.50	1.69	1.275	1.355	13954.500	.000

3. Жене би требало да пазе и штите своје мушкарце.	3.66	3.53	1.097	1.444	21073.000	.901
4. Већина мушкараца не цијени довољно шта све жене раде за њих.	3.78	2.54	1.240	1.416	10823.000	.000
5. Мушкарци теже да задобију моћ тако што ће контролисати жене.	3.28	2.07	1.464	1.545	12265.000	.000
6. Свака би жена требало да има мушкарца којег ће обожавати.	4.37	3.81	1.060	1.369	16031.000	.000
7. Жене су непотпуне без мушкарца.	3.90	3.87	1.301	1.377	21177.500	.972
8. Мушкарци преувеличавају проблеме са којима се сусријећу на послу.	2.75	1.81	1.401	1.465	13695.000	.000
9. Када мушкарац постигне да му се жена посвети, обично покушава да је држи на "кратком ланцу".	3.14	2.01	1.312	1.483	12184.000	.000
10. Кад мушкарци изгубе од жена у фер борби, најчешће се жале да су дискриминисани.	2.53	1.21	1.535	1.465	11012.500	.000
11. Жене имају истанчанији осјећај за културу и умјетност.	3.40	2.18	1.532	1.581	12307.000	.000
12. Жена би требало да буде спремна да се жртвује ако је потребно, да би финансијски обезбиједила свог мушкарца.	1.92	1.86	1.419	1.639	20169.500	.376
13. Жене преувеличавају животне проблеме више од мушкараца.	3.16	3.55	1.406	1.297	17751.000	.003
14. Обично су жене културније и префињеније од мушкараца.	3.72	2.65	1.361	1.443	12305.000	.000
15. Жене имају бољи укус од мушкараца.	3.68	2.44	1.337	1.566	11663.000	.000
16. Жене углавном претјерују у борби за родну равноправност.	2.82	3.48	1.394	1.360	15621.500	.000
17. Кад је сексуално понашање у питању, жене су моралније од мушкараца.	2.96	2.02	1.505	1.544	14222.500	.000
18. Жене имају бољи осјећај за праведно и морално просуђивање од мушкараца.	3.20	1.93	1.259	1.455	10961.500	.000
19. Доброг мушкарца жена треба да држи као мало воде на длану.	3.87	3.78	1.223	1.396	20937.000	.807
20. Када жене контролишу мушкарце, то раде са разлогом.	3.69	2.61	1.291	1.651	13224.500	.000
21. Много је мушкараца који уживају у томе да изазивају жене тиме што прво одају утисак да су сексуално доступни, а онда одбијају њихова удварања.	2.09	1.70	1.474	1.597	17764.500	.004

Прилог 8. Вриједности поузданости, репрезентативности, и коригована ајтем –
 тотал корелација ајтема Упитника бр.3

	Репрезентативност	Поузданост	Коригована ајтем-тотал корелација
1. Мушкарци су бољи лидери од жена.	.9492	.5026	.396
2. Жене су лошији возачи од мушкараца.	.9307	.4074	.296
3. Жене су по природи брижније од мушкараца.	.9480	.3883	.443
4. Невјерство мајке је већа издаја породице од неврства оца.	.9617	.3040	.432
5. Мушкарци су сталоженији од жена.	.9385	.3790	.380
6. Жене су љепши пол.	.9461	.4577	.457
7. На првом састанку са женом, мушкарац треба да плати пиће	.9621	.4317	.520
8. У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу	.9362	.2645	.336
9. Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	.9408	.4044	.440
10. Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	.9498	.4359	.502
11. Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	.9554	.3605	.439
12. Ружније је кад псује женско него кад псује мушко.	.9658	.4979	.577
13. Ружније је када женско показује агресивност	.9618	.5127	.567
14. Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера)	.9310	.3692	.302
15. Жене у већој мери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.	.9701	.2963	.457
16. Мушкарац треба да буде глава породице.	.9699	.5321	.583
17. Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	.9599	.5311	.535
18. Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	.9572	.4475	.461
19. Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	.9572	.4550	.454
20. Мушкарци су одлучнији од жена.	.9595	.4028	.460
21. У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког.	.9373	.4732	.469

22. Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивии у опхођењу према женама него према мушкарцима	.9774	.4299	.514
23. Ако треба да се уради неки опасан посао, боље је да се тиме позабави мушкарац него жена.	.9676	.5204	.570
24. Мушкарци су рационалнији од жена	.9672	.5067	.540
25. Сидљивост је симпатичнија код жена.	.9832	.3548	.495
26. Жене треба сачувати од неких прљавих и тешких "мушких" послова	.9608	.4700	.444
27. Жене су емотивније од мушкараца	.9447	.4440	.437
28. Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	.9308	.3784	.318
29. Жене су лукавије од мушкараца.	.9611	.2548	.416
31. Сматрам да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто.	.9261	.3376	.317

Прилог 9. Дескриптивна статистика појединачних ајтема из Упитника бр.3

	Емпир ијски распо н	АС	СД	Мдн	МАД	Станд. скјунис	Станд. куртози с
1. Мушкарци су бољи лидери од жена.	0-5	2.98	1.539	3	1.4826	-2.442	-3.92
2. Жене су лошији возачи од мушкараца.	0-5	3.16	1.804	4	1.4826	-4.173	-4.841
3. Жене су по природи брижније од мушкараца.	0-5	4	1.195	4	1.4826	-10.926	5.906
4. Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца.	0-5	2.79	1.843	3	2.9652	-1.667	-5.968
5. Мушкарци су сталоженији од жена.	0-5	3	1.473	3	1.4826	-2.555	-3.105
6. Жене су љепши пол.	0-5	4.13	1.343	5	0	-13.622	7.945
7. На првом састанку са женом, мушкарац треба да плати пиће.	0-5	4.27	1.209	5	0	-16.203	14.283
8. У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу.	0-5	3.73	1.519	4	1.4826	-8.938	0.63
9. Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	0-5	2.94	1.508	3	1.4826	-2.954	-3.523
10. Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	0-5	3.46	1.385	4	1.4826	-6.159	-0.914
11. Мушкарци су	0-5	3.58	1.399	4	1.4826	-6.426	-1.314

спремнији на ризик од жена.							
12. Ружније је кад псује женско него кад псује мушко.	0-5	4.2	1.262	5	0	-14.971	11.272
13. Ружније је када женско показује агресивност.	0-5	3.91	1.368	4	1.4826	-11.284	5.002
14. Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера)	0-5	4.41	.966	5	0	-19.19	27.471
15. Жене у већој мери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.	0-5	3.78	1.224	4	1.4826	-8.308	2.896
16. Мушкарац треба да буде глава породице.	0-5	4.13	1.383	5	0	-11.347	4.597
17. Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	0-5	3.15	1.573	3	1.4826	-3.94	-3.378
18. Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	0-5	3.2	1.264	3	1.4826	-4.45	0.188
19. Жене по природи имају израженију моћ емпатије и саосјећања.	0-5	3.76	1.135	4	1.4826	-9.284	5.602
20. Мушкарци су одлучнији од жена.	0-5	3.36	1.35	3	1.4826	-4.524	-1.832
21. У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког.	0-5	4.04	1.327	5	0	-11.25	4.01
22. Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивији у опхођењу према женама него према мушкарцима.	0-5	4.01	1.268	4	1.4826	-11.503	5.92
23. Ако треба да се уради неки опасан посао, боље је да се тиме позабави мушкарац него жена.	0-5	4.1	1.25	5	0	-11.742	5.424
24. Мушкарци су рационалнији од жена.	0-5	3.15	1.356	3	1.4826	-3.725	-1.282
25. Стидљивост је симпатичнија код жена.	0-5	4.09	1.134	4	1.4826	-11.989	8.085
26. Жене треба сачувати од неких прљавих и тешких "мушких" послова.	0-5	4.19	1.168	5	0	-15.245	13.796
27. Жене су емотивније од мушкараца	0-5	3.88	1.278	4	1.4826	-10.084	4.106
28. Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	0-5	3.8	1.348	4	1.4826	-10.353	4.501
29. Жене су лукавије од мушкараца.	0-5	3.4	1.502	4	1.4826	-5.722	-1.852

30. Жене увијек треба да понуде помоћ мушкарцима око ношења неког терета (нпр. кофера)	0-5	1.52	2.415	1	1.4826	6.704	-1.817
31. Сматрам да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто.	0-5	4.57	.937	5	0	-23.099	35.631

Прилог 10. Полне разлике у одговорима на појединачне ајтеме из Упитника бр.3

	АС		СД		Man - Whithey U	p
	Ж	М	Ж	М		
1. Мушкарци су бољи лидери од жена.	2.09	3.86	1.331	1.187	7188.500	.000
2. Жене су гори возачи од мушкараца.	2.17	4.15	1.674	1.324	7720.500	.000
3. Жене су по природи брижније од мушкараца.	4.23	3.77	.955	1.358	17526	.001
4. Невјерство мајке је већа издаја породице од невјерства оца.	2.81	2.77	1.835	1.856	21031.5	.875
5. Мушкарци су сталоженији од жена.	2.64	3.37	1.471	1.383	15318.5	.000
6. Жене су љепши пол.	4.04	4.22	1.354	1.328	19383.5	.085
7. На првом састанку са женом, мушкарац треба да плати пиће.	4.15	4.39	1.256	1.150	18520.5	.010
8. У пуном аутобусу, прије треба устати и уступити мјесто жени него мушкарцу.	3.69	3.77	1.504	1.537	20440.5	.495
9. Жене су несигурније, тј. мање самоувјерене од мушкараца.	2.71	3.17	1.528	1.456	17575	.002
10. Жене су емоционално нестабилније од мушкараца.	3.26	3.67	1.461	1.276	17948	.005
11. Мушкарци су спремнији на ризик од жена.	3.30	3.85	1.451	1.292	16526.5	.000
12. Ружније је кад псује женско него кад псује мушко.	4.24	4.15	1.225	1.300	20476	.486
13. Ружније је када женско показује агресивност.	3.94	3.88	1.342	1.397	20800	.712
14. Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера)	4.53	4.30	.824	1.080	18385	.007
15. Жене у већој мери од мушкараца посвећују пажњу и баве се неким небитним стварима.	3.80	3.77	1.188	1.262	21188	.979
16. Мушкарац треба да буде глава породице.	3.77	4.15	1.440	1.300	17668.5	.001
17. Мушкарац треба да буде доминантнији од жене са којом је у вези или браку.	2.85	3.45	1.616	1.473	16765.5	.000
18. Жене су, у поређењу са мушкарцима, усмјереније на потребе других људи.	3.36	3.04	1.172	1.334	18134	.008
19. Жене по природи имају	3.99	3.53	.940	1.263	17182	.000

израженију моћ емпатије и саосјећања.							
20. Мушкарци су одлучнији од жена.	3.05	3.67	1.324	1.306	15493.5	.000	
21. У естетском смислу, женско тијело је љепше од мушког.	3.81	4.28	1.389	1.220	16743	.000	
22. Мушкарци треба да буду љубазнији и учтивiji у опхођењу према женама него према мушкарцима.	4.20	3.82	1.115	1.381	17932.5	.004	
23. Ако треба да се уради неки опасан посао, боље је да се тиме позабави мушкарац него жена.	3.95	4.25	1.300	1.182	18268.5	.007	
24. Мушкарци су рационалнији од жена.	2.81	3.49	1.321	1.309	14942	.000	
25. Стидљивост је симпатичнија код жена.	4.25	3.92	1.061	1.183	14471	.001	
26. Жене треба сачувати од неких прљавих и тешких "мушких" послова.	4.35	4.04	.975	1.317	18579.5	.016	
27. Жене су емотивније од мушкараца	4.20	3.56	1.066	1.391	15396.5	.000	
28. Жене имају бољи осјећај за детаље од мушкараца.	4.26	3.35	.966	1.516	13577	.000	
29. Жене су лукавије од мушкараца.	3.26	3.54	1.507	1.487	18860	.045	
30. Жене увијек треба да понуде помоћ мушкарцима око ношења неког терета (нпр. кофера)	3.45	3.50	1.402	1.696	19692	.192	
31. Сматрам да је љепше да мушкарац запроси жену него обрнуто.	4.72	4.42	.710	1.100	18285	.001	

Прилог 11. Фреквенције (проценти) испитаника/ца који су одговарали/е заокруживањем истог подиока скале на паралелне ајтеме из Упитника бр. 3

Основни ајтем	Паралелни ајтем	0-0	1-1	2-2	3-3	4-4	5-5	Укупно	Укупно одговори 3-3,4-4,5-5
Жене увијек треба да понуде помоћ мушкарцима око ношења неког терета (нпр. кофера)	Мушкарци увијек треба да понуде помоћ женама око ношења неког терета (нпр. кофера)	6 1.5 %	0	1 .29 %	8 1.9 %	32 7.8%	116 28.2%	163 39.6%	156 37.9 %

Биографија

Марија Годоровић је рођена 15.03.1984. године у Подгорици. Основну и средњу школу је завршила у Подгорици. Завршила је Филолошки факултет Универзитета у Београду 2007. године. На Факултету политичких наука Универзитета у Београду је 2009. године одбранила мастер рад на тему „Механизми за постизање родне равноправности у Црној Гори” и стекла звање Дипломирани политиколог – мастер из области политике и рода. Од 2009. године је студенткиња докторских студија на програму Студије културе и медија на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Најважнија научна поља интересовања су јој савремене феминистичке теорије, сексизам у култури, медијима, ставовима и вредностима.

Објавила је неколико чланака у научним часописима и учествовала је на међународној конференцији – International conference Mind the Gap – Family Socialization and Gender 18-20 April 2013 Belgrade – на којој је излагала на тему *Benevolent sexism in family and romantic relationships* („Беневолентни сексизам у породици и у романтичним односима”). Излагала је и на Тедекс (TEDx) конференцији у Подгорици на тему „Превазилажење позитивних родних стереотипа”. Објавила је неколико чланака у научним часописима.

Од 2008. до 2010. године радила је као професорица шпанског и енглеског језика у школи за стране језике у Београду. Од 2011. до 2012. године је држала часове шпанског језика у Делегацији Европске Уније за Црну Гору и преводила за организацију за надгледање избора у Црној Гори - ОСЦЕ. У међународној организацији Програм Уједињених Нација за развој је стажирала 2013. године у оквиру Програма за родну равноправност. Бави се активизмом у циљу промоције родне равноправности у култури. 2014. године је волонтирала у невладиној организацији Сигурна женска кућа у Подгорици и учествовала у организацији позоришне представе која промовише родну равноправност. 2016. године је радила као консултанткиња у међународној организацији Програм Уједињених нација за развој (UNDP) у оквиру Програма за родну равноправност.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани/на Марија Тодоровић

број уписа _____ 1020 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Критика операционализације концепта амбивалентног сексизма – примјер Црне Горе”

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда/киње

У Београду, 2.2.2017.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Марија Тодоровић

Број уписа 1020

Студијски програм Студије културе и медија

Наслов рада „Критика операционализације концепта амбивалентног сексизма – примјер Црне Горе”

Ментор/ка проф. др Гордана Даша Духачек

Потписани/на Марија Тодоровић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда/киње

У Београду, 2.2.2017.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Критика операционализације концепта амбивалентног сексизма – примјер Црне Горе“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
- 6. Ауторство – делити под истим условима**

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда/киње

У Београду, 2.2.2017.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.